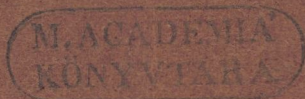

473.

ARCHÆOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

XVI. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM XIII. KÖTET)

Ára 4 frt 50 kr.

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

MDCCCXC.

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK KIADVÁNYAI.

ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK:

I. kötet: Tizenkét kőrajztáblával nyolczadrét 1859. 245 l. Tartalom: Magyar műemlékek. *Ipolyi Arnoldtól*. Csallóköz műemlékei. II. A karikapénz, mint fizetési- és ékszer a történelem előtti korban, *Kiss Ferencztől*. III. Huszonöt kiadatlan pannoniai felirat. *Paúr Istvántól*. IV. Mátyás király egykori szobra Budiszinban. *Wenzel Gusztávtól*. — Ára: 3 frt. (Külön nem kapható.)

II. kötet: Nagy negyedréti képtáblaszal, 54 táblával, 1861. 317 l. Tartalom: Margitsziget műemlékei. Ifj. *Kubinyi Ferencztől*. II. Kelenföldi pogány sírok. *Érdy Jánostól*. III. Kiadatlan magyar czimer és pecsétgyűrűk, saját gyűjteményéből közli gr. *Andrássy Manó*. IV. Nyitra-Ivanka területén 1860. és 61-ben kiszántott byzanti zománczok a XI-ik századból. *Érdy Jánostól*. V. Magyarországon talált kő- és bronzkori régiségek. Id. *Kubinyi Ferencztől*. VI. Adalékok a magyar Iconographiához. I. Mátyás király egykorú arczképei. *Henszlmann Imréltől*. VII. Magyar tégláépítészeti műemlékek. Irta *Ipolyi Arnold*. — VIII. Vegyes közlemények: 1. Magyar feliratu kupa. Gr. *Eszterházy Jánostól*. 2. I. Mátyás király állítólagos építómesterének kézírati munkája az építészetről. Dr. *Henszlmann Imréltől*. 3. Lesencze-Tomaji római feliratos kő. Közli: *Rómer Flóris*. — 4. I. Mátyás király czimere a boroszlói és a görliczi városházakon. 5. Régi magyar keresztelőkutak és Magyarország czimerének monumentális használata. *Ipolyi Arnoldtól*. IX. Magyar régészeti Repertorium. Irja *Ipolyi Arnold*. X. Magyar régészeti krónika. *Ipolyi Arnoldtól*. XI. Név- és tárgymutató az I. és II-ik kötethez. Ára: 4 frt 80 kr.

III. kötet: (Új folyam. I. kötet) 10 képtáblával és a szövegbe nyomott számos fametszettel. Nagy negyedréti 1862. 179 l. I. füzet. I. A Kis-bényi román izlésű egyház. *Henszlmann Imréltől*. V képtáblával. Ára: 60 kr.

II. füzet: II. Pannonia területén Magyarországon fennmaradt néhány római várnáról. Irta *Rómer Flóris*. — II. A kolozsvári szt. Mihály egyház történeti és építészeti leírása. Gr. *Eszterházy Jánostól*. III képtáblával. Ára: 50 kr.

III. füzet: IV. Magyar ereklyék. *Ipolyi Arnoldtól*. 2 képtáblával. Ára: 60 kr.

IV. füzet: V. Középkori keresztelő medenczék. Irta *Rómer Flóris*. — VI. Római feliratok Erdélyből. *Torma Károlytól*. — VII. Pannoniai újabb kiadatlan latin feliratok. *Rómer Flóristól*. — VIII. Magyar régészeti krónika. *Ipolyi Arnoldtól*. Több fametszvényvel. Ára: 20 kr.

IV. kötet: (Új folyam. II. kötet) 8 képtáblával és több fametszvényvel. 1864. 175 l.

I. füzet: I. A kolozsvári Boldogasszonyról címzett minorita, jelenleg evang. reform. egyház. Gr. *Eszterházy Jánostól*. — Tétényi római sírok. *Érdy Jánostól*. — Zólyommedye műemlékei. Ifj. *Kubinyi Ferencztől*. — IV. Pannoniai újabb kiadatlan római feliratok. II. közlés. *Rómer Flóristól*. 7 táblával. Ára 70 kr.

II. füzet: V. Tanulmányok a középkori román építészeti kronologia köréből, tekintettel a magyar műemlékekre. *Henszlmann Imréltől*. — VI. A Buda környékén felásott római sírokról. *Rómer Flóristól*. I réztáblával. Ára: 50 kr.

III. füzet: VII. A szatmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. Irta Dr. *Henszlmann Imre*. — VIII. Magyar régészeti krónika. Összeállítá *Rómer Flóris*. — IX. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. *Rómer Flóristól*. — X. Név- és tárgymutató az új folyam I. és II-ik kötetre. Több fametszvényvel. Ára 30 kr.

V. kötet: (Új folyam. III. kötet) 2 réztáblával és több fametszvényvel. 1865. 165 l. — Tartalom I. füzet: I. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából. I. közlemény. *Érdy Jánostól*. II. Római feliratok Erdélyből. II. közlemény. Irta *Torma Károly*. III. A két hazában talált régi műemlékekről, különösen a szarvasszói (Marm. m.) arany kincsről. *Rómer Flóris*. IV. Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban. I. közlemény. Irta *Rupp Jakab*. V. Magyar régészeti krónika. *Rómer Flóristól*. VI. Adalék a m. régészeti irodalomhoz, u. a. VII. A m. tud. Akad. Archaeol. Bizottságának munkálkodása 1865 kezdettől, jegyzőkönyvi kivonatan. Több fametszvényvel. Ára 60 kr.

II. füzet: VIII. Archaeologiai kirándulás Abanji- és Sárosmegyébe. *Henszlmann Imréltől*. IX. A bakonyszombathelyi éremkincsről. *Rómer Flóris*. X. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából. II. közlemény. Irta *Érdy János*. XI. Jelentés a Bányavárosokba tett kirándulásokról. *Henszlmann Imréltől*. XII. Név- és tárgymutató az Archaeol. Közlemények V-ik (új folyam III.) kötetére. Ára 80 kr.

VI. kötet: I. füzet: Tartalom: A kunok bél-háromkúti, másképp apátfalvi apátsága és a XII. század egyházának leírása. *Ipolyi Arnoldtól*. — Toldalék. A bél-háromkúti apátság okmánytárának kiadatlan okmányai a XIII. századtól a XV. századig. — A bél-háromkúti, másképp apátfalvi egyháznak építészeti arányai. *Henszlmann Imréltől*. — Budának és környékének helyirati viszonya a középkorban. Irta *Rupp Jakab*. IV. közlemény. — Magyar régészeti krónika. *Rómer Flóristól*. — Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Összeállítá *Rómer Flóris*. — A magyar tudom. Akademia archaeol. bizottságának munkálkodása 1865—66-ban. (Jegyzőkönyvi kivonat.) Ára 1 frt 20 kr. (Új folyam IV. kötet) több réztáblával és több fametszvényvel. 1866. 213 l.

II. füzet: Jelentés a bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról. II. czikk. *Henszlmann Imréltől*. — Római feliratok Erdélyből. *Torma Károly* lev. tagtól. III. közlemény. — Az újabb időben Ó-Szönyön kiásott régiségek. *Rómer Flóristól*. — Magyar régészeti krónika, írja *Rómer Flóris*. Folytatás. — Új régészeti lelhelyek, közli idősb *Kubinyi Ferencz*. — Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. *Rómer Flóristól*. Folytatás. — A m. tud. Akademia Arch. Bizottságának munkálkodása 1866. májustól december végeig (jegyzőkönyvi kivonat). — Archaeologiai mozgalmak, összeállítá *Rómer Flóris*. — Hely- és tárgymutató a VI. kötethez. Ára 80 kr.

VII. kötet: I. füzet: Tartalom: Jelentés a Bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról. *Henszlmann Imréltől*. (Vége.) — Sz. Margit házi oltára. Irta *Rómer Flóris*. — A nagyenyedi egyházkerítés. Irta *P. Szatmáry Károly*. — Archaeologiai vázlat. Régi tárczájából közli Dr. *Érdy János*. — Néhány kiadatlan magyar érem az Árpádok korából. *Végh Ödöntől*. — Adalék az egyházi kincsek történetéhez. *Rupp Jakabtól*. — Jelentés a Hontmegye Magyarád helységében talált csontok összehasonlító bonczatani vizsgálatáról. *Báthory Nándortól*. — Magyar régészeti krónika. Irja *Rómer Flóris*. — Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Összeállította *Rómer Flóris*. — Archaeologiai mozgalmak. II. közlés. *Rómer Flóristól*. Ára 80 kr.

II. füzet: A kolozsmonostori apátság és egyházi maradványainak leírása. Közli Gr. *Eszterházy János*. — A barlangokról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról. *Rómer Flóristól*. — Kisebb közlemények: I. A szamosfalvi egyház 146. l.; — II. Dózsa György vaskoronája 149. l. Gr. *Eszterházy Jánostól*; — III. Registrum omnium rerum existentium in dominio Episcopatus Agriensis... B. *Nyáry Alberttől*, 150. l.; — IV. Beregmezei régiségek. *Lehoczky Tivadartól* 155. l.; — *Egger D.* Párisban kiállított ezüst lemezei. *Rómer Flóristól*, 158. l.; — VI. Első obsidian eszközök Magyarországon. U. a. 161. l.; — VII. A koronczói (Györm.) vidéknek kő-, bronz- és vaskori leletei. *Ebenhöch Ferencztől*. Magyar régészeti krónika, összeállítá *Rómer Flóris*. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. VI. közlés. *Rómer Flóristól*. — Archaeologiai mozgalmak. II-ik közlés. Ugyanattól. — A m. tud. Akademia archaeologiai bizottságának munkálkodása 1867-ben és 1868-ban. (Jegyzőkönyvi kivonat.) Név- és tárgymutató a VII-ik kötethez. Ára 1 forint.

ARCHÆOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

XVI. KÖTET.

(UJ FOLYAM XIII. KÖTET.)

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

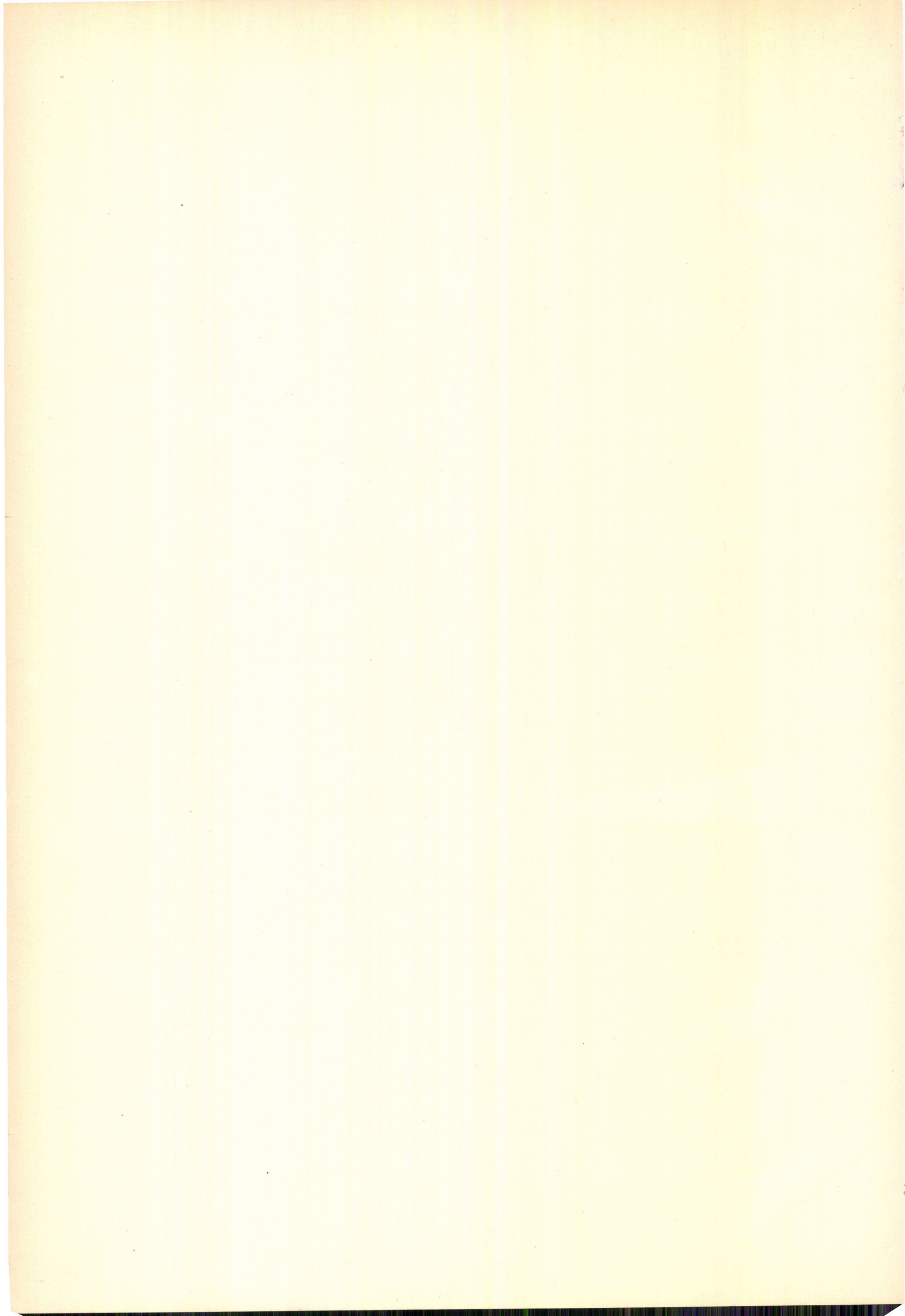
MDCCCXC.

306927

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
I. A Korábia bányászata és kettős sírmezeje Zalatna közelében. Irta TÉGLÁS GÁBOR ---	1— 44
II. Leletek a lengyeli őskori telepről. Irta WOSINSZKY MÓR... ---	45—211

A Korábia bányászata és kettős sírmezeje Zalatna közelében.

(Alsó-Fehérmegye.)

1—40 ábra a szöveg közt.

Az erdélyi nemes fémbányászat őskorát és első színhelyeit kutatva, önként érthetőleg a legnagyobb mértékben fölkelte érdeklődésemet Lukács Béla, akkori országgyűlési képviselőnek s jelenlegi államtitkárnak az Archæologiai Értesítő 1879. évfolyama 1. számában: «*A botesi pogány temetkező*»¹ cím alatt közzétett felfedezése, melyet még ugyanazon évfolyamban «*A botesi és korábiai római bányagyarmat*»-tal² egészített ki.

Ő ugyanis 1878 nyarát szülővárosában, *Zalatnán* töltve, egy kirándulás alkalmával az *Ompoly* és *Abrudváz* (illetőleg Aranyos) vízválasztójába eső *Botes* nevű fensíkon mintegy 60 átlag egy méter átmérőjű s ugyanoly magas halomra akadt. A dombok közepe bevala süppedve s egymástól szabályos távolságban helyezkedtek el. Valószínűtlennek találva azt a feltevést, mely a környék szenvedélyes bányászaitól szerte-széjjel mindenfelé megkísérlett bányavájást (úgynevezett turzás) látott e halomcsoportozatban: egy tapasztalt műszaki egyénnel (Hesky bányaigazgató) együttesen az épebb halmok egyikét felásatta s abban nagy mennyiségű szenet, elszenesedett csontdarabokat és apró cserép töredékeket találva, azok után egy eddig ismeretlen temetőjét állapította meg az őskornak.

Már ez alkalommal tudomására esett, hogy a szomszéd Korábia (Hollókő) szirt alatt egyes kincskeresők hasonló lelethez jutottak. Ennek következtében 1879 nyarán ugyanott ő maga is több halmot felásatva, azokban szén és csonttrétegre akadt s néhány ép korsón kívül egy FAOR bélyeggel díszített méceses, különböző alaku vas-szeg, pár római érem, egy mellédsz, két fülbevaló töredékei s mind ezek betetőzéseül *egy majdnem ép féműkör* jutottak birtokába.

E szerencsés fölfedezés dr. Torma Károlynak, a daciai régiség nagy mesterének, figyelmét se kerülheté el s Lukács Béla adatait «Adalékok Dacia föld- és helyiratához»³ című dolgozatával helyrajzilag is értékesíteni sietett, kijelentve: hogy a verespataki viasztábláról ismert, de még eddig bizonytalan helyzetű bányaközségek kettejét sikerült Lukács Bélának fölfedezni. Mi természetesebb, mint hogy jó magam is, ki már akkor tájt Rudánál és Kisbányánál (Boicza), vagyis az Érczhegység déli felében a római bányászat maradványait nyomozgattam, siettem felhasználni Lukács Bélának az e tárgyú régészekhez intézett felhívását s mindjárt 1881-ben a helyszínére siettem. Az első tájékozódást megszerezve, rö-

¹ «Archæologiai Értesítő». 1879. 1. szám. 14—19. lap.

² «Arch. Ért.» 1879. évf. 9. sz. 350—355. lap.

³ «Arch. Ért.» XIV. kötet. 1880. évf. 101—117. lap.

tön be kelle látnom: hogy ez a munkálat nagyobb áldozatot kíván annál, mennyivel én távol lakóhelyemről disciplinámat szolgálhatom. A szükséges anyagi támogatást végre Torma Károly ajánlatára és Hampel József hathatós közbenjárásával, az országos régészeti és ősembertani társulat volt szíves rendelkezésemre bocsátni. Ily módon 1885 nyarán, az időközben megszerezhető irodalmi tájékozottsággal és a szakba vágó gyér számú analog esetek tanúságaival fölfegyverkezve, Lukács Béla úr előzetes tanácsait kinyerve, megkezdhetém az ásásokat.

A terület részletes bejárása és megismerése után arra a meggyőződésre kelle jutnom: hogyha az összes sírok rendes fölásatására szánom el magam, e több évre huzódó munka számára alig találok — eltekintve az anyagi eszközök bizonytalanságától — érintetlen sírhelyet. A kutatásaim által ugyanis még jobban feltüzelt szerencse-vadászok, kik nagyon természetesen saját álláspontjukról ítélték meg vállalatomat s haszonnélküli ideális feladatokról sejtelemmel sem bírnak — mindjárt az első vasárnap, sőt éjjelente is szintén versenyre kelttek velem, nyilván abból a jámbor szándékból, hogy az általam biztosra keresett kincsből némi osztályrészt nyerhessenek. E hivatlan versenytársak kontárkodása világosan feltárta előttem a sírmezők jövőjét, s minthogy az emberi lakóhelyektől távol, kellemetlen beavatkozásukat megakadályozni módomban nem állhatott: e viszonyok közt egyedül amaz eljárás ajánlkozott legcélravezetőbbnek, mely a sírmezők lehető legtöbb pontján lemélyesztett ásatással a különböző sírcsoportok és sorok belső mivoltáról tájékozva, az egész temetkezés mívelődéstörténelmi elbírálására legalább biztos támpontot szolgáltatott. Ha ettől a tervtől eltérőleg a hallstadti sírmezők feltárási mintáját akarom követni, még az anyagi támogatás lehetősége mellett se jutok illetéktelen kezek által kiforgatott sírűregeknél a következő években egyébre s ily módon a feladat elnyújtása daczára kevesebb lelet és adat jut a jelenleginél feldolgozásra.

Ez a kényszerítő tekintet tette szükségessé, hogy az 1885. nyári időszakaszban rendelkezésemre jutott rövid szabadságidő alatt a kettős sírmező belső mivolta iránt lehető sok pontról szerezzek tájékozódást, s ily módon az egész temetkezés módjának, az itt nyugalomra helyezett egyének társadalmi állásának, vagyoni, mívelődési fokának megállapítására összeszeressem a lehető legtöbb sírcsoportot képviselő adatokat. E munkámban hathatós segélyemre vala Lukács Béla jelenlegi államtitkár s az akkor Vulkojon működött francia bérlő-társulat előzékenysége, mit elismerőleg kiemelni kedves kötelességemnek ismerek.

I. Zalatnától a Korábia hegyig vezető út.

Minden jel arra mutat, hogy ősidők óta Zalatnára esett az aranybányászat adminisztrationalis súlypontja. A rómaik által telepített *Ampelum* bányahelység még régibb romokra épült, s a historiai korban, a meddig csak vissza tudunk hatolni mindig itt székelnek a bányahatósági testületek.

A római bányavárosnak, *Ampelunnak* nevét nem csupán az *Ompoly* folyó tartotta fenn, hanem feliratilag is kimutathatjuk azt. A *Corpus inscriptionum latinarum* III. kötetében kétszer ismétlődik *Ordo Ampelensis* és pedig az 1308. sz. feliraton *ORDOAMPELE*... és az 1861-ben felmerült újabb feliráson (1293. sz.) *ORDOAMP*... alakjában.

A római kormányzat alkotásai s itt összpontosított administrationalis, valamint egyéb közforgalmi intézményei, a bányaközség társadalmi és közgazdasági életével együtt kívül esnek e munka keretén s a helyett a későbbi idők történetéből kívánok pár adatot e szak kiváló képviselője, dr. Wenzel Gusztáv «Magyarország bányászatának kritikai története» alapján itt fölemlíteni. Az Árpádok idejében a régi bányaromokon új vállalatok keletkeztek s a II. Géza által betelepített szászok egy része egyenesen eme vidék bányászatát volt hivatva felvirágoztatni. A XIII. században, valószínűleg V. István adományozása folytán, a gyulafehérvári káptalan kezében összpontosult a zalatnavidéki bányászat. E miatt a káptalan ellen többen pert indítanak. Így 1318-ban Miklós mester Conrád fiával szemben, Zalátnát a káptalan megnyeri s az 1318. XIV. Kalendas Martii privilegialis formában kiadott végzést Róbert Károly 1326. IV. idus Martii meg is erősíti.¹ Hasonló szerencsével perlekedik a káptalan a krakói és igeni hospitesek ellenében. Egyáltalán Zalatna lakosságában a szászság annyira irányadó vala, hogy Szász-Zalatnának is nevezték s a szász bírák biráskodása 1417-ig ide is kiterjedt. Ez évben Zsigmond király külön rendelettel tiltja el a szász nemzet birói beavatkozását s a káptalan 1425-ben saját földesuri hatóságát szervezi is. (Szereday id. m. 75. lap.)

Ennek daczára Zalatna bányaközség némi önállósággal is bír. I. Lajos 1357-ben a zalatnai bányászatot (*montana nostra de Zalathna*) az ország többi bányászatának szabadságában (*ea libertate fruuntur qua cetera Montana in Regno nostro existentia gaudent et fruuntur*) részesíti,² s ugyanő 1365-ben, majd Zsigmond 1391. privilegium alakjában ismétli ezt.³ Zsigmond 1428-ban a zalatnai bányagrófoknak egyenesen megrendeli: hogy a Körmöczbányán és Besztercebányán létező bányaszokások és törvények szerint járjanak el.⁴ Ennek következtében Zalatna, Abrudbánya, Körösbánya és Offenbánya bányavárosokkal együtt, közös bányabíróságot képez s 1525-ben egyenesen a káptalan meghagyásából Abrudbányán tartja ülését. Nos Nicolaus Bertel... quod cum diebus proximis ante festum Bartholomæi anno Virginis partus 1525 nos more solito quatuor oppidorum metallicorum pro discutiendis quibusdam negotiis in Oppidum Abrudbánya et Egregii Capituli Albensis commissione convocati fuissimus, ubi in domo Johannis Francisci Erasmi Greb Magister Montanorum etc. (Frivaldszky János: Mineralogia M. Principatus Transilvaniæ. 46. l.)

Különben már előbb Albert király is rendeletet intéz Losonczy Dénes erdélyi vajdához, a szövetséges bányavárosok bányahatóságának és szabadságának megóvása tárgyában, (...mandamus quatenus prædicta nostra Montana ac universas montanistas nostras, signanter vero in Montanis nostris Offenbánya, Altenberk, Zlatenan et Körözs vocatis constitutos et existentes, in universis eorum antiquis libertatibus et prærogativis iustis utpote et legitimis, contra quoslibet illegitimos impetitores protegere, tueri et indemniter manutenerere debetis. (Szentkirályi Zsigmond 1841. Az erd. bányász. tört. 97. l.)

A nemzeti fejedelmek is kiváló gondot fordítottak a zalatnai bányászságra. Nemcsak

¹ Szereday Notitia veteris et Novi Capituli Ecclesiæ Albensis Transilvaniæ. Gyulafehérvár, 1791. 6. lap. Fejér Cod. Dipl. Hung. V. köt. I. r. 170. l.

² Frivaldszky János: Mineralogia M. Principatus Transsilvaniæ. Claudiopoli. 70. lap.

³ «Siebenbürgische Quartalschrift». I. évf. Hermannstadt, 1790. 257. lapján, úgyszintén Frivaldszky és Szentkirályi Zsigmond: «Az erdélyi bányászat ismertetése. 93. l.»

⁴ Szentkirályi Zsigmond: «Az erdélyi bányászat ismertetése». Kolozsvár, 1841. 94. lap.

János Zsigmond, de különösen Bethlen Gábor, a két Rákóczy, Apafiak mind hasznukra tudták fordítani az idevaló ásványkincseket. Rákóczy György még felsőmagyarországi hadjáratát is a zalatnai bányászat emelésére használja fel, 1644. ápril 25-én Szécsényből a beszercebányai tisztséghez intézett levelében Zalatnán telepíthető bányamunkások toborzását kéri. (Péchy Antal: Alsó-Magyarország bányamivelésének története II. kötet, CCV. oklevél 442. lapja.) A Bethlen Gábor által alapított fehérvári collegiumnak egyik tudós professora Opitz Márton különös előszeretettel viseltetett Zalatnához s annak kiterjedt bányászatát 1622-ben Zalatna, vagy Erdély nyugalma című versében többi közt így örökíti meg:

Mindenütt arany van. Habzó patak ágya
Aranyból vetve, aranykőbe vájva
Röghöz ragadt népség — együgyű parasztok —
A patak ágyából színarany halat fog.
Mindenütt arany van. Sziklabérczek gyomra
Aranyat gyűjtött fel titkosan halomra.
Halovány bányász nép: sziklabérczek férge
Útat vág, útat fúr anyaföld méhébe
S betevő falatért kincseit orozva
Föld színére hozza.
Itt van ember, ország fogd, boldogulj vele,
Kárhozzál el tőle!

De ideje már hogy Zalatna bányászati jelentőségének eme történeti bizonyítékait félbeszakítva, célpontunkhoz vezessem szíves olvasóimat.

Mielőtt azonban ezt tehetném, meg kell említenem, hogy a zalatnai gyűjtőnév alá foglalt aranybányászat egy része *Trimpoely* község határában a *Breaza* hegységben keresendő. Még jelentékenyebb rész jut Nagy-Almás hunyadmegyei község területére. A legkiterjedtebb és legjövedelmezőbb zalatnai bányászat végre Zalatna és Bucsum község határán: a *Korabia* hegy körül keresendő, hol sírmezőink is fekszenek. Lássuk tehát az odavezető utat!

Zalatnáról Abrudbánya felé menőben a román nationalisták által egyenesen Trajan, táborhelyéről minősített *Trojan* nevű rétről térünk a legközelebb látható tölgyes szálfák közt jobbra a hegyoldalra kikapaszzkodó ösvényre. A most elénkbe hajló hegynyúlvány lépcsőfokozatain gyalog, vagy lóháton körülbelül négy óra alatt érjük el a Korábiát. Eleinte a kárpáti homokkőnek mind meredekebbre dülő rétegein lépdelünk, s első pihenőnk a «*Mozsarak*» nevű mésztuskóknál tartjuk. A környék népe e kiöblösödött, az eső által kivájt szikladudorokban a római *aranyzuzókat* képzele. Ennek alaptalanságáról első tekintetre meggyőződhetünk s különben is a bányáktól sokkal távolabb esnek; s az aranyzuzással járó bányászatra sokkal alkalmatlanabbak, semhogy a mondott célra felhasználhatták volna. De meg különben is e célra a bányák közelében kézügyben eső quarczos-féleségeket, szarukötőmőket, quarcztrachytokat használták fel, mint arról Kisbányától vagy a mint oláhosan nevezik Boiczától elkezdve föl a legéjszakibb érczpataki bányákig (Jára mellett) újabb és újabb példákat találtam mindenfelé.

A Mozsaraktól a *Dimbu Muntye* nevű téres hegyi rétre emelkedünk, honnan Zalatna távlati képe fejlődik ki előttünk. Ez alatt mélyed le az Ompoly felé, a zalatnai higanybányászat színhelyéül szolgáló *Dumbrava* hegyoldal. Ez a bányászat azonban napjainkban teljesen pang, jöllehet eredetét egész a rómaiakig felvihetjük.

egyszerre előnkbe toppan. Smaragd zöld gyepszőnyeg borúl az erdőön fölé tornyosuló szikla-kúpra; de a homlokzat mély barázdája leplezetlenül marad s a közelében sötétlő apró bányáüregek közt a régi vájatok bemohosodott üregei jó messziről szembe tűnnek. A Korábia déli szegélyén kanyargó ösvényen a *Fontina Streysi* erdőrészt a *Pereu Jaduluj* (Szakadékos patak) felett és a *Fontina Krajuluj* (Királyforrás) közelében; egyszerre a *Korábia* kúpja alatt a Zalatna és Bucsum határainak érintkezését jelző keresztet érkezünk. Hátunk mögött a bükk határa úgy, hogy a balra eső pázsitos hegyhát valamint a Korábia kúpja a fölé emelkednek. A bal felé maradó széles hegyhát a magános határkeresztől Botesin (kereszt) nevet visel s tulajdonkép az Érczhegységnek a délnyugatról EK-re kanyargó vízválasztó tengelyébe esik a Korábiával együtt. Álláspontunk 1200 m. lévén, az a hegynyúlvány, melyet ösvényünk *Zalatnától* idáig követett 420 méternyi kiindulásától 780 méterre emelkedett s a Korábia 1351 m. kúpja fejünk fölött még 150 méterrel magasabban vált ki környezetéből. (1. rajz.)

Nem is szükség oda felfáradnunk, mert már a *kereszt* kedvező nézőpontot szolgáltat az Érczhegységtől nyugatra a Bihar gerinczéig s keletre az Érczhegység külső övrendszerére. Itt úgyszólván az Érczhegység centrumában találjuk magunkat.

Közvetlenül átellenben éjszakra, a hirneves *Detonata* kettős csúcsa szökell ki a kárpáti homokkő alapzatból. Odább a Zseménye (Ikrek) nevű trachyt csúcsok s nyugatnak a messze távolban s Biharra aláereszkedő horizont a Bihar zárja el; míg emitt a *Detonata* mögött Verespatak fakó sziklacsoportja válik ki, mintegy ellentétül az erdők, hegyi rétek nevető zöldjéhez.

Délnyugatra a Fehér-Körös vízválasztóján mint meg annyi hatalmas szobormű a *Vulkán* és szomszédos mészsirtjei sorakoznak. Délre a szintén festőileg tagolt Nagyági, vagy Csetrás hegységen át egészen a távol kékjével összeolvadó Retyezátig elkalandozhat tekintetünk; míg épen álláspontunk alatt az Ompoly mélyre vájódott nyugat-keleti völgye tátong, melyet a túlsó oldalról jól elkülönült trachytkúpok, mint a jellegzetes *Zsidóhegy*, *Bráza* és a *Grohás* követnek. Ezek mögött a római bányászat által szintén igénybe vett *Magyarhegy* (Dealu Unguriluj) *Fericseltető* stb. kapcsolják össze az Érczhegység déli és éjszaki csoportját egymással. Keletre a mészsirtnek festői ormózatai valóságos bástyafalazatként fogják körül hegységünket. Ez a turisták által is sokszor magasztalt nagyszerű panoráma képezi Dacia kimeríthetetlen kincstárát. Itt vívták meg létharcukat a Herodotos* által emlegetett agathyrsektől kezdve mind ama népek, melyeket magkapott az aranyláz, s melyek a századok leforgása alatt Dacia birtokáért egymással birokra keltek.

Erdély történelmének igazi Eris almáját látjuk tehát magunk előtt. Hisz Róma hódítási elhatározására is e vidék szolgált leghatékonyabb rugó gyanánt, s az általa alapított provincia élete épen e hegység körül lüktetett leghatalmasabban. A hova mi csak gyalog, lóháton vagy legfeljebb egyszerű ökörfogattal kapaszkodhatunk ki, ott a római erély és kormánypolitika kitűnő műutat vezetett át, hogy a hegység mögött a pirusta bányászok által mívelt verespataki bányák előkelő lakossága a Maros teréről könnyen beszerezhető nem csupán fényüzési kellékeit, de építkezéseikhez, síremlékeikhez több métermázsa faragványos és feliratos köveket szállíttatott fel.

* Herodot. IV. 8.

Ennek az útnak főirányát egészen a *Dumbrava* vonaláig az Ömpoly medre szabta meg. Onnan a *Valye Arinuluji*, vagy *Valye Ruzi* nevű mellékvölgyeken hatolt fel a *Korábia* nyakára; csak hogy ez öserdő borította szűk völgyben a vízáradások az egykori út maradványait teljesen megsemmisítették. Itt fenn azonban a *Szudora* nevű hegyoldaltól a *Korábia* déli oldalát képező Szlevetojáig felismerhetjük a szeliden emelkedő útszakaszt. A Szlevesoján át a *Botes* hegyhátára hajolt az útirány s arról az *Izbita* völgyén *Bucumba* lejtett. Ebből az *Abrudvíz* mellé szolgált ki s a mostani útnak megfelelőleg érkezett a karnai völgytorokhoz, melyen kicsapva a Verespatak helyén, illetőleg inkább a *Czarina* rét és a *Padurea Popi* körül tehát a jelenlegi Alsó- és *Felső-Ferdinand* bánya közelében elterült *Vicus Pirustarum* vagy *Alburnus Maior* bányaközségbe vezetett.

Mint említők, idáig oly kitűnő karban tartották ezt az utat, hogy Apulumból nagyobb terheket és *Magyar-Igen* kőbányájából súlyosabb sculpturákat szállíthattak rajta. Verespataktól vagyis *Alburnus Maior*tól tovább az Aranyos mellékére ilyen elsőrendű utat kinyomoznom nem sikerült. De hogy arrafelé is meg voltak összeköttetések, eléggé bizonyítja az Aranyos völgyén le a várfalvi castrumig mutakozó aranymosás, úgyszintén az offenbányai külön bányatelep. De nem csupán Várfalva és Torda (*Potaissa*) rendelkeztek közlekedési kapcsolattal. Összeköttetésük az Aranyosnak Topánfalván felül eső szakaszaira is kiterjedt, s a Nagy-Aranyos (albaki ág) mentén fel a *Muntyle maren* át *Napocaba* (Kolozsvárra), vagy a Kalenyásza havasán keresztül a Sebes Körös mellé helyezett sebesváraljai castrumhoz, tehát a római *Resculum*hoz is eljutottak.

II. A vulkoji bányászat jelene.

A Korábia név tulajdonképen a Vulkoj hegy csúcsára vonatkozik. A ketté vágott csúcsot, Korábia külvájat (*Verhau*) nevén különböztetik meg. A vulkoji Péter-Pál bánya a Bucsumra néző éjszaki oldalon a Valye alb (fehér völgy) fejénél egy fenyves közepén 1351 m. magasságban található. (1. rajz.)

A társulat adománylevele 1785-ből kelt s 1792-ben a Sz. Mihály és Nep. János bányatelkekre is adományt szerzett.

E három fő bányatelken kívül a Vulkoj hegyet még más 15 kisebb társulat aknázza. Tanulmányom keretében csakis a Péter-Pál bányatársulattal foglalkozhatván, fel kell emlétenem, hogy a bányatoroknál két tiszti épület és három kisebb kunyhóból álló telepet létesítettek. A munkások pedig az éjszaki völgyben felhúzódó Bucsumból kerülnek ki, újabban a telep biztosítására esendőr-állomást szerveztek, hogy egyhamarjában ne ismétlődhessenek az 1886. márczius 1-én itt végbement vakmerő rablóhadjáratok.

Az aranylopás az Érczhegységben általánosan uralkodó erkölcsi baj, mert a természet aranyt Isten-áldásnak tartják, a minek elidegenítése nem is képezhet szerintök valami nagy bűnt. De az említett időben nem is szegény bányamunkások, hanem vagyonos gazdák által vezetett 40 főnyi banda formális ostromot intézett a Péter-Pál telep ellen s onnan tetemes pénzkészletet és 32 kgr. aranyat raboltak el s egy tisztviselőt halálba kergettek. Azóta a tettesek megkerültek a rablott értékkel együtt; de a rémes eset kellően illusztrálja a hely vadonságát és korábbi elhagyatottságát.

A vulkoi bányászat a mostani társulat keletkezése előtt is jelentékeny lehetett, legalább Fridwalszky János* kolozsvári jezsuita, 1767-ben Kolozsvárott kiadott Mineralogiájában dicsérőleg emlékezik meg a felől.

A Péter-Pál főtárna 550 ölre hatol éjszokról s vele ellentétben a déli oldalról a Nep. János 72 öllel magasabban, 400 ölre mélyed be. Legújabbán az éjszaknyugati oldalon a Pereu Cruci (Keresztér) mellett a József (igazi nevén Hermann) altárnát nyitották meg.

Az anyakőzet az úgynevezett zöldkőtrachyt, mely a tellér közelében pyritdússá és káolinossá változik el, s ezen húzódnak át a tellérek. A mívelet több éjszaktól csapású és 70° alatt keleti dűléstől 70° nyugati dűlésig változó dűlésű tellérekben foly. Ezek közül legterjedelmesebb a Korábia külvájat által is jelzett s épen arról Jeruga nevet viselő tellér, mely csapásirányban 1200, és dűlésirányban 300 méternyre fel van tárva.

Csak az aranytartalmú tellérek érdemlik meg a mívelést, s ezekben az arany fémállapotban fordul elő. A szabadarany octaëder, tetraëder alakokban jegecedik ki vagy különféle (haj, moh, sodrony, fésű, rózsza, legyező stb) alakokba kérgület gyanánt s következőleg szálás, leveles, szemcsés szövettel vagy hintve jő elő.

A szabad arany elég gyakori, úgy, hogy az utóbbi 30 év alatt a termelés felénél többet ez képezi s 1857-ben pl. egyetlen nap alatt húsz kilóval adózott a bánya.

Épen e gazdagság híre idézhette elő a gyakran megkísérlett bányarablásokat. Mert az 1886-ki esethez hasonló, korábbi időkben igen gyakoriak valának. Sokszor kellett fegyverrel megvédeni az aranyáldást s többi közt Becker W. G. freiburgi bányász «Journal einer bergmännischen Reise durch Ungarn und Siebenbürgen» cím alatt kiadott naplójában 1816-ból egy 17 ezer forint értékű arany elrablását jegyzi fel. Majdnem kiirthatatlan közhiedelem szerint, a szabad arany Isten áldása, melynek elidegenítése nem képezhet bűncselekményt. E balhiedelem ápolásában, megrögzítésében, igen nagy részök van a *gozár* néven ismert aranyvásárlóknak, kiknek nagyrésze — tisztelet a kivételeknek — a tiltott úton forgalomba jövő aranynak potom pénzen való megvásárlására alapítja üzletét.

A zúzóérczek 30 évi cyclus alatt tonnánként 17 kgr. átlagos finom aranyat szolgáltatnak s a beváltásra küldött mára 1—2% közt váltakozott.**

A lefejtési üzemet egész 1884. év végeig jobbadán bucsumi bérlők folytatták, kik készpénzfizetés és munkaanyag helyett zúzóérczekben kapták ki díjokat, mit a bánya szomszédságában felállított zúzóművek készítettek elő. A rendszer kimaradhatatlan következménye a rablógazdaság s a jövedelmek folytonos ingadozása vala, úgy hogy a különböző éveket 6000 forint veszteségtől 30,000 forint nyereségig zárták le. Az átlagos nyers jövedelem ennek következtében évenként 34.000 forintba rúgott, miből 16.000 forintot az üzem költségei emésztettek fel.

1885-től kezdve egy francia tőkepénzesekből alakult társulat vette haszonbérbe a bányát, mindjárt tetemes befektetésekkel, felszereléssel készítve elő annak belterjesebb mívelését. Így a József-bánya továbbítását fúrógépekkel fogatosítá, az elé egy gőzgépekkel működő,

* Mineralogia m. principatus Transsylvaniæ. Joannes Fridwalsky. Claudiopolis, 1767. 65 lap.

** «Erdély aranybányászata», a bányászati, kohászati és földtani congressus alkalmával 1885. évben tartott felolvasás Pálffy József bányabiztostól. Különlenyomat. Budapest, 1885. Felhasználtam továbbá a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara legutóbbi jelentéseit, úgyszintén Lukács László mostani miniszt. tanácsosnak és volt képviselőnek az erdélyi nemes fémbányászat ügyében kiadott röpiratát.

modern zúzóművet épített és sínhálózatot vezetett be minden helyre. E társulat azóta visszalépvén, ismét az eredeti tulajdonosok kezére jutott a bánya, melynek Lukács László miniszeri tanácsos ügybuzgó vezetése alatt szép jövőt jósolhatunk. A kisebb bányák a Verespatakon divatozó rendszertelenséggel műveltetnek.

Az idevaló aranyátlag 16 karatos, de a Péter-Pálból 21 karatos is került ki. Az arany tehát átlag ezüsttartalmu s azt a halvány sárgaféleséget képviseli, melyet az ó-kori írók *electron* néven különböztettek meg. Azért tartanám mellőzhetetlennek a múzeumainkban felhalmozódott praeistoricus aranyleletek vegyi elemzését, mert ez úton lassankint képesek leszünk megjelölni azt is, minő arányban vettek részt bányáink a római és azt megelőző kor aranyipariájában s egyáltalán, mely bányák jöttek akkoriban tartósabb kiaknázás alá?

III. A botesi Jakab és Anna bánya.

Vulkajától éjszaknyugatra, épen a vízvázasztó, vonalán az Abrudbányára vivő hágó felett találjuk a Botes hegyről (1362 m. magas) *Jakab és Anna* bányászatot, mely 1805-ből veszi származását s a rómaiak művelése alatt teljességgel nem állott. 1848-ban az érczelőkészítő-művek szétromboltatván, jó ideig szünetelt a bánya s utóbb sem vehetett gyors lendületet, mivel kellő pénzereő hiányában bérlőkkel műveltették s a jövőt előkészítő biztosító feltárásokra mi sem történt. Csakis a 70-es évek vége felé állott be szerencsésebb fordulat, midőn a bérlők a legmélyebb segédvárna felhasználásával a tellérek eredményesen fejteni kezdték. Ekkor a gazdag zúzóérczektől eltekintve, a bányamű 11—30 kgr. aranyat szolgáltatott. A botesi tellérek kár áti homokkőbe szövődnek be s fakóérczezel (Fahlerz) együtt jönnek elő, melynek métermázsája 2 klg. tiszta ezüstöt szolgáltat. A szabad arany lencsékben, fészkekben jelentkezik, s 1882. év őszén egy ilyen lencse előjövétel 2 méter szélességben és 4 méter hosszúságban 20 kgr. szabad aranyat szolgáltatott. A fő Jakab- és Anna-tellérek a tellértöltelékkel együtt átlag 80 cm., a «Slevasana» gazdag tellér 50 cm. vastagok. A szabadaranyhoz viszonyítva kevés zúzóércz fordul elő.

Lényeges megkülönböztető sajátsága a botesi bányászatnak a tellurarany, illetőleg a tellurezüst előjövetele. A tudományos mineralogiában a *Hessit* áll legközelebb, mint a mely aranyban legszegényebb válfaj (0.69 aurum, 61.55 arg. és 37.76 tellur). A *Petzit* már aranyban gazdagabb (18.26 aur., 46.76 arg. és 34.98 tellur). A tellurezüst tudvalevőleg *Nagy-Ágon*, Rézbányán (igen tiszta), Szibériában a *Szavoszkuszky* bányában, majd Közép-Amerikában Utah-államban a *Kearsage*, Coloradóban a *Red-Cloud* bányában fordul még elő.

E bánya a vulkaji francia bérlők kezelése alá került, s ennek tetemes anyagi és szellemi erővel rendelkező igazgatása alatt felvirágzása bizton remélhető.

IV. A Korábia ősműveletei (1. ábra).

Az imént bemutatott két bányatelep közül a botesi *Jakab és Anna* bánya egészen kívül esik az archæologus érdeklődése körén, mert ott a rómaik munkásságának legkisebb nyoma sem mutatkozik.

a) Néhány szó a Péter-Pál római műveletéről (1. ábra f).

Annál meglepőbb ősműveletek fogadnak a Korabiánál. Lenn a Péter Pál is a rómaiaknak tulajdonított altárna s hiteles egyének állítása szerint régiebb időkben bányamécsesek, bányavésők is kerültek innen napfényre. A tárna 1.5 méter szélességben 2 m. magassággal simára levéselt falazatában a lámpatartó számára vájt mélyedések jól kivehetők. Kezdetben hossznegyszög alakjában indul meg, de benn trapézzé alakul, úgy, hogy a főtér 0.56 m. a talapzaton, 0.65 méter széles. Helyenkint az ácsolás nyomai is mutatkoznak, bár a közet szilárd tömegében oly egyenletesen és óvatosan dolgoztak, hogy a kötésekre igen ritkán vala szükség. Egyes szándékosan kiformált padfélét, ülőhelyeknek, tüzhelyeknek minősít a bányásznép. Az ilyen helyeket azonban inkább vehetnők érczaprózó, kikészítő műhelyeknek, ha ide is feltételezzük a Hispániában követett módszert, mely szerint az érczeket zsákokba rakva kézről-kézre továbbították a bányanyilatig.

A falazatban észlelt kiugrások irányváltoztatásoknak, de felmérési határoknak is vehetők. Általában a nivellirozás pontossága s a főtellérrel összevágó szabatos irányítás képzett mérnöki vezetésre utalnak. A víz lefolyását a szelid emelkedés biztosítja, s részemről az öblözöttebb helyeken észrevehető padforma alakzatoknál, a verespataki bányákból már tudomásunkra jött vízemelő kerekek létezését is megengedendőnek találom.

Ma, a midőn az egymás nyomába lépett bányászivadékok sokképen kiforgatták a bánya eredeti alakját, igen nehéz, sőt a lehetetlenséggel határos minden tekintetben kifogástalan leírást szerkeszteni arról. Épen azért elégnék találom e rövid vázlat után a kevésbbé elváltozott külműveletekre térni át.

b) A Jeruga nevű hegyátvágás és külváatai (1. ábra a).

A vulkoi teleptől majdnem a Korábia utolsó harmadáig elkísér a fenyves s a növénytakaró, későbbi omlások daczára mégis felismerhetjük a főtellérre lemélyített nagy *Jeruga* nevű bemetszéssel párhuzamosan haladó többi vájatokat. Zalatnáról jövet, a teljesen letarolt déli oldalon a kúp egész magasságában szemlélhetjük e több órányira ellátszó óriás barázdát, s a ki Verespatak hírneves Csetatyejét, e bámulatra gerjesztő várszerű kiüregesítést meglátogatva, délre tekint: onnan is tisztán megkülönböztetheti, hogyan vágták ketté a szirt homlokát.

A robbantó technica mai tökélyesbült eszközeivel sem volna könnyű feladat egy 151 m. magas quarztrachyt kúpnak húsz méter szélességben helyenkint, egész 30 méterig terjedő beárkolása. Mennyi könybe, átokba, s mily bámulatra gerjesztő erőmegfeszítésbe kerülhetett e munkálat akkor, midőn lőpor és dynamit nem állott az emberiség rendelkezésére. Valóban nehezen képzelhetnők el magunknak az ilyenek készítése módját a classicus íróknál elszórva fenmaradt leírások nélkül. Így az egyiptomi aranybányákról *Diodor** *Agatharchides* görög utazónak következő tudósítását örökíti meg.

A bányák szilárd közetét előbb tűz által porhanyóvá változtatták s azután pörölylyel és vésővel 20—30 év közti erőteljes ifjak a szétkalapáláshoz fognak. A dús érczeket ifjú

* Diodor. III. 12—24.

suhaniczok kiválogatják s zsákokban válokra emelve kiszállítják, hol 30—40 éves meglelt férfiak veszik át, hogy kőmozsarakban vas ütőkkel apróra zúzzák. E zúzádot gyermekek, nők vagy elaggott férfiak kézi malmokkal finom liszté őrlik. Ezekből az aranypor gyakorlott munkások kezére kerül, kik egy-egy rézsút helyezett, simára gyalult deszkalapon lassankint csörgeztetett vízszög segélyével olyképen végzik a kimosást, hogy kezökkel az érczet folyvást felkavarják és megújítják. Az értéktelen földes részeket a víz magával ragadja, az aranytartalom azonban nagyobb fajsúlyánál fogva visszamarad. Végezetül a felgyűjtött s folyvást dúsabbá változó aranyport finom szivacsos addig érintgetik, mígnem a könnyű ásványos részek felszedődnek s tiszta aranyzemecsek, pikkelyek maradnak vissza.

Az olvasztást ólom-adalékkal e célra készült tégelyekben eszközlik. Az első olvasztásra következik a tisztítás, mely végből ólmon kívül sót is vegyítenek hozzá s öt napig tartó izzó hőnek teszik ki az egészet. Hatod nap kiveszik a tégelyt az olvasztó pestből s a munka sikerültét az bizonyítja, ha abban *színarany találtatik csupán*. Az óloméleg, valamint a só chlorjával társuló ezüsből keletkező chlorezüst a tégely falába ivódnak be.

Az egyiptomi aranybányák császári tulajdont képeztek s részint rabszolgák, részint bányamunkára ítélték mívelése alatt állottak. Ezek sorsa igazán siralmas lehetett. Diodor leírása szerint teljesen meztelenül, összelánczolva dolgoztatták őket s idegen ajku felügyelőik kíméletlen korbácsolása alatt adták ki nyomorult lelkeket.

Az egyiptomiak bányászatát igen régi időben eltanulták a phoeniciaiak, kik arany-, ezüst- s utóbb ón érczek után kutatva, népesíték be rendre a Földközi-tenger partvidékeit. A sidoni gyarmatosok már Kr. e. 1500-ban ráakadnak Siphnos és Thasos érczeire s Herodotos álmélkodva beszéli el, hogy Samothrakeban egy egész hegyet felforgattak, a mi alatt nyilván óriási külső míveletet kell értenünk. Az általok forgalomba hozott arany mindazonáltal Arábiából és az ó kor geographiai rejtélyéből, Ophirből, került birtokukba. Az arabok a sinai félszigettől délkeletre intézték aranybányászatukat; Ophir alatt pedig kelet Afrika aranymezőit kezdik a kutatók kideríteni.

Tudvalevőleg az ezüsbányászat szolgáltatá mégis a phoeniciaiak fő jövedelemforrását, s mert az ezüst épenséggel nem fordul a folyók homokjában elő, mint az arany, ez a bányászati ág még fejlettebb technicát föltételeztet, mivel akna- és tárnámíveletekkel járt. Nekik köszönhetette Hispánia bányászata is felvirágzását s később a rómaiak is az ő nyomdokaikon haladva aknázták ki Asturia, Lusitánia arany, ezüst érczeit. Diodor * szerint a rómaiak összevásárolt rabszolgacsapatokat bocsátanak a felügyelők rendelkezése alá. Ezekkel számok aknát, tárnát nyitnatnak meg, arany és ezüst tartalmu érczeket kutatva. Bizonyos mélységbe jutva, nemcsak hosszában terjesztik ki tárnáikat, hanem kereszt-tárnákat is vésnek s több stadiumnyira tovább mélyítik a bányát, vagy pedig sokkép elágazó menetekkel teszik lehetővé a lefejtett érczeknek felszínre juttatását.

Minél mélyebbre haladnak, annál tisztább arany és ezüst kerül birtokukba s a közeget mindenfelé tellérhálózat szövö át. Olykor vízerekre bukkannak s azokat keresztvágatokban vezetnek le, vagy a mi ennél is meglepőbb, az u. n. egyiptomi csavarok által emelik ki, mely csavarokat a syracusai *Archimedes* Egyiptomban tartózkodása idejében talált volt fel. E gép-

* Diodor. V. 38.

pel a vizet mind magasabbra emelve, a belső munkások tovább dolgozhatnak s az egész gépezet szerfelett kevés munkást és emberi erőt igényel.

S míg a munkások uraikat hihetetlen kincsekkel gazdagítják, ők éjjel nappal a bányákban szenvednek, igen sokan belehalva a szertelen megerőltetésbe. Pihenésről, szórakozásról szó sincs, s a felügyelő korbácsa szüntelen munkára kényszeríti őket. Így örökös szenvedés és siralom a sorsuk és ennek daczára vannak köztök egyes testileg, lelkileg edződött egyének, kik hosszasan kibírják ezt a sok gyötrelmet, mely pedig a halált bátran kívánnatossá tehetné. Diodor eliszonyodva kiált fel: «A gyengék belehalnak ez iszonyú kínzásba, s az erőseket további sanyargatás számára tartják meg.»

E bányák még a carthagoiaktól származnak s a pun háborúk óriási erőfeszítéseire Carthagót csak azok képesíték. S hogy némi képzetünk legyen a bányaműveknél elfoglalt rabszolgahadról, ide iktatom még, hogy Új Carthagónál Polybius * szerint 300 stadiumnyi területen négyezer rabszolgát foglalkoztattak, s e bányákból naponként 25 ezer drachma ezüstöt bányásztak. Még kimerítőbben értesít Plinius. ** «*Historia naturalis*»-ában. Az aranymosás előrebocsátása után így folytatja: «Másképp járnak el az aknamíveletekkel és a helybevágásoknál. Az aknázott arany neve *bánya- (akna) arany*. Az aknákból tellérek után oldalágak, sikátorok (canales) indulnak ki, melyekben faoszlopokkal támasztják fel a földet. A kiásott érczet szétaprózzák, megmossák, kipörkölik és megolvasztják (tunditur, lavatur, mollitur). A salakot összezúzva újból olvasztás alá veszik s e cizlra egy tasconiumnak nevezett fehérés földnemből készítik az olvasztókat (catini) «*neque enim alia flatum ignemque et ardentem materiam tolerat.*»

Másutt a gigasok művét is meghaladó vágatokkal hatolnak a hegyekbe. E földalatti menetekben a lámpák elfogyó olajmennységéről számítják az időt s a munkások hónapokig nem kerülnek napfényre. *Arrugiá*-nak nevezik ezeket. Olykor hirtelen összeroppannak a rések, magok alá temetve a bányászokat, úgy hogy alig képez vakmerőbb feladatot a tengeri gyöngyragyló, biborcsiga-halászat, mint a bányamívelet. E miatt közönkint oszlopokkal, ívekkel támasztják alá a bányát.

Mind a két eljárásnál szilárd közetben kell dolgozniok, s azt tűzzel, eczettel lazítják. Minthogy azonban ez a mívelet tűrhetetlen gőzt, füstöt idéz elő a bányaközökben: inkább nagy, olykor 150 fontnyi súlyu (fractariis C. L. libras ferri habentibus) pörölyökkel ütik szét a sziklát s éjjel-nappal kézzel-kézre adva juttatják ki az érczet, miközben a napot csak az emberlánczolat külső tagja láthatja.

Ha a kemény szikla igen nagynak tetszik, oldalt fordulva körüldolgozza a bányász s ezt a munkát könnyebbnek mondják, mint mikor bizonyos *gangadia* nevű s alig legyőzhető kovatartalmú agyagba kell vésniök. Vasékekkel, vésőkkel és kalapácsokkal foly a munka s ellenállhatatlannak csupán az arany utáni áhítozást tartják.

Ha kellőleg aláaknázták a hegyet, kiütik a gyámoszlopot s a tetőn őrt álló ember kiáltozással, jelzésekkel távozásra inti a munkásokat, mire csakhamar minden emberi képzetet felülmúló dőrejjel bekövetkezik a hegyomlás.

Most egy hasonlóképen sok költségbe, munkába, kerülő újabb művelet veszi kezde-

* Strabo. III. 188. Casaubon kiadás.

** Plinius: «*Historia naturalis*» 33, 21.

tét. A hegytetőkről száz, sőt több stadiumnyiról (a centesimo plerumque lapide) összegyűjtik a vizereket. E művetet *Corrugata*-nak nevezik, a mi hitem szerint összegyűjtést jelent. A víznek inkább esnie, mint folynia szükséges, azért indítják oly magasról. Völgyeket s más közöket aquæductokkal kapcsolnak össze, az útba eső sziklákat átfúrják vagy a vízvezetékül szolgáló facsatornák oszlopává alkalmazzák. Ilyenkor a munkások köteleken csüngnek a meredélyek felett, hogy távolról madaraknak néznők, s a hol egy lábnyomnyi átjáró sem kínálkozik: ott vezeti át a bányász vízesőveit.

Nagy hátrányára szolgál az aranymosásnak, ha a víz már eredeti helyéről iszapot hord, s azért sziklákon, köveken vezetik inkább, mert így kevesebb iszapolás (urium) képződik. A hegyek szélén lezuhanó vízsugarakat 200 lépés széles, ugyanoly hosszú és 10 lépés mély víztartókban fogják fel. Ezeket átlag 5 zsilippel látják el s ha a zsiliptartókat kiütik, akkora áradat rohan ki, hogy annak ereje a sziklákat is tova ragadja. Most alább a völgyben vagy térségen *agoga* nevű árkokba osztják a szilaj áradatot s abba közönként a rozmarinhoz hasonló *Ulex* nevű cserje ágacskáit hintik be, azokkal fogva fel az aranyszemeket. E deszkák közé szorított patakocskák szédítő meredélyek felett futják meg további pályájukat, míg nem a tengerbe zuhannak alá.

Különben olykor 10 fontnyi aranyrögökre akadnak a vízvezetékekben és bányákban, s az ilyeneket *palaga*, vagy *palacurna* névvel különböztetik meg a *balunak* nevezett apró aranyszemektől.

Ily módon Asturia, Gallæcia, Lusitania évenként több mint húsz ezer font aranyat szolgáltat, miből a termelés súlypontja mégis Asturiára esik, s aligha ontja a földnek valamely más része annyi időn át hasonló bőséggel ásványgazdagságát.

Az ezüst bányászatáról lényegileg hasonlókat ír Plinius, s legyen elég innen a következők fölemlítése:

A Hannibal által Hispaniában nyitott bányák még most se merültek ki s létesítőjök nevét viselik. Az egyik, honnan Hannibal naponta 300 font ezüstöt kapott, *Räbilo* nevet visel, s ez a hegy valami 1500 lépésnyire ki van üregesítve, s e tátongó hézagokban felállított vízemelő gépek éjjel-nappal annyi vizet szivattyúznak fel: hogy valóságos folyó keletkezik azokból. Strabónak* az arany kohászatáról szóló feljegyzései kívül esvén mostani feladatom körén: későbbre, az aranybányászat és kohászat általános tárgyalásakor lesznek általam felhasználva.

A classicus íróknak e nagy közvetlenséggel, de túlságos phantasiával adott leírásai, a Diodortól, Strabótól, Pliniustól vett műszaki adatok szerfelett sok és meglepő analogiát szolgáltatnak a korábbi bányászathoz. Mindenekelőtt a Jerugában a hispaniai *arrugia* párját kell felismernünk, s ennek óriási dimensiói egészen valószínűvé teszik a tűzzel való etetésnek és az aláaknázásnak e kettős műveletét. Az atmosphæraliák által erősen megtámadott kőzetben ugyan nem egy könnyű végérvényesen eldönteni, meddig terjedt a tűzzel és eczettel való kezelés, mindazonáltal számos megfigyelésem által arra a következtetésre jutottam, hogy épen az ilyen bemetszéseknel a tűz segélyét vehették legjobban igénybe. A vésett munka, még ha ki van is téve a levegő behatásainak, ritkán mállik ily domború, hajlásos felülettel el s élben kifutó lefejlésekkel, úgyszólván lehámlik; ellenben a tűz melegségétől mélyen

* Strabo. III. 146.

meglazított kőzet nagyon változó s majd kidomboruló, majd kagylósan behajló felületet nyer vagy egészben daraszerűleg szétbomló crustatiót kap. (A Korabiát ábrázoló 2. rajz. Az 1. rajz is szemlélteti.)

Minthogy tehát a vésetekre jellemzőnek tapasztalt felületi alakzatok a Jerugában nem mutatkoznak: a tűzmíveletet itt is bátran föltételezhetjük. Az ily módon porhanyóvá vált sziklát hatalmas pörölyökkel zúzták apróra, vagy véső csapásokkal apríthatták le. Akármelyik eljárást alkalmazták, mindig szabálytalanul nagyolva történhetett a lefejtés s azért nyoma sem látszik. Itt a szabadban egyébiránt a tűznek, valamint az izzított sziklára öntött eczet gőzének hátrányai nem valának annyira érezhetők. Jobbra, balra, a szakadék párkányzatán, nyomait találjuk amaz apró vízfogó- és esatorna-rendszernek szintén, melynek feladataul a kőzet lesodrása és elaprózása jutott. A bemetszések alkalmasint szakaszokban indultak meg s a közöket alávájva távolították el. Szintűgy eszközölhatték a tovább mélyí-

2. ábra. A Korábia látképe.

tést; s mert a főtellérnek (Jeruga) épen kibuvására intézték ezt a munkát, valóban irigyelünk kell azokat, kikhez az innen kifejtett kincsek vándoroltak. De annál szánandóbb sors juthatott e nehéz, senyvesztő munka eszközlőinek osztályrészül! Ha az új carthagói 300 stadiumnyi terület négyezer munkását nem is föltételezzük, bizonyára száz meg száz munkás kéznek kelle részt venni e meglepő míveletben, és sok emberöltőn át hangoztathatták a sziklák a sűrűn lecsapó pörölycsapások echoját!

Az elénk táruló mély üregesítések eredeti formáján sokat változtattak az utólag beleépített kisebb bányauüregek, s főképp az ezekből kihányt meddő kőzethalmok, melyek egyúttal a leszolgált aknák torkolatát is rég elleplezgették. A tetőn könnyebb átjárás végett szándékos töltést is találtam.

A Jerugán kívül a többi tellérkibuvásokat sem hagyták érintetlenül az ősök, úgy hogy a későbbi bányászat e külműveletekből mintegy újjmutatást nyert további teendőire nézve. A tellérek egy részét a napról kezdték lefejtetni, másokat alulról fölfelé haladva ki a napig követték s ilyenkor kizárólag a vésővel, kalapáccsal (Schlägel und Eisen) kelle dolgozniok.

A Korábia számtalan apróbb barázdáit, vajútait mellőzve, ha a Jeruga csatornáján az aljba elvonuló zalatnai úthoz érkezünk, előbb a Nep. János-bányatorok, majd a Marcu-féle őrház s attól a határkereszt felé jobbra *egy tátongó* üreg fogad, méltó párja az imént elhagyott *Jerugának*. Ezt *Mária Loretto-külvájnak* nevezik a mellette torkolló hasonló nevű bányától.

Széles sikátorán kényelmesen belátogathatunk ide, s öblözetes üregének falazatán annyi század vihara, annyi szerencsehajhász turkálása sem sokat módosított. Falazatán a tüzetetésnek nyomait ismertem fel, s maga ez a kivágás — óriás dimenzióit tekintve — évtizedekre, sőt századokra terjedő munkásság eredményéül tekintendő.

Legalább 30 ezer köbméterre tehetjük az innen kiemelt kőzet mennyiségét. És ha azt látjuk, hogy a jól előkészített műhelyen, löporral, változatos és jól præparált szerszámokkal működő nagyági bányász* még 1871/73-ban 28·6, 1874/76-ban 30, 1877/79-ben 35·2 és 1880/82-ben 39·5 folyó métert dolgozott ki egy év leforgása alatt: némi sejtelmünk lehet egy akkora vágat óriási idő- és munkaszükségletéről akkor, midőn véső és kalapács, vagyis *«Schlägel und Eisen»* segélyével folyt a művelet. — A bányász munkájának megítélésénél természetesen első sorban azon anyag minősége jó számításba, melynek ellenállását le kell győznie. Itt módosult trachytban, az úgynevezett zöldkő-trachytban folyván a művelet, ez a kőzet a tellérek régiójában körülbelül mészpátkeménységet mutat csupán s elég szilárd mégis arra, hogy a támasztékot nélkülözze. Vannak azonban a bányákban mindenütt quarz-dúsabb és üdébb trachyt-területek, melyeken a vágatok és tellérvájások csak lassú, nehéz munkával vihetők előre. — Ide járulnak az erdélyi Érczhegy bányáiban, (Verespatak, Offenbánya, Rudabánya, Nagyág), sőt Nagybánya vidékén és Szerbiában is mutatkozó *glauch* és *glamm* víztartalmú nyirkos, iszapos változatok, melyek ma is nagy vesződést okoznak a sok tapasztalattal és mechanikai segédeszközzel rendelkező bányásznak.

Mind ennek szem előtt tartásával, az őskor bányászainak évi munkaereje *alig egy tizedrészét eredményezheté a robbantó anyagok segélyével működő jelenlegi bányászatnak*. Azt hiszem tehát, hogy a valóságtól nem járunk messzire, midőn a *Nagyág-ról egy évtized alatt felmutatott minimum és maximum alapján 4—5 folyó métert tulajdonítok egy régi munkásnak*. — Sőt ennyire is bajos értékelni olyan emberek munkáját, kiket csupán *a poroszlók korbácsütése ösztönzött tevékenységre*, s a kik az elért sikereknek anyagi és szellemi jutalmából ki valának zárva.

A felvett kulcs alkalmazásával az itt feltáruló kiterjedt műveleteket *a római uralom kizárólagos alkotásául minősíteni nem tudom*, mert bár az imperium zsarnoki önkénye eláraszthatá is e sziklákat munkásokkal, a bányászat bizonyos helyen *egy megszabott ember-számnál többre nem terjeszkedhetik* s a műveletek kivitele szabad mozgást, elégséges területet föltételez. Ennélfogva az új carthagói 40 ezer ember sem vehető itt számításba, s a valóságban ezer embernél több egyidejűleg még Róma hatalma és önkénye alatt sem mozoghatott itt.

De lett legyen kétszer, vagy háromszor ennyi, a kőzet akadályai, valamint a taljavíznek levezetése, a közettömeg és ércszállítás mindennemű nehézségei még korunk fejlett

* Nagy-Ág földtani és bányászati leírása. Irta Inkey Béla, a M. tud. Akadémia I. tagja. Természettud. Társulat kiadványa. Budapest, 1885.

bányaiparára nézve is nehéz feladatot képezne, ha másfélszázad alatt az itt csak nagyjában érintett művekhez hasonlókat kellene is előállítanunk. Hátha még e másfél századnak gyakori villongásait, a márkoman háború után mondhatni megállandósult támadásokat figyelembe vesszük; melyek a Verespatakon befalazott üregekből kitetszőleg nem egyszer menekvésre kényszeríték a munkás bányászokat! Mindent megfontolva, akármilyen tisztelettel viseltetünk is a római birodalom hatalmi erélye és képessége iránt, lehetetlenségnek tartjuk a korábbi művek kizárólagos római voltát s *nagy, igen-igen nagy részt kell azok létrejöttében elődeiknek tulajdonítanunk*, sőt egy szintén tekintélyes rész ez ösmíveletekből a közép- és újkorra esik, főképp ha fontolóra vesszük, hogy a löpornak bányászati alkalmazását legelőször 1627. évi február 8-án próbálta meg gr. Montecuccoli János (a hadvezér rokona) a selmeczi felső Bieber-tárnában* s hogy a robbantási technica a legjobb esetben is a Rákóczy György által 1644-ben Zalatnára toboroztatott bányászok közvetítésével terjedhetett ide át, s itt addiglan a véső-míveletek valának érvényben.

c) A mütő és egyéb vízművek (1. ábra c és 2. ábra c).

De mielőtt a bányászat kezdetének fejtegetésére térnénk, a Korábia vízvezetékei várnak bemutatásra. A Plinius által Hispániából csodálattal fölemlített *corrugákhoz* egészen hasonlókat szeldelik át a Korábia meredekjét. Mindjárt a tetőről gyűjteni kezdték a vizet s több ilyen barázda egy-egy reservoirba torkolván, oda esőzéskor annyi vizet szolgáltatott, mennyivel egy-egy torrenset rögrönözhettek a kivájt közet eliszapolásához, vagy a fentebb leírt aranymosáshoz. Az időnkint lebocsátott vizet nem engedték veszendőbe, hanem ismét és ismét felfogva, hasonló czélokra hasznosíták. A Jeruga mély árkanak szegélyzetére gyűjtött víztömeggel, úgy látszik, a közetelhordást is czélozták, és végre a Korábia déli periferiáján terül el a Plinius-féle szélességi, hosszúsági (200—200 lépés) valamint mélységi (10 lépés) méreteknek megfelelő tó. A tó nyolcz méter vastag és földből s kötörmelékből rakott külső falazata nagy ívben övezi a rajta belül mesterségesen készült medret s «*híd*» (*Podu*) nevet kapott a néptől (1. ábra c és 2. ábra c).

E tó a Korábia egész szélességére kiterjedt s a *Pereu Jadului* felé lejtő medrének feje az ellenkező oldalon, ott, hol a zalatnai útból egy ág a Nyegrilásának szakad ki, tisztán felismerhető. Alsó vége felé a part folyvást jobban bekanyarodik, míg épen a Jádpatak felett oly irányt vesz, mely egyenesen záródásra mutat. Itt a part szilárdabb, szélesebb és a zsilip helye is erre esett, mint a hova az esővíz napjainkban is irányul. Erről tapasztalatilag is alkalmam vala egy hirtelen támadt zivatar után meggyőződnöm. Reggel a tó medrébe átfutó ösvényen érkeztem a slevesojai ásatáshoz s az egész váratlanul ránk zúdult zápor elől is ott akartam visszatérni. Ez alatt annyi víz koncentrálódott oda, hogy alig tudék visszagázolni. A medernek teknősödése annyira fentartotta a hosszú idő daczára magát, hogy ott sással, szittyával szegett vízerecske futja át nyár derekán is. A tónak a *Jádpatak* felőli falát az aranykutató vállalkozási viszketege több helyen átszakítja s ez okból a zsilipek helye se maradt épségben. Tavunkat a hadmérnöki térkép eredeti felvételi lapja, sőt a közönséges használatra készült lapok is jelzik a Mária Lorettóval együtt. A zalatnai út keletről megkerüli. E tón alúl

* Péch Antal: Alsó-Magyarország bányamívelésének története. II. kötet. 1887. 227—228. lapjain.

a keletnek eső Nyegrilása felé is láthatók a mesterséges vízárkok s a sirokon belül a Dimbu felé *Teu* névvel fejezi ki a nép nyelve is, hogy egy rég elpusztult tó körvonalait képes megkülönböztetni (1. ábra e).

És nemcsak a déli oldal vízereit igyekeztek ekkor nagy gonddal a bányászat szolgálatába hajtani, mert éjszak felé szintén kimutathatók a canalisatio nyomai.

A nagy tó szolgálván a művelet alapjául, nagy hihetőséggel a Jádpatak fejénél folyt az aranymosás legélénkebben. A *Teu* felé egy újabb munkáscsoport nyerhetett elfoglaltatást és *Bucsum* felé a *Pereu Cruci* (Keresztpatak) forrásai körül kelle egy harmadik csoportnak foglalkoznia.

A vízvezeték rendszeréhez számítom végre a *Nyegrilása* keleti oldalánál mutatkozó gödrösödéseket is, bár ezek teljesen önállóan a fentebbiektől s azoktól jó tova külön személyzetet kelle, hogy foglalkoztassanak.

És ily módon rájutottunk a bányamívelés egy további mozzanatára: vagyis az aranyérczek megtörésére és őrlésére. Sőt mind ezt az egykor használt eszközök képviselőinek feltalálása és rajzban bemutatása által is képes vagyok igazolni. Így a Jádpatakból több aranytörő mozsár került ki s egy ilyen a vulkoji bányairoda előtt is látható (32. rajz). Ilyen mozsárról s általában őrlő-készülékekről vehette nevét a *Valye Ruzi* is, mint a hova a nagy tó vízere leszolgál, s a hol ennek következtében az érczek iszapolása, kimosása nagy mértékben történhetett. — A mozsár anyaga quarztrachyt s azon a használat nyomai felismerhetők.

Az egyiptomi bányákra vonatkozólag Strabótól fentebb beszótt eljárás divatozhatott e szerint úgy itt, mint az általam egy korábbi alkalommal *Kis-Bányánál* (oláhosan Boicza) * bemutatott mozsarak és őrlők után ítélve az egész dácziai aranyvidéken. — Teljes joggal föltételezhetjük ezek alapján, hogy itt javakorbéli (30—40 éves) férfiak aprózták el e kőmozsarakban, a bányák előtt, a kiszállított érczet, s hogy azt később öblös őrlőkövekben egy-egy megfelelő gömbölyűségüvé idomított őrlőkő körbenforgatásával lisztfinomságúvá is változtatták, arra nézve ismét megvan bizonyítékom abban az őrlőkőben, melyet a 29. rajz szemléltet. — A szállítás eszközeiről, fogásairól bizonyosat nem mondhatok s egyelőre Strabó és Plinius adataira kell teljesen támaszkodnunk, kik szerint vállra emelve adták kézről-kézre az érczeket. Csakhogy e szállításnak bőrzsákban (mint a hallstadti sóbányákban) vagy teknőkben kelle történnie.

A vulkoji Péter Pál tárnából ugyan ismerek egy körisfából készített s hosszúságánál, alakjánál fogva nem aranykiválasztásra, hanem egysegyedül ércz- vagy kőzetkihordásra szánt teknőt, mely szakasztott párja az 1885-ben a verespataki *Katalin*-bányában viasztáblákkal együtt talált s a n. múzeumban látható teknőnek, (33. rajz). A rothadást a világosság és melegség vegybontó behatásától mentesítő bányaüregek fatárgyai évszázadokon át kikerülnek s így teknőnk eredetiségéhez e tekintetben szó se férhet. Dr. Much, ** a *mitterbergi praehistoricus* rézbányában elég szerencsés vala ilyen szállító teknődarabra akadni, de több biztos tételről tudomásom nincs. Verespatakon Ebergényi Soma, községi bíró és bányabirtokos, saját bányájából mutatott fel nekem teknőrészleteket, melyeket első tekintetre meg kelle a korábiaitól különböztetnem, mert az aranykiválasztó (Scheidetrog) jellemző alakjával bírtak.

* «Archæol. Értesítő». 1884. évfolyam. 144—147. lapjain.

** Das vorgeschichtliche Kupferbergwerk auf dem Mitterberg bei Bischofshofen (Salzburg). Wien, 1877.

Épen ezen teknők segélyével sikerült az arany elkülönítése érczeitől, s ha az iszapolásnál a Pliniusnál említett kis cserjéhez hasonló itt használatba jött: arra a Korábia körül bőven termő hangát (*Erica*) pikkelyes szárával, apró leveleivel teljesen alkalmasnak nyilváníthatom. — Az iszapolás végső terményeül jelentkező, ú. n. marát, aligha olvasztottak itt a helyszínén ki. Legalább erre semmi biztos jelt nem említhetek, s azt sem constatalhattam eddig: vajjon a kiolvasztást magánosok eszközölték-e, mint Beck * és Binder ** a hispániai és más tartományi fémhányokról föltételezik. — Lenn Zalatnán mehetett végbe alkalmasint az olvasztás a Plinius-féle fehéragyagból (*tasconium*) készült tégelyekben.

A bányák világítására térve át, a sírokban általam, valamint Lukács Béla által talált, sőt azelőtt a bányákból már ismert lámpák magokban eléggé magyarázzák a világítás módját. Hogy a rómaiak ilyenekkel világítottak, azt a lámpákon előforduló s más kétségtelen római gyarmatokéival azonos bélyegek kétségtelenné teszik. Hogy a római uralmat megelőző időkben szurokba mártott fenyőszálakat, vagy más egyebet használtak-e világításra, mint azt *Mucha a Mitterberg* praehistoricus rézbányájában kinyomozá: itt kellő leletek híjában még gyanítani sem könnyű.

V. A sírmezők általános ismertetése.

A sírok eredeti alakjának megváltozását a nagy idő s az athmosphæeraiák behatásán kívül az erre elvonuló bányászok, erdei munkások s a legelő marha-lóállomány mind elősegíték. A mi emlékjel vala rajtok, azt rég ledöntögette, szétrombolta a járókelők durva kedvtelése. Bármilyen rossz legyen az erdei út, ökörszekerekkel mégis feljutnak a zalatnaiak ide, s a sok ösvényen, marhanyompásztán kívül ilyen kerékvájak is hozzájárultak az egykori sírdombok letörléséhez, széttiprásához.

Idejáru épen a botesi oldalon az áfonya cserjés foltjainak az Ericával együttes felépése, melyek a sírhantokra telepednek legörömbösebb reá. De azért egy kis utánjárással annyira tájékozódunk, hogy a sírok elrendezéséről s formájáról megközelítőleg hű képet alkothatunk magunknak.

Lássuk először a botesi hegyhát sírjait (1. ábra d).

1. A botesi sírmezők sírjai általában (3. és 4. ábra).

A botesi hegygerincztől, befelé délnek, sorakoznak a *Valje Pietri* legszélső (kereszt felőli) két forrása felé a sírok, s én ott nyolcz egymásra következő sort egész határozottsággal megkülönböztettem. A sorok nem egyenlő hosszúak s épen azért a bennők észrevehető sírdombok száma is váltakozó. 6—12 közt vettem fel az egyes sorsírokat, úgy hogy a Lukács Béla jelentésében szereplő 60 számot kevéssel haladhatta meg az idekerült sírok összege. A sírok a Botes-hegyhát legkeletibb fokához közelednek s alkalmasint onnan vették

* Geschichte des Eisens in technischer und culturhistorischer Beziehung v. Dr. Ludwig Beck. Braunschweig. 1884. Vieweg.

** Die Bergwerke im römischen Staatshaushalte. Programm der Staats-Oberrealschule in Laibach für das Schuljahr 1880—1881.

kiindulásukat s utóbb kezdték a sorokat nyugatra nyújtani. Az egyenetlen hosszúság és szám a talajviszonyokból magyarázható ki, de azért annyira vigyáztak a mértani elhelyezkedésre, hogy nemcsak egyenes irányban, de szélességben és rézsút tekintve is, sorokat adnak. Lukács Bélát is e szabályos alakzat és elhelyezkedés tette figyelmissé, minthogy a bányaturzások ily szabályos nagyságban és egymásutánban nem sorakoznak.

A sírok mélysége Botesen, a magassági helyzethez képest változik s míg a köves, sziklaomladványos gerincz közelében 1·2 m. mélységet találtam: alább 1·6 m.-t és 1·8 m.-t kelle leásnunk. A Korábia alatt, a Podur szélénél alig 0·9—1 m. mélyen nyugosznak a hamvak, minthogy a sziklatörmelékben mélyre haladni nem vala könnyű feladat s úgyszólván a hulla fekvőágyát igyekeztek kikaparni csupán. A lejtőn alább menve, a sírok fokozatosan mélyebbednek.

A sírok csupán a fölējök domboruló gyepágygyal érik el az itt említett méreteket s annak idején az eredeti mélység alig vala jelentékeny. A mint a hulla nagyságának megfelelő 0·5—1 m. mély gödörrel elkészültek, úgy látszik, azt homokos agyaggal kitapasztották, megdörgölték. A hullát arczczal a feltámadás, a túlvilági élet symboluma: a felkelő nap felé, tehát keletnek helyezték s a lábak a sírgödör keleti zárfalához támaszkodtak. Apróbb gyermeksírt nem sikerült idáig találnom s ilyeneket Lukács Béla sem említ. Ennélfogva az általam felnyitott fekvőágyak hossza, szélessége édes keveset különbözik egymástól s amaz átlag 1·6 m., emez rendszeren 0·6 m.

A beföldelés mindig a legutóbb kiásott agyagos földdel vevén kezdetét, közvetlenül a hulla fölött ezt találjuk (4. rajz). A feldomboruló hantot kődarabokkal vegyülő föld képezi, vagyis ezt onnan kaparthatták együvé. Ennek felásása épen azért lassú és fárasztó munka, mert a járás-keles következtében erősen leverődött, s a külső növényzet, nevezetesen az Erica- és áfonya-telepek is késleltetik itt a munkát. Az alsóbb agyagos réteg vízáthatatlanságánál fogva felettébb nedves helyenként s a belehelyezett cserépneműeket annyira ellágyítja, hogy azok kezünk érintésére is szétesnek olykor s szárítóba helyeztetve a rájuk boruló fűszálak is benyomatokat okoznak rajtuk. Még károsabban hatott a talaj ilyneműsége a fémtárgyakra, melyek közül ép azért igen kevés jutott birtokunkba s e kevésnek megtartottsága is a Lukács Béla tulajdonában levő egyetlen tükör kivételével gyarlónak mondható, bár ez utóbbi körülmény előidézésében az uralkodó temetkezési módnak (égetés) is sok részt tulajdoníthatunk.

Kívül a sírdombok rendszeren lelapultak, sőt behorpadtak s e süppedés épen a fekvőágy fölé esvén (3. és 4. ábra), abból némi biztossággal képesek vagyunk a sír érintetlen voltára, vagy kiraboltságára következtetni. Mert az utóbbi körülmény is fenforog s úgy látszik nemcsak napjainkban kelték fel e sírok a föld népének kíváncsiságát, hanem régi időben is oly kérdőjelek gyanánt ötlöttek az itt eljáró munkások elébe, melyeknek megfejtésére időnkint némelyek indítatva érezték magokat. Az ilyen kísérleteket rájuk nézve aligha tekinték jutalmazónak, s a hazai archæológiára nézve még szerencse, hogy a hallstadti sírok gazdag leletei s a legutóbb dr. Lipp Vilmos által Keszthely körül felfedezett terjedelmes sírmezők aranyékszelei itt nem fordultak elő, különben aligha jut módunkba, Lukács Bélának és nekem, azok tanulmányozása és leírása.

Több sírhalomnál terméskövekből összeillesztett kökerítés nyomát találtam, bár az eredetileg lazán lerakott kövek utóbb meg lettek háborítva (3. ábra). Négyszögre faragott quarczos

homokkőcoczkát is találtam ép azon közetből, mely a Korábiától délre, valamint keletre a Nyegrilásán szálban látható. Lukács Béla első jelentése * egy nagyobbat említ, melyet szabálytalan terméskövek halmaza borított szintén.

A sírdombok átmérője változó, mivel a mondott okból némelyik erősen ellapult. Átlag 6 m.-nek mértem a dombon át vett átmérőt; középmagasság különben egy méter; az alak kördéd s egymástól 3—4 m. távolságban sorakoznak. A körakás bősége s a halom kimagaslóbb alakja nem épen valószínűtlen bizonyítékául tekinthető az ide temetettek társadalmi s vagyoni különbözőségének.

Odamenetelem alkalmával a felső sorokban 15, az alsókban összesen 20 sírt találtam felnyitva, s ezek közt már csupán gyaníthatám a Lukács Béla és Hesky urak által kikutatott sírok hollétét. És mielőtt a második sírmezőre térnénk, nem lesz felesleges Lukács Béla jelentésének ásatási részét is ideiktatnom. Ő egy épnek látszó dombot északról délre átmetszetett. Mindjárt az első kapavágás után, a föld porhanyósága s a bevegyült kődarabok után, meg kelle győződnie, hogy egy mesterségesen felhányt domb előtt áll. Egy lábnyi mélységben már *némi szénnyomok* jelentkeztek s még egy lábbal lejjebb, az eddigieknél nagyobb s szabálytalan kődarabokat emeltek ki bányászai. Alig voltak ezzel készen, egy nedvességtől áthatott és összetömrített *szénrétegre* akadtak. A földett köröskörül eltávolítva, 6 láb hosszú $1\frac{1}{2}$ láb széles, $2\frac{1}{2}$ —3 láb vastag szénretegre s ebben elszenesedett csontdarabokra, apró cseréptöredékekre akadt Lukács Béla. A szénréteg ágyzatát egy réteg szabálytalan szén és elkormosított kő képezé s ezek alatt már az *ősföld* következett.

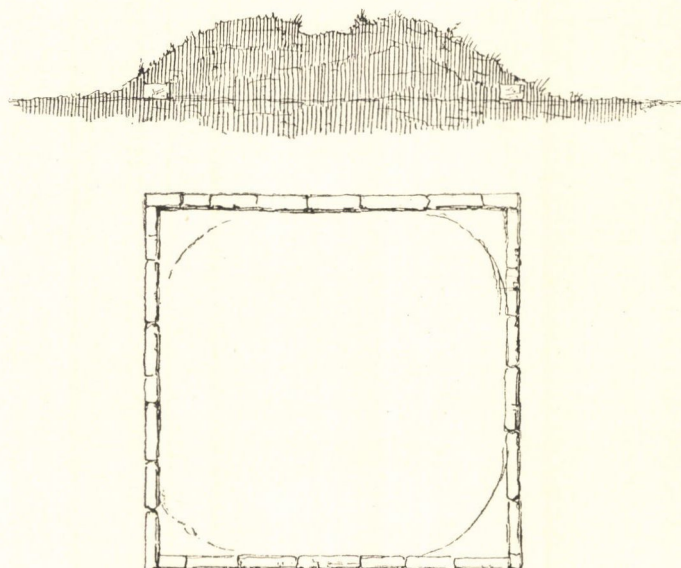
2. A Korábiától délre eső, Szlevesoja nevű sírmező (1. rajz e).

A Korábia nagyszerű külvájata alatt Podure néven megkülönböztetett s hatalmas védgátjaiban maig jól felismerhető nagy tónak déli párkányzatán veszi kezdetét a második sírmező. Ez onnan beterjed a Zalatnára haladó erdei utat követve, a *Gruin Vacarului* nevű hegynyereg felé, a lankás lejtő közepe tájáig, s a *Pereu Jadului*, illetőleg *Fontina Krajului* és *Dimbu Teu* közé eső keskeny gyepes területet foglalva el. A helyet a katonai térkép $\frac{1}{75000}$ és $\frac{1}{28000}$ méretű kiadásain egyaránt nem találtam közelebbről megjelölve és a munkásaimtól hallott *Szlevesoja* helyi névvel kell beérnem. Számra és kiterjedésre nézve egyaránt felülmulja a D. Botesiut, de azért külön telephez nem tartozhatott s a kettő közötti négy kilométer távolság engem arra a föltevésre vezet inkább: hogy a vízművek és külvájak által szükségessé vált szétszórt letelepülés embereit haláluk után az inkább kézügybe eső temetőben helyezték örök nyugalomra.

A nap mindenesetre fontos szerepet játszott e lakosság hitéletében, mert a Szlevesoja sírjainak elrendezésében is, szembetűnőleg alkalmazkodtak a keleti és déli napálláshoz. A sírok épen azért szorulnak inkább a domború hegynyakra s szűnnek meg hirtelen, még nagyobb csoportoknál is, mihelyt e két irányú sugárvetődés iránya alá kezd hajolni a lejtő. És a mennyire a hely szűk volta szükségessé tévé a tér kihasználását: mégis inkább a Teu felé, vagyis keletnek bocsátkoznak lejjebb a sírok.

* «Arch. Ért.» 1869. évf. 16. lap.

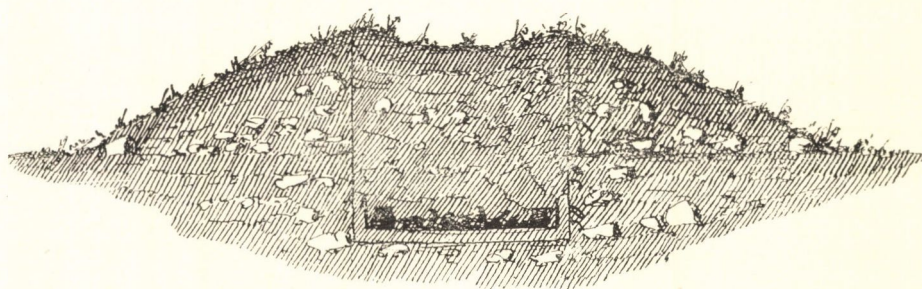
A sírmező alsó szélén a többször említett zlatnai út haránt átfordulva, mindenütt a sírok közelében kapaszkodik ki a Podureig, mi közben a szekérnyomok ki-kiesapnak, s ily módon több sír széttipródott. A sírmező felső negyedében egymás mellett két természetes monolith áll. A közet quarczdús homok, minőt az aranyérczek megőrlésére alkalmaztak s

3. ábra. A sírdomb alakja és vízszintes váza.

ez a két szikladudor valószínűleg, szintén fejtve volt, bár a Nyegrilászához helyezem az arany molnák igazi műhelyét.

Lukács B. 150-re becsülte ez egymáshoz többnyire hasonló 3—4 láb magas, 2—3 öl átmérőjű sírdombokat. Nehány nál nagy kövekből alakított négyszöget észlelt. A sírdombok

4. ábra. A sírok függőleges átmetszete.

a lejtő alakzatához képest sorakoznak s mellettök egy *régi út* vonalát ismerte fel. A Mária Loretto nevű vájat szomszédságában számos köhalmaz *egy régi gyarmat* felvételére jogosítja s egy nagyobb, a nép által templomnak tartott épület romjait, különösen kiemeli.

A sírok külsőleg itt is gyeppel borított kerek dombok. Magasságuk átlag 1—1.3 méter s ennél nagyobb magasságot (1.6 m.) csupán a lejtő felé mértem. A dombon át 6 m.-t találtam s a legnagyobb, alább feliratánál fogva külön szóba kerülő sír kerülete 33 méter vala. A mélység váltakozó s a lejtősődéssel növekedett. Fenn a Podure közelében a legcsekélyebb sírokat találtam, miután ott trachyt-görélybe kelle eredetileg ásni. Ilyen sírt két

sorban vettem fel a Podure széléről, mert a sírok zöme még egy fokkal alább szállva, a két szirtmaradványon valamivel fölül veszi kezdetét.

A távolság 3—4 m. közt váltakozik s a most úgy tetsző hézagokban is sírok lehetnek. E csoportnál nemcsak trachyt-görélyekből látjuk a sírok körülrakását (4—6. rajz), hanem építészeti előállított négyszögű alapzatokat is sikerült találnom (3 rajz), melyek minden más mellékjel szerint is oly vagyonosabb egyének hamvai fölé helyeztetek, kiknek ivadékai tartósabb síremlékekkel adóztak a tartozó kegyeletnek s szeretteik nyugvóhelyét ily módon is föltünőbbé kívánták tenni. Hasonló temetkezési eljárás se a keszthelyi sírmezőkön, se az Alpok bányavidékein idáig ismertté vált többi sírhelyeken nem merült fel.

Egy 6 m. széles s ugyanolyan hosszú alapfal zárta be a sírmező utolsó sorát s a középtájon is találtam ilyen mausoleum-féle maradványt. Más sírok ismét kőkörral valának ellátva s egy 35 m. széles és hosszú síremlékből diszesebb dombormű-tördéket találtam.

Alábbi rajzokban lesz szerencsém feltüntetni az összes többi síremlék-töredékeket.

Egy más síremlék domborművét és feliratát szintén sikerült kiásnom s hasonló töredéket többet is kaptam, sőt egy nummulith-mészből készült s egy nő mellképével díszített ilyennemű emléket elhozni nem bírván, az Marcu bányafelvigyázó házában, a Mária Loretto római váját szomszédságában látható.

A sírok külső formáját tekintve, igazi tumulusoknak vehetők s a német archæologusok Reihengrābereinek felelnek meg leginkább. A hallstadti Hallbergen, valamint Keszthely körül sincsenek így megkülönböztetve a sírok.

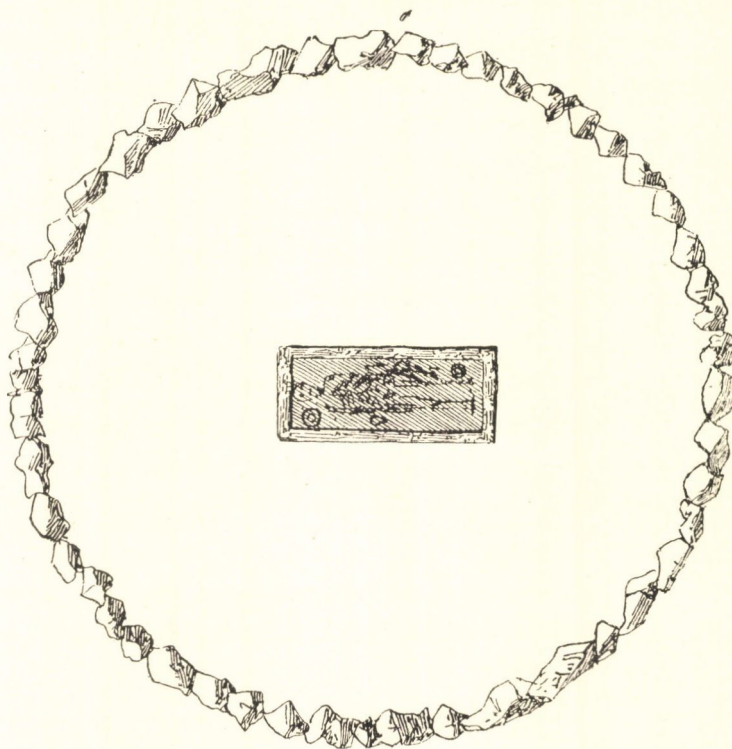
VI. A temetkezés módja (3—6. ábra).

Már Lukács Béla ásatásai kimutatták, hogy itt az egyszerű eltemetés, vagy az elégetett hamvaknak urnákba helyezése mellőztetett s egyesegyedül a tetemnek a sírban való elégetése divatozott. Első jelentésében ide vonatkozólag ezeket olvassuk: a földszínén legelőbb is közönséges nagy kődarabokból egy tűzhelyet csináltak, a felrakott fahalmazra ráfektették a hullát hosszában, kelet felé, reá ismét néhány kődarabot raktak s mikor elhamvadt, odahordott földdel leborították.

Saját észleletem szerint is Botesen, és a Szlevesoján egyaránt az vala rendes gyakorlat: hogy a hullát az előkészített sírba behelyezve, lassú tűz által elhamvasztották. A közeli erdőkben fa akkor is bőviben lehetett s ők egész máglyákat halmozhattak szeretteik hamvai fölé, mert több teknő széndarabot emeltünk ki egy-egy sírból. A tüzet a mai szeníté módja szerint elföldelve, a lassú szénülést érték el s ennek kell tulajdonítanunk az ökölnyi szénrögök kitűnő structuráját, úgyszintén a hamu kimaradását. Valószínűleg már előzetesen nagy mennyiségű olajjal itatták be a hullát s azután is gyulékony anyagok közbevegyítésével élesztették a tüzet. Erre mutat az olajos korsók gyakorisága s a föld erősen zsíros tapintata. A hőség intensitása akkora vala, hogy a keményebb végtagrészekből, s a koponyából porladozó vékony csontszilánkoknál egyéb nem maradhatott meg s még a másutt, például Hallsdtadtban fenmaradt fogak is teljesen veszendőbe mentek. A calcinálódott szivacsos csontdarabokról a fej és végtagok helyzetét mindig megállapíthatjuk.

Az erős tüznek igen nagy kárát látjuk a hullák ékszerkészletének erős megrongálá-

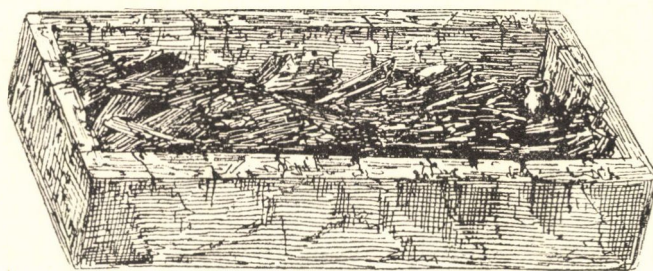
sában s egyéb adalékainak megsemmisítésében. Így a hulla takarója, szemfödője, ruházata teljesen elhamvadt, a mellé helyezett dobozok, fésük, csontneműekre csupán egy-egy folt vagy azok fémjáruléka utal. A fibulák közül kevés jutott ki e tűzből s a gyöngyök is szétpat-

5. ábra. A sírok alaprajza.

tozkodva, elformátlanodva maradhattak fenn. Az érmek külső olvadt crustatiója az olvashatóságot lehetetlenné tévé. Egyedül a vas-, cserép- és üvegtermékek kerültek ki tűrhetőbb állapotban az égetésből.

Elég sajnós, hogy az idevaló lakosok nem követték a hallstadti példát, hol 455 hulla-

6. ábra. Tűzpad.

égetést constatált báró Sacken ismeretes nagy művében;* de ennek daczára fáradozásait gazdag sírleletek jutalmazták. Ez csak úgy történhetett, hogy az elégetést a síron kívül eszközölték s azután kellőképen elkészített külön sírokban a szokásos adalékokkal együtt a

* Das Grabfeld von Hallstatt. Dr. Ed. Freih. v. Sacken. Wien, 1868. 10—11. lap.

hamvakat végleges nyugalomra helyezték. Rendesen körded alakban, homokos agyaggal kidöngölt sírokat készítettek e célra, melyeknek falát feketére pörkölték.

A mélység váltakozó. Lukács Béla második jelentésében 3—8—10 láb mélységből említi fel a szén- és csonttréteget. A kevésbé mély sírokat kevés lelet (leginkább szegek) jelöli; a tehetősebb egyéneket mélyebben helyezték és nagyobb halommal fedték el. A mélységbeli különbséget nekem is bő alkalmam vala észlelni s alább erre vonatkozó nézeteimet részletezni fogom.

A sírok hossza 3, 5, 6, 7, sőt egynél 12 láb, szélessége 2, átlag pedig 3·5 láb, de 5, 6, sőt 9 láb szélességű is fordult elő. A szóban forgó hallstadti síroknál a fekvőágy párkánya 3—4 hüvelyknyire emelkedik s két esetben koporsó nyomait is találták. A hamvakat egyetlen férfi hulláit egy 20 hüvelyk magas urnában, két más esetben bronzüstben helyezték el.

Ez a temetkezési mód ismétlődik az alpesi vidék másik hírneves temetőjében Watschnál, * Krajnában, míg nálunk az elégetés kivétel nélkül a sírgödörben ment végbe, melynek e célra előkészített részét épen azért tűzpadnak is nevezhetnők. A tűzpadot (6. rajz) homokos agyaggal tapasztották ki s annak erősen vörösre égett 6—8 cm. vastag falazata a kibontás után is 30 cm. magasságban épen maradt. Munkásaim szintén vatra-tűzhely néven különböztették meg s egész kedvveléssel mutogatták: mily nehéz azt szétkalapálni. (4., 5., 6. rajz.)

E tűzpadokon csaknem egész magasságban néha faladában, nagy szegekkel összerakolt koporsóféleiben történt az eltemetés, a mire csakis a megtalált koporsószegekből következtethetnek, mert a nagy tűz nemcsak a koporsó faanyagát emésztette el, hanem az elégetett, rokonaitól bedobált olajos korsók töredékeit is megpattogtatá.

Leföldelés után a tűzpadra helyezett kegyeleti tárgyak, ha még azokat megkimélte volna is a tűz, a bedobált kődarabok s földtömeg nyomása alatt nagy részben széthullottak s miután a beszivárgott víz oldó ereje is elaprózá a sír tartalmát: az a tűzpad alakjának megfelelőleg idővel besüppedt. E süppedésről ismerhetjük fel már külsőleg a sírokat legbiztosabban. A 3. és 4. rajzok egy terméskővel körülrakott sírdomb vízszintes és függőleges átmetszetét szemléltetik. Az 5. alaprajz, meg a 6. rajz a széndarabbal, csontszénnel színültig telt s a kegyeleti tárgyakat is feltüntető tűzpad másolata.

VII. Az ásatás.

1885. júliusában kiszállva a hely színére, miután a felületen szétszórt szén- és cserépdarabokból meggyőződtem, hogy 1881-ben történt első látogatásom óta meglehetősen sok sír esett a kincskeresők áldozatául, mindenekelőtt a legépebbnek mutatkozó halmokat jelöltem meg s a magam tájékoztatására július 13-án a Sztevesojának felső, közép és alsó sírjait vettük részletes kutatás alá. Eleinte én is kelet-nyugati irányban kezdtem átmetszetni a sírokat; azonban néhány kísérlet után rájövén arra, hogy a fekvőágy (tűzpad) szolgálhat egyes-

* Prähistorische Ansiedelungen in Krain, v. Carl Deschmann und Ferdinand v. Hochstetter. Wien, 1879. Denkschrift d. k. k. Akademie d. Wissenschaften. 17. lap.

egyedül a míveletek színhelyéül, valamint céljául, azután egyenesen annak alakjához szabtam a lemélyítendő gödröt. Minden sírnál három ember nyert elfoglaltatást, és pedig kettő kezdetben ellentétesen vágta a gyepet és földet, s a harmadik csak eltávolította a felfeszített anyagot.

Mélyebbre haladva, váltakozva szálltak be csákánnyal, majd kapával, s a harmadiknak a teknővel kiemelt föld továbbítása jutott feladatául, míg én és néhány e célra felfogadott bányász fiú a föld átvizsgálásával foglalkozánk. A tűzpadhoz érkezve, kézi csákánnyal, fakésekkel igen óvatosan felfeszegettük a széntölteleket, s pihenő embereimmel együtt kézzel forgattunk át mindent.

E nap, mint említém is, a Podure szélén fogtam munkához, s ott fokozatosan három sírt nyitottam fel. A szabályszerű tűzpad mindenikében felnőtt egyének hamvaira akadunk. Teljes mélység 1·22 méter, hosszúság 1·5 méter, szélesség 0·6 méter.

A gypeszöngy alatt kötörmelékben folyt a munka; miután ezzel hantolták el a sírokat. A tulajdonképeni sírűreg alig vala 0·5 m. mélységű, s azt épen a felásott agyagos földdel töltötték volt be. A zsiros széntömegben apró csontforgácson kívül lámpa- és korsótöredékek s kisebb, nagyobb szegek fordultak elő. A nagyobb szegek koporsószegekkül minősíthetők; a kisebbek alakja világosan arra utal, hogy tán ékszer, vagy más csecse-becse tartására szánt doboznemű pántolásához tartoztak. A cserépneműek alkalmasint mindjárt a megégetés és elföldelés idején törtek össze.

A sírmező középtáján a két quarezhomok sziklatuskó alatt három félig megásott sír kitakarását fejeztem be. A tűzpadot még nem érintették vala elődeim, de pár cserépdarabon kívül egyebet azért nem találtam.

Ekkor az utolsóelőtti ötödik sornak egyik szembeötlőleg kimagasló halmát szemeltem ki. Az ép halom a dombíven át 8 méter. A gyeptakaró eltávolítása után 15 cm. hamus réteg következett, melybe már apró cseréptöredékek vegyültek az általam föltételezett áldozati tor maradványai gyanánt; 0·6 m. mélyre kö- és földvegyülékben folyt a munka.

Mind ez a halomhoz gyűjtött törmelékből telt ki. Most 0·5 m. mély agyagba értünk, melyet ritkábban zavart meg egy-egy betévedt trachytdarab. Végre 0·3 m. vastag s a nedvességtől teljesen áthatolt zsiros széntömeg tárult fel. Ebben, a szivacsos csonttörmeléken kívül, a mell tájon egy bronzfibula íve (17. rajz), jobb oldalt egy eredetileg rézlemezzel bevont doboznak kelle léteznie, csak hogy a fa teljesen elszenesült s a rézpánt is vékony pikkelyekre bomlott. Lábtól balra három ép olajos korsó sorakozott, s ezeket a külön jutalom reményével óvatosakká tett munkásaim meglehetősen szerencsével ki is szabadították az agyagkörnyezetből.

Teljes átázottságuknál fogva igen nehéz vala ezek kezelése is, s nagy fájdalomra az egyiknek füle mindjárt a kivételnél levállott s egy másiknak falából egy darabkát a beszorult föld nyomása kifeszített.

A sírban minden hihetőség szerint női hulla feküdt, s e korsókban alkalmasint olajat, illatszert helyeztek volt be.

A következő nap (július 14.) Botesen akartam tájékozódni, s miután a helyrajzi felvétellel elkészültem, s a korábban Lukács Béla által, vagy utólag másoktól felásott sírokat összeszámláltam: itt is próbaásatásokat tartottam, olyképen, hogy felülről lefelé a sírok átlagos tulajdonságaival mindjárt első nap megismerkedhettem.

A felső sorban kezdtem az ásatást egy 6 m. átmérőjű halomnál. Az 1·5 méter mély sír hossza 1·8 m., szélessége 0·8 méter. A szénnel kitöltött sírágynak agyaggal tapasztott falát egész 0·3 m. magasságnyra majdnem téglakeményre égeté a nagy bőkezűséggel felhalmozott tüzelő anyag. A halott eredetileg itt is keletre nézőleg pihent. Fejénél jobb felől egy korsó, törzsétől balra egy fekete edénytálcáék feküdt. Kívülről a sírdombot kögyűrű különíté el szomszédságától. A csekély kegyeleti tárgy daczára, jobbmódú bányász pihenhetett itt ki az élet fáradozásait.

A második sorból kiásott sírban a szokásos széntöltelék szintén bőven vala felhalmozva. A törzstől jobbra egy fazékféle és egy olajos korsó töredékeit találtuk több szeg társaságában. A szegek nagyságuk és alakjuk után egy hevenyészve összenagyolt koporsóból származhattak. A következő sorokat egy-egy sír kibontásával próbáltam meg. Mindenikben megtaláltuk az olajos korsók darabjait. Most egy terjedelmes s a környezetből teljesen kiváló sírdombhoz jutottunk. A tűzpadot csak 1·2 méter mélységben értük el s már ez is nagy várakozásra hangolt. De bár a sok széntörmelékkel alig győztük kiemelni s az utolsó csontforgácsig mindent átvizsgáltunk, még egy árva cserép se jutalmazá a sokat ígérő sírnál nehéz munkánkat. Pedig jókora egyén számára készíthették, mert a szépen kitakarított fekvőágy hossza 1·6 m., szélessége 0·7 m., magassága 0·4 m. vala.

E kellemetlen csalódás után a sírmező keleti szárnyának a legépebbnek látszó sírdombját kezdtem felásatni. Mindjárt a felső agyagos törmelékből egy feltűnő nagyságú, teljesen új méceses került birtokunkba; de a jó kezdetnek több folytatása nem vala. Ebből tehát arra kelle következtetnem: hogy az ide temetettnek vagy nem volt hozzátartozója; vagy ha volt, szegénysége miatt nem áldozhatott még bányaméceseseiből, vagy korsóiból se. Ily módon a halottas gyülekezet valamelyik környörületes tagja áldozhatta már a leföldelés legutolsó stadiumában az említett mécesest.

Kárpótlást nyújtott végre a szomszédos sírdomb, melynek 26 m. kerületű halma is azonnal megragadá figyelmemet. A gyeptakaró lefejtése után 0·45 m. hamuréteget kelle lekapartatnom. Erre 0·7 m. vastag agyagos töltelék következett. Most érkeztünk az 1·6 m. hosszú, 0·55 m. széles, 0·35 m. magas tűzpadhoz. A széntöltelék kiemelése közben fejtől jobbra egy csinos mívű terra sigillata tálcáskának félmaradványára akadtunk. A nyilván görög származású finomabb edény, jobb módú egyén háztartásához tartozhatott. És valóban a további leletek is erre utálnak, mert a törzs tájáról előbb zöldes agyagdarabkákat, utóbb azok színtőjeként három nagyobb rézlemezt gyűjtöttünk. A nagyobb rézlemezen két lyuk tanúskodik arról, hogy eredetileg ezek nagy valószínűséggel egy doboz-féle burkolatához tartozhattak, mely doboz azonban anyagának minősége miatt, vagy mindjárt a megégetéskor, vagy a sírágy nedvességének behatása alatt megsemmisült. (13. és 14. rajz.)

Jobb kéz táján egy pohár, vagy csésze-féle agyagedény darabjai s egy egészen szétzúzott egyszerű lámpán kívül egy OPTATI bélyeggel jelzett ép lámpa képezé a további zsákmányt. E sírt tehát az idevaló viszonyok közt a gazdagabbak közé kell sorolnunk.

Július 15-én a Botesiu oldal középső sírcsoportját vettem átvizsgálás alá. Miután három sírban szénen és apró cseréptöredéken kívül egyéb megemlítésre méltó nem mutatkozott: a megelőző délután bélyeges lámpájával emlékezetessé vált sír szomszédságába eső sírt nyitattam fel. A fejtől balra itt is a tegnapi bélyeg ismétlődött; de egyéb adalékot nem találtunk.

Most két sírral mentünk alább. Az ott kiásott sírban, a lábtól jobbra, két vörös színű olajos korsó, s derék tájon egy felettébb törékeny anyagú, fekete színű korsónak a töredéke került napfényre. Utóbb a napra téve teljesen szétmállott, mit hiányos kiégettségének tulajdoníthatok.

E körül három további sírt bolygattunk meg s bár mindeniknek külseje nagy reményekre jogosított: sírmelléklet még se fordult bennök elő. Ezek közé esik a botesi legmélyebb sír (1·8 méter) a keleti szárnyon, melynek 0·4 m. széles, gondosan kidolgozott tűzpadjáról bár több teknő faszenet emeltünk ki, ennek daczára még csak edénydarabkák se mutatkoztak benne.

Július 16-án a *botesi* alsóbb sírsorokat vétettem munkába. Próbaképen egy egész sírnak legkitetszőbb öt sírdombját nyitattam fel; de a legaprólékosabb keresés daczára korsótöredékeken kívül egyébhez nem jutottam.

E nap egyáltalán eredménytelen maradt tárgyak tekintetében. Este felé munkásaim egy részével a Nyegrilasza tetőhöz látogattam át, végére járandó az állítólag ott fekvő újabb sírmezőnek. Szemlém eredményeül egyelőre annyit mondhatok, hogy a Korabiától a Bahalicsul, majd a Teu Nyegrilasza érintésénél keletre haladólag (1. rajz) háromnegyed óra alatt érkezünk el e sajátságos nevű magaslathoz. Ott részemről a nép által emlegetett sírokat constatálni nem tudám s egyes egyedül annyit ismerhetek el, hogy a korabiai bányászathoz szükségelt aranyörlőköveket jórészt innen termelték, még pedig nemcsak a rómaiak, hanem a tetradrachmák, consularis érmek jelenlétéből következtetve, elődeik már századokon keresztül. Ilyen munkásoktól származhatnak az itt talált tetradrachmák, consularis és császári érmek. Lukács Mihály úr értesítése szerint itt egy kidőlt fa alatt egy buzogányt s még régebben egy vaskardot is találtak.

Utóbbi Lukács Mihály úr, Schönbrunnban lakó udvari gyógyszerháros fivérének ajándékozta.

A következő nap, július 17-én, ismét a Korábia alá, a Szlevesojára vezetém embereimet. A felső, vagyis a Podure szélének közelében eső sírsoportból hat sírt ásattam fel igen igen kevés szerencsével. Korsócserepdarabokon, lámpatöredékeken kívül csupán egy csontlemez érdemel itt említést, mely a beleevődött rozsdafoltokból ítélve, egy késfélének nyelűl szolgálhatott.

Most a többször említett quarczhomok-szirteken alul, a zalatnai út közelében, egy ép állapotban igen tekintélyesnek talált, időközben azonban mások által talán ép e miatt félig-meddig kitakart halom teljes felbontására határoztam el magam. E sírdomb ugyan szénrétegen kívül egyéb figyelemreméltót nem tartalmazott, de a gyeptakaró alól egy női mellképpel tekintélyes síremlék került napfényre (32. rajz), s ugyancsak ehhez tartozik a rajzilag szintén bemutatandó szegletkő. (37. rajz.)

A síremlék így töredékes állapotban is oly nagy, hogy azt onnan elszállítani, bármennyire óhajtottam volna, a fuvarosok vonakodtak. A medaillon képből női sírnak ítéldhetjük.

Utolsó nap, július 18-án, ismét a Szlevesojához tértem vissza, hogy a legutóbbi eredménytelen munka daczára, szerencsémét újból ott tegyem próbára. Idáig azt tapasztalva, hogy a tehetősebb egyének, a mennyire a síremlékek e feltevést megengedik, az alsóbb sorokban helyeztették magokat végnyugalomra: ott a legnagyobb dombokat tűztem ki felnyitásra. Az

összes eddig megmérték közt legelsőnek minősíthető végsorbeli egyik halmon kezdtük az ásatást. Külső méretei mindjárt sokat ígértek, mert a halom kerülete 33 méter, s egyik szélétől az átellenes pontig 12 méter átmérőt, a lejtő felé 1·6 méter magasságot mutatott. Nagy érdeklődéssel fogtunk ásatáshoz s munkásaimat a kilátásba helyezett külön jutalom is éberségre, élénkségre ösztönzé. Alig hántottuk le a gyepet, egyszerre egy felirattöredék örvendeztetett meg (34. rajz). A további részletek után, fájdalom, hasztalan kutattunk, pedig tán oly vonatkozás veszett el e női emlék hozzátartozóiban, a miből a bányák chronológiájához is új adatok kerülhetek volna ki. A felső párkányrészletből egy keretes mellképre következtethetünk, s kétségtelenül e dombtetőn állhatott egykor a díszes emlék.

A külső emléktárgy által fokozott várakozást a sír belső tartalma azonban nem elégíté ki. Egy üveg csésze-féle töredéke (28. rajz), egy korsó cserepei feküdtek csupán benne. E korsó anyagának finomsága, fülének díszesebb volta által különbözik a többitől.

A fej mellett halvány-sárgás foltok alakjában jelezve találtam egy csonttárgy (tán fésű?) lételét, mely az elégetésnek áldozatul esett. Fémekből pár szegecske, a minővel egy doboz lehetett kiverve, egy vasdarabka jöhetnek említésbe.

És ebben, valamint a már említett emlékjeles sírban az elégetés ép úgy végbement, mint a többiekben. Belső szerkezetben se tér el e sír a közönséges sírhalmoktól. A 0·25 méter humusra a sírhalom összekapart törmeléke 0·75 méter vastagon, majd a tulajdonképeni sírnak 0·35 méter agyagtölteléke következett. Az erősen kiégett tűzpad hossza 1·6 méter, szélessége 0·65 m. s a vastag, darabokban szétkovadó párkány magassága 0·35 métert mutatott.

E hatalmas sírdombtól keletre folytattuk az ásatást. Az első sírban egy feketés anyagból készült, rosszúl égetett mécesre akadtunk. Talpán a 12. rajzban látható sajátságos bélyegkarczolat, felső lapjának párkányát három X diszíti.

Most nyugatra vettük a legközelebbi dombot s abban egy bélyegtelen és egy OPTATI bélyeggel ellátott lámpa találtatott a sír jobb oldalán. E bélyeg már Botesen is előfordult.

A szélső sorra térve, ott egy hatalmas sírhalomra pazarolt időnk és fáradságunk kárba veszett. Ismét visszatértem a sírmező közepe tájára, hol egy tekintélyesebb sírhalom alatt egy megcsonkult korsón kívül egy újabb reliefre akadtunk. A nummulith-mészből faragott emléken a női mellkép elmosódott; két oldalt oszlopként egy-egy oroszlán alakja, (31. rajz) vehető ki ülő helyzetben.

Egy szomszédos sírban a 25., 26. rajzokon szemléltetett vaspántok feküdtek a fejtől jobbra. Kis domború fejü szegecskékkal lehettek ezek leerősítve s az egész egy doboz megszilárdítására szolgálhatott. (19. rajz.)

Ilyen apró szeg több is találtatott. Ugyancsak a közép táján, egy közepes sírdomb mellett, síremlék-töredékeket, ú. m. egy valószínű mellkép fonatos keret-töredékét (35. és 36. rajz), s egy hihetőleg a síremlék homlokából kihullott (33. rajz) V alakú újabb keretrészletet sikerült feltalálnom.

Még érdekesebb vala a szomszédos sírban a jobb kéz tájáról napfényre került három darab vas-stylus. (22., 23. és 24. rajz.)

Ezek jelenlétéből nem egészen bajos arra következtetni: hogy az ide temetett egyén a bányavezetés körül nyerhetett életében alkalmazást s a stylusok használatára utaló képzettséggel bírt. Ugyanitt volt az egyetlen vasesatt, egy nagyobb pohárfélének csurtatója s egy kis vázatöredék.

A kedvezőtlené vált időjárás további működésemet megzavarván, ez alkalommal búcsút vettem az érdekes síroktól, megjegyezve: hogy a jelentékenyebb sírdombok felásatása 42 sír részletes átkutatásával véget ért.

Ásatási eredményem kiegészítéséül azonban fel kell még vennem a vulkoi francia bányabérlőknél talált tárgyakat is, mint a kik diletans érdeklődésből több sírt megnyitva, azokból három korsót és egy bélyeges lámpát ástak ki.

E lámpa talpán IANAR olvasható, s azt Heimpeln bányaigazgató szíves vala az én többszörös OPTATI bélyeges lámpáim egyik példányáért kicserélni, miért neki e helyen is meleg köszönetet szavazok.

A sírok között kutatva, több más síremlék részletére találtam. Ezekkel együtt találtam egy aranyzúzó töredékét (40. rajz.) Végre a Péter Pál bányatoroknál fekvő mozsár, és hosszú teknő (39. rajz) egészíté ki helyi észleleteim lajstromát.

Később a karácsonyi szünet napjait arra használtam fel, hogy a Lukács Béla úr zalatnai lakásán látott érmek után a budapesti lakásán őrzött leleteket is tanulmányom körébe vonjam, mely elhatározásom kivitelében ismét a legnagyobb szívelességgel találkoztam, sőt a huzamosabb vizsgálatot igényelt tárgyakat, így a tükröt magammal vihetém dévai lakóhelyemre is. Ily módon az anyag össze levén gyűjtve, Szinte Gábor, főreáliskolai tanár úr, bányakutatási fáradozásaibuzgó megosztója, a szükséges rajzmelléletek díszes kiállításával mozdítá elő munkám befejezését.

VII. A kiásott tárgyak.

A sírok előszámlálása közben, azok szegénysége mellett az is kiderül: hogy az ide temetett egyének kizárólag a bányászat szolgálatában futották meg földi pályájokat. Fegyvernemüknek nyomát sem találtuk s a hallstadti¹ sírok gazdag arany-, bronzékszerei, a keszthelyi sírok² remek fülönfüggői, szíjvégei, üvegtárgyai, a nemesvölgyi sírok változatos díszművei, fájdalom, mind nem mutatkoznak kettős sírmezőnkön.³ Idáig a Lukács Béla által talált fémtükör áll első helyen az összes leletek közt s a bányászathoz tartozó lámpák és háztartási fazekas készítmények képezik a kiásott tárgyak többségét. A sírok melléleteit ennél fogva inkább anyaguk szerint csoportosíthatjuk. Lássuk 1-ször az agyagedényeket.

A) Agyagedények.

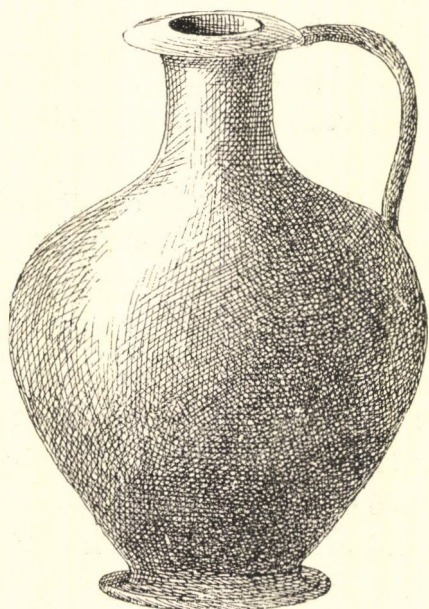
1. Agyagedény mind a két sírmezőn legtöbb találatot s itt az olajos korsókat illeti meg az elsőbbség. Az anyag minőségét s a megmunkáltatás tökélyét tekintve egy durvább és finomabb-féleség szerepelt. A finomabb agyagkészítmények halvány-piros agyagból, finoman szapolva, de oly vékony fallal készültek, hogy kivétel közben kezünk érintésére is széttörnek. Néhány edény fekete színre vala festve. Rendeltetésöket tekintve, az agyagedények következőleg oszthatók fel:

¹ Das Grabfeld von Hallstadt. Ferd. Freih. v. Sacken. Wien, 1868.

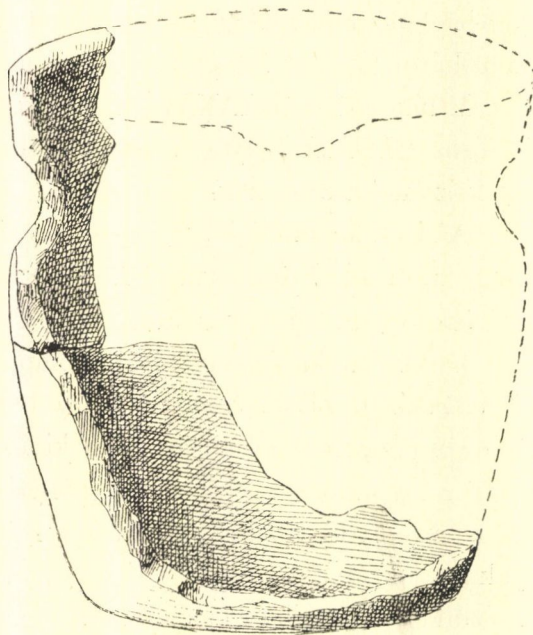
² A keszthelyi sírmező. Irta dr. Lipp V.

³ A nemesvölgyi ásatás. «Archæol. Ért.» 1885. Dr. Sötér Ágosttól.

1. *Korsók.* A korsók nyilván olajtartásra szolgálhattak s a hullaégetésnél jöttek alkalmazásba. Valószínűleg ilyen korsókban vitték be a bányászok sötét *üregökbe a világító* készletet is. Korsófélét Lukács Bélánál négyet láttam, a vulkoi bányatiszteknel három maradt

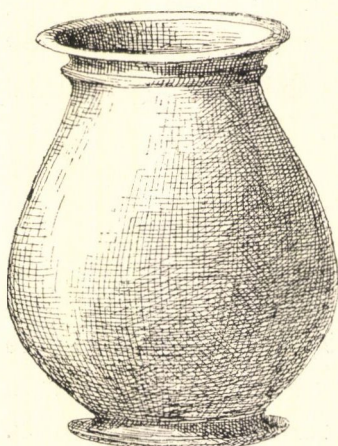
7. ábra. Olajos korsó.

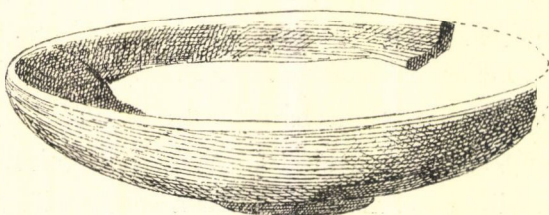
8. ábra. Pohár.

s birtokomba több töredéken kívül négy ép jutott, melyeknek egyező alakját 7. rajzunk illusztrálja.

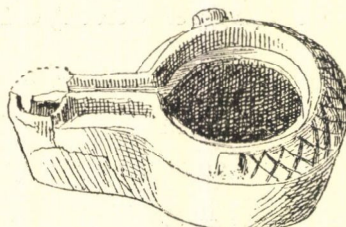
2. *Pohárfélét* csak töredékében találtam a szlevesojai sírmezőn. Karimája alatt

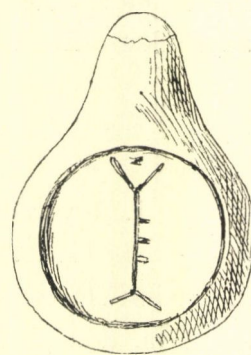
9. ábra.

10. ábra. Csésze.

11. ábra. Lámpa.

12. ábra. Bánya méces.

övszerű barázda futja körül; fala a korsókénál vastagabb. Anyagának megmunkálataása igen gondos, jól ki van égetve. Alakját a 8. rajz szemlélteti.

A Lukács Béla gyűjteményében egy ép pohár látható (9. rajz).

3. Nagyobb *fazék*-nemből csupán töredékeket eredményezett az ásatás.

4. *Csésze*. Egy finom *terra sigillata* csészét a *botesi* sírmezőkről említheték fel (10. rajz). Anyagának megmunkáltatása a legfinomabb az összes cserépneműek közt. Sumosi eredetű.

5. *Lámpák*. A korsók után leggyakoribbak, de elhantolás közben a legtöbb eltörött s a többi az agyagos talajban szétmállott. Főleg a fedőlap hámlott fel. A lámpák anyaga pirosas agyag s kivétel nélkül finom készítmények. A birodalom különböző részeiben ismétlődő bélyegek tanúsága szerint e lámpák gyárilag készültek s kereskedők közvetítésével oszlottak szét a provinciákon. Helyi gyártmánynak csupán egy fekete csoportozatot minősíthetnék. Nagyságuk korlátolt; 0·08—0·12 m. közt váltakozik a hosszúság (11. és 12. rajz). Görög (samosi) eredetűnek tartom.

Némelyike vadonat új; de másokon tartós használat, koptatás nyomai mutatkoznak. Az újakat alkalmasint a vagyonosabbak dobálhatták be kedveseik sírjába. E bedobás jeléül emelhetem ki, hogy épen a legnagyobb lámpa, jóval a hullaszénen fölül, a földtakaróban vegyülve jött elő. Szabály szerint azonban a tűzpadra helyezték a lámpákat, valamint a korsókat is, csak hogy az elhelyezésben semmi szabályszerűséget nem észleltem, *mert a fejnél, a kezek irányában s a lábaknál, még pedig jobbra-balra egyaránt* mutatkoznak azok. A lámpák rendesen három nyilatúak. A nyakon levő külső égető nyílás jó tág, a középen a bél beillesztésére szolgáló rés tátong s a kettő közt egy kis szelelő-lyuk nyílik meg.

B) Bélyeges lámpák.

Néhány lámpán bélyeg is mutatkozik s épen ezek képezik a sírok rómaiságának legnyomósabb bizonyítékait. Lukács Béla többször említett cikkéből ismerjük a FAOR¹ bélyegét, mely egy sirynga (boroszlán) levéllel van a lámpa talpára nyomva. Lukács Bélának abbeli felfogásával szemben, mintha a Vulkoj hegyben létező *Faor* bányával viszonyba hozhatnók e lámpa bélyegét, már Torma Károly megtette a helyreigazítást «*Adalékok Dácia föld- és helyíratához*» cz. értekezésében² kimutatva, hogy e bányanév inkább a román *Faur* (kovács, minthogy a bányánál ilyenre szükség is van) névtől származhatott.

2. Lukács Béla tulajdonában találtam még egy második bélyeget FESTI. Ezt Salónából, C. I. L. III. 3215 n. 6. Kenner Antike Thonlampen n. 353.— 13608 n. 22. archæol. epigr. Mitth. 1880. IV. Mitrovicza 119. lap ismerjük még.

3. Harmadik bélyegünk OPTATI. Botesen és Korabiában több példányban találtam. Torma Károly is közölte Veczelről Arch. epigr. Mittheil. aus Österr. VI. 145. lap.

4. Negyedik bélyeg IANAR, egy teljesen új lámpáról a szlevesojai sírmezőn a francia

* A FAOR vagy helyesebben FAVOR nevű római figulus bélyegével a római birodalom különböző részeiben találkozunk. A Corpus Inscript. Lat. III. köt. 1634, 6. sz. Déváról, egy 600820. számú Sissek-, Szombat-hely-, Regensburg- és Westheimból; továbbá ismeretlen lelhelyről nyolezat s 64363. sz. a. Zarából egyet sorol fel. A fájdalom oly korán elhunyt Goos Károly volt segesvári tanár az «Arch. epigr. Mitth. aus Österr.» I. kötet, 120. lap, 12. sz. a. Gyulafehérvárról (*Apulum*) mutat be egyet. Torma Károly ugyancsak az «Arch. epigr. Mitth. aus Österr.» VI. köt. 145. lapján 32. sz. a. az irodalomba szintén bevezette az itt szóban forgó Lukács-féle példányt s ugyancsak az «Arch. epigr. Mitth. aus Österr.» III. köt. 121. lapján Tordáról 5. és 6. sz. a. sorolja fel. A tordai példány kiállítása egészen hasonló a Lukács Bélához. Schurmann «Sigles Figulius» című művében 2164. sz. a. Augst és Nápoly környékéről talált hasonló feliratú lámpákat ír le. E bélyegét «Adalékok Dacia feliratához», Erd. múzeumegylet 1888» közöltem volt.

** Archæologiai Értesítő 1880. évfolyam 115. lap jegyzetében.

bérlők által felásva, kik azt velem egy Optati bélyeges lámpáért kicserélték. E lámpa teljesen új; kivétel közben kissé megpirult. Felső lapján keresztbe fonódó vonaldísz köríti C. I. L. III. köt. a 260. lapján 10. sz. alatt Déváról, illetőleg Veczelről ismerjük. (Neigebaur Dacien 45. lap; Ackner Müller 191. sz.) Ugyancsak Veczelről a hunyad-megyei történelmi régészeti társulat példányát ismertette Torma Károly Archæolog. epigr. Mitth. aus Österreich VI. köt. 145. lap.

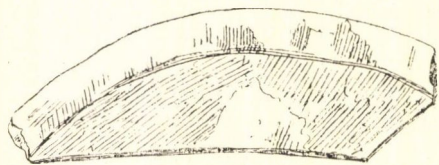
5. Egyik lámpám talpát egy függőleges barázda díszíti. Ennek mind a két vége villa-szerűleg ágazik el és a középtájról haránt három oldalvonal emelkedik. Schliemann trójai ásatásaiban a tűzjelvények között ilyent látunk (12. rajz), míg Pompejiben a kőfaragó jelek közt látjuk mását.* Felső lapját fonatos dísz ékíti (11. rajz), a mit azért tartok említésre méltónak, mert ugyanez Verespatak bányáiban is előfordúl s a N. múzeumban látható.

6. Lukács Béla tulajdonában láttam még egy bélyeges lámpát, melynek bélyegjegye azonban olvashatatlan.

C) Üvegtermékek (29. és 30. ábra).

1. Én egyetlen üvegedény darabját találtam a feliratos sírban. Lapos tálczaféle párkányrészletét képezheté. (29. rajz).

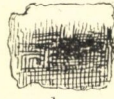
2. Lukács Béla egy ampullát, vagyis könytartó edényt talált. Anyaga zöldes-fehér üveg.

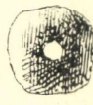
29. ábra.

a

b

c

30. ábra.

Magassága 0.105 m. s ebből 0.8 m. a karsú vékony nyakra esik. Talpa jó széles 0.065 s közepén behorpadt. Felső párkánya csinos alkotású.

3. Üvegtermékekhez tartoznak a gyöngyök is (30. a, b, c). Ezekből két szép kobaltgyöngytöredéket talált Botesen Lukács Béla. A 30. a, függőleges rajzát mutatja; a 30. b, c, kettős oldalnézetét adja.

D) Fém tárgyak (13—27. ábra).

1. Rézlemeztöredék. Botesen és a Szlevesoján egyaránt találtam ilyeneket. A 13. és 14. rajzokban bemutatott lemeztöredékek mindegyike a botesi sírmezőről és pedig egyetlen sírból való.

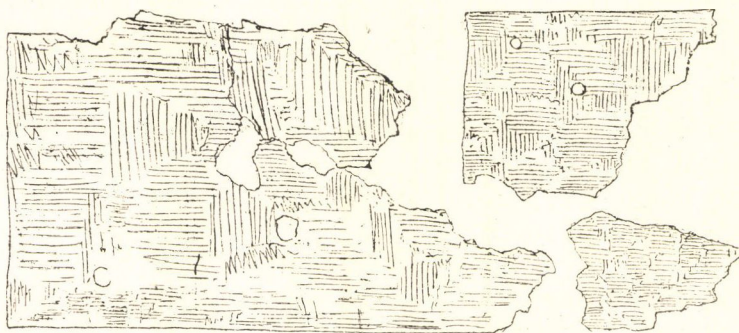
Szegély-lyukaikból ítélve, valami dobozféle bevonására szolgáltak. Mindeniket malachit crustatio vonja be, a környező föld is zöld színűre volt festve. 13. és 14. rajz.

2. *Fémtükör*. Átmérője 0.107 m., legnagyobb vastagsága a közepén 0.003. méter. Fájdalom 3 darabra törve találtatott. A botesi sírmezőnek ez a legértékesebb lelete, Lukács Béla** tulajdonában van (15. a díszített lap). Első tekintetre ezüstnek tűnik fel, de behatóbb che-

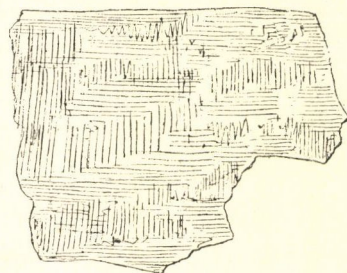
* A Corpus inscript. lat. Pompejit tárgyzó kötetében a bányászjelek közt ott szerepel.

** «Arch. Ért.» 1879. évf. 350. l.

miai vizsgálat kideríté: hogy a római öntőmesterek ama sajátos bronzváfajából készült, mely átlag $\frac{3}{4}$ réz (Cu) és $\frac{1}{4}$ -rész ón (Sn) vegyítéséből olykor egy kis ólom hozzáadása által főkép tükörök előállítására igen alkalmas vala. A 0.11 m. átmérőjű szabályos köralakú tükör-

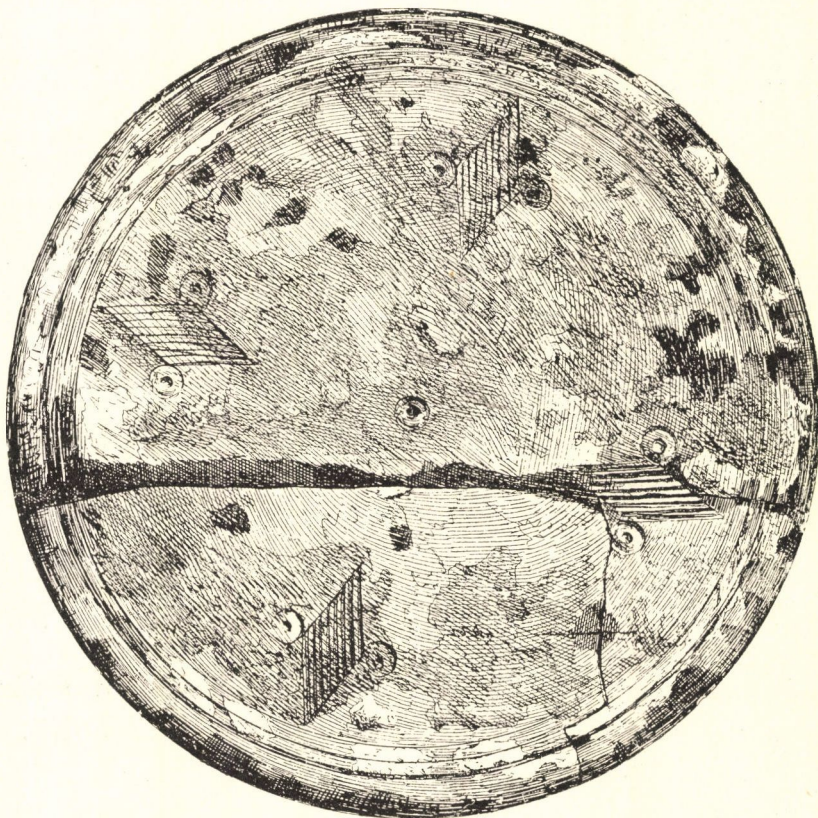

13. ábra.

14. ábra.

lemezt, jól kivehető párkánydíszítésből következtetve, fémesztergával szabták ki. A központban látszó körben történt a beillesztés s utóbb a technica által megkövetelt eme karczolás leplezésére a tükörlap peripheriája közelébe, a négy radiusnak megfelelő vonal irányában, két

15. ábra. Bronztükör díszített lapja.

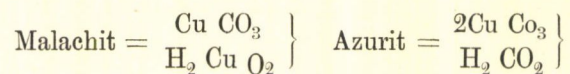
16. ábra.

újabb kört karczoltak. Ezek közét rhombos czírádászszel szórták tele (15. és 16. ábra). A körök magja mélyebre nyomúl s világosan mutatja, hogy míg az eszterga hegye azokat kimélyíti, addig egy-egy szélesebb circulus is kikotródott. Emélyedéseket zöld kőutánszatokkal

rakták be s ezekből 3 darabot Lukács Béla¹ meg is talált. Az üveggömböcskék, igazabban cseppek, Dr. Krenner József műegyetemi tanár elemzése szerint, vas és réz elegyítéséből nyerték színöket.

A hátulsó, díszítetlen lap homorú tükörként szolgált. Eredetileg mind a két lap tükörsimára csiszoltatott s a szokásos arzenfürdőben egy finom kérgülettel láttatott el. A domború felület sokkal tisztábban megőrizte ezt, mint a mellső díszített lemez, melynek barázda-mélyedései s concav hajlása utólag jobban kedvezett a *malachyt és lazuritból álló kérgületnek*. Különösen a *malachyt* haragos-zöld kérgületének felhöztes alakzatai halmozódtak fel gazdagon, míg a *lazurit* égszínkék foltokban csupán ennek közeit tölti ki.

Mind a kettő rézhydrocarbonat:

s a hullamaradvány és faszéntörmeléből szénsavval telített talajvízzel való tartós ráhatás eredményéül állottak elé a tükörlapon.

Néhány a rajz árnyalásában is feltűnő sötét foltban rézéleg (*CuO*) jelenléte constatálható, sőt ilyen apró szemölcszerű kérgülettől a homorú lapokban is habos rajzolatok támadnak.

A tükörlap, mint a 15. rajzon kivehető, ketté van válva, sőt jobb fele ismét három apróbb részre esett. E nagyobb töredéken, talán az erős tűz behatásától, újabb repedések mutatkoznak. 15. rajz. Közepén kidomborult, de csak a díszített lap felé (16. ábra).

Plinius² szerint e tükröket kiváltképen *Brundisiumban* gyártották s a hozzávaló anyagot réz és ón szolgáltatá. Utóbbinak hajlandó az ezüstoffényt tulajdonítani.

Dr. Reyer bécsi polytechnicumi tanár, ki az oly kevés figyelemben részesített archæologico-mineralogiai tanulmányokat végzi, a régiek által használt rézötvényekről (*Die Kupferlegierungen, ihre Darstellungen und Verwendung bei den Völkern des Alterthums*) értekezve,³ kifejti, hogy az ókor népei jól értettek nemcsak a bronzművek előállításához, hanem azok színezéséhez is. Így például *galma*-fürdőben aransárgává változtatták a bronzárúkat s a tükröknek szánt lemezeknek arzen-fürdőben ezüst-fehér színű és fényű crustatiót kölcsönöztek.

A botesi sírmezőről napfényre került tükör is ily módon kaphatta ezüst-fehér bevonatát, ragyogó fényét, s törés lapján nagyítóval nézve, felismerhetjük ezt a fényes, valószínűleg az arzentől eredő kérgületet.

A réz és ón aránya nagy eltéréseket mutat a különböző provinciákban s általában más volt az arány a kovácsolt bronznál s más az öntésre szánt bronznál. Így Itáliában a rézhez 11—16% ón (*Sn*) jött a kovácsbronzokhoz, s 11—7% az öntőbronzban, sőt zink, vagy nickelnyomok is mutatkoztak az utóbbiban. Az Alpok vidékén a rézhez 8—12 rész ón, 1% ólom s kevés vaskéneg-adalék képezte a kovácsolt bronzot s réz + 12 *Sn* (ón) nickel, *Zink*, ólom, vas nyomaival öntőbronz vala. — A mi tükrünkben a réz mellett körülbelül

¹ «Arch. Ért.» VIII. évf. 353. lapja. Lukács Béla adata, 1874.

² *Historia naturalis*, XXXIII. 1. 45.

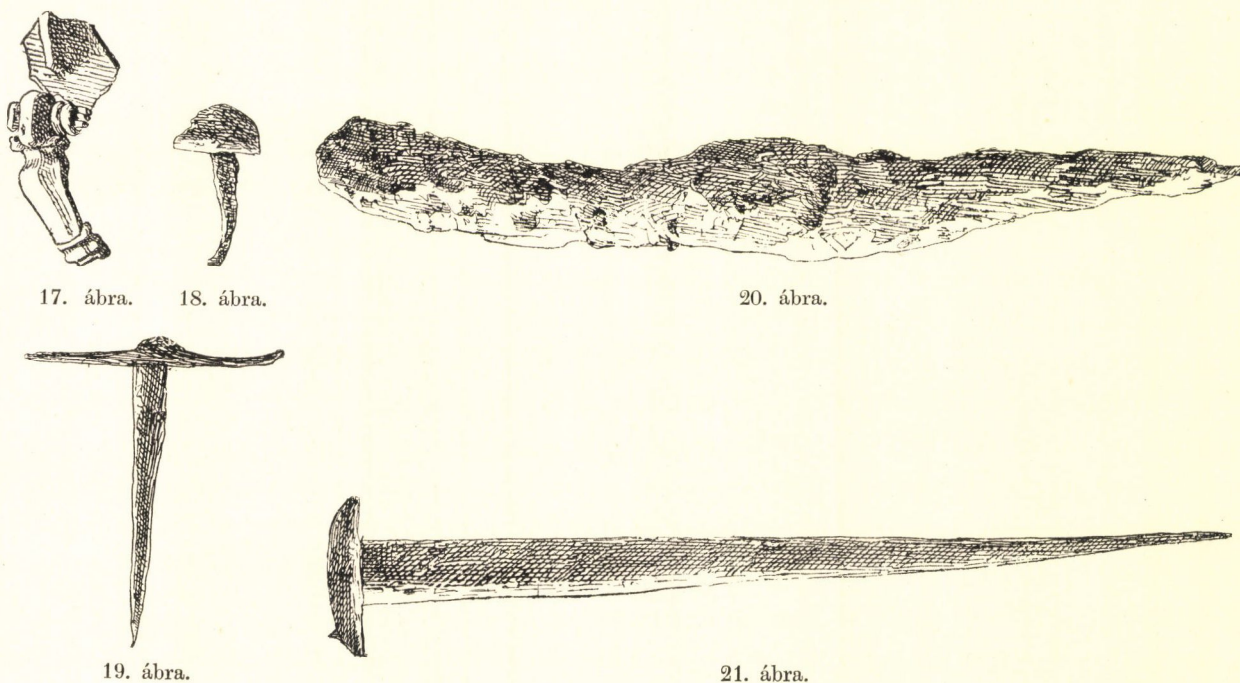
³ *Archiv für Anthropologie. Zeitschrift für Naturgeschichte und Urgeschichte des Menschen*. Ecker, Lindenschmidt, Ranke. IV. Bd. 1883, III—IV. Heft.

0·2 ón találtatott, mint Borostyány Béla főreáliskolai tanár úr minőleges elemzése kideríté, a miért legyen szabad neki köszönetemet nyilvánítanom.

Bronztükrök gyakran merülnek fel a római telepeken s a bécsi cs. régiségtárban is szép collectiót láttam. Csak az a kár, hogy ezek behatóbb elemzés alá ritkán kerülnek. Épen azért lássunk egy pár pontosabban ismertetett tükörötvényt.

A Rajna mentén, a kölni út közelében, Rheindorf határában, 1872-ben több római sírra bukkanva, urnák, korsók mellett egy lámpa, egy balzsamos üvegese és egy római tükördarab * találtatott. Utóbbit egyik urna befedésére alkalmazták. A tükörtöredék elemzése következő: réz 69·31⁰/₀; ón 25·65⁰/₀; ólom 4·96⁰/₀; vas, antimon nyomok.

Hasonlítsuk ezt össze egy Klaprothtól ** származó analysissal: réz 61, ón 32, ólom 6=100. Ime alig tér el a két tükör vegyi szerkezete s mind a kettőnél ott szerepel az ólom.

Ez ötvényt találta Klaproth a mai telescopok tüköranyagában szintén. Quantitativ elemzés foganatosítására idegen tulajdonnal magamat feljogosítva nem érezhetvén, ez okból csakis a felsorolt analógiák alapján kell következtetnem, hogy ez a tükör, mely fényével, szerkezetével nem tér el az előbbiektől, anyagából sem nélkülözte az ólmot.

Meg kell jegyeznünk még, hogy a tükör 10 láb mélységből, egy FAOR bélyeggel ellátott és egy bélyegtelen lámpa, két fülbevaló, két vasszeg, és egy mell-ék társaságában fordult elő.

3. *Fibula*. (17. rajz.) A szlevesojai sírmezőről. A jellemző római typust képviseli, feje csavart taggal, melyből a tű fejtett ki. Ez utóbbi lehullott. Lapja is levált és ennek széle a tű befogására eredetileg csatorna formán behajlott. Hasonlót mutat be Lipp XIII. tábla 333. ábrája is.

4. *Fülbevaló*. Lukács Béla ásatásából az előbb leírt tükörrel egy sírból 2 karika fülbevaló.

* Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande, Heft LII. Bonn, 1872. 300. lap.

** Beiträge zur chem. Kenntniss der Mineralkörper. Bd. VI., 74. lap.

5. *Melldísz.* Ugyanazon sírból. Alakja négyszögű vala, közepén kékes kőfogalvány, melyet azonban a tűz és nedvesség megrongált. Alapját csontos anyag képezheté s arra térlemez következett. Lukács Béla a kiállítás és munka díszét kiemeli.

6. *Vasszegek* különböző nagyságban. Az erősen lelapított fejüek (18. rajz) a nagyon apró kúpos fejüekkel (19. rajz) együtt ékszertartó dobozok pántolására szolgálhattak. A leg-hosszabbak, melyek a 0.11 m.-t is megütik, koporsószegeknek illenek be; a 20. és 21. rajzon láthatók.

7. *Stylusok.* (22., 23., 24. rajz.) A szlevesojai temető egyetlen sírjából három darab. A leghosszabb 0.14 m. Az erős berozsdásodás daczára jól kivehetjük a hegyesített véget, s az ellenkező véglapját. Ugy látszik, hogy viasz-táblákra használhatták s hogy a sírba helyezett egyén az ilyen táblák készítésével is foglalkozhatott. Ha netán ilyen táblát helyeztek is sírjába: az elégetéskor okvetetlenül el kelle pusztulnia, mert se a viasz, se fatáblája az erős tüzet ki nem állották.

8. *Doboz-kapcsok.* (25 és 26. rajz.) Rajzunk kettőt mutat be, s ezek egymástól nem különböznek. A vaslemez két vége nyakba futott ki, melyen két-két szeg hatolt át. A szegeket szintén megtartották. E berendezésből arra következtethetnénk, hogy valamely doboz fedelén voltak alkalmazva. Egészen olyanok, mint a faládákba vert hosszú pántok; csakhogy ennek ismét ellenkezőjét tüntetik fel abban, hogy a sarok kapcsolatát nem találjuk rajtok. Annyi bizonyos, hogy csakis szekrényféléhez alkalmazhatták s mind a két végök nietolva vala. A nietolásra szánt szegek feje mindig kúpos. Egy-egy lemez hossza 6 cm., legnagyobb szélessége 0.3 m. A lemezek felületét bemetszésekkel, kirakással díszíthették, az ide utaló barázdákból következtetve. (25. rajz.)

9. *Csatt.* Egyetlen vascsatt fordult elő a szlevesojai sírmezőben. Alakja a lehető leg-egyszerűbb. 27 rajz.

F) Csonttárgy.

A tűz hevétől csupán egy fogantyúrészlet menekült meg (28. rajz). Több helyen sárgás foltokban észleltük a csonttárgyak nyomát.

Bányavidékünk köréből Lukács Mihály közlése után fölemlíthetem azt az egyenes vaskardot, melyet ő Schönbrunnban lakó fivérének ajándékozott. Ugyancsak a Nyegrilasán találtak egy fa kidöntése alkalmával egy buzogányt, melynek elkallódása miatt azonban se a kort, se az alakot illetőleg, biztosat nem mondhatok.

F) Faragványok (31—37. ábra).

A faragványok közé sorolhatjuk a szlevesojai sírmezőről:

1. Durván kinagyolt szögletkövet (37. rajz), magyarigeni nummulith-mészből. Hossza 1.35 m., oldalnyulványa 0.5 m., vastagsága 0.3 m.

2. A 31. rajzon szemléltetett dombormű. — Magassága 0.40, szélessége 0.47, vastagsága 0.1 m. Anyaga magyarigeni nummulith-mész, tehát 50 kilométernyiről kelle ideszállítani. A relief nagyon elmosódott, ez a közet különben se tanusít nagy állandóságot, de én női mellképnek tartom. Két oldalt egy-egy oroszlánfőt nagyolt ki a kőfaragó. — E példányt egészben beszállítottam s a dévai régészeti múzeumnak ajándékoztam. (31. rajz.)

3. Az előbbinél díszesebb kiállítású mellképe egy még ifjú nőnek (32. r.). Anyaga még rosszabb minőségű nummulith-mész, mely a homlokzaton hullámos beevődéseket kapott a talajvíztől. Ott talán felírás lehetett, melynek most nyomát se találjuk. A 0·45 m. szabad tér egyenesen írás számára lehetett előkészítve. Magassága 0·75, szélessége 0·4 m., vastagsága 0·1 m. Jobb fele letörött. Ezt nem lehetett leszállítani s most *Marcu* zalatnai bányatulajdonos őrházánál látható a Korábia alatt.

22. ábra.

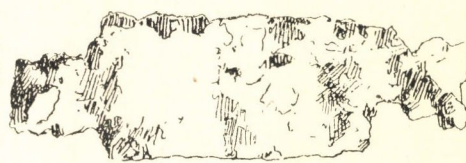
23. ábra.

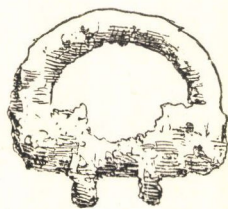
24. ábra.

25. ábra.

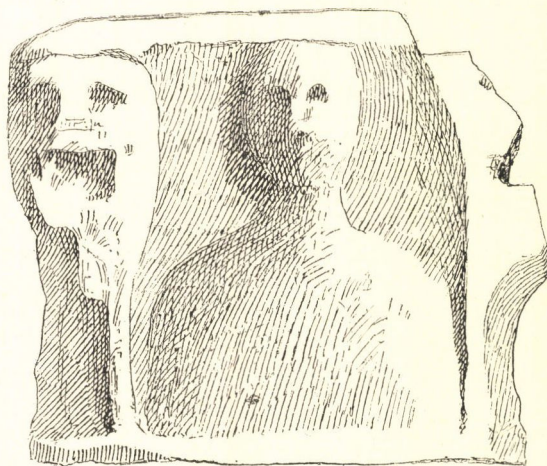
26. ábra.

27. ábra.

28. ábra.

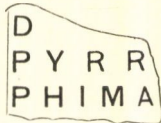

31. ábra.

4. A faragványokhoz sorolom a 33. rajzon látható s eredetileg szintén egy síremlékből származó töredékeket. Igeni kőből készítették. Magassága 0·53 m., szélessége 0·4 méter. A dombormű számára szolgáló háromszögletű térnek külső szélét látjuk a kerettel együtt.

5. Az egyetlen feliratos köemlék részlete (34. rajz). Magassága 0·85, szélessége 0·45, vastagsága 0·1 m. A betűsor 0·25 m. hosszú. A Szlevesoja utolsóelőtti sorának legmagasabb sírhalmáról, közvetlenül a gyepe alól került birtokomba s ezt is a dévai régészeti múzeumnak ajándékoztam. Ez is Igenvideki kőzet. Betűi szépek s egyenkint 0·075 m. magasak. Felüle-

téhez úgy látszik medaillonkép tartozott, de a meglevők egyike sem illik hozzá. — Szövege, fájdalom, hiányos.*

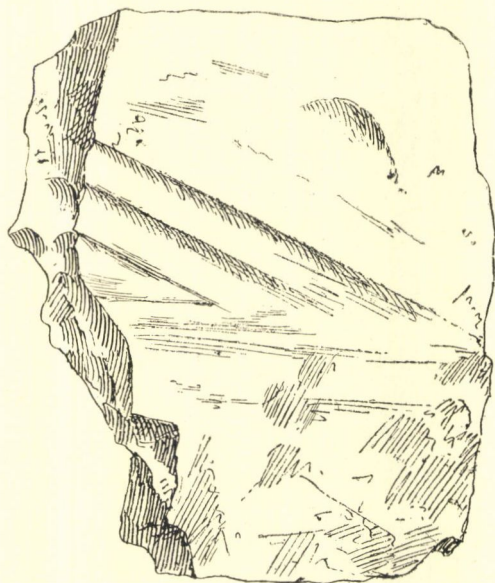
6. E csoportba tartoznak a 35., 36. és 37. rajzon látható faragványos töredékek is.

G) Bányaeszközök (38—40. ábra).

1. Egy aranyörlőnek a felső domború része quarcshomokból (40. rajz). Többször említettem fentebb, hogy ezt az anyagot a Nyegrilaszán kapták, de itt a sírmező közepén is két

32. ábra.

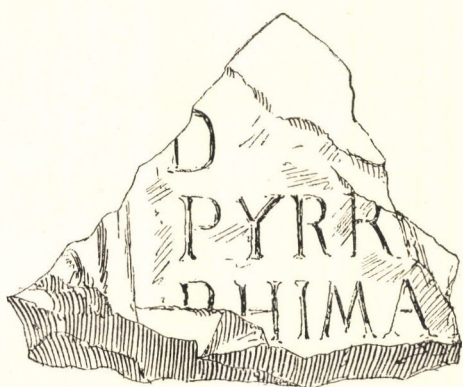
33. ábra.

ugyanolyan sziklatuskó látható s ezek is bizonyára fel voltak használva. Minthogy azonban e két szikla csekély méretei bő választékot nem nyújtottak, míg a Nyegrilaszánál az éjszakra dülő homokköpadok fejei 4 méter magasságban feltáruló függőleges falat képeznek: a bányászatnak ott több tere nyílt.

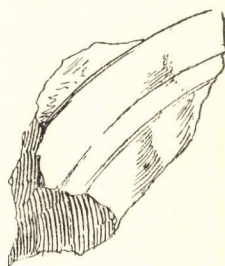
2. Ide tartozik a jelenleg a volkoji Péter Pál bánya előtt látható kő mozsár (38. rajz). Magassága 0.45 m., szélessége, vastagsága 0.2 m. A mozsárlyuk átmérője 0.1 m. Használatát Diodor magyarázta meg; t. i. vas-ütővel benne összeaprózták a termésaranyat és érczet. (38. rajz.)

* Azóta megjelent Erdélyi múzeumegylet kiadványai: Adalékok Dácia feliratához. 1887. évf. és bányászatunkat érdeklő újabb feliratok. «Földtani Közlöny» 1889. évf.

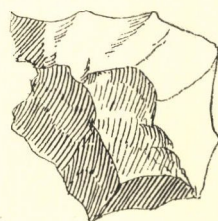
3. A Péter Pál bányákban csak a múlt nyáron fölfedezett 1·45 m. hosszú, 0·45 méter széles s körizsfából készült hosszú teknő, (39. rajz), minővel az érczet és meddő kőzetet húzták ki. Dr. Muchnak a mittersbergi prähistoricus rézbányászatról írt művében egy hasonló töredékét látjuk. Egészen hasonló feküdt Verespatakon, a viasztábláiról nevezetes Katalinbányában s e példány Budapesten a n. muzeumban közszemlére is ki van állítva.

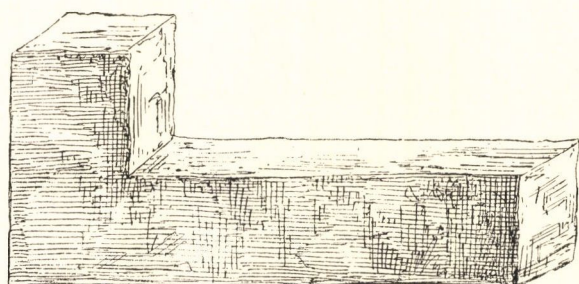
34. ábra.

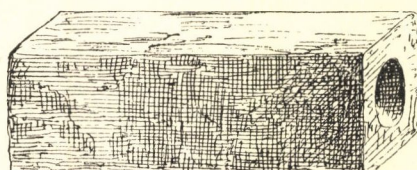
35. ábra.

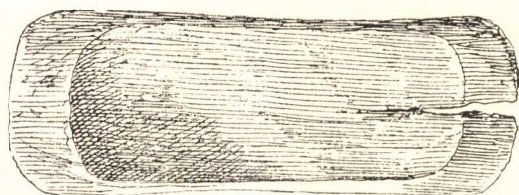
36. ábra.

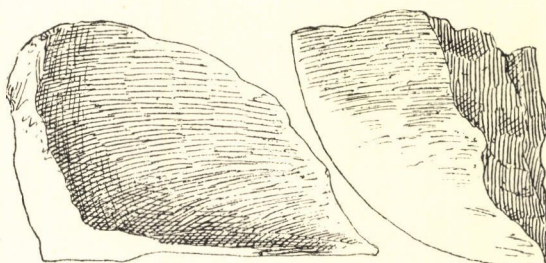
37. ábra.

38. ábra.

39. ábra.

40. ábra.

H) Érmek.

Hogy az idevaló bányászat multja valóban az általam föltételezett régi időkre terjed vissza: arról a dáciai legrégibb érmek, a tetradrachmák előfordulása is tanúskodik. Ilyeneket lenn a bucsumi völgyben, itt a Korábia körül, és a Nyegrilasán egyaránt találunk. Én Hesky bányaigazgató ajándékából jutottam egynek birtokába, mely épen a Korábia közeléből való. Ennek rajzát 40. alatt mutatom be. Teljesen hasonlólt láttam Lukács Bélának gyűjteményében is s Bucsumnál a bányászoknál szintén elég gyakran található.

Én egyetlen egy érmet sem találtam a sírokban. Lukács Béla több réz- és bronz-obo-

lust talált, melyek a rozsdá miatt olvashatatlanokká váltak. Ő egy Hadrian-féle érmet említ még fel, mely alkalmasint a Nyegrilasztól jutott birtokába. Ennek előlapján: Hadrianus Aug. Cos. 1 mp. Hátlapja: Nilus, köriratot közöl, utóbbi a folyó nemtőjével. Ugyancsak Nyegrilasznál egy edényben több ezüstpénzre akadtak pár év előtt s ezekből Lukács Béláné nyolczat magához váltva, karpereczül készíttette el. Nevezett úrnőnek kitüntető szivessége következtében, mit hálás köszönettel kell kiemelnem, ezen egytől-egyig ezüst érem leírását következőleg adhatom:

1. TRAIANO AVG. GER. DAC. P. P. TR. P. Rev. COS V. P. P. I. TR. P. 2. HADRIANVS AVG. COS. III. P. P. Rev. NILVS 3. DIVA FAVSTIAN Rev. AVG VIS 4. DIVA FAUSTINA Rev. AETERNITAS 5. FAVSTINA AVGVSTA Rev. a befoglalástól nem olvasható. 6. ANTONINVS AVG PIVS P. P. TR P. XXII Rev. I (olvashatatlan). 7. IMP ANTONINVS AVG. P. P. TR. P. XV. Rev. a foglalástól nem olvasható. 8. IMP. ANTONINUS AVG. TR. P. XXI. Rev: COS III. ülő genius jobbjaiban Victoria.

41. ábra.

A sirmezők népének műveltségi állapota, valószínű társadalmi helyzete.

A rendelkezésünkre álló sírleletekből felettébb hézagos képet alkothatunk magunknak az itt örök álomra tértek művelődési fejlettsége, szokásai és társadalmi állapota felől.

Mindenekelőtt kétségtelennek látszik, hogy itt állandó *községi szervezettel felruházott telep* alig létezhetett, különben az elhunytak után meglehetősen népesnek feltételezhető telepen a szilárd építkezésnek több nyomával találkozoznánk. Én a nagy műtő körül több jellegzetes és félreismerhetetlenül rómainak minősíthető *téglát* szedtem fel. Lukács Béla is megemlékezik ilyenekről; de a római építkezésnek a többi daciai telepeken mutatkozó legkezdetlegesebb alakjával se találkoztunk, s össze-vissza olyan hevenyészett épület-alapzatokra bukkanunk itt, melyek miben se térnek el a bánya-tanyák (ú. n. kram) mai szerkezetétől, és éppen azért minden közelebbi kormeghatározásra alkalmatlanok.

Katonai települést vagy éppen castrumot én legalább *ide helyezni nem tudok s mindössze* annyit mondhatok, hogy a bányászat biztossága érdekében a Zalatnán, illetőleg Gyulafehérváron állomásozó XIII. legionnak, alkalmasint csak egy vexillatioja,* mint kirendelt katonai szakasz valamely favityillókban, természetből, tán gyeppel, agyaggal hevenyészett kunyhókban vonta meg magát, a minőt én a műszaki személyzet számára föltételezek. A munkás népség valószínűleg fa- és földkunyhókban tarthatta fenn magát.

Iparosok, kereskedők leginkább a közel fekvő Ampelumból (Zalatna) és Alburnus maiorból (Verespatak) fordulhattak itt meg. A bányászok testülete *collegium aurariorum*** szintén Zalatnán működött. De ez nem zárja ki, hogy e bányatelep önálló nevet is viselt s

* Zalatnán a XIII. legio téglabélyegét megtaláltam LEGXIIIIG
AEMIKIIVS; de itt bélyeges téglát nem mutatkozott.

** Corpus Inscr. Lat. III. köt. 941. sz.

épen azért Torma Károly említett értekezésének föltevését, hogy a viasztáblák helyneveiből valamelyik ide vonatkozik: teljesen magamévá teszem. Verespatakhöz alig két óránvira fekszik e hely s a Korábia kettévágott kúpja oda jól látszik; valószínű tehát, hogy a viaszos táblákon megnevezett Deusara,¹ Immerosum maius,² Kartum,³ Cernenum,⁴ Kavirietium⁵ s a tanúk genitivusba írt neveiből következtethető Marceniesi(s),⁶ Sclaietis,⁷ Tovetis⁸ helynevek valamelyike épen ide esik. Csakhogy az ide eső bányahelyet megállapítani még nem tudjuk.

A sírokból napfényre jött tárgyak, így a gyéren előforduló bronzneműek, (tükör, fibula) sőt a bélyeges lámpák, gyöngyök, üvegzeneműek kétségen kívül olyan római gyártmányok, melyek mozgó kereskedők útján jutottak ide. A vastárgyakat Ampelum kis iparának tulajdonítom, bár a bányák művelésére használt eszközök folytonos aczélosása, javítása, kovácsok közelségét teszik fel. Feltűnő, hogy a leghasználtabb műszerekből, a vésőkből, kalapácsokból, egyetlen egy se jutott birtokunkba, s ezektől a gyász keservei közepett se váltak meg. A vastermelés akkori primitív módszere bizonyára nagyban hozzájárult a vasárúk értékének növeléséhez, s miután a bányaiiparral tetemes szükséglet fedezése a belföld gyéren mívelt vasbányáira vala utalva: önként érthetőleg sok okuk vala vaseszközeiknek féltékeny megtartására.

A házi ipar termékeiből a szöveteiket, fakészítményeket, a megégetés fölismérhetetlenül elhamvasztá. Házi ipari működésükből csupán a fazekas készítményekben hagytak mutatványokat reánk. A korsókat legalább helyi ipar termékeül minősítem s ezek formáiban a római agyagművesség utánzása szembetűnő. Az egészen piros és jól kiégetett korsó-félék azonban a lámpákkal, csészékkel, tálczákkal együtt behozott cikkekül tekinthetők.

Az itt eltemetettek műveltségi fokozatának megítéléséhez alig van adatunk. A stylusok jelenlétéből bizonyos, hogy írástudó is létezett közöttük, s a síremlékek feliratai is azt tanúsítják, hogy ez a nép a birodalom hivatalos nyelvének használatát s a sírfeliratokra szokásos formulákat híven magáévá tette. Kedélyvilágukat a temetkezési módból ítélhetjük meg, mert a halott arcának keletre irányítása a feltámadás, a sírontuli élet hitéről tanúskodik. Erre utalnak az olajos korsók, bányamécsesek s a női síroknak gyérszámú ékszerkészletei is. A szokásos amulettek azonban elhamvadtak. Mert hogyan maradjanak meg az átfurt állatfogak s más csont-amulettek, mikor egyetlen ember se került ki a teljes elhamvasztást? Az elégetés is babonás hiedelem következménye.

Az elhunytak iránti kegyelet általában nagyon ki volt fejlődve. Erre nemcsak a bedobált emléktárgyak, hanem főleg a halmok kitetsző feldomborítása s azoknak kökörkökkel, vagy épen falazással elhatárolása, faragványos, felírástos köemlékekkel ellátása, megannyi bizonyítékul veendő. A síremlékeket a Marosvölgyhöz tartozó *Magyar-Igen* vidékéről nagy fáradsággal szállíták fel, csakhogy kedves halottjoknak annál díszesebb emléket állíthassanak. A szomszédos Verespatakon épen egy rendszeres collegium funeraticum működött. Az ilyen collegiumok tagjai felvételkor 100 sestercius (körülbelül 7 fnt 50 kr.) és egy amphora jó borral járultak az alaphoz s rendes évi díjúl havi részletekben 15 sestercius lefizetésére kötelezték magokat. A verespataki Lety-hegy egyik régi bányaüregében 1788-ban talált

¹ Corpus Inscr. Lat. III. köt., XIII. sz. viaszos tábla.

² " " " " " X. " " "

³ " " " " " VI. " " "

⁴ " " " " " I. " " "

⁵ Corpus Inscr. Lat. III. köt. VI. sz. viaszos tábla.

⁶ " " " " " VI. " " "

⁷ " " " " " III. " " "

⁸ " " " " " V. " " "

viaszos táblán¹ Kr. u. 167. február 7. Artemidorus Apolloni magister collegii Jovis Cernen et Valerius Niconis et Offas Menofili questores collegii eiusdem, fájdalommal kénytelenek constatalni, hogy neque quisquam tam magno tempore diebus, quibus lege (tudniillik l. collegii) continetur, convenire voluerint aut conferre *funeraticia* sive munera. Pedig e díjából az egylet (mondjuk temetkezési egylet) feladata volt a tagok temetési költségeit fedezni, vagy ha azt a család teljesíté, 400 sestericiust fizettek ki annak. Akármelyik módon történt a temetés, a temetési tisztességre kivonult collegiumok mindenkének egy sestericius «sportula exequaria» járt ki.

Ampelum és Alburnus maior környékén a lakosság többsége Albaniából behozott pirusta dalmata² gyarmatosokból telt ki, de azokhoz görögök, dolicheiek, commegeneiek³ syriai sémiták), a phrigiai bythinaiak⁴ gyültek. Mind ezek a római nyelvet, szokásokat el-sajátítva, fényüzési czikkeikben uraikat szerették utánozni, szóval romániasodtak. Ilyen dalmata pirusta munkás gyarmat működhetett a Korábia körül is s a bemutatott kettős temető ezek nyugvóhelyét képezé.

A munka közben elhalálozott pirustákon kívül az aurarii (a collegium aurariorum tagjai C. J. L. III. 941.) a leguli aurariorum és az előbbiekkal együttesen megemlített rab-szolgák térhettek itt még örök nyugalomra. E személyzet létezését azon feliratból tudjuk, melyet Annia Lucilla császárnénak Ampelumban (Zalatna) a *liberti et familia et leguli aurariorum* gyülekezete Kr. u. 161—167 közt állított (C. J. L. III. k. 1307). Rabszolga (puer) adásvevéséről a verespataki VI. viaszos tábla is világosan tájékoztat.

Hogy vajjon keresztények és kényszermunkára (ad metalla) ítélték pihennek-e e sírhalmokban, arra nézve határozott bizonyítékokkal nem rendelkezünk s a *Passio*⁵ *quatuor Coronatorum*nak Sirmium (= ma Mitrovicz) közelében lefolyt drámája sokkal későbbi keletű (Diocletian), semhogy analogia gyanánt felvehetnők.

Még csak annyit említek fel, hogy e telepen műszaki vezetők is alkalmazást nyer-hettek s következőleg ezek némelyike is itt jutott örök nyugalomra. A sirmiumi márvány-bányákban az épen imént idézett *Passio* szerint négy *philosophi* teljesíté a vezetést. Ezek

¹ Corpus Inscr. Lat. III. köt., 6. 925. lapja. I. sz. jelenleg a nemz. múzeumé Budapesten.

² C. I. L. III. köt. 1322. és 1324. sz. Zalatnáról.

³ C. I. L. III. köt. 1301. sz. Zalatnáról így szól:

I O M
COMMA
GENORVM
ETERNO . MA
RINVS . MA
RIAN . BAS
SACERDOS
I · O · M · D · PROSS
SVORVMQ . O
MNIVM VOT.

I(ovi) O(ptimo) m(aximo) Commagenorum eterno Matrinus (v. Matrinus) Matrian(us) Bas sacerdos I(ovis) O(ptimo) m(aximi) D(olicheni) pros(alute) s(ua) suorumq(ue) omnium vot(um).

⁴ C. I. L. III. köt. 1324. sz. Zalatnáról így szól:

I O M
ASCLPIVS
ET . ASCLEP
CIVES . BITHI
NVM VIXAN XXX
AFFIA CONIVX
B . M . P.

⁵ *Passio* SS. IV. coronatorum. Büdinger: Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte. III. kötet. 1870 Karajan: Abhandl. d. Wiener Akademie d. W. 1853.

császári rabszolgákból teltek ki. Bruzza Luigi atya, Róma kikötőjében, Ostiumban fölfedezett márvány-monolitheken egy szakértő *probator*¹ nevét találta, minthogy a márvány minőségét valóban ki kelle kémlelni. De a tellérek minőségét, irányát, szintén szakértőileg, meg kelle határozni. E célra már az egyiptomi bányákban *τεχνίτης*-nek,² *ἐργεπιστάτης*-nek³ is nevezett egyének működtek. Ezekhez járult még a gépmester, gépépítő (*ἀρχιτεκτος*) *machinator*.⁴ A munkásrajok vezetését *ἐπιτηρήτης*,⁵ a rómaiaknál *villicus*⁶ teljesíté, mely tisztii fokozat a mi bányafelőreinkkel egyenlő lehetett.

Az utóbb felsorolt tisztikar a katonai őrséggel együtt valószínűleg kiegészítőjét képezé e bányavállalatnak is, s mind ezek a munkás személyzettel együtt oly csekély jövedelem felett rendelkezhettek, hogy abból gazdagabb síradalékra nehezen jutott ki. Az a pár női tükör talán épen a technikai vezető s a *machinator* családjának nőtagjait különbözteté meg; míg az egyszerű lámpával, korsóval kitüntetett sírok módosabb pirustákat fogadhattak magokba s a teljesen üresekben a tisztességes eltemetésnél többre a rokoni vagy kártársi szeretet nem képesíté a hátramaradtakat.

A sírok koráról általában annyit mondhatunk: hogy azok római volta minden kétségen fölül áll. A Traján által nagy előrelátással létesített bányatelepek fejlődése a markomann háborúk kitöréseig fokozatosan haladt. E rettenetes catastropha erősen megviselte ugyan a bányamíveket, de végleg meg nem semmisíté azokat, mint ezt 1873-ki körútjának eredményeit összegezve Hirschfeld,⁷ bizonyára a Mommsen által a *Corpus inscriptionum latinarum* III. kötetében *Alburnus maior*hoz (Verespatak) írt előszónak hatása alatt a viasztábláknak csupán Kr. u. 131—167 közt mozgó s így a II. századon túl nem terjedő datumaira támaszkodva kifejtette. Ámde, mint már alkalmam vala megjegyezni, hogyan hódolhatnak azután Kr. u. 200-ban *Ampelum* rendei (*ordo ampelensium*) *Septimius Severus*nak, kinek érmei egyébiránt itt, sőt Rudán és Kis-Bányán (*Boicza*), tehát a Fehér-Körös vidékén is feltalálhatók. Avagy elképzelhető-e *Dacia* fenmaradása a markomann háborúk után, még kerek 90. esztendeig aranybányászat és sófejtés nélkül? s a birodalom biztonsága szempontjából nem célravezetőbb lesz vala *Septimius Severus*nak is inkább az *Al-Duna* vonalán hagyni a *Moesiából* *Potaissa* (*Torda*) székhelylyel épen az aranybányászat éjszaki határőrségeül rendelt *Leg. V. Mai. P. A.*⁸ Ha tisztán a hadászati érdek szerepel vala *Dacia* elfoglalásában és meghódításában: akkor az Alföld és éjszaki Kárpátok megszállását is bevonják bizonyára az *operatio* keretébe. De *Dacia* ásványkincsei annyira elvakítják az *imperatorok* látását, hogy a stratégiai elővigyázat mellőzésével, tisztán az érczeket és a sőt tartalmazó hegyvidéket erőszakolják *Decebal* birodalmából, az *Al-Dunától* fel a *Szamosnyilásig* (*Mojgrad*, *Tiho*) s mindjárt a kitűnő hadvezér *Traján* se törődve *Daciának* *excentricus*, a birodalom testével *organicusan* össze nem forrasztható geographiai helyzetével, az ellenséges elemeknek úgy szólva keresztűzébe állítja ki katonáit. Ezt a végzetes tévedést a későbbi idők

¹ Luigi Bruzza *Inscriptioni del marini grezzi Annale dell institudo archæol.* Róma, 1870. 128. l.

² Diodor. VIII. 134. *της ὅλης πραγματείας ὁ τῶν λιθῶν.*

³ Rossie *Inscrip.* II. 149. *Corpus Inscript. Græc.* II. 2407.

⁴ Bruzza 127. lap, 161. és 279. sz.

⁵ C. I. *Græcarum.* 4869.

⁶ Henzen, 6656.

⁷ *Epigraphische Nachlese zur Corp. I. LIII. Abhandlungen der Wiener Akademie.* LXXVI.

⁸ *Corpus inscript. latin.* III. kötet. 1308.

javításai, a másfél századig folytatott hősies védelmi harcok változó sikerei többé jóvá nem teszik. Hasztalan próbálja Septimius Severus az V. legio phalanxának a Szamos-völgybe ékelésével az Érczhegységet mind erősebben fenyegető végveszélyt elhárítani: a népvándorlás nagy viharának első fuvalmára a nagy gonddal és áldozattal létesített római civilisatio Daciában megsemmisül, s 255 körül a góthok árasztják el Dacia hegyeit s ezek aranyát hatalmukba kerítve, megteremtik azt az aranyipart, mely az anyag gazdagságával hivatkozva, görög behatásoktól inspirált díszítési motivumaikkal, rekeszes gránát és üvegpászta betétekkel a népvándorlást jellemző szilágysomlyói és apahidai leletekben (1889.) excellálnak legutóbb, s mely aranyművességnek fejedelmi képviselőit korábbi időkből a nagyszentmihályi Attila kincs és a Bodza-szoros kijáratánál, tehát teljesen daciai régióban, a romániai oldalon fekvő Pietrosza falunak 1837-ben napfényre került nagyszerű tárgyai szolgáltatják.

Azt hiszem tehát, hogy a fentebbiekben is sikerült új adalékokkal támogatnom ama tételmet: hogy a nemes fémbányászat a Daciában meghonosított római civilisatio elsőrendű erő forrását s a tartomány elfoglalásának és végletekig erőszakolt védelmének valódi indító okát és alapját képezé.*

Déva, 1890.

Téglás Gábor.

* E dolgozat eredeti alakjában 1886. ápril végén jutott az Akadémia foruma elé. A befejezésben felölelt újabb adatok a végleges revisionál kerültek belé.

Leletek a lengyeli őskori telepről.

Második rész.*

WOSINSZKY MÓR-tól.

A lengyeli præhistoricus telep területét mindeddig sűrű erdő borította s a fennálló fák között történtek az eddigi ásatások.

Hogy mennyi nehézséggel kell a régésznek erdő közepett küzdenie, s hogy mily káros az ásatás a fáknak, melyek ha nem vágatnak is ki, mégis sértett gyökerekkel áldozatul esnek — megérti ezt az, ki maga is ásatott ily helyen s a kinek erdő területét érte a kutatás. Gróf Apponyi Sándor ur ő méltósága — kinek áldozatkészsége tette lehetővé az eddigi ásatásokat, — nemcsak az eddigi nehézségek elhárítása, hanem főkép a rendszeresebb ásatások előmozdítása céljából, újabb tetemes áldozatot hozott, kiirtatván az 1884-iki év téli időszaka alatt az egész telepet borító erdőrészt.

1885-ben kora tavasszal kezdtük meg ismét, most már tiszta területen, az ásatásokat, a melyek kivitele sokkal rendszeresebben történhetett, mert a kijelölt területen minden talpalatnyi tért átkutathattunk.

Az 1885-ik évi ásatásokra a sáncz keleti szélét jelöltük ki s csak kivételes esetben, kiválóbb vendégek s szakférfiak látogatása alkalmával, bontottunk fel néhány sírt a sáncz közepén elterülő temető-részen.

Az egyes, leletekben gazdagabb üregeknek folytatólagos számot adunk. 39 üreg leleteit közölve az első füzetben, folytatjuk most az ez évi ásatások eredményének közleményét a

40. számnál. E helyen egy mély, kerek lakás volt, a lakás körül s annak felső feliszapolt részében következő tárgyak találtattak:

Egy 55 ctm. magas s 40 ctm. széles, szabad kézzel durván készült, vastag falazatú nagy edény. Öblös részét egy kidomborodó s ujjbenyomásokkal díszített koszorú övezi.

Néhány edénytöredék, melyek pereme kifelé kanyarodik s lelapítással díszített (v. ö. I. füz. XVII. T. 178, 179. ábra); némelyek pereméből a Pilinen és Tószegen gyakrabban előfordult edények módjára, fölfelé terjedő egyes, hegyes szarv alakú csúcs emelkedik ki. (V. ö. I. füz. XVI. T. 168. ábra.)

Három közép nagyságú, vörös színű s keményre égett, átfűrt agyag pyramis, a melyek közül azonban csak egy bír felső csonka részén mélyített ferde kereszttel.

* Az első részt lásd Arch. Közl. XIV. köt.

Egy kúp alakú, de lapos, átfúrt, fekete színű nehezék. Külső része finomabb agyaggal van vékonyan bevonva s fényesre simítva.

- I. 1. Egy 19 ctm. hosszú s 7 ctm. vastag, durva agyag-henger, mely közepén egész hosszában vékony lyukkal van átfúrva. Valószínűleg szintén nehezék gyanánt szolgáltak e tömör agyaghengerek, melyek prähistoricus telepeken nem ritkaságok. A nemzeti múzeum s a felsőmagyarországi múzeum Kassán különböző helyekről bír néhány példányt. Schliemann¹ Hissarlikban a harmadik és negyedik városban talált ilyeneket nagyobb számban. Előfordulnak Németországban is s különösen gyakoriak a schweizi czölöpépítményekben.²

Egy, alsó, vastagabb részén éles vágás nyomait viselő szarvas-aganacs; s egy állati szárcsontból hasogatott s egyik végén hegyesre csiszolt csont tű.

Egy picziny, 1 ctm. átmérővel bíró, fekete színű s fényesre simított agyaggyöngy. A gyöngy nagyságához mérten feltűnő nagy az átfúrása.

Mélyebbre érven a megkezdett üregben, tisztán kivehettük, hogy ez egy beszakadt s feliszapolt földdel megtellett lakás. A mélyen talált nagyobb mennyiségű hamuréteg határozottan kijelölte a fenéken a lakás kerek körvonalait. A hamu közé vegyülten temérdek vörösre égetett földet, lesimított tűzpad-darabot s néhány jól kiégetett agyaghasábot (v. ö. I. füz. XIII. T. 117, 118. ábra) találtunk. A lesimított porladozó, durva s veres színű tűzpaddarabok felülete finomabb iszapolt agyaggal volt vékony kéregben bevonva, mely igen keményre égett s kissé fényes halvány sárga színt mutatott. Itt a lakás fenekén a tűzhely körül következő tárgyak voltak elszórtan:

Egy 3·5 ctm. átmérővel bíró csontból faragott gyöngy. Alakja egyszerű kerek, mint a legtöbb agyaggyöngyöké. Agyagból százával találtattak már, de csontból még eddig nem fordult elő. Minden oldalán erős égési nyomok vannak.

- I. 2. Egy 10 ctm. magas, 13 ctm. széles öblű, erősen vörösre égetett teljesen ép edény. Diszítésre az edény öblös részét körülfutó három mélyített vonal s három, az edény öblös részén csak kissé kiemelkedő csúcsos nyújtványból áll. A negyedik nyújtvány már nagyobb s át van fúrva úgy, hogy egy kívülről az edény belső részébe szolgáló csatornát alkot, mely ivásra, vagy jobban, szörpölésre szolgált. Ily edények eddig legalább a prähistoricus telepeken a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. A trojai³ leletek között találtatott néhány példány s kissé hasonló egy-egy darab Osnabrück és Hildesheim-ban,⁴ valamint egy példány a saint-germaini múzeumban.⁵ Nálunk az aggteleki barlangban⁶ találtatott ilyen, csontváz mellett.

- I. 3. Egy igen vékony falazatú, finoman iszapolt agyagból készült s elég tökéletesen égetett, fényesre simított, fekete színű s krétabetéttel feltűnő csinosan diszített ép edényke. Alsó része egészen gömbölyű, úgy hogy nehezen is áll meg. E gömbölyű rész fölött egy szűkebb s alacsony nyak következik, mely erősen kiszélesedő tágas szájban végződik. Csak egy füllel bír, mely a száj széle- s gömbölyű öble felső részére van erősítve. Magassága 5 ctm. s öblös részén átmérője 6 ctm.

¹ Schliemann «Ilios» 623. l. 1200. ábra.

² L. Lindenschmidt «Die vaterländischen Alterthümer» Taf. XXX. Nr. 16. id. Schliemann u. o.

³ Schliemann «Ilios» 443, 606, 616, 1126 és 1330. ábrák.

⁴ Lindenschmidt «Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit» H. III. T. 4. Fig. 651, 977.

⁵ Mortillet «Musée préhistorique» Pl. XCI. Fig. 1106.

⁶ Br. Nyáry Jenő «Az aggteleki barlang mint őskori temető.»

Öt darab szarv alakú, magas csúcsban végződő s függélyesen átlukasztott nagy edényfűl, melynek törésrésze simára csiszolt (v. ö. I. füz. XIX. T. 219, 223. ábra).

Egy vörös mészkőből csiszolt, 5 ctm. széles kő ék; s egy másik kisebb, ék alakra csiszolt patak-kavics.

Három kisebb jaspis nucleus; három jaspisból hasogatott nyilhegy; tizennégy szilánk, melyek közül 9 darab jaspis-, 4 darab szürke kova- s 1 fekete obsidiánból való.

Néhány darab, részben csiszolt dolgozó kő, melyek közül egyik egészen feketére égett.

Egy szabályos, jól égetett, tojásdad alakra átfűrt agyag-pyramis. Magassága 12 ctm., szélessége a talpán 7 ctm. s felső részén 4·5 ctm.

Egy lapos, kúp alakú agyag nehezék. Egyik fele fekete, a másik fele vörösre égett. Felső részén az átfűrt lyuk feltűnő picziny. Magassága 7·5 ctm.

Egy zergeszarv s több állati csontdarab, valamint temérdek edénytöredék, melyek legnagyobbbrészt igen durvák, ujj benyomással díszítettek s nagyon vastagok, gyakori azonban a kréta betétes is.

41. szám. A sáncz szélén az ösréteget csak csekély korhanyréteg borítja, mely a sáncz felszínén befelé mindinkább növekszik, egészen két méter mélységig. Az ősi érintetlen talajig nincs tűzhely vagy egyáltalán tűznek nyoma, s pusztán a fekete feliszapolt korhanyrétegben voltak a következő tárgyak:

Két ép edényke s számos edénytöredék, melyek majdnem kivétel nélkül krétabetétes- **I. 4. 5.** tel vannak a legváltozatosabb alakban s legizlésteljesebben díszítve.

A kréta-betétes edények, melyek Hissarliktól Stockholmig egyaránt előfordulnak, habár számszerint az északibb vidékeken mindig apadó arányban — jelentékeny eltérést mutatnak. Ez eltérés szembevetendő az egy ugyanazon lengyeli telepen ép úgy, mint a mily nagy a különbség a lengyeli kréta díszítésű edények s az északibb vidék hasonló edényei között.

A lengyeli kréta-betétes edények határozottan kétfélék: 1. igen tökéletes technikájú, izlésesen díszített, általában csekély ürfogatú dísz edények, s 2. durva készítésű, primitív díszítésű, konyhai használatra szánt nagyobb edények.

Az elsők finoman iszapolt agyagból készültek, vékony falazattal, melynek törésrésze szürke, s külső felülete mindig fényes fekete színű. Díszítésök fő típusa a következő: széles, fehér, vízszintesen fekvő szalagok, melyekből egy-egy vastag vagy több igen vékony egymáshoz közel fekvő, szintén vízszintesen párhuzamos fekete vonal emelkedik ki. Néha e fő szalagokból vékonyabb szalagok ágaznak ki függélyes irányban, a fenék felé terjedve. Az egész díszítést zigzag vonalú, úgynevezett «fésű» dísz szegélyezi. Néha pontokat, leggyakrabban V vagy W alakokat találunk ez edényeken, s e két betű alakja néha a vonalakat szakítja meg, de többnyire különállóan alkalmaztattak, meglehetősen változatosságban. A krétával kitöltendő alakok igen vékony mintával nyomattak be; a széles szalagokban még jobban benyomott, sűrűen megszakított mélyedéseket találunk, melyek arra valók, hogy e széles övekben jobban tapadjon a kréta anyag. A fehér szalagokból kiemelkedő vonalak igen vékonyak, s mindig kifogástalanul szabályosak. Az egész díszítés nagy ügyességet s igen jó izlést árul el, úgy hogy meglepő az összbenyomás, melyet egy ép s mélyedéseiben ujonnan híg gypsszel kitöltött példány a szemlélőre gyakorol. Ez edények korongon készültek, s alakjuk mindig ugyanaz. Alsó részök gömbölyű, s hogy biztosabban megállhassanak, némelyeknek fenekén csekély homorodás van; a gömbnek felső része szűkebb, rövid nyakban folytatódik s ismét kiszéle-

sedő öbölben végződik. Csak egy füllel birnak, mely az edény pereméből indul ki s az alsó gömbölyű részre van erősítve. Egyenlő alakjuk mellett ürfogatuk is (mely átlagosan $\frac{2}{10}$ liter tesz ki) csak csekély mértékben eltérő.

A kréta-betétes edények második neme már az agyagban is nagy változatosságot mutat, mely az előbbieneknél sokkal durvább, rendesen iszapolatlan s vastag falazatú. Színök nem mindig fekete, hanem barna és néha vörös, vagyis megtartották a vasoxyd által természetesen festett, s az égetés által többé-kevésbé élénkített agyagnak színét. Diszítések, ha karczolatokból áll, e karczolatok sokkal vastagabbak s mélyebben nyomulnak az edénybe, a vonalak szabad kézzel huzattak, a miért egyenetlenek. E durva karczolatok egyenlő mintát soha sem mutatnak, hanem ellenkezőleg nagy változatosságot. Gyakrabban találunk azonban szög mintákat olykép, hogy a mintán kívül eső rész van mélybeben benyomva s krétával kitöltve, miáltal nem a kréta betét diszíti az edényt, hanem a kréta kerület emeli ki a diszítési mintát. Ha változatosságot észlelünk e tökéletlenebb edények agyagánál és diszítésénél, úgy még nagyobb alakjuk s nagyságuk változata, s ez a készítés módjában is feltalálható, mert részben szabad kézzel, részben korongon készültek.

A kréta-betétes edényeknek előbbeni tökéletesebb neme, az anyag, alak, készítési mód, technikai tökély s diszítési minta majdnem szigorúnak mondható azonossága után következtetve, talán nehezen készült helyben, hanem csereviszony folytán jutottak ez általánosan kedvelt alakú s diszítésű s üzletszerűen készült edényekhez. A durvább konyhai használatra szánt kréta-betétes edények pedig úgy látszik szembetűnő ügyetlen utánzatai az előbbeni valószínűleg importáltaknak, s nagyon eltérő változatosságuk a házi gyártás következménye. Hasonlót tapasztaltam a szegényebb sorsú magyar ajkú községekben, hol a nép még manap is korong nélkül, pusztá kézzel készíti saját házi szükségletére edényeit. Az üzlet számára dolgozó fazekasok a vevők által kedvelt chablonhoz tartják magokat, míg a szegény nép által házilag készített edények izlés, szükség s ügyetlenség okozta ezer változatosságot mutatnak. E tapasztalás, hogy az úgy szólván évezredek előtt feltalált fazekaskorongot nem a vad népek között, hanem Európa kellő közepén, még a mai művelt világban is nélkülözni kénytelen a szegény — elég tanulságos intelem arra, hogy mily kevés támpontot szolgáltat a korongon vagy korong nélküli készítési mód az edények korára irányított meghatározásban.

Az edénydísznek krétával kitöltését feltaláljuk a karintiai, a felső ausztriai, porosz, dán és svédországi őselepeken is, de a lengyeli telep e tipikus alakját ez északi tartományokban, sehol sem találtam. Ugy látszik minden vidék vagy faj a saját kedvelt diszítési alakját alkalmazta a kréta-betétnél is, a mi példányainkhoz viszonyítottan elég tökéletlen kivitelben. Az északibb vidékeken gyakran előforduló hullám- és csigavonalak, körök és félkörök egyszerű és concentricus alakban a lengyeli telepen, kréta-betéttel eddig legalább ismeretlenek.

A szóban levő 41. számú üregben volt még: egy durva agyagú, szabad kézzel idomított, félig égetett s ujj benyomással diszített, — és két finom agyagú, fekete színű, fényesített s kréta-betéttel diszített ép edény.

Egy, az alján csúcsban végződő edénynek töredéke. Ily csúcsos edényről már az első füzetben tettett említés s rajzát a XVIII. tábla 208. ábra adta. E most talált töredék az előbenitől annyiban tér el, hogy ez már jól égetett s nem vörös mázolóssal, hanem durva s vastag karczolatú kréta-betéttel diszített.

Egy finom agyagú, vékony falazatú, fényes s fekete színű edénykének fenékrésze, **I. 6.** melynek diszítése mély pontokból alakított kör s azon belül szintén pontokból képezett keresztből áll, s e mélyedések krétával töltettek ki. Fenékdirítés, mely a prähistoricus keramikában általában ritkaság — most először fordult elő e telepen. A parmesani terramarében is találtatott pontokból képezett fenékdirítés egy edénytöredéken.¹ A keresztből álló diszítés a hissarliki² orsógombokon gyakran fordul elő, ugyan olyan van gr. Gozzadini gyűjteményében is Bolognában, melynek korát egy Numa király korabeli «æs rude» után következtetve, a Krisztus előtti VII. századba teszik.

Egy igen picziny, csak 3 ctm. átmérővel biró, feltűnően szép földöcske. Karczolatos **I. 7.** diszítése krétával volt kitöltve. Kissé lelapított tetejére a gyűszűhöz hasonlóan számtalan pontot böködték. Csak egyik szélén van picziny lyukkal átfúrva, holott ez, miután az edényhez erősítették e földöcskéket, rendesen mind a két oldalon történt, mint azt a többi között a gombai³ prähistoricus sáncz leletei között látjuk. Az átlukasztott földöknek zsineg által megerősítését az edény oldalfalához számos esetben láttam Athenben Schliemannnak ritka szép keramikai gyűjteményében, valamint a porosz, dán és svéd múzeumok prähistoricus keramikájában.

Három, csak alig dió nagyságú, durva készítésű ép edényke, melyek közül kettő krétabetéttel van diszítve.

Egy 5.5 ctm. magas s 4 ctm. széles, négyszögű, tömör és jól égetett agyag koczka, mely **I. 8.** felső részén 3 ctm.-nyi mélységgel bir, úgy hogy csekély ürfogatú edényt képez. Négy kismított oldalfalára szögben találkozó párhuzamos vonalak s idomtalan meanderek vannak karczolva a legügyetlenebb s izléstelen módon. Mind a négy szögletén egész hosszában át van fúrva, úgy hogy a négy lyukba fűzött fonalon volt hordozható. Feneke különben sima s egész biztosan állhat azon az edény. Azon okból, hogy hordozásra van készítve, továbbá hogy ürfogata nagyon csekély s tömör, nehezen törhető, — lehetséges, hogy a nyílhegyek mérgezésére szánt méregtartó.

Egy nagyobb jaspis magkő.

Hat darab szilánk, melyek közül 2 darab szürke kova, 3 darab jaspis s egy opálból van. Az egyik kovaszilánk felső részén gondos csorbítás által vakarónak van kidolgozva.

Igen picziny réz tekercsnek két töredéke.

42. szám. A sáncz keleti oldalának körülbelül középső részén, a szélétől befelé meglehetősen nagy területen az érintetlen ősi löszréteg három mély hullámvonalban terjed. Egy-más mögött volt tehát e részen három, a mostani niveau-tól számított 2—3 méter mély árok, mely most fekete korhanyréteggel van beiszapolva. Azon térségen, mely e három egymás mögött elterülő árkot egymástól elválasztja, átlag 35 ctm. mélységben már a második természetlen sárga színű löszréteg következik. E mélyebb részek elég gazdag leleteket szolgáltatnak, s az itt lelt tárgyak arra vallanak, hogy ez egykori mélyebb részek vagyis árkok lakott helyek voltak, habár a földbe ásott kerek alakú tulajdonképeni lakások-, úgynevezett putriknak — minőket a sáncz többi részén, s főleg ez árkok szomszédságában találtunk —

¹ Mortillet «Musée préhistorique» Pl. XC. fig. 1092.

² Schliemann «Ilios».

³ Képatlasz «Antiquitates lapideæ et æneæ in Hungaria repertæ» XXIV. fig. 176.

semmi nyoma sem volt található. Ép azon okból, hogy a többi lakástól egészen eltérők e mély árkok — azt sejtem, hogy ezek felülről galyakkal befödve, téli időben használt istállók lehettek, melyeket egyúttal laktak is. Miután földműveléssel foglalkozott el a nép, okvetetlenül bírt barmokkal is, melyeknek legalább télen tető alatti menedékhelyet kellett szerezni, más helyre azonban még nem akadtunk, mely istálló céljára alkalmas lett volna. A 42-ik szám tehát az első hullámszerű mélyedést jelöli, melyben két méter mélységig következő tárgyak fordultak elő:

Sok edénytöredék, melyek közül a vékonyabb falazatú s finomabbak krétabetéttel vannak számtalan változatban s a legizlésebb módon diszítve. E krétabetétes diszítésű s fentebb említett alakú edényekből két igen díszes példányt sikerült ép állapotban kiemelniük.

- I. 9. Egy másik, durván készült, vörösre égetett, tömör, diónagyságú edényke, melynek egész szélébe közel egymáshoz fekvő, rovátkák karczoltattak. A boroszlói múzeumnak van néhány ily rovátkás peremű edénye.

Két darab jól kiégetett, fekete színű kerek agyaglap, mely a közepén át van fúrva. Az átfúrás mind a két oldalon meg van kezdve, azért mind a két oldalon nagyobb a fúrás kerülete mint a középén.

- I. 10. Egy igen picziny, talán csak játékszernek használt agyagkanál. Nyele $3\frac{1}{6}$ ctm. hosszú s kissé lefelé kanyarult csúcsban végződik. A kanálfej mélyedése csak alig mogyoró nagyságú. A prähistoricus telepeken nem tartoznak a ritkaságok közé azon kanalak, melyeken a kanálfej és nyél egy darabból készült, habár ezek határozottan későbbiek azon alakúaknál, melyek nagyobb számban fordultak elő már telepünkön is (v. ö. I. füz. X. t. 87, 88. ábra), s melyeken külön részt képez a kanál és nyele is. Az előbbeni tökéletesebb alakúak előfordulnak Schliemann hissarliki leletei között.¹ A m. nemzeti múzeumban is találunk ilyet br. Nyáry Jenő őskori leletei között, s még négy ugyan olyat ismeretlen helyről. Találtatott ilyen Szihalom-ban (Borsod m.) is.² Van ilyen még Lunowból Oderberg mellett a berlini «Märkisches Múzeumban», továbbá Chassey-ből a saint-germain-i múzeumban;³ fából faragott s tőzeg között talált Kopenhágában;⁴ már kissé hosszúkás s keskeny alakú, fekete mázas agyagból a prágai múzeumban, s nagyobb mennyiségben szemcsés agyagból a felső-ausztriai czölöpépítmények leletei között,⁵ a lengyeli teleppel teljesen azonos csehországi Rivnáč erődtítményen szintén találtatott 2 példány.⁶ Ez egészen apró példányokból is találunk analógiát a felső-magyarországi múzeumban Kassán, s a mienknek egy teljes mása Heidenau-ban⁷ Pirnau mellett találtatott, és pedig la Tene típusú fibulákkal.

Öt darab a hegyes végén szerszámnak kidolgozott szarvas-agancs. Négynek hegye félkör alakúra van kidolgozva, s az ötödiké véső alakra van csiszolva. Agancsból készült vésők a schweizi czölöpépítményekben nem ritkaságok.⁸

¹ Schliemann «Ilios» 457. lap, 474, 475. ábra.

² Dr. Hampel «Catalogue de l'exposition prähistorique» 34. l. 25. ábra.

³ Perrault «Note sur un foyer de la pierre polie du camp de Chassey» pl. VIII. fig. 5 idézve Mortillet «M. Pr.» LV. 533.

⁴ «Nordisches Museum» Kopenhága.

⁵ Dr. Much magángyűjteménye Bécsben.

⁶ Rivnáč Ein vorgeschichtliches Hradiště von C. Ryzner, ergänzt von Jos. Smolik. Památky archæologické a mistopisné XII-ben.

⁷ Zwinger Múzeumban Drezdában.

⁸ Mortillet «Musée Préhistorique» LII. 488.

Szarvas-agancsból fűrészelt, pénzdarabhoz hasonló kerek lapocska.

Vörös mészkőből csiszolt 4 ctm. széles ék.

Bos priscusnak koponyarésze, melyen rajta van mind a két erős szarva.

Öt darab különböző nagyságú s vastagságú igen hegyesre csiszolt csont tű.

Egy 7 ctm. hosszú csiszolt márvány darab.

Három darab szilánk, mely közül egyik szürke kova s kettő jaspis.

Két darab csúcsban végződő s függélyesen átfúrt edényfül, melynek törésrésze tom-pára kopott.

43. szám. Az előbbeni szám mögött elvonuló második árokban, valamivel 2 méternél mélyebben feliszapolt barna humusban volt:

46 ctm. mélységben két bronz karika. Az egyik széles lapos s épen megmaradt, a másik vékony sodronyból készült s csak felerészben van meg.

Az üreg fenekén számtalan edénytöredék, melyek majdnem kivétel nélkül krétabetételt voltak díszítve. Nagyon meglátszik azonban a legtöbbön, hogy ezek már saját gyártmányú utánzatai az idegen finom készítésű krétabetétes díszedényeknek; agyagjok ugyanis még mindig durva s szemcsékkal kevert, s így az edények falai nagyon erősek, néha egy ctm. vastagok; színök nem fekete és fényesített, hanem legnagyobbbrészt csak vörös s égetésök sem oly tökéletes. A krétával betöltött díszítésnek szabálytalansága árulja el azonban legjobban a kezdetleges utánzatot, mert a finom karczolatú egyenes és szabályos mélyítéseket ezeken nem találjuk.

Négy kisebb ép edény, melyek mind elég durvák s vastag falazatuk krétabetételt díszített. Az egyiknek oldalfala egy ctm. vastag s nem karczolatokkal díszített, hanem nyaka alatt mélyített apró pontok futják körül az edényt, melyek krétával töltettek ki.

Egy másik, szintén durva készítésű s vastag falazatú, vörösre égetett 14 ctm. magas ép edény, melynek öblös részét függőleges vonalban az edényen végig vont karczolatokkal díszítették, ezek azonban nem voltak krétával kitöltve.

Egy 14 ctm. hosszú, tökéletlenül égetett, harang alakú borító, mely fölül s alul nyitott, oldalfala szűrőhöz hasonlóan sűrűen egymás mellett át van lyukasztva és felső szűkebb nyílásánál két oldalszarv alakú nyújtvánnyal bír, melylyel kényelmesen felemelhető. Első tekintetre szűrőnek nézné az ember, azonban mivel oldalfalai vannak átlyukasztva, csak úgy felelne meg e czélnek, ha zárt feneke s talpa volna, mely az átszürendő tárgyat megtarthatná. Csakis a tágasabb, nyitott részén a 9.5 ctm. átmérőjű szájára borítva állhat meg s **I. II. 12.** hogy így használták, erre mutat a tágasabb nyílással ellentett, csak 3 ctm. átmérőjű felső kerek lyuk két oldalára alkalmazott, hegyes csúcsban végződő nyújtvány, mely csak az edény fölemelésére használható. Az oldalfalnak átlyukasztása kívülről történt befelé, azért belül az egyes lyukak szélei kiállók, úgy hogy az egész edény belseje reszelőhöz hasonló s csak külső oldalán sima.

Ez a különös alakú edény legalább nálunk Magyarországon — az eddigi aránylag csekély számú præhistoricus telepeken történt ásások daczára — nem egészen ismeretlen, holott említés rólok a szakirodalomban még nem történt.* A lengyeli sánczon talált példánynak teljes hasonmását a nemzeti múzeum is bírja a bökény-mindszenti (Csongrád m.) s

* Arch. Értesítő 1. k. II. r. 202, lapon a bökény-mindszenti lelet között van egy ábrázolva.

a barsmegyei leletekből. Van azután ugyan ilyen sűrűen átfűrt, de felső szűkebb részén szarv nélküli néhány példány a gombai östelepről s Szihalomról. Van azonfölül egy szintén a nemzeti múzeumban, ismeretlen helyről, melynek felső nyitott részén nem két, hanem négy szarv alakú nyújtványa van. Különös, hogy a mint Olaszországban nem fordulnak elő ez edények, úgy már Felső- s Alsó-Ausztriában sem találtattak eddig ilyenek. A prágai múzeumban van ugyan két, sűrűen átlukasztott s szarv nélküli példány, de honnét került oda, nem tudni. Dániában, Svéd- és Norvégországban egészen ismeretlenek. Németországban előfordulnak ugyan, de egészen más alakban. A harang alakja megvan ugyan, de sűrű szűrőhöz hasonló átlukasztással nem fordulnak elő, hanem a helyett csak néhány hosszényszögű, vagy ív alakú lyukkal vannak áttörve s felső nyitott részökön is soha sem találtnak szarvak, hanem vagy egészen sima a felső rész vagy pedig kivételeses picziny átfűrt füllel bírnak. Ilyenekből van a boroszlói, a berlini királyi s a «Märkisches Museum»-nak is több példánya. Schliemann hissarliki leletei * között is fordul elő egy bronzból készült s sűrűen átlukasztott hasonló borító. Azt hiszem s talán elég valószínűség szól véleményem mellett, hogy mécsnek vagy jobban mondva a világításra szánt égő anyagnak leborítására szolgálhatott ez edény, mely a leborított lángot szél ellen védte. Az oldalfalnak ezernyi apró átlukasztása lángélesztő szelelő lyukat képezett, sőt némi világosság is hatott e lyukakon át; felső nyílásán a füst, sőt a láng egy része kicsaphatott; felső szarv alakú kampóin pedig, nehogy a pusztázó kéz megégjen, villa alakú faággal is fel lehetett az áttüzesedett borítót emelni.

Hét darab kidolgozott s részben csiszolt 5—10 ctm. hosszú vörös homokkő.

Két félig égetett, közép nagyságú, átfűrt agyag pyramis.

Négy darab, szerszámnak kidolgozott s hegyes végén részint gömbölyű, részint véső alakra csiszolt agancs. Az egyik 14 ctm. hosszú példányon a megkezdett átlukasztásnak nyoma látható.

Egy 6.5 ctm. hosszú s 5.5 ctm. széles, mind a két végén elég egyenletesen lefűrészelt zergeszarv.

Hat darab, a tövén elég vastag s csak egyik végén hegyesre csiszolt csont tű.

Két darab, rövid, átlukasztott szárú agyag kanál. Az egyik egészen ép, a másik csak fele részben van meg.

Egy vastag, durva agyagú, közepén átfűrt cserép darab. Az átfűrt lyuk átmérője 0.5 ctm. A cserép darab széle még nem csiszoltatott kerekre.

Egy másik cserép darab, mely kerekre csiszoltatott, de még nincs átlukasztva.

Egy harmadik 4.6 ctm. átmérőjű edénytöredékből készült cserép korong, melynek széle elég szabályosan van kerekre csiszolva s közepe is már átlukasztatott. Eredetileg krétabetéttel díszített edény volt s e díszítésnek egyes részletei most is meglátszanak rajta. E cserép korongok nagyon gyakoriak majd minden prähistoricus telepen. Találtam ilyeneket és pedig elég nagy számban a bécsi, prágai, boroszlói, drezdai, berlini, kopenhágai, stockholmi s athéni múzeumokban. A kopenhágai ethnographiai múzeum még Californiából is bír néhány példányt. Nálunk a többi között a tiszauzi, szihalmi és magyarádi (Hont m.) leletek között

I. 13. találtattak. A hissarliki ásatásoknál is minden egyes prähistoricus városban nagyobb számmal fordulnak elő, s ott is edénytöredékekből készültek, rendesen ugyanoly színűek mint

* Schliemann «Ilios» 1427. ábra.

azon réteg edényei. Schliemann * azt hiszi, hogy a szövésnél és fonásnál a fonál nehezeke gyanánt szolgáltak. Súlyuk azonban vajmi csekély.

Két darab, a fúrás részénél eltörött kőbalta. Az egyiknek foka hegyes, a másiké félkör idomú.

Egy gömbölyűre kopott hasogató kő, mely eredetileg csiszolt kőbalta volt. Még most is meglátni rajta az átfúrásnak helyét.

Egy, ránczos ruházattal bíró női alakot ábrázoló, égetett agyagból készült 8 ctm. hosszú, igen durva s idomtalan szobrocska.

Három darab, közép nagyságú, tökéletlenül égetett, fekete színű s fényesre simított agyaggyöngy.

Néhány tűzpaddarab, melynek felső része finom iszapolt agyaggal van bevonva s fényesre simítva. Ez iszapolt agyagú kéreg sokkal keményebb az alsó porladozó részénél.

Édesvízi kagylók, vadkan-agyarak s egy kiválón nagy fogakkal bíró kérődző állat alsó álkapczája.

44. szám. Az előbbeni számú üreg mögött két lépésnyire ismét egy korhanyréteggel feliszapolt hullámszerű mélyedés, melyben $1\frac{1}{2}$ egész két méter mélységig volt:

Hat darab magkő maradványa, melyek közül három darab jaspis s három darab szürke kova.

Huszonhét darab köpenge, melyek közül tizennégy darab jaspis, nyolcz darab szürke kova, öt darab fekete obsidian. Az obsidian szilánkok nagyon piczinyek, feltűnő hegyesek és élesek.

Hat darab, jaspisból hasogatott vakaró, melyek közül négy darab keskeny s egyenes vonalú csorbítással bír, kettő pedig vastagabb s csorbítása félkör idomú.

Egy 10 ctm. hosszú, vékony és hegyesre csiszolt csont nyílhegy.

Egy 3·5 ctm. hosszú hegyesre faragott, de még csiszolatlan csonttű.

Egy tökéletlenül égetett s átfűrt agyag pyramisnak fele része.

Egy három ctm. átmérőjű kerekre csiszolt s közepén átfűrt, vékony cserépdarab.
(V. ö. I. 13.)

Egy igen durva, félig égetett, két centiméternél valamivel magasabb, s 4 ctm. széles, minden díszítés nélküli ép edényke.

Két édesvízi kagyló s egy picziny patak-kavics.

Egy fekete kovából igen élesre csiszolt kővéső. Hossza 3·5 ctm., szélessége 2·5 ctm. Vastagsága valamivel több egy ctméternél. A tokba illő vastagabb végén eltörött.

Néhány krétabetéttel díszített cserép darab. A díszítés finom, egyenes vonalak — szögek — és pontok mélyedéséből áll.

Egy szarvas-agancs. Mellék ágai csak kissé vannak életlen kőpengével körülfaragva s azután letörve. Vastagabb részén, mind a két felén megkezdték rajta az átlukasztást, de szintén csak életlen eszközzel.

Néhány 3 ctm. széles, igen erős állati fog.

Egy ki nem dolgozott szarvasagancs-darab, melyet minden oldalról vastag breccia-réteg vont körül.

* Schliemann «Ilios» 263.

45. szám. Az előbbeni ároknak észak felé terjedő részén, mely úgy látszik az ősi hullámszerű mélyedésnek folytatását képezi, következő tárgyak kerültek napfényre:

Tizenegy darab szilánk, mely közül csak egy szürke kova, a többi mind jaspis. Ezek közül csak egyetlen egy van vakaróra átdolgozva s ez keskeny, hosszú s egyenes vonalban csorbúlt.

Két darab feltűnően nagy vadkanagyar.

Egy vastag, mind a két végén életlen szerszámmal faragott szarvasagancs-darab.

Egy kerekre csiszolt s közepén átfúrt cserépedény-darab. Meglátszik még rajta az edénynek karczoltos díszítése.

Egy másik szintén karczoltos díszítésű edénytöredék, mely át van fúrva.

Két darab, emberi kéz műve által kidolgozott patak-kavics.

Két darab, agyagból készült s tökéletlenül égetett kúp alakú s függélyesen átfúrt orsógomb.

Négy darab, csak egyik végén hegyesre csiszolt csonttü.

Két hegyesre csiszolt s vastag végén egyenetlenül fűrészelt agancs szerszám.

Két gyűszű nagyságú igen durva, de mindamellett krétabetéttel díszített edényke, az egyikén még edényfül-utánszat is látható s széle bekarczolt rovátkákkal bír.

Egy díszített s jól égetett agyagtömb.

Egy nagyobb simított felületű agyag-gyöngy.

Egy függőleges csúcsban végződő edényfül, melynek törésszélei kisimíttattak.

46. szám. Ez a második árok-lakástól északra fekvő élés-kamra. 2 méter 39 ctm. átmérőjű kerek lyukat találtunk 250 ctméter mélyen. A kerek gödröt nád-fal szegélyezte, melyet sárral tapasztottak ki belső oldalán s ezt keményre égették. Ezen keményre égetett falakkal bíró üregben, újjnyi vastagságú, tökéletlenül égetett, roppant nagy fazekak voltak, melyek élelmi szereket, gabnaneműeket tartalmaztak. Az éléskamra tűz által pusztult el, mert a temérdek durva s igen nagy cserépdarabok tiszta szénpor között heverték. Az égetett agyagfalat természetesen szintén összeomlott állapotban találtuk. Azonban készítési módját s terjedelmét tisztán meg lehetett állapítani. Az egyik óriási edény fenekén a szénpor alatt körülbelül másfél liternyi gabonaszem elszenesedve még teljesen megtartotta alakját, s tisztán kivehető, hogy búzaszemek voltak.

A földművelés ősi gyakorlatát a régészet már kétségbevonhatatlan tényekkel bizonyítja s a termelt cerealiák közül a búza foglalja el az első helyet már a legrégebb korban. Az ó szövegségben Sámuel 2-ik könyvében (17. rész 27—28. vers) olvassuk: «Midőn pedig Dávid Mahanaimba jutta . . . és Gálaádi Berzellai Rogelinből, hozának neki ágyi ruhákat és kárpitokat, cserépedényeket, búzát és árpát, lisztet és darát, babot és lencsét és pörkölt gabonát.» A homéri költeményekben is említetik a búza s Schliemann trojai ásatásai alkalmával gyakran talált pinczeszerű üregekben, úgynevezett «πίδος» óriási agyag edényekbe rejtett szenesedett gabonaneműeket, a melyek közül apró szemű búza volt a túlnyomó. Hazánkban Szélevényen, Tiszaugon, Tószegen, Felső-Dobszán, Szihalmán, s Torna megyében a Szádelő-völgyben a Kendertörő és Süveg nevezetű területen, valamint az aggteleki * barlangban akadnak neolith korbéli búzára. A felső-ausztriai czölöpépítményekben nemcsak búzát, de búza-

* Bárány Jenő «Az aggteleki barlang mint őskori temető» 63. l.

kalászatokat, melyekből még nincs a mag kicsépelve, sőt félig őrölt búzaszemekből sült kenyert is találtak szenesedett állapotban.¹ A schweizi czölöpépítményekből, különösen Robenhausenből kikerült gabonaneműek között a búza szerepel első helyen. A drezdai múzeumban is láttam szenesedett búzát a schlieben-i s a koschützi burgwallokból, s különös, hogy ez utóbbi helyeken is nagyon gyakoriak a fentemlített, átfűrt s kerekre csiszolt cserépdarabok.

A czölöpépítményeket kivéve rendszeren vermekbe rejtett nagyobb edények tartalmazzák e gabonaneműeket. Bizonyos ősi szokásoknak szívós tartamára ad bizonyítékot azon körülmény, hogy még manap is nem egy magyar községben rejtik ugyanily módon el gabonaneműiket, sőt az e czélra készült vermeket övedző vesszőfonásokat is ugyanolyan módra tapasztják ki sárral s égetik keményre, mint telepünk prähistoricus lakói.

A magtár üregét kitöltő föld között következő tárgyak voltak:

Egy csiszolt csontnyílhegynek vastagabb vége.

Egy ék alakú, lapos, minden oldalán kicsiszolt csont darab.

Négy darab, körülbelül két ctm. hosszú jaspis penge.

Egy igen szabályosan dolgozott 2·5 ctm. hosszú, felső részén kerekre csorbított jaspis vakaró.

Két silex magkőnek haszonvehetetlen hulladéka.

47. szám. Árokszerű szabálytalan alakú üreg, valószínűleg lakás két méter mélységben, a következő tárgyakkal:

Néhány, fél hasábhoz hasonló égetett agyagtuskó.

Két nagyobb állat-fej, 4—5 szarvasagancs-darab, két bos priscus szarva, az egyik kisebb s a másik óriási nagyságú.

Körülbelül egy méter mélységben egy hat ctm. hosszú bronz pálczácska, melynek mind a két vége lapos és élesre kovácsoltatott. A krétabetétes edényeknél a széles szalagok sűrűen egymás mellett ugyanily szélességű lapos eszközzel benyomott mélyedéseket mutatnak; nagyon lehetséges tehát, hogy ezen végükön lapított bronz pálczácskák ugyan e czélra használtattak.

Nyolcz darab szilánk, mely közül három darab, zöldes szürke kova, négy darab jaspis s egy darab obsidianból van. Három darab e közül széles vakaróvá csorbított ki.

Egy kisebb, igen szép élénk vörös színű opál magkő.

Két darab már nagyobb és szélesebb lapokkal bíró obsidian magkő.

Egy szabályos négyszögű, 3 ctm. hosszú, jól égetett agyag darab.

Egy négy ctm. hosszú, csiszolt csontvéső. E csontból hasogatott vésők gyakoriak nemcsak a svájci,² hanem a felső-ausztriai czölöpépítményekben is,³ sőt néha dolmenekben is találatnak.⁴

Egy vastag s csak egyik végén igen hegyesre csiszolt csonttű.

Két darab 9 ctm. hosszú, elég vékony, csiszolt csont nyílhegy.

¹ Dr. Much magán gyűjteményében Bécsben.

² Mortillet «Musée préhistorique» LII. 489. sz.

³ Dr. Much magángyűjteményében, Bécsben, a mondsee-i czölöpépítményből.

⁴ Mortillet u. o. LII. 492. A bougon (deux-sèvres)-i dolmenből.

Egy szarvas-agancsnak hegyesre csiszolt vége.

Három kidolgozott kődarab.

Egy a csiszolásnak nyomát magán viselő, vörös márvány darab.

Egy 7 ctm. széles s 8 ctm. hosszú kő-ék.

Egy hatszögű, de sarkain már kerekdedre kopott hasogató kő.

Három kisebb munkálatlan patak-kavics.

Egy szarvasagancs, melynek csak egyik oldalán kezdetett meg a fúrás, s elég mélyre hatott.

Két darab vastag szarvasagancs, melyen elég tágas lyukat fúrtak a nyél számára, vége pedig széles véső alakra van csiszolva. Valószínűleg föld porhanyítására használt gazdasági eszköz volt.

Két darab kettős öblű edénynek töredéke.

Egy kürt alakú, jól égetett edénynek töredéke.

Négy darab, fölül tágas nyílással bíró s alul kerek idomú, ép, s krétabetéttel díszített, tökéletlenül égetett edényke.

Egy kavicsból csiszolt kő-ék.

Két darab függélyesen emelkedő s csúcsban végződő átfúrt edényfűl, melyek törésrészeiken kerekre koptak.

Négy darab átfúrt agyag gyöngy. Kettőnek átfúrása azonban feltűnően nagy, majdnem két ctm. átmérőjű, úgy hogy kétséget kizárólag egészen más rendeltetése volt, mint a másik két agyag gyöngynek, melyen át csak fonál fűzhető.

II. 14. Egy baltához hasonló, 7 ctm. széles, keményre égetett agyag eszköz töredéke.

Egy szív alakú, hegyes végén átfúrt, s egyik lapján 2 ctmnyire kiálló vastag tövis-sel bíró agyag tárgy. Valószínűleg fonálon át az edényhez erősíthető fődöcske volt.

Két darab, 8 ctm. átmérővel bíró, kerek, jól égetett agyag lap. Közepén az egy ctm. átmérőjű lyukat még az agyagnak égetése előtt készítették.

Nyolcz darab, különböző nagyságú, átfúrt, égetett agyag pyramis, csak egy példánynak felső csonka lapján látható a mélyített ferde kereszt. Kettő ezek közül lapos, s ez egyik lapos példánynak feltűnően nagy az 1·5 ctm. átmérőjű átfúrása, mert csak 7·5 ctmétert tesz ki az egész csonkakúpnak magassága.

48. szám. Itt 53 ctm. mélységben a korhanyrétegben elszórtan volt:

Egy bekarczott concentricus félkörökkel díszített agyag gyöngy.

Egy pieziny obsidian szilánk s egy igen szép kékes-zöld, sima patinával borított bronz késnek töredéke. E pengetőredék 5 ctm. hosszú s legszélesebb részén 1 ctm. széles. Hegyes vége kissé hátrakanyarúl. A penge nem egészen sima, hanem mind a két oldalán hosszában kissé kiemelkedő borda fut rajta végig.

Leásattam két méter mélységig, s csak ott következett a kemény löszréteg, de nem látszott, hogy akár lakás vagy tüzhely lett volna itt.

49. szám. Beiszapolt mély üreg, mely legnagyobb valószínűség szerint lakás volt, habár contourjai nem voltak tisztán kivehetők. Benne találtatott:

II. 15. Egy serpentinből csiszolt, háromszög alakú, fúrás nélküli s így agancs- vagy fa tokba illeszthető csiszolt kőbalta. Éle a hosszú használat folytán egészen tompára kopott.

Egy 3·5 ctm. átmérőjű, kerek csontból készült véső. Vastag végén egyenesre vágott,

éle két fölül csiszolt, úgy hogy alsó részén a csiszolás 7 ctm. hosszúságban terjed. E vésőt csak pusztá kézben fogva használhatták, mert nyélbe nem illeszthető. Igen tömör és kemény csontból készült s breccia-réteg vonta be e szerszámot.

Egy szürke silexből hasogatott s egyik végén kerekre csorbított kis vakaró.

Egy átfúrt, rövid nyelű agyag kanálnak töredéke.

Két 18 ctm. hosszú, karesú, kúp alakú s vörösre égetett, felső részén átfúrt agyag nehezék.

Néhány agyagból égetett félhasáb, valószínűleg tűzpadkának részei.

Két szarv alakú, függélyesen átlukasztott, csúcsos edényfűl.

Csontdarabból készült véső, mely csakis élén van 3·5 ctm. hosszúságban csiszolva, s éle egyik sarkán használat folytán kicsorbult.

50. szám. Ez egy kerek, 3 m. mély s ugyanoly átmérőjű, földbe ásott méhkas alakú üreg, mely határozottan őskori lakás. Miután igen gyakran akadunk most már ily lakásokra, általánosságban akarok előbb ezekről említést tenni.

A tüzetesen átkutatott præhistoricus telepek leletei azt bizonyítják, hogy a történelmi korszak előtti népek, európai területre érven, legnagyobbbrészt már foglalkoztak földművelés- és állattenyésztéssel. A művelődésnek ily fokára jutott népnek már állandó tanyára volt szüksége. Míg Kisázsia præhistoricus népei a sz. írás s homéri költemények szerint már rég használtak köveket erős épületek emelésére, mit az ottani ásások eléggé bizonyítanak — addig Európa præhistoricus népei előtt a kőműves munka ismeretlen volt, vagy legalább sehol sem alkalmazták; különben a topographicus viszonyok határozták meg lakásuk minőségét is, ép úgy a mint erődítményeiknél s temetkezési szokásuknál is a természet által rendelkezésükre adott anyag s a topographicus viszonyok uralkodtak e népeken, melyeknek kulturfejlettsége még nem emancipálhatta magát a természet kényszerítő békóiból. Első helyen a természet alkotta, kényelmes és biztos sziklabarlangokat foglalták el; közet nélküli, magasabban fekvő szárazföldön mesterségesen alkottak barlangot földbe ásott üregekkel, s így ismét csak troglodyta életmódot folytattak. Már egy régi angol régész* is azon véleményének adott kifejezést: hogy a hol természetes barlangok nem léteztek, az ősember lakását földbe ásott s fagalyakkal befödött lyukak képezték. Vízmenti helyeken czölöpépítményeket találunk Magyarország, Felső-Ausztria, Schweiz s Felső-Olaszországban, Franciaország, Meklenburg, Irland és Skóciában. A czölöpépítkezést azonban nemcsak a topographicus viszonyok kényszere, de bizonyára a biztosság, egészségi szempont, élelem s sok egyéb körülmény tanácsolta. A sziklabarlangok s czölöpépítmények lakásait tüzetesen ismerjük, sokkal kevésbbé azonban a földbe ásott lakásokat, s ez nagyon természetes. A sziklabarlangok épségben maradtak reánk; a czölöpépítmények fundamentumait a víz petrifikáló ereje óvta meg az enyészettől; a földbe ásott barlang-lakások azonban legkevésbbé állanak ellen az idő pusztító erejének s rövid idő alatt összeomolva teljesen megsemmisültek.

E föld alá temetett lakások tárgyai sok helyen napfényre kerültek ugyan, de nem lévén tisztában e mély gödrök eredete s rendeltetésével, kevés tüzetes leírást birunk mind- eddig rólok.

* Sir R. Coalt Hoare, Ancient Wiltshire. Id. Schlösser és Seller «Die ersten Menschen und die prähistorischen Zeiten» 20. l.

Azért nagyon tévesen nyertek ez üregek alakjuk s tartalmuk után eredő «Kesselgräber és Aschengruben» elnevezést, s tartattak általában hullaégetési helyeknek. E tévedéseket igazítja helyre Woldrich J.¹ elismerve, hogy az általános véleménynyel szemben ő sem ismerte fel azelőtt ez üregekben a lakásokat. Ugyanilyen, mélyen a földbe ásott kerek üregek nálunk a gombai,² különben szintén scarpizott sánczhegynék fensíkján találtattak a mieinkhez nagyon hasonló tárgyakkal.

Előfordulnak ezek továbbá Sziléziában, de kivált gyakoriak Csehországban. A csehországi lelőhelyek:³ Jicin, Bydžov mellett; Rocov környékén Solopik, Divic, Horešovic, Kaunova, Nečenic, Hrivic, Tauchovieban; Prágától északnyugat- és nyugatra Brůx, Rudelsdorf, Seidovitz, Morawes, Ploscha és Postelbergben s mind e helyeken az ősi lakásokban hamu, égetett agyag darabok, edények, kő és csonteszközök találtattak, de bronz tárgyak nem fordultak elő. Rivnáč⁴ hegyén, mely Prágától északra a Moldva bal partján, Roztok alatt fekszik, a lengyeli teleppel teljesen azonos erődtípus van. A hegyoldal sánczárkokkal van övezve s felső síkján tíz, földbe ásott kunyhó találtatott, melyek kő és csont eszközöket s agyag neműeket tartalmaztak, a lakás fenekén pedig tűzhelyek voltak. Bronz tárgyak benn a lakásokban nem találtattak, de a felsőbb rétegekben előfordultak. Hasonló telepek s lakások vannak Postelberg, Liben, Velis, Popovice, Komotau és Kaurim mellett. Prágától északra Bohmic melletti «Zámkách» hegyen Osborne W.⁵ is talált ily beszakadt föld alatti lakásokat a fentemlítettekhez hasonló tárgyakkal. Königgrätz mellett is akadtak néhány, 3—5 m. átmérőjű s 1 m. mély bronz és csont eszközöket, hamut és agyag edényeket magába rejtő, kerek beiszapolt üregekre, melyekről szerző⁶ azon kérdést teszi fel: hogy talán e föld alatti pince-szerű üregek lakások voltak, melyek felső részét elpusztult fa alkotmány képezte? Budin⁷ mellett is találtak katlan alakú 2 m. átmérőjű két lakást, melyekben tűzhely, égetett agyag darabok, csontok s prähistoricus edények voltak.

Csehországon és Szilézián kívül előfordulnak e földbe ásott lakások Meklenburgban is, így a többi között Teterow melletti Pölitzben,⁸ Rhena melletti Bresenben⁹ s Neu-Bukow melletti Dreveskirchenben,¹⁰ ez utóbbi helyen 50-nél több ily lakás volt egy csoportban. E meklenburgi lakások kő és csont eszközök mellett vas tárgyakat is tartalmaztak. Schweiz nyugati részében¹¹ sem hiányoznak prähistoricus korbeli földüregek, melyeket a czölöpépítmények

¹ Woldrich J. «Beiträge zur Urgeschichte Böhmens.» Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. XIV. B. IV. Heft. 205.

² Képatlasz «Antiquitates lapideae et aeneae in Lapujtő et Gomba in Hungaria repertae.» V. fig. 1, 2, 3.

³ Woldrich J. Beiträge zur Urgeschichte Böhmens. «Mittheilungen der anthrop. Gesellschaft in Wien.» XIV. 4. 200. stb.

⁴ Ryzner C. Rivnáč, predhistor. Hradiště u. «Levého Hradce» Památky arch. Prag. XII. 5, 6, 7. 1883, idézv. Mitth. der anth. Gesellsch. in Wien. XIV. 4. 205.

⁵ Osborne W. Ueber einen Fund aus der jüngeren Steinzeit in Böhmen. «Naturw. Gesellsch. Isis zu Dresden.» I. II. 1879.

⁶ Lüssner M. Ausgrabungen bei Königgrätz. Mitth. der anthrop. Gesellsch. in Wien. XIV. 2, 3. 158.

⁷ Klim. Cermák. Drei Funde aus verschiedenen Zeitaltern in Budin u. Časlau. Ism. Mitth. d. anthr. Gesellsch. in Wien XV. 1. 37.

⁸ Hellwald «Der vorgeschichtliche Mensch.» 613. lap.

⁹ U. o. 612. lap.

¹⁰ U. o. 611. lap.

¹¹ U. o. 613. lap.

«Seedörfer»-jeitől megkülönböztetve «Landdörfer»-nek neveznek. Izland¹ munkálatlan részeiben gyakoriak szintén a lengyeli telep lakásainak módjára készült, ősi földalatti üregek s Skóciában még a rómaiak idejében is buvó helyül szolgáltak. A földbe ásott lakásokkal teljesen azonosak a szintén Skóciában és Izlandban előforduló méhkas alakú felül nyíló domb-házak azon egy különbséggel, hogy ezek nincsenek a földbe ásva, hanem a föld felszíne fölé összehordva s ezek néhány is határozottan kő-korszakbeli.

A lengyeli hordó alakú prähistorikus lakások a fehéres sárga színű löszrétegbe vannak beásva és sötét barna színű korhanyréteggel beiszapolva, mi által igen könnyen felismerhetők s kihányva azokból a beiszapolt földet, ősi lakást találunk. Egészen épnek természetesen csak a lakás alsó részét lehet mondani, mert a felső rész majd mindegyiknél beszakadt. E lakások alul kerek alakúak s piczinyek, mert átlag csak 3—4 m. átmérővel bírnak. Oldalfalaik s tetejük boltívetet képeztek, de csak pusztán a kívájt ősi földrétegből. Tulajdonképeni tetőzet magán a lakásokon nem volt s csak a közepén levő lejárathoz szolgáló csekély üreget borították be, fa csapdaajtóval. Hogy azonban még jobban védekezzenek eső ellen, valószínű, hogy az üregből kihányt földdel kerek s alacsony földtöltést emeltek s erre készítették védő ernyőt. Ezt látszik legalább bizonyítani azon körülmény, hogy a lakásokon kívüli közvetlen területen gyakrabban találunk égetett földrögöket. Hogy ki- és bejárásukat nem oldalt ásták le a lakásokhoz, annak nagyon gyakorlati oldala van, mert valóságos vízvezető csatornát képeztek volna e fensíkról a rézsútosan kívájt lejáratok, miről magam győződtem meg gyakorlatilag. Ugyanis néhányat e lakások közül rekonstruáltam azon különbséggel, hogy a közepén felülről leszolgáló üreget fával s földdel födtem be s oldalt vágattam kényelmesen levezető lépcsőket a földbe, s csakugyan a legelső nagy záporosóban ürge módra öntötte ki az ott betódult víz a lakásba menekült munkásaimat.

A prähistoricus Hissarlikban is csak felülről leszolgáló nyílás képezi az ablak nélküli üregekhez a lejárást. Hogy ezek a kerek alakú, szűk és fölül nyíló lakások a legősibb tanyák közé tartoznak, azt a házurnák is némiképp bizonyítani látszanak. Az Olaszország-, Észak-Németország- s Dániában lelt bronzkoriaknak tartott házurnák legnagyobbrészt kerek idomúak és pedig vagy fölül a tetőről leszolgáló nyílással vagy oldalt alkalmazott bejárással s dr. Lisch² különösen a felül nyíló példányokat tartja a legrégebbeknek. A schweizi czölöpépítmények kutatásainál is több adat arra enged következtetni, hogy a czölöpökre épült kunyhók szintén kerek alakúak s átlag csak 10—15 láb átmérővel bírnak,³ a mi megfelel az itteni lakások nagyságának, hogy átlag körülbelül csak négy személy lakhatta. A müncheni múzeum⁴ házurnája, mely czölöpépítkezést utánoz, csakugyan hét kerek lakosztályt ábrázol.

A prähistoricus lakásoknak ez alakja még a történelmi korban is dívott, így régi adataink a gallok lakásait kúp alakú kunyhóknak mondják; Tacitus⁵ a germánokról azt

¹ On the Remains of the Ancient Circular Habitations in Holyhead Island, By the Hon. W. O. Stanley, M. P. id. Lubbock. V. 9. Zeit I. 51.

² Dr. Lisch «Ueber die Hausurnen.» Schwerin 1856, id. Lubbock u. o.

³ Lubbock «Die vorgeschichtliche Zeit.» I. 177.

⁴ Lindenschmidt «Die Altherthümer unserer heidnischen Vorzeit.» H. X, T. 3, Fig. 3.

⁵ Tacitus «Germania» cap. 16.

jegyzi fel, hogy téli menhelyül földalatti üregeket ásnak, melyeket fölül vastagon földnek be trágával. De különben ugyanily alakú dísztelen lakásokat még manap is nemcsak vad törzseknél, így a többi között a kaffereknél, de a szomszéd szerbeknél és bulgároknál is találhatunk.

E lakások elég szűknek mondhatók, de a csehországi hasonló prähistoricus földalatti putrik nagysága teljesen megegyezik az itteniekkel. Magasságuk a boltív legmagasabb részén 2·50 m., a mely magasságot legnagyobbbrészt csak az ívezet alsó részéből számíthattam ki. Most csak nagyon csekély földréteg borítja e lakásokat, de azon ősi időben, midőn lakták ez üregeket, bizonyára magasabban volt a föld felülete a mostaninál s e föltevésemet elég érv támogatja. A sáncz terjedelmes fensíkja azon időben, midőn árkok által védművé alakíttatott s állandóan lakták, nem volt erdő, mert a mint az eddigi ásatások bizonyítják, majdnem minden talpalatnyi része vagy lakás vagy temető volt. De ez ősi nép megszállása előtt sem volt erdő, mert alig lehetne elképzelni, hogy azon, oly kezdetleges eszközökkel, ily nagy terület őserdejét képesek lettek volna előbb kiirtani, hogy tanyát üthessenek azon, s nem is volt szükségök ily óriási munkára vállalkozni, midőn azon még néptelenebb időben minden nagyobb előmunka nélkül is könnyen akadhattak tanyának alkalmas, tisztás sík helyekre. Azonfelül a környéknek, sőt az egész megyének legmagasabb pontja, hová feliszapolás folytán földréteg nem jut, hanem ellenkezőleg, ha nincs erdő s sűrűen begyökerezett növényzet, úgy annyi évszázadon át ily magas pontról a hó, eső, vihar és zivatar bizonyára csak lemossa a réteget. Hogy fogyott a föld, mutatja az is, hogy a tetemek, melyek ugyan nem helyeztetek sirüregbe, de följük bizonyára magas halmokat emeltek, s melyek legnagyobbbrészt a sárga löszréteg tetején vagy legfeljebb a lösz fölött egy arasznyi humus-rétegen fekszenek, — most feltűnő csekély mélységben vannak. Fölvetett állításom mellett érvül szolgál az is, hogy az erdő, mely eddig a sánczot borította, nincs egészen 50 éves s az előtt e helyen cultivált szántóföld volt. Különös, hogy mily keveset tudunk egyes helyekről, melyeknek habár mindig volt gazdájok, mégis felvilágosítást hiába keresünk metalis levelek vagy egyéb okmányokban, hanem legfeljebb a még élő öregek emlékezete ad némi útbaigazítást, s csak ha különös nevezetesebb esemény adta magát ott elő, tud valamit hagyományszerűen öreg- vagy dédatyjától a még most is élő nemzedék.

Ez 50-ik számú, föld alatti lakás gyanánt szolgált üreg a következő tárgyakat tartalmazta:

Két 6·5 ctm. magas, igen díszes, jól conservált, krétabetétes, ép edény, a szokott, alul gömbölyű s közepén karcsú alakkal.

Két alig 3 ctm. átmérővel bíró, durva és függőleges karczolatokkal díszített edényke.

Átfúrt részén, mind a két oldalán kidomborodó kerék alakú, fekete színű s fényesre simított, égetett agyag gyöngy.

Egy dām vad lapos agancsa, kézi munka nyoma nélkül s egy édesvízi kagyló.

Egy 8 ctm. hosszú, csak egyik végén hegyesre cziszolt csont-tű.

Egy szarvas-agancsnak vékony mellék ága, mely laposra csiszoltatott s kihegyesített.

Egy 9 ctm. hosszú s 2 ctm. széles csont véső, mely egész hosszában ki van csiszolva.

Négy jaspis s egy szürke silex penge.

Egy nem egész 2 ctm. hosszú, 1·5 ctm. széles, gondosan kidolgozott, felül egyenes vonalban kicsorbított (fehér színű) opálból készült vakaró.

Két nagy állati koponya része, s egy bos priscusnak óriási, hátrafelé kanyarodó szarva, melynek, habár felső s alsó végéről hiányoznak darabok, mégis a hossza 62 ctm. s vastagabb részének átmérője 12 ctm. tesz ki.

51. szám. Ez egy kerek, beiszapolt üreg, mely nehezen szolgált lakás gyanánt, mert csak 1·50 ctm.-t mély s ott már a kemény érintetlen réteg következik. Feltűnő, hogy közvetlen összeköttetésben van a mellette levő 52. számú igen mély, úgy látszik, konyhahelyiséggel. Ez 51. számú üregben volt:

Elszörtan heverő 17 különböző nagyságú, felső részén átfűrt agyag pyramis, a legtöbbnek felső csonka szelvényén a ferde kereszt mélyedéseivel s csak egyik oldalán látszik rajtok a tűz erősebb nyoma.

Vörösre égett agyag-rög nagyobb mennyiségben.

Három szarvas-agancs darab, az egyiknek vége éles eszközzel faragott.

Félhold alakú, nyújtványnyal ellátott, igen díszes ép edény, kidomborodó hasas részén 3 függőleges csúcsban terjedő s pusztán díszítés gyanánt alkalmazott nyújtványnyal. A negyedik az előbbieneknél jóval nagyobb nyújtvány vízszintesen terjed s félholdat képez. **II. 16.** Magassága 11 ctm. s felső nyitott részének átmérője 14·5 ctm.

Egy másik, újjnyi vastagságú fallal bíró, durva s szintén teljesen ép edény. Csakis egy lapos 2·5 cm-éternyre kiálló, 2 újjal kényelmesen megfogható s fogantyú gyanánt szolgáló nyújtványnyal bír. Nyitott részének szélébe rovatkák karczoltattak s ugyancsak szélén négy ellentett oldalon kívülről befelé terjedő egy-egy újjnyi mély behorpadása van. Magassága 11 ctm. s felső nyitott részén átmérője 18 ctm.

Egy rövid s átfűrt szárú agyag kanál.

Egy örlőkőnek felső kis zúzója, melynek csak egyik lapja csiszolatott, vagy kopott simára.

Egy magas talpcsöves edénynek töredéke, mely halottaknál soha sem hiányzik, de azon kívül ritkán találtatik.

52. szám. Mély, kerek üreg, melynek középső részén egy 65 ctm. átmérőjű, négyszögű, még félig ép állapotban talált tűzpad állott. A tűzpad darabjai belül nagyon sok szalmatörökkel bírnak, melyek között gabonaszemek is vannak. A tűzpadkának csak felső része égett keményre, belül pedig elszenesedett törmelék volt. A tűzpad a felszíntől számítva 133 ctm. mélyen van; körülötte azonban még 130 ctm. mélyen csupa hamu feküdt. Sok üvegesedett salakot találtunk ez üregben, mely nagyon hasonló a bronz salakhoz, de ez kivétel nélkül csak a tűzpad lesimított sártapaszában volt s igen erős égésnek következménye, a mit a tégláégető kemenczéknél is lehet tapasztalni. A tűzpad körül temérdek hamu között következő tárgyak találtattak:

Öt tökéletlenül égett, s felső részén átfűrt agyagpyramis, melyek közül az egyik aránylag óriási nagyságú.

Egy keményre égett, kiálló pontokkal ellátott agyagdarab, mely valamely sarkdíszítést képezett.

Egy nagyobb jaspis nucleus; egy idomtalan vastag, felső részén kerekre csorbított silex vakaró; öt jaspis s egy vastag silex penge.

Jegeczes közet-tömeg s egy munkálatlan patakkavics.

Egy tompa fokú, fúrásrészen eltörött, csiszolt kőalapács.

Egy edénynek fele része, melynél a perem széléből nyúlik ki függőlegesen a félhold alakú díszítés.

Három darab igen vastag s durva agyagú edényborító, melyeknek lapos tetején jól megmarkolható, félkörben terjedő s körömkarczolatokkal díszített fogantyú van. (V. ö. I. f. XIX. tábla, 212. ábra.)

Örlő kőnek felső zuzója és egy 14 ctm. hosszú kő-ék.

Hat darab különböző alakú s nagyságú, csiszolt dolgozó kő.

Egy agyagból készült s tökéletlenül égett, rövid, átfúrt szárú kanál.

Egy edényborítónak félkör alakú fogantyúja, melynek mind a két végén szeg alakú vastag nyujtványa van, a melyből arra lehet következtetni, hogy e rész külön készült s félig égetve nyomták a borítóba s csak az után égették az egészet másodszor.

Állati hulladékesontok, szarvas-agancs s a bos priscus szarva.

Egy alsó részén levágott szarvas-agancs, s egy függőlegesen átfúrt szarv alakú csücskös edényfűl, törésrészén tompára kopott contourokkal.

53. szám. Kerek alakú 280 ctm. mély s 3 m. átmérőjű lakás, benne:

Egy igen élesre csiszolt, trapez alakú kő-véső. Hossza 6 ctm., szélessége 3·5 és 4·5 ctm.

Három keskeny s vékony obsidian s két jaspis szilánk, ez utóbbiak egyike 1 ctm. széles, 7 ctm. hosszú s igen éles; két picziny s nagyon keskeny lapokkal bíró jaspis- s egy nagyobb májszínű opál nucleus; két széles s felső részén kerekre csorbított vakaró, az egyik silex-, a másik jaspisból.

Sötét zöld színű, porladozó patinával borított nagyon vékony bronz lemeznek három darabkája.

Egy törött bronz tű, melynek felfordított kúp alakú feje körben futó, párhuzamosan vésett vonalakkal díszített. Hossza 5·5 ctm.

Egy 14 ctm. hosszú s egyenes agancsdarab, mely egyik végén késsel faragott s egy kisebb hálnak állkapczája. Az állati csontmaradványok között halcsontok eddig legalább ritkábban találtattak.

Két, nagyobb lyukkal bíró, fényesre simított felületű agyag gyöngy, s két keményre égett, átfúrt 9 ctm. hosszú agyag pyramis.

Nagyobb örlő kőnek töredékei, melyet darabjaival majdnem egészen összeállíthatunk. Ez örlő kövek itt is, mint a legtöbb európai prähistoricus telepen egy nagyobb sima felületű s közepén csak kissé homorúra kopott kő-lapból állanak, melyen egy másik kézbe fogható kisebb zúzó kővel a gabonaneműeket szétmorzsozták, mi által természetesen lisztet ugyan nem készíthettek, hanem csak darát, melyet nagyobbbrészt kásának s ritkábban kenyérnek használtak. A czölöpépítményekben az örlő kövek ugyanily primitív alakúak, de az ott talált kenyér is csak félig őrölt magvakból készült. Ebből magyarázható, hogy a lengyeli telepen is az ős halottak fogai egészségesek ugyan, de roppant kopottak.

II. 17. Egy 15 ctm. hosszú s 5 ctm. átmérőjű szarvas-agancs, mely egyik végén körül van faragva s függőleges irányban kivájva, úgy hogy valamely szerszámnak nyelét képezte.

54. szám. Egy 3 méter mély s ugyanoly átmérőjű kerek gödör, mely tele volt hamuval, s abban találtatott:

Egy igen díszes, s apró csorbítások által két oldalt kiélesített, szabályos háromszög alakú, 3 ctm. hosszú silex nyilhegy. Készítési módja ép oly tökéletes, mint a dán és svéd feltűnő szép nyilhegyeké. A lengyeli telepen különben ez az első példánya e szabályos nyilhegyeknek.

Két igen picziny s hegyes jaspis penge.

Egy 11 ctm. hosszú s 5.5 ctm. széles csont kalapács. A szabályosan kerek lyuk átmérője 2 ctm.

Egy kisebb, jól égetett agyag golyó, s két 6 ctm. átmérőjű kerekre csiszolt, s közepén átfúrt cserépdarab, mind a kettő függőleges karczolatokkal diszített edénynek töredékéből készült.

Két, krétabetéttel diszített, 7 ctm. magas ép edény a szokott alakban.

Egy igen picziny, függőleges karczolatokkal diszített edénykének töredéke. Fenekének átmérője 1.5 cm.

Orsó alakú agyag darab, mely valamely edénynek képezte karcsú magas talpát, külső része finom iszapolt agyaggal van bevonva, mely fekete színű s fényesre simított. Nagyon jól mutat a fekete alapba karczolt krétabetétes diszítés.

E mély hamuval teli kerek lyuknak közvetlen szomszédságában, északi szélén, a mostani felszíntől csak 60 ctm. mélyen egy emberi csontváznak összehányt részei feküdtek, melyből tehát sem fekvési irányát, sem helyzetét nem lehetett megállapítani.

55. szám. E leletekben elég gazdag hely, hosszúkás s igen mély üreg volt, szegélyeit azonban biztosan nem lehetett megállapítani, valószínűleg ugyanoly árokszerű lakott hely volt, mint a 42, 43, 44. számú hosszú üregek.

Alig 33 ctm. mélységben, a fekete korhanyrétegben egy 9 ctm. hosszú, négyszögletűre kovácsolt, igen hegyes árhoz hasonló bronz eszközt találtunk, melynek alsó vége vékonyabb és kerek idomú, e részén volt bizonyára nyélbe illesztve.

Jóval mélyebben következő tárgyakra akadunk:

Egy nagy jaspis, s egy széles lapokkal biró opál magkő; 13 darab szilánk, mely közül 8 jaspis 3 silex s egy picziny obsidiánból van. Egyetlen egy alakított át csorbításal ezek közül félkör alakú vakaróra.

Egy csont nyilhegynek töredéke; egy átfúrt szarvas-agancsszerszám, s egy körülfaragott szarvas-agancs-darab.

Egy baltatoknak elkészített szarvas-agancs, melyen azonban még a nyél és balta számára nincs lyuk fúrva.

Egy hegyesre csiszolt s átfúrt szarvas-agancs. Az első átfúrás részénél eltörött volt s újabb lyukat fúrtak alatta.

Egy 10 ctm. hosszú s 5 cm. vastag szarvas-agancs, mely felső részén körül van faragva, s abban felülről lefelé terjedő 8 ctm. mély s 2 ctm. átmérőjű lyukat vájtak s így valamely szerszámnak nyelét képezte.

Egy szarvas-agancs, melynek vastagabb végén számtalan helyen kezdtek keskeny pengével bevágásokat, hogy így könnyebben letörhessék az agancs többi részéről. Hegye laposra csiszolt s annak élébe rézsutosan barázdákat véstek, hogy így a barázdák között kiálló párhuzamos vonalakkal az edényeknek párhuzamosan karczolt vonalakból álló diszítését előállíthassák.

Egy kisebb, de nehéz hajító kö, három munkálatlan patakkavics s egy édes vizi kagyló.

Hat, krétabetéttel diszített igen csinos ép edény, alakjuk ugyanaz, mint az eddigi finomabb s tökéletesebb technikájú krétabetétes példányoké, t. i. tágas szájú, középső részén behorpadt, gömbölyű fenekű s egy füllel bíró edény.

Egy szintén krétabetéttel, de sokkal tökéletlenebbül diszített, durva agyagú s vastag fallal bíró nagyobb fazék.

Egy picziny, függőleges karczolatokkal diszített s jól égetett edényke, magassága 4.5 ctm.

Négy, tökéletlenül égett s átfűrt agyag pyramisnak töredéke; egy nagy nehéz s jól kiégett agyag tömb; s két rövid átfűrt szárú agyag kanál, ürfogatuk mélysége 8 ctm.

Egy lapos, jól kiégett, s fényesre simított, egyik végén félkör alakú agyag tárgy, mely

II. 18. valószínűleg hamukotrásra használtatott. (V. ö. az 59. számú üreggel.)

Egy agyag tárgynak 4 ctm. magas s henger alakú karcsú talapzata, melynek felső s alsó része szélesebb a középső gömbölyű nyújtványnál. A kerek talp szélébe rovátkák karczoltattak s azon fölül egy rovátkákra osztott, körben futó szalagdíszszel bír. A henger egyik oldalára egy nagyobb s jobbra-balra egy-egy kisebb kampós kereszt diszítése van nyomva. E diszítés csak keresztvonalaiiban, de nem kampóiban hasonlít az úgynevezett «swastika» és «sauwastika»-hoz, melyeknél a kereszt végei jobbra vagy balra fordult kampókkal bírnak.

II. 19. E talapzat diszítésénél a ferde kereszt felső két vége egyenes vonalú kampóval bír ugyan, de az egyik jobbra, a másik balra fordul, az alsó részén levő kampók pedig már félkör alakúak s szintén két felé kanyarulnak úgy, hogy inkább X betűhöz hasonló. A középső nagyobb X alak fölött két pont, alatta pedig két párhuzamos vonal van. Az egész diszítést mintával nyomták be s krétával töltötték ki. Ez agyagtárgynak felső részén még egy vékonyabb gömbölyű nyújtvány van s ezzel erősítettett azon tárgyba, melynek talpát képezte.

56. szám. Az előbbeni üreg közvetlen szomszédságában elszórtan hevert, elég mélyen:

Tíz darab, jól égetett, átfűrt agyagpyramis s több pusztán szárított példánynak töredéke.

Tizennégy jaspis s három obsidian szilánk, valamint négy jaspis vakaró.

Sok felhasogatott állati csont s néhány munkálatlan szarvas-agancs.

Két csiszolt csont tű s egy csont nyílhegy.

57. szám. Egy 280. ctm. mély üreg, melyben azonban sem tűzhelynek nem volt nyoma, sem azt nem lehetett megállapítani, hogy lakás lett volna. A beiszapolt rétegben találtatott:

Husz jaspis s négy obsidian késpenge.

Két csiszolt csont tű s három csont nyílhegy.

Két krétabetéttel diszített ép edény, és pedig a nagyobbik durva anyagú s ugyanoly diszítésű, a kisebbik pedig sem anyag sem a diszítés szabályos kivitele tekintetében nem hágy semmi kívánni valót.

Egy agyagból készült s jól kiégetett, kúp alakú, függélyesen átlukasztott orsógomb, melynek felső részébe hat sugár karczoltatott. Talpának átmérője 5 ctm.

58. szám. Szabályosan kerek üreg, melynek már felső rétegében több igen vastag edénytöredék, nagy edényborító, állati csontok s elég feltűnően egy emberi koponya-darab volt. Hogy miképen került ide ez az emberi koponya, azt nem tudom elgondolni, de hogy

emberevők lettek volna e lakók, arra még csak a legcsekélyebb bizonyítékot sem találtam. Az üreg fenekét 160 ctm. magasan hamu borította, s abban találtuk a következő tárgyakat:

Huszonhárom különböző nagyságú jaspis s öt obsidian penge; három félkör alakra csorbított jaspis vakaró; s három csiszolt csont tű.

Egy puha mészkőből csiszolt 11 ctm. széles baltának félkör alakú éle; egy szép kőék, hossza 11 ctm. s szélessége élén 9 ctm.; azonfelül néhány őrlő s dolgozó kő.

Egy kő pengéhez hasonló, lapos s hosszú vasoxyd festék, melynek minden oldalán látszik a dörzsölés nyoma; s egy másik 5 ctm. széles s 7 ctm. hosszú téglaszinű gömbölyű vasoxyd darab.

Két darab a tövén igen tökéletes kerek lyukkal átfúrt állati szemfog.

A kéményseprők koromvakarójához hasonló görbe hamukaparó, mely ujjnyi vastagságú agyagból készült, keményre égett s úgy látszik utánzata a kaparásra görbített kézfejek. Hossza 14 ctm. s legszélesebb részén 6·5 ctm. (V. ö. II. 18.)

Csont korcsolya 23 ctm. hosszú s 4 ctm. széles állati lábszárcsontból. Alsó része a csont hosszában tükörsimára csiszoltatott. A szárcsont vastagabb része csak a sarknál hagyatott meg, a lábujjakhoz eső része pedig levágatott. Hogy a lábhoz lehessen erősíteni, mind a két végén keresztben fúrták át a csontot. Átfúrt és csiszolt nagy lábszárcsontokat már II. 20. több prähistoricus telepeken találtak, s ép oly valószínű, hogy különböző célra használtattak azok, mint a mily bizonyos, hogy azok némelyike korcsolya gyanánt szolgált s prähistoricus őseink előtt a sportnak ezen neme nem volt ismeretlen, habár valószínűleg nem pusztá élvezetből, hanem téli vadászat alkalmával, gyakorlati szükségből használták. Mindenesetre az átfúrás s a csont sima felületének csiszolási iránya határozza meg legjobban e csont^t eszközöknek rendeltetését. Hálónehezék gyanánt nem csak ősi időkben, hanem napjainkban is használják hazánk némely szegényebb vidékein. * Vízszintes irányban erősítettnek e célra úgy a hálóra, hogy a csontnak mind a két vége csak felső részén van átlukasztva s az abba fűzött kötél a velőüregnek végén jön ki; természetesen nem éri ily módon a csontra erősített kötél a földet, s így surlódás miatt nem is kophatik el. Néha azonban, így Olmütz mellett, továbbá Pomeránia, Holstein és Hollandiában talált példányoknál ** a csont feje csak mély bevágásokat mutat, melyen megkötötték. Néha pedig a csont mind a két végén nagyobb függélyes lyukkal egészen keresztül van törve. Ilyen a prágai múzeumnak két példánya, valamint a berlini «Märkisches Museum» s a stockholmi múzeum csiszolt csontjai, ez utóbbi helyen azonban már vas tárgyakkal fordulnak ezek elő, s ha mégis korcsolya gyanánt szolgáltak volna — a mi különben nagyon kétséges, — úgy legfeltűnőbb előttem az, hogy igen rövidek s így csak nagyon apró láb használhatta azokat. E hálónehezékeknél azonban a kopás vagy csiszolás nem a csont hosszában, hanem keresztben történik. Ebben az 58. sz. üregben lelt korcsolyának keresztben történt átlukasztásán s a hálónehezékek átfúrásán vagy faragásán kívül, korcsolya használatára még akkép is történt néha az átfúrás, hogy a csontnak azon vége, melyre a láb sarka illesztetett, keresztben volt átlukasztva, a kötélt a csont hosszában a velőüregbe fűzték s a csont másik végén egy hosszirányban történt átlukasztáson jött ismét ki. Ilyen módra készült az alpári leletek között előforduló két korcsolya-

* V. ö. Herman Ottó. Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben. «Uj Arch. Ért.» V. köt. 3. sz. 164. l.

** Hellwald «Der vorgeschichtliche Mensch» 571.

lya.* A hannoveri és leydeni múzeum ** egy-egy korcsolyája megegyezik a Zeeland, Utrecht és Geldern kerületekben talált csiszolt állati lábszárakkal, ezeknél azonban a csont egyik vége egymás mellett függélyes irányban van átlukasztva, másik végén pedig csak egy lyukkal van vízszintes irányban a velőcsatornába áttörve.

Ily korcsolya czéljára használt csiszolt csontokon azonban néha semmiféle átfúrás nincs, úgy hogy a reá állott láb csak oda tapadt, de nem erősített reá. Természetesen a korcsolyázó nem emeli fel lábait ez oda nem erősített csontokról, hanem a jégbe vert botokkal tolja magát odább. Ez át nem fúrt csontkorcsolyák a szegényebb nép gyermekeinél még manap is használtatnak az ország különböző vidékein, így a Fertő tava mentén bámulandó ügyességgel használják azt a gyermekek. E fajta korcsolyákból a berlini kir. múzeum is bír három példányt. — A lengyeli korcsolyával azonos példányt (melynek egyik feje levágott s mind a két végén vékony lyukkal van keresztben átfúrva) eddig nem ismerem. Párja ez üregben nem találtatott, de talán eredetileg is csak egy lábon használták, mint azt kezdő korcsolyázó is szokta tenni.

Két picziny, jól égetett, fekete színű agyag gyöngy s egy ugyanoly, de nagyobbak fele része, valamint egy félig égetett s átfúrt agyagkúp. Magassága 7 ctm., kerek talpának átmérője 5 ctm.

- II. 21.** Agyagból készült, körte alakú edény. Talpnyujtványa alul három részre ágazik szét, de csak oly rövid tagokban, hogy ezeken az edény meg nem állhat.

Tömör szárát két párhuzamos vonal futja körül, felső részének oldalfalában pedig szabálytalan karczolatok vannak. Külsője fekete színű s fényesre simított. Egy később talált ugyanilyen alakú, de teljesen ép csörgőjáték után meggyőződtem arról, hogy ez is nem nyitott, hanem fölül is félkör alakban zárt csörgőjáték volt.

Agyagtál, mely fenekének belső felén concentricus körökkel díszített, és egy rövid, átfúrt szárú, agyag kanál.

Nyolcz szarvasagancs-darab, részint munkálatlan vagy csak egyik végén van vágásnak nyoma.

Átfúrt szarvasagancs-eszköz. Hegyes végén eltörött s vastagabb végén egyenletlenül van körülfaragva.

Elszórtan heverve 16, felső részén átfúrt agyag pyramis.

Kés alakra faragott 18 ctm. hosszú agancs. Kerek nyelének folytatása pengéhez hasonlóan vékonyra faragott s arra szolgált, hogy fa kés vagy valamely más eszköz ehhez erő-

- II. 22.** sítessék, mert a vékony rész át van fúrva. E szerint nyél és eszköz nem egymásba, hanem egymás mellé erősített.

Különféle állati csontmaradék, mely között halgerincez, szárnyas állat csontjai s két 18 ctm. hosszú vadkan agyar volt.

59. szám. Ez egy szabályos kerek üreg, mely tele volt tiszta hamu- és durva edény-töredékekkel. Mélysége 221 ctm. s átmérője 244 ctm. Az üreg fenekén, a déli oldalon 80, felső részén átfúrt agyag pyramis feküdt félkörben, nem is számítva a pusztán szárított példányoknak szétmállott temérdek darabjait. Magasságuk 11 és 24 ctm. s talpuk szélessége 5 és 17 ctm.

* «Uj Arch. Értesítő» III. k. I. rész. 157. lap.

** Lindenschmidt «Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit» H. XII. T. I. Fig. 1—4.

között váltakozik. A pyramis felső csonka része tizennégy darabnál egy ujbbenomással előidézett pont s hét darabnál ferde keresztel diszített, kettőnél a keresztvonalak által elosztott négy mezőben egy-egy mélyített pont is látható. A tökéletlenül égett puhább kisebb példányokon, tojásdad alakúan hosszukás az átfúrt lyuk s meglátszik, hogy fonálon függve használtattak, mely kis mélyedést vájt a puhább agyagban. II. 23.

Az üreg fenekének középső részén egy igen durva s vastag falakkal bíró, 12 ctm. magas s 11 ctm. széles, ép edény volt. Feneke gömbölyű s nyitott részén csekély kifelé terjedő pereme van. Öblös részén kiálló négy kerek bütykét még ujbbenomással mélyítették. II. 24.

Volt azonfölül ugyancsak az üreg fenekén egy jól kiégetett keskeny s hosszú agyagtárgy, mely mind a két végén függélyesen emelkedő kettős csúcsban végződik. Külső felülete jól iszapolt agyaggal van bevonva s fényesre simítva. Keskeny felső részébe, valamint mind III. 25. a két oldalába egész hosszában újjal hullámvonalas diszítést nyomtak. A hullámvonal minden egyes ívezetében szintén egy-egy újjal nyomott pont van. Hossza 24 ctm., magassága a közepén 7.5 ctm., a szélén pedig beleszámítva a szarv alakú csúcsokat 11 ctm.

E tárgyak eddig legalább európai praehistoricus telepeken a ritkaságok közé tartoznak, s tudtommal irodalmilag csakis a schweizi czölöpépítményekből ismertettek meg. Valószínű azonban, hogy másutt nem is találtattak még, vagy legalább nyilvános gyűjteménybe nem kerültek.¹ Én a lengyeli példányokon kívül csakis egyetlen egyet láttam a kopenhágai ethnographiai múzeumban s az is, mint szerzemény került oda a schweizi czölöpépítményekből. Hellwald² adja a schweizi czölöpépítmények tárgyai között egynek rajzát, s róla lakonikusan csak az egyszerű «Mondbild» elnevezést közli. Lubbocknál³ a következőket találtam e tárgyról följegyezve:

«Oberst Schwab entdeckte in Nidau (czölöpépítmény Schweizban) über zwanzig Mondsieheln. Dieselben waren aus Thon und ihre gewölbte Seite so abgeflacht, dass sie als Fuss dienen konnte. Sie waren an den Seiten zusammengedrückt und zuweilen einfach, zuweilen verziert, und hatten eine Weite von 10—12 und eine Höhe von 6—8 Zoll. Dr. Keller hielt sie anfangs für Zeichen eines Mondcultus, doch ist es wahrscheinlicher, dass es Kissen waren. Obgleich dies auf den ersten Blick sehr unwahrscheinlich ist und dieselben unserer Meinung nach sehr unbequem gewesen sein müssen, so wissen wir doch, dass verschiedene jetzt lebende Völkerschaften noch heute ganz ähnlich hölzerne Kissen oder Halsunterlagen brauchen.» Ebben van összefoglalva minden, a mi e tárgyról szakmunkákban említve van. Már ez az egy körülmény, hogy még nem igen képezték e tárgyak nagyobb terjedelemben vita tárgyát — mutatja azok ritkaságát. A lengyeli telepen a később elősorolandó üregekben is akadtunk több ily tárgyra, a melyeket összevéve jobban kombinálhatunk azok használatára vagy céljára, miért is csoportosítva rajzoltattuk két táblára. *Alakjok* az eddigi néhány példánynál is nagyon eltérő s közös vonásuk csak az: hogy e keskeny s hosszú diszített agyag test rendesen lapos, de mindig biztos talpon áll; a test felső része közepén kissé homorú s két végén többé-kevésbbé szarv alakú csúcsban végződik. *Diszítésök* legtöbbnyire

¹ Dr. Much a mint e tárgyakat Lengyelen megtekintette, azt említé, hogy az ausztriai czölöpépítményekben többször talált hasonló agyag darabokat, s most valószínűnek tartja, hogy azon töredékek ugyanily tárgynak voltak részei.

² Hellwald «Der vorgeschichtliche Mensch» 573. l. 18. ábra.

³ Lubbock «Die vorgeschichtliche Zeit» I. 213. l.

concentricus körökből és hullámvonalakból áll, melyek ujjakkal mélyítették, talpát kivéve, minden oldalára. *Agyagjok* a legdurvább és darabos, de külső felületek mindig jól iszapolt agyaggal van bevonva s kivétel nélkül fényesre simítva.

Primitív nép bizonyára első sorban practicusan hasznavehető tárgyakról gondoskodott, s csak később készített symbolicus vagy cultus-tárgyakat, azért csak akkor tarthatunk valamely tárgyat cultus czéljára szántnak, ha más gyakorlati alkalmazása nem képzelhető. A cultus-tárgyakat ugyan különös gonddal diszítették, de ha e tárgyak rendesen diszítve találhatók, s ha gyakorlati alkalmazásukat, miután alakjuknál fogva sokféle célra használhattak, præcise nem is körvonalozhatjuk — cultus-tárgyaknak tartani azokat nincs eleendő okunk. Agyag tárgyakat kivált ujjbenyomással diszíteni, amúgy is a legkönnyebb s csak kevés nagyobb agyag tárgy maradt ez egyszerű csinosításnak alkalmazása nélkül, mert hiába, a szép érzéke, bármily ügyetlenül nyilvánul is az egyéni izlésben, vele született tulajdona az embernek.

A szóban levő tárgyaknál azonban ép azt akarom kimutatni, hogy ezek fej vagy nyak támasztására nem szolgáltak. Néhány szélesebb testű példány középső homorú részével emlékeztethet ugyan párnára, de ismét más példányok fölül egész hosszúságukban oly keskenyek, hogy szinte éleseknek mondhatók. Némelyike csak alig 5 ctm. magas, miáltal fej támasztására alkalmatlan; ha pedig nyaktámasz volna, úgy a fekvő testnek nyaka alá helyezve, alig éri a nyakszirtet, s így ismét hasznavehetetlen. De teljesen megdöntik ez alkalmazását a keskeny, úgy szólván éles felületű példányok.

Fontos lehet talán, s felvilágosítást adhat idővel e tárgynak használatára, azon körülmény, hogy legnagyobb részt nagyobb számú agyag pyramisok társaságában találhatók.

60. szám. Ez üreg valószínűleg lakás volt, habár nem lehetett kivenni, hogy kerek lett volna, mint azt a legtöbbnél tisztán észlelhettük. Sok hamu volt ugyan az üregben, de égetett agyag-rögöket s tűzpad-darabokat nem tartalmazott. Mélysége 320 ctm. Hossza 298 ctm., s szélessége 290 ctm. Az üreg tárgyai:

Harminczegy jaspis s két obsidian penge; kilencz jaspis vakaró; két nagyobb jaspis magkő, melyek egyike igen szép, sötétbarna világoszöld foltokkal, a másik világos vörös, s alsó részén laposra van vágva, úgy hogy azon megállhat. Ebből azt láthatni, hogy a nagy nucleusokról nem kézben tartva, hanem leállítva hasogatták a pengéket.

Tömör csontból készült 2 ctm. széles véső, éle félkör alakra csiszoltatott; három csiszolt csont tű, valamint egy minden oldalán csiszolt, barna színű 0.5 ctm. átmérőjű s 5.5 cm. hosszú csont eszköz töredéke.

Egy feketezöld patinával bevont 1.5 ctm. széles s 0.5 ctm. vastag, öntött bronz rög, és egy három szögletű bronz árnak töredéke, melynek patinája sima s világoszöld.

Egy nem egészen 3 ctm. magas s felső részén 3 ctm. átmérőjű, krétabetéttel diszített edényke, melynek szélébe rovátkák karczoltattak.

Egy másik nagyobb, de minden tekintetben tökéletes kivitelű, krétabetéttel diszített edény.

Két agyag gyöngy s egy gomba alakú magas talpcsöves edénynek töredéke.

Egy hegyes végén edénysimítónak kidolgozott szarvas-agancs; két hegyesre csiszolt IV. 32. s négy minden munka nélküli agancs-darab, valamint több állati csonthulladék.

61. szám. Az előbb említett kerek lakások körüli téren másfél méter mélységben, csakis a fekete korhanyrétegben elszórtan hevert:

Tizenöt jaspis penge; egy jaspis vakaró; s két széles lapokkal bíró nagy jaspis- s egy kisebb silex nucleus.

Egy kis tompa fokú 2 ctm. széles, csiszolt s átfúrt kő-kalapács töredéke. Az átfúrt lyuk aránytalanul nagy rajta, mert átmérője valamivel több egy centiméternél.

Egy hosszánégyszög idomú, igen szabályosan csiszolt kő-véső. Hossza 6 ctm., szélessége 3·5 ctm.

Egy egész hosszában csiszolt s csak egyik végén kiélesített csont véső. Hossza 6 ctm. s szélessége 2 ctm.

Egy 1·5 ctm. széles s 6 ctm. hosszú, laposra csiszolt s kihegyesített csont eszköz, valamint egy hegyesre csiszolt agancs.

Egy 9 ctm. hosszú agancs. Egyik vége hegyesre csiszoltatott s másik végét az agancs-rozsa képezi, középső részére egy négyszögű mélyedés van vésve, valószínűleg az átlukasztás megkezdésére. Azonfelül két munkálatlan agancs s egy fiatal bos priscus szarva.

Vadkan-agyarból hasogatott s élesre csiszolt két vakaró kés. A csiszolás az él hosszában történt. Több prähistoricus telepen akadtak már ugyanilyen agyar vakarókra, így a többi között nálunk az aggteleki barlangban, a csontvázak mellett találtattak.¹ A nemzeti IV. 33. 34. múzeum bír ilyet Tiszaugról, a berlini kir. múzeum Robenhausenből, előfordulnak, habár ritkán, Szászországban is,² gyakoriak azonban a felső-ausztriai csölöpépítményekben.³ Franciaországban ez agyarból hasogasott szilánkok többnyire át vannak lyukasztva s függő dísz gyanánt használtattak.⁴

Dugaszhoz hasonló agyag-tömb. Fekete színű s fényesre simított felületébe körbenfutó párhuzamos vonalak karczoltattak. Magassága 4 ctm., s átmérője a felső szélesebb részen 4·5 ctm.

Két nagyobb agyag gyöngy, két rövid s átfúrt szárú agyag kanál, s egy szarv alakú magas, csücskös edényfül, mely törésrészén tompára kopott.

Egy félig készült csont korcsolya. Alsó részén a csiszolás még nem teljes s nincs átfúrva. (V. ö. II. 20.)

Két minden díszítés nélküli, gyűszű nagyságú durva edényke. Magasságuk 2 ctm. s átmérőjük 3 ctm.; ugyanily apró, kúp alakú, alsó részén homorú földöcske.

Egy igen durva, vastag falú s függőlegesen terjedő karczolatokkal díszített edényke. Oldalfala közvetlenül a fenék fölött át van fúrva, úgy hogy a benne levő folyadék azon kifolyhatott. Magassága 3 ctm. s átmérője 4·5 ctm.

Három apró, krétabetéttel díszített ép edény s két igen nagy, durva készítésű s díszítés nélküli ép fazék.

Egy 7 ctm. átmérőjű, átfúrt, kerek agyag lap, mely azonban nem edénytöredékből készült s egy sima felületű dolgozó kő.

¹ Br. Nyáry Jenő «az aggteleki barlang mint őskori temető» 88 l.

² A drezdai «Zwinger-Museum» bír néhány példányt.

³ Dr. Much magángyűjteményében Bécsben.

⁴ Mortillet «Musée préhistorique» LXIII. 617.

62. szám. Tisztán kivehető, tojásdad alakú lakás, 220 ctm. mélyen. Hossza 320 ctm. s szélessége 264 ctm. Benne volt:

Husz jaspis s két obsidián penge, két jaspis vakaró s három nagyobb jaspis magkő. Hat, felső részén átfúrt agyag pyramis s négy fényesre simított agyag gyöngy.

Egy vadkan-agyarból hasogatott s csiszolás által jobban kiélesített kés, s egy csontból készült csiszoló eszköz.

Vékony bronz lemezecke, melynek középső részén picziny, csatornaszerű mélyedés van. Mellette két vékony bronz sodrony, mely bele illik a lemez csatornájába.

Durva agyagú cserép igen sok volt ez üregben, de ép edény egy sem.

63. szám. A lakások körül a felsőbb rétegben elszórtan:

Tizenhét jaspis és egy obsidián penge, három jaspis vakaró, és hét különböző nagyságú nucleus.

Egy csiszolt hegyű s vastag végén körülfaragott szarvasagancs eszköz.

Három igen csinos és krétabetéttel izlésesen diszített ép edény, valamint két agyag gyöngy.

Három munkálatlan patakkavics, két állati csülök s néhány csontdarab.

Egy 18 ctm. hosszú, igen hegyes és egész hosszában gömbölyűre csiszolt csont-tű, csakis a fejénél maradt meg a csont természetes s vastag szögletes alakja, mely át van lyukasztva.

64. szám. A felsőbb rétegben elszórtan:

Egy nagyobb jaspis nucleus s a pengék pattogtatására használt négyszögű hasogató kő.

Hat, a felső részén átfúrt, agyag pyramis és két szarv alaku, függélyesen átfúrt, nagy edényfűl, melyek egyike törésrészén simára kopott.

Egy gomba alakú, magas talpcsöves edénynek töredéke és egy átfúrt, kerekre csiszolt cserép darab.

Egy kerek nehéz hajító kő; két patakkavics; három munkálatlan szarvasagancs s egy bölényszarv.

65. szám. A felsőbb rétegben elszórtan:

Tizenhat köpenge s öt nucleus, melyek közül néhány darab igen szép zöld sávolyos jaspisból van s egy négyszögű hasogató kő.

Egy vadkanagyarból hasogatott s csiszolással kiélesített kés s egy csiszolt csont-tű.

Egy 4 ctm. hosszú trapez alakú csiszolt kő-véső.

Két kúpszelet alakú lapos, agyagból készült nehezék.

Egy csonkakúp alakú, dugaszhoz hasonló köhenger, mely egy kőbalta átfúrásából ered. A henger átmérője egyik végén nem egész 2 ctm. s a másikon valamivel kevesebb IV. 35. 1.5 ctm.-nél. Látni rajta a homok általi fúrás nyomát a sűrűen egymás alatti egyenközü vékony karczolatokban.

Soká kétségbe vonták azt, hogy a kőbaltáknak szabályos átfúrása ércz nélkül lehetséges volna; e kő-dugaszok kétségbevonhatatlanul ellenkezőt bizonyítanak. Ez átfúrás úgy történt, hogy nedves homok vagy keményebb közet szemcséit dörzsölték részint henger alakú tömör, részben pedig cső alakú, belül üres fa vagy csont darabokkal, minő például a velőt tartalmazó szárcsont. Ha cső alakú eszköz dörzsölésével állították elő a lyukat, úgy az

átfúrandó balta csak ott kopik és mélyed, a hol a cső tömör része érinti s így a baltába csak egy vékony gyűrű vésődik, a melynek közepéből ugyanoly vastag köhenger emelkedik ki, a mily széles a dörzsölési csőnek belseje. A mint a baltában e kő-dugasz támad, az azt előidéző cső már külső és belső kerületén kopik; külső kerületét a balta lyukának kerülete kopatja, belső kerületét maga a már kiálló kő-dugasz. Ha most nem kemény ércz, hanem fa vagy csont csővel történik a dörzsölés, úgy természetesen tetemesen kopik a cső külső és belső kerülete, miáltal minél tovább tart a dörzsölés, annál inkább kopik és kisebbedik a cső külső kerülete s tágasabbá válik belső kerülete.

Ez okozza azt, hogy a balta azon felén, hol a dörzsölés megkezdett, a lyuk mindig szélesebb valamivel, mint alsó részén. A dugasz ellenkezőleg keskenyebb azon részen, melyen a dörzsölés megkezdett s annál szélesebb lesz minél tovább tart a dörzsölés. Innét az átfúrt kő-eszköz lyukának mind a két felén eltérő átmérője s a kihullott kő-dugasz csonkakúp alakja.

Ily dugasz a balta fúrásánál csak akkor támad, ha cső alakú tárggyal dörzsöltetik, ha pedig ez tömör tárggyal történik, úgy csak kerek homorú vagy tölcser alakú üreg támad a baltában.

Néha azonban mind a két oldalán kezdték meg a fúrást s ha elég mélyen hatolt az már, akkor keresztül törték a középső részt.

A félig kész példányok s a kihullott kő-dugaszkok mind ezen fúrási módozatot szépen bizonyítják. Volt alkalmam a kő eszközök e fúrást tüzetesen szemügyre venni a külföldi s különösen a dán és svéd múzeumok gyűjteményeiben, s azt találtam, hogy habár egy ugyanazon országban eltérő volt is ez átfúrási munka, mégis általában legtöbbször cső alakú eszközt használtak erre.

A göteborgi (Svédország) múzeum kő eszközeit csak egy oldalról fúrták át és pedig legnagyobb részt fa vagy csont csővel, mit a balták kétféle lyukátmérője, valamint a dugaszok kúpalakja bizonyít. Van oly kő dugasz is, mely nem kúp alakú, hanem henger alakú, s a balta-lyuk átmérője mind a két felén egyenlő; ez tehát már ércz csőnek dörzsölése által előidézett fúrás és dugasz. Láttam azonban ugyanott egy nagyobb kúp alakú kő-dugaszt is, mely hosszában még egy vékony lyukkal van átfúrva, a melynek célját és készítési módját nem tudom megérteni.

A stockholmi múzeumban van néhány félig kész balta, melynek belső kiálló dugasza hegyes, jele annak, hogy a dörzsölésre használt tömör fa-hengernek belső puha része képezte ezt. Sok példánynak mind a két felén van a fúrás megkezdve. Általában azonban a legtöbb csak egy oldalról és pedig cső alakú eszközzel fúratott, de feltűnő mindamellett, hogy habár az átlukasztott kő-eszközöknek gyűjteménye is elég nagy itt, mégis összesen csak négy ily kihullott kúp alakú kődugaszsral bír.

A mit Stockholmban, ugyanazt tapasztaltam a kopenhágai óriási kőeszköz-gyűjteményen is.

A berlini múzeum csak két, félig átfúrt, baltával bír, melyek egyikén tölcser alakú félig készült lyuk van, tehát tömör tárggyal dörzsöltetett, a másik pedig cső alakú eszközzel; ezek azonban valamint legtöbb teljesen kész kő-eszköze csak dán vagy svéd szerzemény.

A prágai múzeumban sok példány van abbanhagyott fúrással, valamint 7 darab kihul-

lott csonka kúp-alakú kődugasz s a kész példányok is majdnem kivétel nélkül cső alakú eszközzel fúrattak át. A felső-ausztriai czölöpépítményekben sem félig kész kő-balták, sem kő-dugaszokra nem akadtak, s ha lehet e negatív érvből következtetni, úgy azt kell feltenni, hogy nem ott készültek kő-eszközeik. Találtak azonban ilyeneket a svájci * czölöpépítményekben.

A magyar nemzeti múzeumnak kő-eszközökből, valamint kő-dugaszokból több példánya van, s Ortway T.** még tíz más kő-dugaszt sorol fel az ország különböző vidékeiről.

A mit a külföld s hazánk legtöbb átfúrt kő-eszközén, általában ugyanazt tapasztaljuk a lengyeli telepen is, hogy t. i. kedveltebb és általánosabb volt a cső alakú eszközzel történt átfúrás. Ez utóbbi fúrásmód, habár nem természetesebb, de sokkal gyakorlatibb és tökéletesebb, mert a cső csak kisebb területen váj mélyedést, mint a tömör henger s így hamarabb is készül el a fúrás.

Az itt talált kő-dugasz, a kő-eszközök helyi gyártásának kétségbevonhatatlan bizonyítéka.

66. szám. A behányt korhanyföldtől igen szépen elvált kerek lakás, de a lakás körül is a szokottnál mélyebb rétegben volt a korhanyföld. A lakó üregben volt:

Huszonhárom, különböző nagyságú jaspis s öt igen keskeny, hosszú obsidian penge, valamint hét jaspis vakaró s egy nagy jaspis nucleus.

Egy kúpszelet alakra csiszolt, lapos mészkő darab s két munkálatlan patakkavics.

Öt csiszolt csont-tű s egy szarvalakú csücskös edényfűl, tompára kopott törésszélekkel.

Három, félig égetett agyag pyramis. Csak egy példány felső részén van a szokásos ferde kereszt.

Egy 7 ctm. vastag s 18 ctm. hosszú, felső részén simára csiszolt homok-kő. Felső sima része egészen be van vonva vörös festékkal, mely lemezt képez a kövön. Vastag oldalán pedig fehér kréta vagy mész nemű agyag tapad.

Egy agancs töve, meglehetősen sima vágás nyomaival.

Egy szarvas-agancs rész. Vastag vége vágott, az átfúrás megkezdett rajta, a lyuk az agancs vastagságának feléig ér s hegyes része véső alakra van csiszolva.

Egy szarvas-agancs. Vastag része keskeny pengéjű késsel vágott s vékony része hegyesre faragott, de nem csiszolt.

Egy 37 ctm. hosszú s legvastagabb részén 2.5 ctm. átmérőjű agancs-ág. Vastag részén egész simára faragott és közvetlenül a fölött egy 3 mm. széles s mély bevágással bír.

Egy 23 ctm. hosszú szarvas-agancs, mind a két vége faragott, s azon fölül középső részén 2 mély fűrészelési barázda.

Egy 16 ctm. átmérőjű óriási bölény szarv, mely közel a tövéhez síma félgömbben végződik. Valószínűleg még ez állat életében törött le szarva s úgy nőtt be ily síma felületűre.

Tíz munkálatlan szarvas-agancs rövid hegye.

* Mortillet «Musée préhistorique» LIII. fig. 506. a zürichi s bécsi múzeumokból.

** Dr. Ortway Tivadar «Præhistoricus kő eszközök eredete s régisége». I. füz. 61. lap.

67. szám. Az előbbeni lakás körül elszórtan mélyebben fekvő korhanyföld között: Hét darab nagy jaspis nucleus; tizenhárom különböző nagyságú jaspis s két obsidian penge; három jaspis vakaró.

Hét csiszolt csont-nyílhegy; egy igen hegyesre csiszolt szarvas-aganacs vége s egy picziny édesvízi kagyló.

Vadkan-agyarból hasogatott kés. Nemcsak a penge éle van jól kiköszörülve, hanem felső vége is a vakarókhöz hasonlóan van kidolgozva. Hossza 7 ctm. s legszélesebb részen 1.5 ctm.

Igen hosszú csont-tű. Vastag részén törött s mégis 13 ctm. hosszú. A tű egész teste faragott és vakart, de nem csiszolt.

Egy 8 ctm. hosszú s legvastagabb részén 2 ctm. széles s lapos csont csiszoló. Vastag része faragott s keskeny része félkör alakra van csiszolva.

Egy nagyobb, szélein 5 ctm. vastag homokkő, melynek felső és alsó lapját kő eszközök csiszolására használták. Ennek folytán mind a két részen homorúvá lett s annyira kikopott, hogy a középén már csak 0.5 ctm. vastag s ott törött is el.

68. szám. Elszórtan hevert a korhanyföld között:

Négy nagy nucleus; tizenkét különböző nagyságú jaspis s három keskeny hosszú obsidian penge, valamint négy jaspis vakaró. A kő pengék egyikének alsó része sokkal keskenyebbre hasogattatott s meglátszik rajta, hogy nyélbe illett.

Öt csiszolt csont-tű s egy édesvízi kagyló.

Két agyag gyöngy s egy keményre égett agyag pyramis.

Két szarvas-aganacs, mely vastagabb végén körülfaragott.

Egy szürke márványból csiszolt kő-eszköznek törött foka és egy 1.5 ctm. széles, lapos és csiszolt homokkő-darab, mely szélességében két helyen át van fúrva.

69. szám. A beiszapolt földtől szépen elvált kerek gödör, melyben a tűznek semmiféle nyoma s így hamu sem találtatott, tehát kizárólag lakó-hely gyanánt használtatott, összeköttetésben volt azonban egy közvetlenül mellette levő ugyanoly mély nagy tűzhelylyel. A lakásban találtatott:

Öt nagyobb nucleus; tizenkilencz jaspis s négy keskeny obsidián szilánk; öt jaspis vakaró.

Két jaspis penge, melynek alsó része 11 mm. hosszúságban a pengénél jóval keskenyebbre csorbítottatott, hogy e részt nyélbe lehetett illeszteni.

Egy igen élesre csiszolt kő-véső, mely szélességében van eltörve.

Egy derékszögű háromszögre csiszolt kő-eszköz. Hossza 3.5 ctm.

Egy vadkan-agyarból hasogatott s csiszolt csont-kés. Hossza 4 ctm. s szélessége 1 ctm.

Egy 8 ctm. hosszú csont-véső. Egyik vége élesre csiszolt, a másik tompára vágott.

Két fekete színű s fényesre simított ép edény; az egyik diszítés nélküli, a másiknak finom vonalú karczolatai krétabetéttel diszítették.

E lakóhelynek északi oldalán egy másik kerek s ép oly tágas üregre akadtunk, melyben temérdek sok hamu s a között összehányt helyzetben nyolcz, közép nagyságú, jól kiégett agyag pyramis hevert. Csakis egy példánynak felső részén találtuk a szokásos ferde kereszt mélyedését. A temérdek cserép darab durva s nagy edények töredéke. Egy nagy, vörösre égett edénynek oldalfalán félhold alakú fül van, egy másik fekete színű darabnak pereméből

emelkedik ki függőleges irányban egy csücskös nyujtvány. A sok edénytöredék és hamu között még nagyobb mennyiségű állati csont darabokat találtunk, de eszközökből csak négy kő-penge s egy csiszolt csont-tű maradt itt.

Ez volt az első eset, melynél világosan meggyőződhattünk arról, hogy tűz- vagy jobban mondva, konyha-helyeik a lakástól el voltak különítve. Csak kivételesen szolgált e két üreg egymásba, azonban mindig közel fekszenek egymáshoz.

70. szám. Elszórtan, elég mély korhanyföldben, hol azonban sem égett agyag darab, sem hamu nem találtatott:

Öt nagy jaspis nucleus elszórtan s egy rakáson 23 silex penge, melyek emberi kéz által hasogattattak s a tűz befolyása következtében egész fehér színűekké lettek.

Egy sárga vörös színnel bemázolt, gomba alakú, magas talpesöves edény része; egy kisebb jól kiégett agyag-gyöngy s egy hal állkapca része.

Négyszögű s vastag bronz sodronyból két fekvő «S» alakban kanyarított, karczó eszköz. Két, egymástól 2·7 ctm. távolságban levő, hegyes kampókban végződik, s ugyanily IV. 36. távolságban vonul egymással párhuzamosan a sodrony többi kanyarulataiban. A hegyes kampókkal ellentett vége úgy görbült, hogy összenyomni nem lehet, s ha — a mi valószínű — edénydiszítések karczolására használtatott, mindig egyenlő távolságban marad két hegyes vége. Hossza 6·4 ctm.

71. szám. Elszórtan a 69. számú lakás körül:

Tizenkét darab szarvas-aganacs hegye, melyből azonban csak három van kidolgozva és pedig hegyén kicsiszolva, valamint 5 csiszolt csont-tű.

Zöld kőből csiszolt trapez alakú véső. Hossza 3·5 ctm., szélessége élénél 3 ctm., fejénél 1·5 ctm.

Két jaspis nucleus, tizenhat darab jaspis penge, egy jaspis vakaró, két keskeny s igen éles obsidián szilánk. Az egyik jaspis kés alsó részén keskenyre volt hasogatva, hogy nyélbe lehetett illeszteni.

72. szám. Néhány ölnyi területen elszórtan a korhanyföld között:

Egy nagy jaspis nucleus; kilencz jaspis s egy obsidián szilánk.

Hét különböző nagyságú csiszolt csont-tű; egy lapos csont eszköz, mely egyik végén félkör alakra csiszolt s egy munkálatlan szarvas-aganacs.

Egy szemcséssel kevert, durva vörös agyagú s tökéletlenül égetett edényke. Magassága 3 ctm. s belső ürforgatát csak egy újj töltheti ki.

Egy kötörmelékkal kevert agyagból készült durva kanál. Mélysége 5 ctm., hossza az átfúrt rövid nyéllel együtt 10 ctm. s szélessége 6 ctm.

Egy csiszolt kő-baltának töredéke. A balta a fúrás részén törött volt el s azután festékdörzsölésre használták, mert igen élénk vörös színű festékmáz tapad rajta vékony lemezekben.

73. szám. Mélyen a fekete korhany-réteg alján elszórtan:

Két jaspis nucleus; tizennyolcz jaspis s egy obsidián penge.

Négy csiszolt csont-tű s egy munkálatlan aganacs-darab.

Két csiszolt kő-baltának töredéke. Mind a kettő fekete szarukőből van s fúrásrészén törött el.

Egy törött, de összeállítható tál kifelé kanyarodó s többszörös lelapiással díszített

peremmel. Öblös részén is hármassal lelapítással bír. Fülét egy 3 ctm. hosszú vízszintesen terjedő s ugyanolyan irányban átfúrt vékony cső képezi, melybe csak fonál fűzhető.

Egy rövid, átfúrt szárú agyag kanál töredéke s egy törés-részein tompára kopott magas szarv alakú edényfűl.

74. szám. Úgy látszik egykor szabad tűzhely volt. Nem igen mélyen, temérdek égetett tűzpad darab, hamu s sok feltörött állati csont között:

Egy nagy jaspis nucleus s huszonkét jaspis penge.

Négy tompa hegyű csiszolt csont-tű.

Egy 4.5 ctm. széles mészkő darab. Sima felületén három mély barázda van, mely valószínűleg csont eszközök csiszolására szolgált.

Egy 11 ctm. széles, tojásdad alakú, sima kő golyó, melyet valamely fehér színű anyag dörzsölésére használtak, mert kréta vagy mész tapad rajta lemezekben, ép úgy, a mint eddig némely kővön a vörös festéket találtuk.

Egy nagy őrlő kőnek s egy lapos homokkőnek csillag alakra csiszolt töredéke.

Három, erősen kiégett agyag pyramis s több szarv alakú függélyesen átlukasztott nagy edényfűl.

Egy durva, vörösre égetett, nagy ép edény, s igen sok szemcsés agyagú durva edénynek töredéke. E töredékek között több élénk vörös színű festéssel díszített, de a kréta-betétes díszítésnek legkisebb darabja sincs.

75. szám. A lösz fölött csak 45 centiméternyire volt a fekete színű korhany föld s e csekély mélységben találtatott elszórtan:

Egy 12 ctm. hosszú bronz tű. Felfordított kúp alakú fejét párhuzamosan karczott vonalak futják körül.

Három silexből hasogatott késpenge.

Egy 15 ctm. hosszú agancsból készült igen szép véső. Egyik végét az agancsrózsa képezi, s mind a két oldalán egész hosszában faragott és csiszolt.

76. szám. Tisztán kivehető kerek, szabályos, hordó alakú lakás. Találtatott benne:

Részint a lakásban, részint körülötte kilencz nucleus, negyvenkét penge és tizenkét vakaró, legnagyobb részét jaspis s csak kivételesen silexből hasogatva.

Hat különböző alakú s nagyságú csiszolt dolgozó kő s egy kerek, nehéz hajító kő.

Egy 10 ctm. széles, hosszányszögön csiszolt mészkő, melynek közepén két, párhuzamosan haladó 1.5 ctm. széles kiálló szalag vonul végig. Lehetséges, hogy öntőmintának fele része volt.

Egy apró, jól kiégett agyag golyó s néhány igen nagy és nehéz agyag tömb.

Három csiszolt csont-tű, egy agyag gyöngy s egy munkálatlan patakkavics.

Egy durva készítésű, rövid, átfúrt szárral bíró agyag kanál; egy cseréptöredék, mely kerekre csiszoltatott, de nincs még átfúrva; s három fehér szemcséssel kevert vörös agyagból készült, szarvalakú nagy edényfűl csiszolt törésszélekkel.

Egy henger alakú, lapos fenekű agyag pohár. Fenekének átmérője 5.5 ctm.

Két apró, fekete színű s fényesre simított 4 és 6 ctm. magas edényke, az egyiknek öblös részén átfúrt igen picziny bütykök vannak.

Két függőleges karczolatokkal díszített ép edény s egy másik durva edény, melynek vízszintesen kiálló lapos nyujtványa újjbenyomás által félhold alakúra nyomatott.

Néhány nagy és nehéz edényborító, felső részén félköríves vastag markolattal.

Temérdek cseréptöredék, sok állati csont, munkálatlan szarvas-agancs, bölény- és egy vastag részén fűrészelt zerge-szarv.

A lakás fenekén az oldalfal tövében huszonegy agyag pyramis, melyek közül kettőnek felső részén ferde kereszt, van az egyikén újj-mélyedés, s a többi pedig sima.

A mint már a fentebbi 57. sz. üregnél, úgy itt is ismét e nagy számú pyramisokkal a félhold alakú nyakpárnáknak tartott agyag tárgyakból a lakás-üreg falai körül heverve négy példányt találtunk, melyek igen darabos agyagból levén készülve, közülök három egészen szétmállott, a negyediket pedig sikerült összeragasztani. Ez is mint a többi példány darabos durva agyagból készült ugyan, de külső felülete jól iszapolt agyaggal van bevonva s fényesre simítva. Diszítése mind a két oldalán egyforma s két sarkán kör közötti pont, középen pedig felső «S» alakból áll s mindez újjal mélyített az agyagba. Hossza 28 ctm., magassága a széleken 15·5 ctm. s közepén 11·5 ctm., szélessége a talpán 10 ctm., felső félköríves részén pedig 7 ctm.

77. szám. Tojásdad alakú, tisztán kivehető lakás, a mostani felszíntől számítottan 220 ctm. mélyen. Az üreg hossza 320 ctm. s szélessége 264. ctm. Benn:

Egy picziny s igen vékony bronz sodrony s bronz lemezke töredéke.

Hat jaspis nucleus, tizenhét jaspis s két obsidián penge; öt jaspis vakaró.

Három csiszolt csont-tű; egy csiszolt csont-véső, s négy, felületén simára csiszolt agyag gyöngy.

Egy vadkan-agyarból hasogatott s csiszolás által hosszában kiélesztett vakaró.

Egy nagy edényborító, melynek törésén tisztán láthatni, hogy felső félköríves markolata külön készült s már félig égetve nyomatott mind a két végén levő hegyes nyujtványával a nyers borítóba s úgy égettetett másodszor.

Tizennyolcz jól kiégett, közép nagyságú agyag pyramis.

Sok állati csont, agancs-darab, s temérdek durva edény töredéke, de egyetlen egy edény sem volt ép.

78. szám. A beszakadt s beiszapolt földtől szépen elvált kerek üreg; mely kétséget kizárólag lakás gyanánt szolgált. Átmérője 197 ctm. s magassága 179 ctm., mit azonban csak a boltívezet alsó részéből számíthattam ki, mert a lakás már beszakadt volt. A lakás alsó részét egész körben egy 27 ctm. magas s 23 ctm. széles, az oldalfalakba ásott földpad veszi körül, mely ép úgy szolgálhatott tárgyak tartására, mint ülésre. A lakás fenekén és pedig körülbelül közepén zöldeskés ércz salakot találtunk, de hogy hogyan került az ide, azt annál kevésbbé értem, mert az üregben semmi hamu nem volt. A földpadon és pedig hátsó részén egy igen jól conservált, világos zöld színű patinával bevont 10·5 ctm. hosszú bronz tű feküdt. Feje a tűnek nincsen, hanem vastag végén, körben futó párhuzamos vonalak között ciselizott zigzug vonalakkal díszített.

Találtunk még azonfelül az üregben: öt jaspis pengét; egy trapez alakú 2·5 ctm. hosszú, fehérés színű kőből csiszolt vésőt; egy koromfekete színű, szépen csiszolt kő-baltának töredékét és egy barna patinájú 13·5 ctm. hosszú s 4 mm. vastag réz vésőt, mely hossz-
IV. 37. szában csak egyik oldalán lapos, a többi részén domború. Csak az egyik vége éles, a másik tompa, azonban e tompa végén nem látszik, hogy erre mérettek volna az ütések, hanem inkább, hogy itt eltörött. A véső tömör s erős kovácsolás által készült.

79. szám. Tojásdad alakú lakás, melynek belső kerületéről szépen elvált a be-
szakadt vagy behányt föld. A lakás mélysége 231 ctm. s átmérője hosszában 351 ctm.
szélességében pedig 329. Még mielőtt a lakás alsóbb részét elértük volna, 67 ctm. mélyen
a beiszapolt korhanyföld között egy csavarmunkával készült vas horgot találtunk, melyet
itt csak a tárgyak hű elősorolása czéljából említék fel, habár a lakásban lelt tárgyakkal
semmiféle összefüggésben sincs.

A lakásban következő tárgyakra akadtunk:

Öt jaspis nucleus; tizenöt jaspis s két obsidian penge; négy jaspis vakaró; három
csiszolt csont-tű,

Egy 5 ctm. hosszú, 3 m. széles lapos bronz tű, mely mind a két végén véső alakra
s élesre kovácsoltatott. Egyik lapos vége két bevéssett barázda által három kiálló fogra osz-
lik. Valószínűleg karczolos edénydíszítésnek előállítására használták s csakugyan vannak IV. 38.
is edények, melyeken három párhuzamos vonalból álló karczolatokat találunk.

Egy kisebb, gomba alakú talpcsöves edénynek csöve. Hossza 11 ctm., átmérője az
alsó nyitott részén 7 ctm. s felső zárt részén 4 ctm.

Egy szűrőhöz hasonlóan sűrűen átfűrt edény oldalfalának töredéke, valószínűleg
ugyanoly borító volt, minőről a 43. szám alatt tétetett említés. (V. ö. I. 11., 12. ábra.)

Egy lesimított tűzpad-darab, mely még égetetlen nyers állapotában volt átlukasztva.
Ezen töredéken öt átlukasztás látható. A lyukak átmérője 5 ctm. Talán e tűzpad alatt üreg
volt s e lyukakon át hullott abba a hamu. Ugyanilyen vastag s átlukasztott tűzpad-darab-
kat bír a nemzeti múzeum a szelevényi őskori telepről. IV. 39.

Tizenkét jól kiégett, különböző nagyságú agyag pyramis, melyek közül csak egy kisebb
példány felső részén van meg a szokásos ferde kereszt mélyedése.

Két nagyobb, fényesre simított agyag gyöngy s egy alsó részén lefűrészelt szarvas-
agancs.

Néhány dolgozó kő, vadkan-agyar, sok edénytöredék és konyhai hulladék-csont.

80. szám. Nem egy üregben, hanem a lakások körül elszórtan találtatott:

Egy csiszolt kő-eszköz töredéke, melynek minden oldalán igen vastagon tapadt reá
a vasoxyd festék.

Hét nucleus, huszonhárom jaspis s két obsidián szilánk; kilencz jaspis vakaró.

Egy ugorka alakú 17 ctm. hosszú s 5 ctm. vastag tömör, szürke monolithból
gyönyörűen csiszolt kő-eszköz, mely nincs átfűrva s egyik végén éllel bír. A kő-vésőknek IV. 40.
ezen alakja ritkábban fordul elő. Ismerek egy ilyet a berlini «Märkisches Museum»-ban,
néhányat Robenhausenből, s a nemzeti múzeum gyűjteményében több ilyen példányt talá-
lunk. Átfűrés ezenek nincs.

Patakkavicsból hasogatott darab, mely festékdörzsölésre használtatott.

Egy csiszolt, de használat folytán a legtöbb oldaláról lehasogatott kő-baltatöredék,
melyet vörös festék dörzsölésére használtak.

Egy tompa fokú kő-baltának töredéke.

Egy 2 ctm. széles, hosszú, s élesfokú, szabályosan csiszolt baltának fele része;
erre szintén igen erősen tapadt a vörös festék, melynek dörzsölésére használtatott volt.

Egy idomtalan de kidolgozott kő-darab, s egy másik, négyszögletűre csiszolt, de még
befejezetlen kő-eszköz.

Egy esont kanál feje; egy igen picziny agyag pyramis s néhány nehéz agyag tömb.
Egy lapos agyag karika. Átfúrt részén mind a két oldalán kidomborodik.

- IV. 41. Egy a balta átfúrásánál kiesett kő-dugas. Hossza 1·5 ctm. Átmérője az egyik végén 1·5 ctm., a másikon 1 ctm.

Ugyanilyen kő-dugas, de puhább homokkőből s jóval nagyobb. Hossza 4 ctm. Átmérője 1·5 ctm.

- IV. 42. Egy 8 ctm. hosszú háromszög alakú, nem átfúrt, hanem tokba illeszthető, zöld kőből csiszolt gyönyörű balta. Élével ellentett csucsos része illet agancs vagy fa tokba. Miután áttetsző széle feltűnt nekem — analysáltattam azt Bécsben, s kitűnt, hogy csakugyan nephrit. Hasonló azon nephrit baltákhoz, melyek Zala-Apátiból kerültek a bécsi múzeumba, azon egy különbséggel, hogy a lengyeli példány valamivel sötétebb színű.

Egy breccia tömeg közé szorult jaspis kés.

Egy picziny, nem egészen 1 ctm. átmérőjű, vörösre égetett s igen vékonyan átfúrt agyag gyöngyöcske.

Egy igen durva, idomtalan agyag földöcske. Alsó része homorú, felső része gombban végződik, magassága 2 ctm. Alsó homorú részének átmérője 3·5 ctm.

Egy 3 ctm. átmérőjű, igen vékonyan átfúrt agyag golyó; még két, szintén átfúrt, de jóval nagyobb példány.

Egy fekete színű, simára fényesített, díszítés nélküli nagy agyag gyöngy.

Egy igen picziny, krétabetéttel díszített edényke, melybe a kéz kis ujjja is alig fér be.

Egy kő-vésőnek használat folytán lepattogott éle.

Két, sötét zöld patinával bevont bronz lemezecke, melyek egyikébe egy kerek kis mélyedés van verve.

Egy igen durva, gömb alakú, öblös részén bütykökkel ellátott s felső részén kerek szűk nyílással bíró ép edény.

81. szám. A sárga színű löszben egy fekete földdel behányt mély ér látszott, de kitisztítása után sem lehetett kivenni, hogy egykor árok vagy lakás lett volna. Benne:

Egy agyagból készült, egészen sértetlen harang alakú borító, minőt már a 43. számú üregben találtunk. Felső nyílása körül két szarva jobban kampós mint a 43. számú üreg példányán (v. ö. I. 11., 12.) s alsó nyitott része is szélesebb. Erről már tisztábban láthatni, hogy csakis leborított helyzetben volt használható. Magassága 11 ctm. Alsó nyitott részének átmérője 11 ctm. A felső kerek nyílás átmérője 2·5 ctm.

- IV. 43. Egy félig kész kőbalta. Alakja még idomtalan, éle ugyan már tökéletes, de fokán még befejezetlen, csiszolása is csak még nagyjában történt. Átfúrása megkezdett s a cső alakú eszköz dörzsölése által támadt kő-dugas még benne van a balta közepén, habár felénél tovább jutottak már a csak egy oldalon megkezdett fúrással. A balta hossza 10·5 ctm., a megkezdett lyuk átmérője 1·5 ctm. Általában azt találjuk a külföld félig átfúrt kőeszközein is, hogy a félig kész baltán kezdték már meg az átfúrást s csak azután fejezték be teljesen a csiszolást. Valószínűleg az átfúrásnál nem mindegyik példány kerülte ki a törés veszélyét, a midőn kárba veszett volna a szintén elég veszélyes csiszolási munka.

Húsz darab részint silex, részint jaspis penge, s egy rövid átfúrt szárú agyag kanál.

Golyó alakú öblös ép edény, három átfúrt s díszített füllel. Díszítése a felső részen krétabetétes, az alsó részen karczatos. Magassága 16 ctm. öblös részének átmérője 18 ctm.

82. szám. Az őskori temetőhely körül elszórtan:

Egy szép dolichocephal fej, melynek egész koponyateteje le van vágva s sehol sem találtatott meg annak hiányzó része. Lehetséges, hogy a halál után készakarva történt e csonkítás s a trepanationnak egy neme, hol a calvaria (koponyatető) e részét erekllye gyanánt tették el.

Szarvas-agancsból készült baltatok, melyen a nyél számára készült nagyobb, függé-lyesen át tört lyuk négyszögű, a kö-balta befogadására készített vízszintes lyuk pedig kerek. A baltatok hossza 11 ctm.

Egy 4 ctm. hosszú s 2 ctm. széles, igen tökéletesen csiszolt csont-véső.

Egy 6 ctm. hosszú, 3 ctm. széles, s 2·5 ctm. vastag kö-véső. Felső része négyszögű, rézsutosan csiszolt, éle felé pedig valamivel szélesebb.

Trapez alakú lapos s élén rézsutosan csiszolt kö-véső. Magassága 7 ctm., szélessége fölül 3 alul 5 ctm.

Egy csiszolt mészkődarab, s egy mészkéreggel bevont munkálatlan patakkavics.

Egy csiszolt kőbaltának hasogatott szilánkja, s két csiszolt dolgozó kö.

Három jaspis nucleus; egy 7 ctm. hosszú s 2 ctm. széles szépen hasogatott jaspis kés; egy vékony obsidian szilánk, két csiszolt kőbaltának töredéke.

Egy hosszabb csontból készült s csak egyik végén csiszolt csont-véső.

Egy szárcsontból csiszolt hegyes tű és egy másik lapos s mind a két végén kihegyesített 7 ctm. hosszú csont-tű.

Két jól égetett agyag gyöngy, melyek egyike concentricus körök s azok közepén egy ferde kereszt, valamint pontokkal díszített. E díszítés mélyen karczoltatott az agyagba.

Egy 9 ctm. átmérőjű kerek s hosszukás, felületén fényesre simított, s átfúrt agyag tömb és egy közép nagyságú agyag pyramis.

Egy 22 ctm. magas s felső részén ugyanoly széles, vastag falú s durva készítésű edény. Díszítése ujjbenyomásos koszorúból áll, melynek egyik töredékén meglátszik, hogy külön készült s nyers állapotában ragasztatott az edényre. Ugyanily módon ragasztottak a felső-ausztriai cölöpépítményekben kerekeket, díszítés gyanánt, az edények oldalfalára.

Egy szűk fenekű, közepén öblös, s fölül magas nyakú, díszítés nélküli fekete edény.

Egy 11 ctm. magas, pohár alakban egyenesen emelkedő s függőleges karczolatokkal díszített agyag edény.

Keményre égett kerek s hosszú agyag tömb, mely hosszában picziny lyukkal van átfúrva. Külső oldalán hosszában három barázdával bír. Valószínűleg fonálon függő nehezék gyanánt szolgált.

Egy állati alsó állkapca, melynek a hajlás szögleténél kerek áttört lyuka van. A lyuk, melynek álmérője nem egész 1 ctm. métert tesz ki, valószínűleg a gyilkoló fegyvernek nyoma.

Egy vékony bronz lemez darabja és 1·4 ctm. átmérőjű öntött bronz karika.

Két édesvízi kagyló; két igen erős vadkan-agyar; egy nagy bos priscus szarva, mely még a fej felerésznél van, és négy munkálatlan szarvas-agancs.

Egy tiszta graphitból készült edénynek vastag s erősen lefelé kanyarított peremdarabja. Ily graphit edények hasonló vastag peremmel előfordúlnak Magyarország, Karintia,

Alsó-Ausztria-, Szilézia-, Morva- és Csehországban.* Megjegyzendő azonban, hogy a tiszta graphitból készült edények középkoriak s a prähistoricummal semmiféle összefüggésben nincsenek.

83. szám. Az előbbeni lakások körül elszórtan :

Egy fél ctméternél valamivel vastagabb öntött bronz darab.

Két apró jaspis nucleus; tizenkilencz jaspis, két obsidián s egy szürke silex penge; két félkörívben csorbított vakaró.

Egy ép s egy félig ép gomba alakú talpcsöves agyag edény. Az ép példány vörös festékekkel volt díszítve s még most is meglátszik annak nyoma. A talpcső hossza 13 ctm. Felső zárt részén a cső kissé szűkebb mint alsó nyitott részén, hol 8 ctm. átmérőjű.

Két picziny edényke. Az egyiknek igen apró nyújtánya át van fúrva s roppant finom karczolatossá díszítése kréta agyaggal van kitöltve.

Egymás mellett fekvő, négy átfúrt s kerekre csiszolt cserép darab. Kettő ezek közül krétabetétes, kettő pedig karczolatokkal díszített edényből készült. (V. ö. I. 13.)

84. szám. A lakások körüli nagyobb területen elszórtan :

Tizennégy nagyobb nucleus; ötven részint jaspis, részint szürke silex penge; két picziny obsidián szilánk; tizenkét legnagyobbbrészt egyenes vonalban csorbított vakaró. A pengék egyikének alsó részén fekete szurok tapadt, melylyel valószínűleg a nyélbe tapasztották. Szurkot a prähistoricus népek úgy látszik általánosan használtak a kőszilánkok megerősítéséhez. A stockholmi múzeum szép csont szigonyaiba (Harpune) mindig szurokkal erősítették az éles s hegyes kőszilánkokat, s telepünkön többszörösen akadtunk már nagyobb szurokdarabokra.

Egy zöld kőből csiszolt s átfúrt balta töredéke s egy trapez alakú kisebb, csiszolt kővéső.

Egy 15 ctm. hosszú átfúrt s csiszolt csont-kalapács. Az átfúrt lyuk átmérője 2 ctm.

Két szarvas-agancsból készült szerszámnyél, melynél az agancs hosszában, a sejtes puha részben vájt lyukon kívül, az agancsszárnak egyik fele része megmaradt, hogy a mély kivájt üregbe illesztett szerszám még azonfelül a nyélnek lapos nyújtányához kötve erősebben tartsa össze a szerszámot nyelével.

Tíz darab, csak egyik végén kihegyesített, csiszolt csont-tű.

Egy 18 ctm. hosszú agancs szerszám, mely nem csak vastag végén faragott, hanem hosszában két oldalon laposra van vágva.

Egy nagy szarvas-agancs, melynek mellékágai lefűrészeltettek; egy alsó részén simán vágott zergeszarv s egy erős vadkan-agyar.

Négy, minden díszítés nélküli, jól égetett agyag gyöngy, és egy kúp alakú függélyesen átfúrt orsógomb.

Négy tökéletlenül égetett s átfúrt agyagpyramis töredéke, melyek közül csak egyiknek felső részén van meg a mélyen vájt ferde kereszt.

Durva szemcséssel kevert agyagból készült, s félig égett, rövid átfúrt szárú kanál.

Egy 10 ctm. magas s 8 ctm. átmérőjű, pohár idomú edény, vízszintesen átfúrt kisebb füllel s bütyökkel.

* Meyer «Gurina» 73. lap.

Egy magas nyakú és ívezetes fülű díszítés nélküli edény.

Egy 5 ctm. magas s felső tágas részén 12 ctm. átmérőjű, egyszerű agyagsésze.

Egy 8 ctm. átmérőjű s csúcsban végződő edényfödő. Díszítése a külső részen **IV.44.a,b.** négy, kereszt alakban elosztott levél idomú mélyedés s azok közé helyezett két pontból áll. Felső csücskös nyújtványa vízszintesen van átfúrva. A fődő széle is két egymással ellentett oldalon át van fúrva, hogy azon az edényhez erősíthetessék.

Egy nagyobb graphit darab, mely egy tisztán graphitból készült vastag edénynek a töredéke V. ö. 82. sz. üreget.

85. szám. Egy külföldi szaktudós látogatása alkalmával abban hagytuk a lakások körüli munkát s a temetőben kezdtünk egy üreget kiásni, hogy bemutathassunk egyet azon zsugorítva fekvő helyzetben eltemetett csontvázak közül, melyek újabb időben kiválóan fölkellették a régészek figyelmét. Olaszországban Chierici,¹ Csehországban pedig Jelinek² szolgáltatott számos leletből újabb adatokat a zsugorítva fekvő halottak (liegende Hocker) eddigi eléggé gyér ismeretéhez. Ez újabb adatokat akarom e helyen pótolni. Prága közelében *Branik-Hodkovičky* községek határában hét csontváz találtatott, melyek jobb oldalon fekvő, jobb kézzel a halánték alá nyúlva olyképp voltak erősen összezsugorítva, hogy a fej dél, a láb észak felé s az arcz kelet felé fordult. A mieinktől eltérő különbség csak az, hogy egynek kivételével valamennyi faragatlan kövekből rakott sírban találtatott. Az edények graphitosak s korongon készültek, alakjuk azonban hasonló a mieinkhez s ezek nemcsak a sírban voltak, hanem a sír fölött is, közvetlenül a humus alatt, hol erős tűznek látszott nyoma. A csontvázak mellett bronzok voltak s a homokos talaj alá rejtett csontok, az állkapcát kivéve, az érintés után elporladtak. *Bechlinben* Raudnic mellett (Csehország) a mieinkkel teljesen azonos irányítású, jobb oldalon fekvő, zsugorított s patinától festett 5 csontváz találtatott, kőszírnélkül, nem is egész 40 ctm. mélységben. Az edények legnagyobb részét korongon készültek szürke, vékony falazatú agyagból. A koponyák kivétel nélkül dolichocephalok s így eredeti, még egészen tiszta fajra engednek következtetni, a mit Csehországban már ismételtelen constatáltak. *Kunewald*³ mellett Morvaországban egy dombon 10 sírra akadtak, melyek két sorban voltak s a tetemek délkeletről északnyugati irányban összezsugorított kézzel és lábbal a bal oldalon fekvő találtattak 0·90 egész 1·50 ctm. mélységben, a jelenlegi korhanyrétegnek nem egészen alsó részében. Mellékletök apróbb fekete edényekből s néhány bronz ékszerből állott. A koponyák némelyike trepanált volt. Ugyanilyenek még Csehországban Kl.-Čičevic, Schallan és Unetic-ban találtattak.

Olaszországban Chierici ismertet Remedello- (bresciai kerület), Cumarola- (modenai kerület), Scurgola- (római kerület), és Cantalupóból (római kerület) egy új paletnologiai csoportot, melyet «eneo-litico»-nak nevez el, mert e sírmezőkben a csontvázak mellékletei remek kő fegyverekből állanak, a melyek között azonban réz és bronz fegyverek, főleg török találtatnak. A csontvázak nyújtott és zsugorítva fekvő helyzetben vannak eltemetve, mellékletök azonban egy ugyanazon korra vall. A Pó környékén levő remedelloi sírmezőből már

¹ Bulletino di Paletnologia Italiana an X, Nro 9, 10: I sepolchri di Remedello nel Bresciano e i Pelasgi in Italia. és Anno XI, 9, 10: Nro Nuovi scavi sepolcreto di Remedello.

² «Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien» XIV. B. IV. H. Jelinek «Aus den Grabstädten der liegenden Hocker.»

³ «Mitth. d. anthr. Gesellschaft in Wien» XIV. 2. és 3. F. 59. l.

80-nál több sírt bontottak fel, melyek minden irányítási szabály nélkül általában nyújtott helyzetben s csak részben összehuzott lábbal oldalt fekvő (és pedig váltakozva jobb és bal oldalon) helyzetben találtattak. Sőt egy esetben ülő s más esetben a hissarlikiakhoz hasonló, térden fekvő helyzetet constatáltak. A testeket a pusztá földbe ugyan, de oval alakú sírgödörbe fektették. A koponyák dolichocephalok és brachicephalok.

A cantalupo-i sírmezőben is kétféle a fekvési helyzet; «scheletro alquanto raggrupato» és «scheletro quasi disteso».

Mind e körülmények s a számos temetkezési változat mindmegannyi eltérések a Lengyelen szigorú következetességgel megtartott szabályosságtól. De a tárgyak is, melyek ez egész csoportnál nagyon határozott s egyöntetű typust mutatnak — teljesen elütnek a lengyeliéktől.

Felső-Ausztriában P. Karner Lambert fődözött fel Roggendorfbán (Ober-Hollabrunn járás) egy ugyanily sírmezőt zsugorítva fekvő csontvázakkal, kö eszközök és bronz pipere-tárgyak mellékletével. A «Mittheilung der Anthropologischen Gesellschaft in Wien» 1883, XIII. B.-ban írja le az 1878 óta napfényre került összesen hét csontvázat és mellékletét; azonban ez évben hozzám intézett levelében tudatja: hogy azóta számos s igen fontos új leletekre akadt, melyeket terjedelmesebb munkában szándékozik közzé tenni. E leletek egyes körülményei feltűnő hasonlatosságot mutatnak a lengyeliékkal. Valamennyi zsugorítva fekvő helyzetben van eltemetve, úgy hogy fejök délnek fekszik s arcuk keletnek fordul. A mostani felülettől csak 0·5—0·55 ctm. mélyen fekszenek, tehát lehetséges, hogy azokat is nem sírgödörbe, hanem csak a földfelületre fektették s úgy kotortak fölójok ismét földet. Feltűnő, hogy a hét csontváz között is volt egy, mely összehuzott térdekkal, s arcczal földre borult helyzetben találtatott; tehát ugyanazon változat, mely Hissarlik (Hanai-Tepéh) s Remedellóban is észleltetett. A koponyák határozott dolichocephal typusa, a bronz fegyverek hiánya, s az edényeken a bütyök-dísz, valamint terjedelmes öblük melletti picziny fenék — mindmegannyi analogiák a lengyeli teleppel.

Legérdekesebb — mint P. Karner leveléből értesülök, — hogy ujabban ugyanott megtalálták a lakásokat is, melyek szintén méhkas alakú s felülről nyiló, egészen földbe ásott üregekből állanak.

Telepünkön a 85 sz. üregben igen szép, teljesen ép csontvázra akadtunk, mely a szokott szigorúan következetes irányban, keletfelé fordultan jobb oldalán feküdt, erősen összezugsugorított kézzel és lábbal. Melléklete a következőkből állott:

Az állkapcza alatt tizenhét tertiär dentalium csiga, melyek legnagyobbbrészt barna vörös mázzal vannak bevonva. Ez egyenes és hosszú fossil csigák között három picziny, lapos ércz gyöngyöcske volt, melyekben az érczet egészen átmarta a világos zöld színű patina. Mélyebben kutatva a nyakesigolya körül ismét tizenkilencz dentalium csigát leltünk, melyeken szintén meglátszik a vörös máznak nyoma. E csigácskák között — némelyiken még reá fűzve, — tizennégy lapos, apró ércz gyöngy hevert. Miután már ismételten többszörösen akadtunk e dentaliumok között ily lapos ércz gyöngyökre, nagyon valószínűnek látszik, hogy az egész nyakék úgy alakult, hogy az egymásba illesztett dentaliumokat a reá fűzött ércz gyöngyök tartották erősebben össze.

Dentaliumokból vagy madárcsontokból, közben alkalmazott apró gyöngyökkel szalag-ékszert alkotnak Amerika vad törzsei, melyet a fej hátsó részére alkalmaznak úgy, hogy elég

hosszúan lóg le a háton.¹ Amerika legészakibb részén lakó indiánoknál Swan² egy különös fejdíszet látott, mely dentaliumnak héjjaiból összeállított szalagból áll s ez diadem gyanánt a fejet övedzi körül s mind a két oldalán ugyanilyen módon készült szalag lóg le. A kobani³ (Kaukázus) prähistoricus sírmezőben dentalium helyett bronz csövekből alkotott tagozott láncz-szalagokat találtak. Különben ugyanilyen réz csövecskéket már ismételten találtunk a dentaliumok mellett, a lengyeli csontvázakon is.

A kar körül egy gyönyörű ősi kagylóból vágott tojásdad alakú karperecz. Hosszátmérője 8 ctm., szélességi átmérője 7 ctm. Legvastagabb részén 1·8 ctm.-t tesz ki, mely azután mind a két részén szabályosan keskenyedik s legkeskenyebb részén 0·8 ctm. Több helyen még vastagon tapad rajta a barnavörös máz. Legszeleesebb részén egymás mellett, egymástól egy ctm. távolságban három lyuk van; mely lyukakon át valószínűleg ismét nagyobb ősi kagylóbélből készült gyöngyök csüngtek, mert a karperecz mellett csakugyan találtunk 1·5 ctm. hosszú s 0·8 ctm. vastag, ugyanolyan kagylóbélből készült s hosszában átfúrt nagyobb gyöngyöket. A karperecen van ugyan még két helyen rézsútosan s szabálytalanul átmart lyuk, IV. 45. azonban meglátszik rajtok, hogy az idő vas foga marta azokat a kagyló-állományba.

A bal kéz mellett egy ketté törött, világos szürke színű silex penge.

Egy igen szép, 13 ctm. hosszú s 3·5 ctm. széles, szürke kőből csiszolt balta. Az átfúrt lyuk átmérője 1·5 ctm. Kevésbé volt még használva. Általában kevés kivétellel csak a tete-mek mellett találunk ép kőbaltákat.

Az arcz előtt egy jól kiégetett, durva, egyszerű ép edényke.

Egy agyarból hasogatott s csiszolás által kiélesített kés.

A test hosszában egy egészen fehéres színű 2·5 ctm. széles s 12 ctm. hosszú igen IV. 46. szép és szabályosan készült silex kés.

Egy tölcser alakú 3 ctm. hosszú s vastagabb végén 0·5 ctm. széles csiga, mely vastagabb részén át van lyukasztva.

Egy finom szemcsékkel kevert agyagból készült, igen porladozó edény, mely fekete alapon vörösre volt bemázolva. Az edény körül mészszerű üledék rakodott le, mely az edény vörösmázolását is magába vette. E porladozó edényből csak néhány töredéket lehetett kiszedni.

86. szám. Az előbbeni lakások helyén ismét egy alsó részében ép, tojásdad alakú üreg. Mélysége 260 ctm. Hossza 242 ctm. s szélessége 237 ctm. Legnagyobb részét a lakásban s csak csekély részben a lakás körül következő tárgyak voltak:

Tíz nagyobb nucleus, melyek minden oldaláról szilánkok hasogattattak.

Tizenöt, legnagyobb részét jaspisból igen szabályosan hasogatott késpenge. Két pengének alsó vége gondos csorbitás által keskeny és hosszú csúccsal bír, melyet nyélbe illesztettek volt, s e keskeny részén fehér színű vastag anyag tapad, melylyel valószínűleg ép úgy mint a szurokkal nyélbe erősítették a pengét.

Huszonegy jaspis darab, mely a kő-kések készítése alkalmával mint hasznavehetetlen töredék maradt fenn.

¹ Virchow R.: «Das Gräberfeld von Koban». 40. l.

² James G. Swan: The Indians of Cape Flattery (Smithsonian Contribution), Washington 1869. p. 16. fig. 3. id. Virchow R.: u. o.
Virchow R.: u. o.

Két darab, felső végén egyenes vonalban csorbított jaspis vakaró.

Hét obsidián szilánk, melyek közül négy darab keskeny, hosszú s igen szabályosan készült késpenge; az egyik széles s éles vakaró; kettő pedig vastag hulladék darab, melyek hátsó része a kő természetes alakjában maradt meg, t. i. durva és ragyás.

Egy szilánkhasonlatra használt, minden szögletén tompára kopott kődarab.

Egy hófehér színű, áttetsző, tiszta hegyi kristály darabja.

Négy csiszolt kőbaltának töredéke, melyek közül csak egyiken látszik meg az átfúrás nyoma.

- IV. 47. Egy fölül domború, alul lapos és tompa végű, igen elhasznált csiszolt kőbalta, mely a fúrásrészen törött el.

Egy sima felületű homokkő-darab, melynek keskeny csatornájában valószínűleg csont tüket csiszoltak.

Nagy örlőkőnek tizennégy töredék-darabja s három edénysimításra használt lapos patakkavics.

Végén kerekre csiszolt lapos csont eszköz, mely valószínűleg edénysimításra használtatott, s hét csiszolt hegyes végű csont-tű.

Egy 34 ctm. hosszú állati szárcsont, melynek középső része simított. Korcsolya nem lehetett, mert nem egész hosszában, hanem csak középső részén csiszolt. Talán bőr simítására használtatott, mint manap is a cipészek a térdre fektetett bőrt ily szárcsont középső részével simítják.

- IV. 48. Három darab szarvasagancs, melyek mindegyikén több oldalról mély és igen széles barázdájú fűrészelés kezdetett meg. Az egyiknek vége faragás által van kihegyesítve.

Hét különböző nagyságú csonka pyramis, melyek egyikén sincs meg fölül a szokásos ferde kereszt. Legnagyobb részt csak félig vannak égetve s az egyiken az égetésnek épen semmi nyoma, mert olyan, mint a mi szárított vályagjaink.

Egy 26 ctm. átmérőjű, jól kiégetett agyag tömb s öt szarv alakú, függőlegesen átlukasztott magas edényfűl, melyek közül háromnak törésszélei simára koptak.

Egy vastag s jól kiégetett agyag henger, mely hosszában vékonyan átlukasztott. Hossza 13 ctm. s vastagsága 6 ctm.

Egy felső részén lesimított tűzpad-darab. Alsó részén egy keresztbe fektetett vessző mélyedése van s egész vastagságában nagyobb lyukakkal van keresztül törve, melyeken át a hamut távolították el a tűzhelyről. V. ö. 79 sz. üreggel.

Hat különböző nagyságú agyag gyöngy, s négy magas talpcsöves tálnak töredéke.

Három, felső részén félköríves markolattal, durva agyagú nagy edényborító. Az edényfal vastagsága 2.5 ctm.

Egy igen durva, szemcsés agyagból készült s kívül belül vörös színűre mázolt fődő. Átmérője 9 ctm. A fődőnek felső domború részén egy 7 ctm. hosszú, 2.5 ctm. magas s hat kiálló tövissel díszített bordája van, mely vízszintes irányban egymás mellett négy lyukkal van átfúrva.

Sok durva, legnagyobb részt díszítés nélküli edénytöredék, némelyeken azonban nagy háromszögek vannak krétával kitöltve; tűzpad-darabok; hamu; konyhai csonthulladék, melyek között édesvizi kagylók, egy nagy hálnak gerincecsontjai, erős vadkanagyar s különféle más állati fogak találtattak.

87. szám. Kerek lakóhely. Mélysége 254 ctm. Hossza 245 ctm. Szélessége 213 ctm.

Tartalma:

Tizenhárom széles lapokkal bíró jaspis nucleus; tizenegy szépen hasogatott kő-kés; nyolcz hasznavehetetlen jaspis töredék, mely a pengék készítésénél hullott el; három keskeny s vékony obsidian szilánk; öt a felső végén félkör ívben csorbított silex és jaspis vakaró.

Két igen elhasznált csiszolt kőbaltának töredéke, melyek az átfúrás helyein törtek el. Az egyiknek átfúrásán szabad szemmel is tisztán látható párhuzamos karczolatok vannak, melyek az átfúráshoz használt homok- vagy quarcz-szemek nyomai.

Egy vadkan-agyarból hasogatott s csiszolás által kiélesített vakaró. (V. ö. IV. 33., 34.)

Tíz darab különböző nagyságú, csiszolt csont-tű, melyek közül kettő mind a két végén kihegyesített. A legkezdetlegesebb csonthorgok szintén ugyanily alakúak, csak hogy azok középső részén rendszeren egy kis mélyedés van a fonál megerősítésére, a mely ezeken nincs meg.

Öt szarvas-agancs, melyek közül kettőnek hegyes vége csiszolással, más kettőé pedig faragással van kidolgozva. Az egyiknek vastagabb végén fúrás kezdettek.

Egy vastag szarvas-agancs töve, mely mind a két oldalán elég simán van lefűrészelve.

Egy vakaróhoz hasonló 2.5 ctm. s vékony nyélben végződő agyag tárgy, melynek IV. 49. széles végén négy kiálló fog. Valószínűleg edény-diszítésnél párhuzamos vonalak karczolására használtatott.

Egy gomba alakú talpesöves edénynek töredéke, mely koromfekete és fényesre simított, habár máz nélküli. A tál feneke bekarczolt ferde kereszt s a körül concentricus körökkel van diszítve. Kereszt-diszítés sánczunkon már a 41. sz. üregben is fordult elő.

Öt nagy és durva készítésű fazéknak fenékrésze; egy mészkő-képződménynyel bevont munkálatlan agancs, s egy erős vadkan-agyar.

Hamu- vagy tűzpad-darabok ez üregben nem találtattak s így kizárólag csak lakóhely lehetett.

88. szám. Kerek lakás. Mélysége 246 ctm. Hosszúsága 268 ctm. s szélessége 214 ctm. Alsó részét nagy mennyiségű hamu borította, melyben következő tárgyak voltak:

Kilencz nucleus; tizenhárom szabályos kő penge; hat szilánk-hulladék; három szép obsidian penge; négy jaspis vakaró, melyek közül kettőn fekete szurok tapad, melylyel nyélbe erősítették; és három kisebb fekete szurokdarab.

Három, mind a két oldalán csiszolás következtében kivájt medenczével bíró puhább homokkő-darab.

Hat sima kő, melynek középső medrében kő-eszközök csiszoltattak. Az egyik vörös homokkő mélyre csiszolt medrén kívül, vastag részén is négy keskeny barázdával, a melyben vékonyabb tárgyakat, valószínűleg csont tüket élesítettek.

Örlő kő alsó részének hét darab töredéke, melyek közül kettőn elég vastag rétegben piszkos fehér színű pép tapad.

Egy kisebb kerek kő, melynek átmérője 5 ctm. Alig tartaná az ember apró voltánál fogva zúzókőnek, azonban szintén fehér pépnek viseli a nyomát.

Egy csiszolásra használt háromszögű, lapos kő; s egy apró, sima patakkavics, s két csiszolt kőbaltának töredéke.

Két picziny bronz lemezecske s egy bronz sodronyból készült «W» alakú szigony

nélküli kettős horog. E szigony nélküli kettős horgok * határozottan a legősibb alakok közé

IV. 50. tartoznak. Leginkább a schweizi ** s a felső-ausztriai czölöpépítményekben találtattak.

Két hegyesre csiszolt agancs, mely vastag végén kis lyukkal van átfúrva.

Két vékony agancs-hegy, melyek egyikén két, másikon hét széles és mély barázda van fűrészelve. E mély barázdák kő pengéből csorbitott fűrészre engednek következtetni. (V. ö. IV. 48.)

Öt darab, vastag mész-szivaggal bevont, mind a két végen elég simán lefűrészelt s részben faragott szarvas-agancs.

Egy szarvas-agancs, mely egyik végén hegyesre faragott s vastagabb részén kivájt, hogy nyelet lehetett abba illeszteni.

Egy fossil kagylóból készült karperecznek töredéke, mely 3 ctm. széles s 1 ctm. vastag. (V. ö. IV. 48.)

Öt jól kiégett, fényesre simított, díszítés nélküli agyag gyöngy.

Öt szarv alakú magas edényfűl, melyek közül kettőnek törés szélei tompára koptak.

Egy rövid, átfűrt szárú agyag kanál s egy edénytartó vastag agyag karika töredéke.

Egy 11 ctm. hosszú s 5 ctm. vastag, jól égetett agyag henger, mely hosszában szűk lyukkal van átfúrva.

Öt darab, felső részén minden jel nélküli átfűrt agyag pyramis, melynek oldalfalairól kisebb darabok pattogtak le. Valószínűleg összeütődés okozta e csonkítást s ez érv lehetne arra nézve, hogy ezek szövöszék nehezekei voltak.

IV. 51. Egy kos-szarvhoz hasonló, párhuzamos mélyedésekkel egészen körülvett agyagdarab. Valószínűleg a «nyakpárna» nevezet alatt ismert agyagtárgynak csúcsát képezte, vagy fűl gyanánt alkalmazott nyujtványát egy nagy edénynek, minők Hissarlikban gyakran találtattak. (V. ö. Schliemann «Ilios» 659. lap, 1369. ábra.)

IV. 52. Egy picziny 4·5 ctm. magas, igen durva készítésű, ép agyag edényke. Picziny nyaka 2 ctm. átmérőjű nyílásban végződik; hasas részén pedig 5 ctm. az átmérője.

Egy 12 ctm. magas s 15 ctm. széles, durván készült s vastag falazatú fazék, melynek fenekét az edény belső részén fehér színű kéreg, valószínűleg ételmaradék fűdi.

Hat nagy fazéknak igen vastag fenék-része, melynek majdnem mindegyikén fehér színű kéreg látható.

Tíz darab munkálatlan agancs, két bölény-szarv, igen sok durva edény-töredék s égetett agyag-tuskók.

89. szám. Kerek, szépen elvált lakás, a mostani felszíntől számítva 258 ctm. mélyen. Hossza 287 ctm. s szélessége 253 ctm. A lakás déli oldalán körülbelül 150 ctm. mélyen egy fülke volt, melyben edénytöredék s körülötte elszenesedett köles-mag hevert. A lakáson kívül pedig, de közvetlenül mellette egy ép emberi koponya, de semmiféle más emberi csont nem volt. Magában a lakó-üregben sok hamu s edény-töredék között volt:

Egy 1·5 ctm. átmérőjű, lapos és kerek bronz korong, melynek hátsó felén félkörben

* V. ö. Herman Otto «Ösi elemek a magyar népies halászeszközökben». «U. Arch. Ért.» V. k. 3. szám 159. l., 12. ábra.

** Mortillet «Musée préhistorique»-ban, az LXXXVII., 1025. alatt adja egy ilyennek rajzát, mely a neuchateli czölöpépítményekben találtatott.

emelkedő ívezetje van. E bronz tárgy nem kovácsolt, hanem öntött. Gomb gyanánt alig szolgált, mert a fülhöz hasonló ívezet majdnem egy ctm. magasságban emelkedik ki.

Egy 1·4 centimeter átmérőjű bronz félgömb, hátsó homorú felén csekély füllel. A sötétzöld színű és porhanyú patina majdnem egészen átmarta már. Ez üres, félgömb alakú pitykegombok a bronzkori leletek között gyakoriak és pedig vagy két ellentett részen apró lyukkal áttörve, vagy a korong belső homorú részében a felvarrásra szolgáló füllel. A bronzkor fejlettebb szakaszában általánosan elterjedt ruhadisz gyanánt szolgált. A krími edényfestések után különféle ruhákra alkalmazták. A kobani (Kaukaszus) ¹ sírmezőben legnagyobbbrészt a fej körül találták, miből arra lehet következtetni, hogy süvegdíszre használtatott. Nagyon gyakoriak ezek hazánkban, ² Ausztria-, Lengyel- és Németországban, sőt a stockholmi múzeumban is van egy helyről meglehetősen számmal.

Két 3 ctm. hosszú s 1·5 ctm. széles, cső-alakra hajlított bronz lemezecke, melyet sötétzöld patina borít.

Egy igen vékony, két soros bronz spirális, mely mind a két végén hegyes, s igen szép világos zöld színű fényes patina veszi körül. A karika átmérője 1·5 ctm. Valószínűleg hajvagy szakál-göndörítő ³ volt, minők nemcsak Schliemann trojai ásatásaiban, hanem a czölöp-építményekben is előfordúlnak.

Négy szabályos kő penge s hét hasznavehetetlen, szabálytalan jaspis szilánk.

Egy trapez alakú sötét-szürke, kőből csiszolt véső s egy csiszolt kő-baltának töredéke.

Egy csiszolt kő-eszköznek töredéke, mely egyik oldalán sűrűen egymás mellett egyenközüen barázdált.

Egy dülény négyszögű lapos és sima dolgozó kő, hosszúsága 10·6 ctm., szélessége 5·5 ctm.

Egy 8 ctm. hosszú s 5·4 ctm. széles, fehér színű kőből, trapez alakra csiszolt balta. Erős használat folytán, mind a két oldalról nagyobb szilánkok pattogtak le, éle azonban még egészen tökéletes. Mint már nagyon elhasznált és kevésbé alkalmas szerszámmal vörös festéket dörzsöltek, mely vastagon tapadt e kő szerszámra.

Egy fúrás-részén törött kő balta, melynek fokáról és mind a két oldaláról szilánkok pattogtak le, egyik lapján vörös festéknek nyoma látható.

Egy henger-alakú keskeny és hosszú csiszolt kőbalta, mely picziny átfúrásánál törött el. A balta hossza fokától az átfúrásig 7 ctm. s vastagsága 2 ctm..

Egy körte alakú, agyagból készült, fekete színű s jól kiégetett orsógomb. Magassága 3 ctm. Függőleges s vízszintes karczolatokkal van díszítve.

Egy szemcsés agyagból jól kiégetett tömör s 76 centimeter széles hamu-kotró. (V. ö. II. 18.)

Egy égetett agyag-darab, mely lakás- vagy tüzpad oldalfalát díszítette. A felső sima részen újjal nyomtak abba csigavonalas díszítést s fehér mázzal, talán mészszzel vonták be annak felületét, mely még most is elég vastag lemezekben látható.

¹ R. Virchow «Das Gräberfeld von Koban», 50. l.

² Hampel «Arch Ért.», 1886., VI. k., 1. sz., 14. l.

³ V. ö. Helbig «Das homerische Epos» 167. l.

Egy fekete színű s fényes, kettős öblű edénynek töredéke.

Egy igen csinos, egészen épen maradt 5 ctm. magas s ugyanoly széles, vörösre égetett erős edényke. Alsó része gömbölyű, fölül 25 ctm. átmérőjű kerek nyílással, s közel a nyíláshoz két ellentett oldalon a földő megerősítése végett át van lyukasztva.

Egy 17 ctm. hosszú és vastag végén 1·5 ctm. széles csiszolt csont-tű, mely csak egyik végén van kihegyesítve.

Egy vadkanagyardból hasogatott s kiélesített kés és egy állati szárcsont, mely egyik végén rézsutosan simára csiszoltatott.

Egy 11 ctm. magas s igen vastag falazatú edény. Vastag, fül gyanánt szolgáló nyújtánya vízszintesen van átfúrva, peremén rézsutos karczolatokkal.

Egy másik apró 6 ctm. magas edényke, melyen a pereméhez egészen közel eső bütyök függőleges irányban van átlyukasztva.

Egy igen durva agyagú golyóhoz hasonló edényke, melynek szélén, két ellentett oldalon függélyesen átlyukasztott nyújtvány van a földőnek megerősítésére. Az edény 5 ctm. magas, átmérője öblös részén 7 ctm. Közvetlenül mellette egy földőcske feküdt, mely bizonyára hozzá tartozik, mert egészen reá illik az edényre. A földő széle két ellentett részén át van fúrva, a közepén pedig függélyesen emelkedő 1·5 ctm. magas tövis, mely körül diszítés gyanánt néhány mélyített szabálytalan kör vonul.

V. 53.
54. b, a.

Egy durva agyagú, vörösre égetett ép tál. Magassága 10 ctm., átmérője a felső részén 15 ctm.

Hat jól kiégett agyag pyramis, melyek közül csak egynek felső csonka részén van meg a ferde kereszt mélyedése.

Két fekete színű s fényesre simított agyag gyöngy s egy graphit darab.

Egy 24 ctm. hosszú s 17 ctm. széles kő-darab, mely felső részén sima, alul pedig domború; egy tojásdad alakú 8 ctm. széles s 13 ctm. hosszú, örlésnél használt zúzó-kő; egy csiszolt vékony homokkő-lap.

Egy magas, gomba-alakú talpcsöves tálnak töredéke, valamint sok cserép-darab s konyhai hulladék csont.

90. szám. Kerek lakás 269 ctm. mélyen. Hossza 310 ctm. s szélessége 300 ctm. Benne igen sok hamu, temérdek edény-töredék, állati csont-hulladék s azon kívül:

Tizenhét nagy jaspis mag-kő, melyekről szilánkokat hasogattak, — huszonnyolcz szabályos és szép kő-kés, melyek közül több példányon vastag szurok-kéreg látható, melylyel a nyélbe erősített. Azt láttam e példányokon, hogy a kő-kések hosszúságának nagyobb része volt a nyélbe erősítve, miáltal erősebben állott a nyélben s a penge sem volt oly nagyon a törésnek használat alkalmával kitéve, sőt némely példányon azt látom, hogy a kőkés nem egyik végén, hanem néha a pengének egyik fele egész hosszában volt nyélbe erősítve.

Negyven darab jaspis töredék, mely a kő-kések készítése alkalmával hullott le.

Nyolcz darab, a felső végén igen szabályosan kicsorbított vakaró, némelyike mind a két végén ki van esorbítva, talán mert mind a két végét használták, vagy hogy a kézben tartva a hegyes törések ne sértsék meg a kezét.

Tizenkét darab különböző nagyságú és alakú, jól égetett agyag gyöngy, melyek némelyike karczolatokkal van diszítve.

Hét darab igen szabályos, keskeny, fekete obsidián penge, melyek oly vékonyra vannak hasogatva, hogy élök majdnem a borotvával vetekedik.

Három darab fekete obsidian hulladék, mely a mag-kőnek szélső részét képezte, mert az egyik felén ragyas felülettel birnak.

Kilencz darab csiszolt csont tű, melyek legtöbb példánya mind a két végén igen hegyesre csiszoltatott. Az egyik 8 ctm. hosszú példány, egyik végén igen hegyes tűt, a másikon pedig 1 ctm. széles csiszolt vésőt képez.

Szarvas-agancs, mely az agancsrózsa tövén elég simán van lefűrészelve.

Egy huszonnégyszögű s elég simára csiszolt kő-eszköz. Hossza 14 ctm., szélessége 7 ctm.

Egy homokkő-darab, mely alsó részén domborúra csiszoltatott.

Egy lapos, s félkör alakra csiszolt kő-darab, szélessége 14 ctm., szélén köröskörül csekély mélyedés van vájva, mely arra enged következtetni, hogy nehezék gyanánt szolgálhatott.

Hét darab különböző nagyságú agyag pyramis, melyek legtöbbje felső részén ferde keresztrel van diszítve. Az egyik feltűnő módon a felső részén feketére égett, míg talpa vörös. Az egyik ferde keresztrel bíró példány nem mint rendesen egy oldalról, hanem mind a két oldalán van átfúrva. Ki van azonban zárva a lehetőség, hogy a mélyített kereszt a fonál által V. 55. okozott keresztkötés mélyedése volna, mert az átfúrás az oldalrészek közepén történt, a szokásos felső ferde kereszt vonalai pedig a sarkokat kötik össze.

Egy 4 ctm. hosszú, 2 ctm. széles, puha homok-kő, melynek egyik oldalán teknőszerű mélyedés, a másikon ferde kereszt van vájva.

Egy szarv alakú edény töredéke, egyik oldalán picziny átfúrt bütyökkel. Az edény V. 56. igen durva agyagú nagy fehér szemcsékkel kevert s falazata 1 ctm. vastag.

Egy nagyobb édesvízi kagyló töredéke, s egy vadkanagyar.

Egy csontból készült kanál. Szélessége 3 ctm., hossza 3·5 ctm.

Egy csinos, öblös, krétabétettel diszített edény, melyről csak tágas pereme törött le. V. 57. Alakja ugyanaz, mint a legtöbb krétabetétes s vékony falazatú edényé. Diszítése, az ilyen edényeken oly gyakran előforduló «W» alakokból áll, melyek krétával töltettek ki.

Egy tömör s jól égetett agyag golyó, átmérője 3 ctm.

Egy 5 ctm. széles, alsó részén domborúra csiszolt kő eszköz.

Egy gomba alakú talpcsöves tál töredéke, mely a csőnek felső részén s a tál fenekén erős égési nyomot mutat. A cső szélessége 7·5 ctm.

Egy agyagból készült s keményre égett láb, meghajlott térddel s felső lábszárának közepén eltörve. Magassága a talpától térdig 6·5 ctm., a lábfej hossza 2·4 ctm. Az alsó láb- V. 58. szár vastagsága valamivel több 1 ctm-nél, a felső lábszár vastagsága pedig 2 ctm. Valószínű azonban, hogy csak edénynek s nem bálványnak képezte lábát, mert bálványt még nem találtunk, de lábszár már több fordult elő.

91. szám. Kerek lakás, melynek méreteit azonban tüzetesen nem lehetett meghatározni; valamivel kisebb volt az előbbieknél s benne:

Négy jaspis nucleus; tizenkilencz ép kő- és jaspisból s részben silexből; hét szabályosan csorbított vakaró; husz jaspis és silex szilánk-töredék; két igen szép éles és keskeny obsidián penge s egy felerészben ragyas felületű obsidián hulladék-darab.

Öt csiszolt, részben csak az egyik végén, részben pedig mind a két végén kihegyesített csont tű; az egyik példány 15 ctm. hosszú.

Három átfúrt szárú agyag kanál. Az egyik picziny, egészen ép; a másik törött, feltűnően vastag agyagból készült, belső mélysége 6 ctm. s átmérője 9 ctm. A harmadiknak csak átfúrt csücske maradt meg, mely igen vastag és nehéz. Feltűnő, hogy ezen a törésrész ép oly módon kopott tompára, mint néhány csücskös nehéz fűlnél s így ez is nehezek gyanánt szolgálhatott hálókra.

Két igen picziny fenekű, különben vastag falazatú s öblös edénynek töredéke.

Négy edénynek fele része, melyek közül kettő krétabetéttel, egyik pusztán függőleges karczolatokkal s a legnagyobb példány körömkarczolatokkal van díszítve.

Egy gomba alakú talpcsöves tálnak töredéke, a cső átmérője 5·5 ctm. és egy nagy edényborítónak ívezetes markolata.

Egy fekete színű s fényesre simított, nagyobb agyag gyöngy s egy szarv alakú csücskös nagy edényfűl.

Két agyagból készült, jól kiégetett s vastag hamukotrónak töredéke. (V. ö. II. tábla, 18. ábra.)

Egy mindkét felén simára fűrészelt vastag agancsdarab és egy 13 ctm. hosszú vadkanagyar.

Egy még fiatal bos priscus szarvának töve, mely vékonyabb részén lefűrészelt és egy szarvas agancs hegye, vastagabb végén erős égési nyomokkal.

Igen élénk vörös színű vasoxyd festéknek törmelékei.

92. szám. Kerek üreg 179 ctm. mélységben. Hossza 241 ctm. s szélessége 230 ctm. Ez üreg alsó része tele volt hamuval s teljesen analog az 57. számú üreggel. A felsőbb réteggel tehát a beiszapolt föld között négy elszórt jaspis darab hevert; az üreg fenekén a hamu között tíz átfúrt agyag pyramis és négy, azon díszített félhold alakú «nyakpárna» nevezet alatt ismert agyag tárgy töredéke, melyenről már a 43. sz. üregnél volt szó (v. ö. III. tábla), s egy ép fazék, de semmi más tárgy nem volt.

Az egyik kisebb példány azonban csak hosszában törött ketté, s így könnyen össze volt illeszthető. Ezen példány fényesre simított ugyan, de más díszítés nincs rajta. Hossza 25 ctm., magassága mind a két végén 9·5 ctm., a közepén pedig 8·3 ctm., szélessége a talpán 4 ctm. Oldalfalai összenyomottak, úgy hogy felső, kissé ívezetes része tompa élnek mondható, melyen hét, 1 ctm. széles csekély mélyedés van. Alacsonysága, felső részének úgy szólván éles volta, valamint egész hosszában alkalmazott mélyedései teljesen kizárják azt, hogy fej- vagy nyakpárna gyanánt szolgálhatott volna.

Az ezen üregben talált pyramisoknak felső csonka részén nagyobbára csak ujjbenyomás látható, némelyek egész simák s csak egyen van meg fölül a ferde kereszt.

Az itt talált fazék csak töredékeiben volt meg, de teljesen össze lehetett állítani. Az edény igen tökéletesen s egész vörösre égett; hasas részén kidomborodó körvonalon ujjbenyomással díszített s mind a két füle a legtökéletesebb, minőket még most is készítenek; különben pedig az edény csak puszta kézzel, korong nélkül készült; agyagja pedig csak kevés fehér mész szemcsével kevert.

93. szám. Kerek lakás, mely terjedelemre hasonló volt az előbbiekhöz, de nem volt oly mélyen mint a többi. Az üreg közvetlen közelében ismét találtunk egy emberfejet, de

nem volt sem mellette, sem távolabbi környékében semmiféle embercsont. Ez már a negyedik eset, hogy emberfejre akadtunk e lakások szélén.

A lakásban volt:

Egy tojásdad alakra hajlított 0.4 mm. hosszú bronz láncszem, melyet sötétzöld patina főd.

Kilencz nagyobb nucleus, melyekről minden oldalon pengék hasogattattak. Ezek közül két világos szürke silex, két sötét barna opál, egy obsidián, a többi jaspis s ezek legnagyobbak. Az obsidián nucleus habár csak 1.5 ctm. széles, mégis tizenhat keskeny szilánk lappal bír.

Tizenhat szabályos penge, melyek egyike opálból hasogatott; három felső részén félkör alakra csorbított vakaró, melyek közül kettő kétszínű jaspis, egy pedig opál.

Tizennyolcz hulladék szilánk, melyek közül kettő opál, kettő silex, a többi jaspis.

Három igen vékony, keskeny s gondosan hasogatott obsidian-kés és egy nagyobb hulladékdarab, melynek egyik oldala ragyas felületű.

Egy 6 ctm. hosszú, szürke kőből csiszolt, trapez alakú véső, melynek éles vége letörött.

Egy nagyon elhasznált, átfúrt, csiszolt kő-baltának töredéke s négy nagyobb örlő kő.

Nyolcz csiszolt csont-tű, melyek közül csak egyik van mind a két végén kihegyesítve és egy szarvasagancs hegye.

Egy szarvasagancs, melyből két ág nyúlik szét s a tő, valamint mind a két ág elég simán van lefűrészelve.

Egy 11 ctm. hosszú, 8 ctm. széles s 6 ctm. mély, csúcsos részén átfúrt agyag kanál. Átfúrt csücske nem oly nagy és nem annyira kiálló, mint más hasonló agyag kanalaknál.

Egy edénytartó agyag karikának töredéke, s egy szarv alakú hegyes edényfül, melynek törésrészei tompára koptak.

Egy 7 ctm. széles, a baltaélhez hasonló lapos agyag tárgynak töredéke (v. ö. II. 14.), és egy durva agyagdarab, mely felső részén gömbölyű s lefelé négy ellentett oldalán, tövén letörött nyújtványa van.

Négy különböző nagyságú agyag gyöngy; csak az egyik vörös színű s egyszerű, a többi pedig fényesre simított, fekete színű s karczolatokkal díszített.

Hat darab munkálatlan szarvasagancs, két zergeszarv s két vadkanagyar.

Nyolcz agyag pyramis, felső csonka részén vagy ferde kereszt vagy ujjbenyomással. A legnagyobbak magassága 17 ctm., a legkisebbé pedig 5.5 ctm.

Ismét azon «fejpárna» nevezet alatt ismert félhold alakú nagy agyag tárgy, mely III. 31. eddig nagyobb mennyiségű agyag pyramisokkal fordult elő. (V. ö. III. tábla.) E mostani példány egészen ép, de a többitől kissé eltérő. A többiek talpa eddig mindig sima volt, ezen azonban a talpnak középső része is 4 ctm. magas félkör ívben alakított s az ív mind a két végén két-két alacsony tömör 7 ctm. széles lábon áll. Mind a négy oldalfala karczolatok s ujjbenyomásokkal díszített. A díszítés mind a két oldalán egyforma. A test hosszában egy fölfelé fordított félköríves mélyedés, közepén egy concentricus kör s jobbra-balra egy-egy mély pont, sarkain pedig ismét concentricus kör mélyített ujjbenyomással; többi részeit pedig harántosan haladó párhuzamos vonalak töltik ki. A szarvesúcsokon két oldalt apró bütykök. Sajátságos, hogy ezen a példányon is csak az egyik oldalt borítja vastag, fehér színű mészkéreg, a másik oldala pedig fényesre simított. A fehér kéreg alatt koromfeketére égett az

agyag. Az egész tárgy hossza 31·5 ctm., magassága a talptól a szarvak csúcsáig 22·5 ctm., középső ívezetes felületéig pedig 13 ctm. Az agyag test középső része 9 ctm. magas. Talpszélessége 12 ctm. A csúcsaival egymásfelé fordult szarvak közötti tér csak 13·5 ctm.

94. szám. A temető rész keleti széle mellett kerek lakás, mely habár nem volt oly mélyen mint a többi lakott üreg, de terjedelme megfelel az előbbiek méretének.

Benne volt:

Egy durva s sötétzöld patinával bevont, négyszögletes bronz árnak középső vastag része.

Két kisebb nucleus; tizenhét szabályos penge; tizenhárom fölül csorbított vakaró; kilencz szilánk töredék s öt vékony obsidian kés.

Egy 4·5 ctm. átmérőjű, pengehasogatásra használt kerek homokkő-darab, melynek minden kiálló szögletét már tompára ütötték.

Egy kis csiszolt kő baltának töredéke, mely fúrásrészénél törött ketté; két csiszolt dolgozó kő s egy nagyobb patakkavics.

Kilencz csiszolt csont-tű, melyek közül csak kettő van mind a két végén hegyesre csiszolva. Az egyik 1·5 ctm. vastag s 6·5 ctm. hosszú, az egyik végén hegyes, a másik végén lapos, de szintén kidolgozott s közepén mind a két oldalán be van vágva, talán azon czélból, hogy fonálon függve hordozhassák, de tűnek nagyon tompa s vastag hegyű, nem-e nyélhez erősített lándzsacsúcs? —

Egy picziny, vadkanagyarból hasogatott s csiszolással kiélesztett vakaró, mely felül is kerekre van kidolgozva.

Egy 12 ctm. hosszú szarvasagancs, mely belülről ki van vájva s külső részén faragott.

Egy 3·5 ctm. átmérőjű csontból csiszolt gyöngy (Wirtl).

Két 4·5 ctm. átmérőjű durva agyag gyöngy. Az egyik gömbölyű, a másik tölcser alakú.

Egy rövid átfúrt szárral bíró agyag kanál; négy szarv alakú hegyes edényfűl tompára kopott törésszélekkel.

Egy kisebb darab vasoxyd festék; két édesvízi kagyló; 19 ctm. hosszú vadkanagyar; néhány munkálatlan szarvasagancs; állati csontdarabok s fogak.

Néhány csak fele részben megmaradt edény, melyek közül az egyiknek ujjnyi vastagságú a feneke, oldalfalai azonban igen vékonyak s vörös festékekkel vannak bevonva.

Öt agyag pyramis, melyek közül csak egyen van fölül ferde kereszt, a többin pedig egy ujjbenyomás.

III. 27. «Fejpárna» nevezet alatt ismert, félhold alakú, nagy agyagtárgynak négy össze nem állítható kisebb töredéke. Oldalfalait ujjbenyomás által diszítették, mely diszítések különféleképp alakult szögekből, vagy egymásba fogódzó fekvő «s» alakokból állanak. Különös, hogy e töredékek is egyik oldalon fehérszínűen vannak bemázolva.

95. szám. Kerek lakás közvetlenül a temető rész alatt. Mérete ugyanoly, mint a többié, de mélysége csekélyebb. Találtatott benne:

Egy 2·5 ctm. átmérőjű, halvány zöldeszüstös színű üveg gyöngy, mely az üveggyártásnak bizonyára legprimitívabb productuma. A gyöngy nincs átfúrva, hanem egy vékony vörös réz sodrony vonul belsejében keresztül, mely mind a két végén kiáll. Fölülete sárgás fehér spirális és hullámvonalakkal diszített, mely hogy nem festett, hanem az üveg masszába nyomtatott, azt e porladozó anyagon tisztán ki lehet venni. Előfordulnak e gyöngyök Kis-

Ázsiától Svédorszáig, de mindig nagyon szórványosan s csak csekély mennyiségben. Schliemann¹ Hissarlikban összesen csak kettőt talált e kezdetleges példányokból. Nálunk ugyanilyen és pedig csak egy példány a békésmegyei Gerla² pusztáról ismeretes, mely serpentin szekerczével találtatott egy sírhalomban. Találtak ily ércsodronyos, lyukacsos anyagú porladozó gyöngyöket Skandináviában³ is, de szintén csak ritkán; a mi arra enged következtetni, hogy ez nem helyi gyártmányú, hanem távolabbi kereskedelmi összeköttetés folytán szerzett tárgy.

Egy 10 ctm. hosszú, ragyas patinával bevont bronz tű, melynek hegyes vége letörött; a tűnek kissé vastagabb feje pedig párhuzamos karczolatokkal diszített.

Egy apró nucleus; tizenhat szabályos penge; három vékony obsidián kés; tizennégy szilánk töredék; kilencz félkör alakban csorbított vakaró. A vakarók egyike, csak a felső csorbított részét kivéve, egészen be van vonva fekete szurokkal, melylyel a nyélbe erősítették.

Egy középső részén homorúan kivájt csiszoló kő és három sima felületű dolgozó kő.

Nyolcz, csak egyik végén kihegyesített csiszolt csont-tű.

Egy 21 ctm. hosszú szarvasagancs, melynek mind a két végét csekély mélységig körül-fűrészelték, hogy a törést megkönnyebbítsék. Középső testén is mély barázdájú fűrészrelést kezdettek.

Négy nagyobb, jól égetett agyag gyöngy egy centiméter átmérőjű lyukkal.

Egy apró darab vasoxyd festék és egy, középső részén átfúrt édesvízi kagyló.

Két nagyobb csiszolt kőbaltának töredéke, melyeken az átfúrt lyuk 2·5 ctm-t tesz ki. Az egyik kemény homokkőből, a másik pedig szép kékeszöld serpentinből készült.

Egy durva agyagú s hengeralakú edény, melyen két oldalon egymás fölött két-két fül gyanánt használt függélyesen átfúrt bütyök van. Magassága s szélességi átmérője is 10 ctm. A fonál számára készült négy, függélyesen átfúrt apró füle után következtetve valószínűleg vízmerítő edény lehetett.

Egy igen szép s teljesen ép krétabetétes edény. Alakja a szokott, t. i. fenekén gömbölyű, öblös része valamivel a közepe fölött szűkül s azután tágas nyílásban végződik. Füle csak egyik felén van. A fülnek megerősítési módja e példányon tisztán kivehető. A fül felső része simán egybe folyik az edény peremével, alsó végén azonban, mely az öblös részbe nyulik, nyújtványa van s az edény belsejében lelapított fejet képez.

Egy 5 ctm. hosszú s 1 ctm. széles hosszénégyszögű, jól égetett agyag tárgy, mely szélességében egymás mellett öt helyen van átlyukasztva. A lyukakban valószínűleg fonál volt s talán szövésnél használták e tárgyat.

Egy szarv alakú, csücskös agyagtöredék, mely valószínűleg hegyes végét képezte azon többször említett (v. ö. III. tábla) «fejpárna» nevezet alatt ismert félhold alakú nagy agyagtárgynak. Alsó részén ujjal képezett párhuzamos mélyedésekkel van diszítve; felső része pedig sima, fényesre simított s kétoldalt kiálló nyujtványban végződik.

Egy négyszögletes, jól kiégett agyag tárgy, melynek egyik felén hosszában 1·5 ctm. széles mélyedése van.

¹ Schliemann «Ilios» 480. lap.

² Ortway Tivadar «Præhistoricus kőeszközök eredete» 70. l.

³ V. ö. Nilsson: «Das Steinalter» 65. l. IX. t. 201—202. ábra. Idézve Ortway T. u. o.

Három edénytartó vastag agyag karikának töredéke, és egy átfűrt szárú agyag kanál.

Három, törésrészén tompára kopott, szarv alakú edényfűl; néhány edénysimításra használt lapos patakkavics; sok durva edénytöredék; munkálatlan szarvasagancsok; felhasogatott állati csontok és fogak.

96. szám. A temetőhely azon szélén, mely már a lakásokkal határos, két közvetlenül egymás mellett fekvő halottat találtunk. Mind a kettő szabályosan irányítva keletnek fordult a jobb oldalon fekszik, erősen összezsugorítva és pedig nem a löszrétegben, hanem az a fölötti egy arasznyi humus földben. Az egyik egészen ép s mellette egy 9 ctm. hosszú s 3 ctm. széles világos szürke színű silex kés volt; a másik példánynak nincs feje, habár teste, mint látszik, nincs megbolygatva. Az ép csontváznak arcza előtt egy arasznyi távolságban a szokásos magas, gomba alakú, talpcsöves tál állott úgy, hogy a tál fenéke kissé mélyebben volt, mint az arcz. Körülbelül egy lépésnyire az arcz előtt egy szabad kézzel idomított, jól kiégetett csészét találtunk, melynek tágas és széles füle a csésze pereme fölé emelkedik. Teljesen sértetlen állapotban maradt meg, nyílásával állott fölfelé s tele volt szenesedett vastag szemű búzával. A csésze magassága 5 ctm., fenekének átmérője 4·5 ctm., felső nyitott részének átmérője 9·5 ctm. Br. Nyáry Jenő az aggteleki barlang csontvázai melletti edényekben többször talált szenesedett magvakat, mint csontdarabokat.

A halott fekvésének színvonalán, két lépésre attól, keletre egy földdel behányt nagyobb halottori üreget találtunk, az üregben semmi, de szélén következő tárgyak voltak:

Két edénytartó agyagkarika, melynek átmérője 6·5 ctm., vastagsága pedig 2 ctm.

Egy közép nagyságú, fekete színű s fényesre simított agyag gyöngy.

Egy 14 ctm. hosszú s 6 ctm. széles, fölül domború s alul homorú, fekete színű s V. 60. a. b. fényesített agyagú edényfűdő. Fölül közepén egy 2 ctm. széles s 1 ctm. magas lapos nyújtvány, melylyel felemelhető volt, hosszának két szélén át van lyukasztva, hogy fonál segítségével az edényhez lehessen erősíteni.

Egy picziny s igen éles monolith kőből csiszolt trapez alakú véső. Hossza 2·5 ctm. s szélessége egyik részén 1·5 ctm., a másikon 2·5 ctm., és két patakkavics.

97. szám. Ez, úgy látszik, egy a többi tűzhelyekhez hasonló üreg volt, melyet egy későbbi nép tetemesen kibővített, miáltal a benne vagy körülötte levő tárgyak össze-visszahányattak, az üreg egész szabálytalan alakot nyert s mélysége sem volt mindenütt egyforma; egyik oldalán azonban majdnem három métert tett ki. Kerületéből csak azt lehetett megállapítani, hogy körülbelül háromszor akkora, mint a rendes lakóhelyek. A mély részben nagyobb mennyiségű, csupán szárított agyag pyramis feküdt egy rakáson, melyeken az égésnek legcsekélyebb nyoma sem látszott, habár hamuval voltak betemetve. E későbbi kibővített s részben betemetett helyen sárral bekent s keményre égetett vesszőfonás által valószínűleg egy későbbi nép, csekély mélységű nagy tűzhelyet alakított, melyet részben érczöntő műhelynek használt.

Nagy tűzhelyre mutat azon temérdek égetett agyagdarab, mely a vesszőfonás sártapasza volt s a tűzpad részét képezte. Ez agyagdarabokból a vékony favesszők kiégtek s kerek cső alakú lyukakat hagytak az agyagban.

Szabad tűzhelyre enged következtetni azon körülmény, hogy ez üregnek majd összes leletei csak 85 ctm. mélységben találtattak.

Erczöntő-műhelynek bizonyítéka a nagyobb mennyiségű ércszalak, a beolvasztásra szánt néhány törött réz-tárgy s az öntő minták.

A későbbi kor mellett szól azon körülmény, hogy egykori helyi ércművességet alig szabad feltennünk ott, hol az eddig lelt körülbelül 8000 kő, csont és agyagtárgy mellett az alig husz apró bronz pipere tárgy a legnagyobb kivételt képezte. Azonfelül a sáncz és lakói, a zsugorítva fekvő halottak, mindig fölfegyverkezve temették el, de kivétel nélkül csakis kő-fegyverök van, s még egyetlenegy esetben sem találtunk mellettök ércfegyvert; e most lelt ércművészeti műhely öntő mintáiban pedig már fegyvereket öntöttek.

Habár korábbi és későbbi kor tárgyai találtattak itt együtt feldúlt és összehányt állapotban; de a tárgyak korkülönbsége nem lévén oly nagy, hogy tévedést elkerülve, biztosan lehetne azokat szétválasztani — együtt sorolom tehát elő az itt lelt tárgyakat, melyek a következők:

A felső tűzhely s az üreg fenekéről összesen 159 agyag pyramis, melyek magassága 4 és 17 ctm. között változik. A szabályos csonka gula alakúak között van néhány lapos példány, kúpszelet és kúp alakú is. A legtöbbnek felső részén vagy ferde kereszt, vagy egy ujjbenyomás látható, az egyik 4 ctm. magas, igen szép példány, a ferde kereszt vonalai között még négy ponttal bír, melyek igen mélyen vannak benyomva. Van olyan is, melynél az átfúrt lyuk körül mind a két oldalon mélyített kör vonul. A tűzhely körüli példányok nemcsak hogy jól ki vannak égetve, de egy nagy részök koromfeketére égett s egészen szétmállanak. Az üreg fenekén talált példányok pedig kivétel nélkül csupán szárítottak.

Egy 9 ctm. átmérőjű s 5 ctm. magas, kerek agyagtömb, melynek felső része kivájt, de V. 61. csak oly mélyre, hogy legfeljebb egy dió férhet abba.

Egy igen porladozó, tökéletlenül égett, durva agyagú edény. Magassága 7 ctm., átmérője 9 ctm.

Tizenegy, legnagyobbbrészt fekete színű s fényesre simított agyag gyöngy, az egyiknek négy ellentett oldalán finom fonálnak csekély bevágása látható.

Egy 4 ctm. széles, vörös agyagból igen durván készült s tökéletlenül égett henger alakú edényke, melynek belső ürfogata oly csekély, hogy alig fér bele egy ujj.

Két szarv alakú, nagy csücskös edényfűl, melyeknek törésrészei tompára koptak.

Több igen durva agyagú s vastak fazék és csésze töredéke vagy fele része, az edényeken nagyobbbrészt nincs díszítés, néhány nagyobb példány ujjbenyomással díszített, néhány finomabb s picziny talpú pedig vörösre festett.

Egy igen csinos s tökéletesen kiégett agyag csésze, melynek egyik oldalon egy 2 ctm. széles s függőlyesen átfúrt lapos nyujtvány képezi fülét, a peremének széléből pedig négy függőleges szarv alakú, 1 ctm. magas csúcs emelkedik ki és pedig az edény két ellentett részén kettő-kettő egymás mellett 5 ctmnyi távolságban. A csésze magassága 6 ctm., átmérője V. 62. a fenekén 3.5 ctm., nyitott részén pedig 11 ctm. Hasonmása a pilini leletek között fordul elő.

Három vastag agyag gyűrű, picziny talpú edény felállítására. Ily agyag gyűrűk találtattak Trojában,¹ Hallstadtban,² a svájcezi czölöpépítményekben,³ Gurinában,⁴ Watsch-

¹ Schliemann «Ilios».

² v. Sacken «Hallstadt» p. 110.

³ Mortillet «Musée préhistorique.» I. XC., fig. 1083.

⁴ Meyer «Gurina».

ban,* La Tène-ben.** Számos példány van a budapesti, berlini s kopenhágai ethnographiai múzeumban.

Egy 8·5 ctm. átmérőjű lapos agyag korong, a közepén egy 1 centimeter átmérőjű lyukkal.

Két magas, gomba alakú talpcsöves tálnak töredéke.

Néhány dolgozó s részint csiszoló kő; egy nagy jaspis tömb, minő a természetben a görélyben fordul elő s még nincs rajta semmi hasogatás, két dolgozó kővön erős égési nyomok láthatók.

V. 63. a, b. Egy igen szép 6 ctm. átmérőjű lapos földöcske, mely két oldalán át van fúrva. Közepéből pedig egy tövis emelkedik ki függőlegesen, mely körül 2 mélyített kör vonúl. Külső és belső része fényesre van simítva, agyagja vörös színű.

Két, ékszer gyanánt használt, középső részén átfúrt édesvizi kagyló.

Két vadkanagyarból hasogatott s csiszolással kiélesített, keskeny s hosszú vakaró kés. (V. ö. IV. 34.)

Húsz csiszolt csont tű, melyek közül némelyek igen hosszúak, kettő hófehér csontból készült s e fehér színt nem tűz okozta, az egyik lándzsa alakú, 7 darab pedig mind a két végén kihegyesített.

Egy 16 ctm. hosszú s 4 ctm. széles agancsdarab, mely mind a két végén körül faragott.

Egy 11 ctm. hosszú szarvasagancs, melynek hegye véső alakra van két oldalról csiszolva.

Három, csiszolás folytán kiélesített csont véső. Az egyik közepén át van fúrva s a fúrás részén ketté törött.

Két, pengék hasogatására használt, majdnem egészen kikerekített kő-golyó.

Kilencz nucleus; huszonhat szabályos penge; harminczegy szilánk töredék; húsz csorbított hegyű vakaró, melyek mind legnagyobbbrészt jaspisból készültek s csak két obsidian van közöttük.

Három csiszolt kő-baltának töredéke, melyek a fúrás részén törtek el. Az egyik igen szép serpentinből készült.

Egy 0·4 ctm. széles, fényes világos zöld patinával bevont réz karperecz töredéke és egy vékony vörösréz-tű.

Egy agyagból készült s igen keményre égetett 5 ctm. széles öntő minta töredéke, melynek mind a két oldalán más-más tárgyat öntöttek. Az egyik oldalán egy csinos díszített tokos balta, a másik oldalán pedig egy egyszerű vésőnek mélyített mintája látható. Az öntő minta vastagságának egyik oldalán egész hosszában két mély barázda vonúl, mely talán szintén tűnek öntő mintája. Rendesen két fél részből állanak az öntő minták, azonban a legritkább esethez tartozik, ha mind a két fél minta egy ugyanazon helyen találhatik. Báró Nyáry Jenő a magyarországi öntőminták legtüzetesebb ismerője s gyűjtője volt szives velem tudatni: hogy pilini ásatásai alkalmával az öntőminta-töredékeket rendesen tűzhely mellett találta, de ép mintára ott soha sem akadt, sőt még azon esetben is, midőn a halott mellé adtak öntőmintát — kinek talán mestersége volt az érczművesség — mint Pilinben volt rá eset, csakis

* Deschmann u. Hochstetter: Denkschr. 1879, p. 20, 25. T. XVII. 16.

** Keller «Mitth. der anthrop. Gesellsch. in Zürich». XV. 1866. 294.

egy ép fél minta képezte a mellékletet. Tapasztalata szerint a legtöbb magyarországi öntőmintán több oldalra vannak különféle alakok vésve, úgy hogy reá illesztve minden oldalra a neki megfelelő másik fél mintát, az egész csoport összeköttetett s egyszerre öntettek a különféle alakok.

Ez üregben még nagyobb mennyiségű edénytöredéken kívül sok feltörött állati csontot, fogakat, édesvízi kagylót, munkálatlan szarvakat és agancsokat találtunk.

98. szám. Kerek lakás a temető résznek keleti tőszomszédságában. Az üreg mérete azonos a többi lakással s volt benne:

Sok égetett földrög; tűzpadka-tapasz; sok hamu s edénytöredék; néhány dolgozó kö; néhány törésrészen tompára kopott szarv alakú hegyes edényfül; három csak egyik végén kihegyesített csont tű; egy 9 ctm. hosszú, az egyik végén hegyes, a másikon véső alakra dolgozott csont eszköz; egy 2 ctm. széles, csiszolt csont eszköznek töredéke; legnagyobb részt jaspisból hasogatott három nucleus, hat vakaró és négy késpenge.

99. szám. A temető rész keleti szélén egy, zsugorítva jobb oldalán fekvő, keletnek fordult csontváz, melyet, miután igen épen maradt meg, «in situ» kivevésre szántam. Melléklete a következő:

Az arcz előtt egy igen szép, magas, gomba alakú talpcsöves tál, melynek csöve — mint eddig kivétel nélkül valamennyinél — nyitott részével állott lefelé, ez esetben azonban kissé rézsútosan. Durva szemcsékkal kevert agyagból levén az edény, a tál széles karimája mint rendesen szétmállott, átmérőjét azonban mégis megállapíthattuk s nagyobb volt a cső hosszánál. Az egész edény fekete színű s élénk vörösre van festve, a festék azonban pusztán dörzsölésre is nagyon könnyen lemállik, s így nem lehetett kivenni, vajjon e festéssel csupán bemázolták-e az edényt vagy pedig idomokat festettek-e reá. A talpcső alsó nyitott végén kissé szélesebb mint felső zárt részén, mely a tál fenekét képezi s e felső részén a csőnek, mint legtöbb példányon előfordult, négy ellentett oldalon kiálló bütyök van. Ez edény mellett egy más durva edénynek töredékei s ép feneke, valamint néhány kisebb darab állati csont hevert. Valószínűleg e törött edény ételneműt tartalmazott.

Huszonnyolcz, egyenes s vékony cső alakú dentalium csiga, melyek halvány rózsaszínű mázzal vannak bevonva. Ezek közül több egymásba illesztve találtatott s egymásba illesztett végöket reá fűzött lapos bronz gyöngyöcskék erősítették jobban össze, néha e csigák vége a patinától csak zöldre festett. Néha két, sőt három egymás fölötti vízszintesen fekvő sorban találtattak, úgy hogy e többszörös egymás fölötti csigasor szalagot képzett. E dentaliumok némelyike oly vékony, hogy csak finom cérna fűzhető azon keresztül, pedig oly vékony fonaluk alig volt, azért csak úgy érthető e csigácskákból álló nyakdísz összeállítása, ha végök illesztetett egymásba s az ily módon előállott sorokat kívülről kötötték össze fonállal.

A dentalium csigák között kilencz picziny lapos ércz gyöngyöcske, melyek most csak porladozó patinából állanak és nyolcz, átlag 2—3 ctm. hosszú cső alakú, vörös réz gyöngy. Ezek már nem öntöttek, hanem a vékonyra kalapált vörösréz lemezt keskeny cső alakra hajlították össze. A réz csövecskékben levő földet górcsővel vizsgáltam meg s az abban levő föld között finom szálakat lehetett kivenni, melyek a lenfűzérnek maradványai. A zöld patina alatt néhol már eltűnt az ércz s csak rózsaszínű rozsdá van.

Sajnos, hogy az «in situ» kivevés nem sikerült, széthullott az egész nagy földrög, így

azután átvizsgálhattuk a csontváz alsó részét is. Találtam még ott picziny, égetett földdarabokat a halott alatt, továbbá porladozó edényt, mely apró darabokra törött s állati csontokat tartalmazott. A bal vállcsont patinától zöldre festett volt s csakugyan találtunk ott a nyakékből még néhány picziny öntött réz gyöngyöt s két réz lemezből cső-alakra összehajlított gyöngyöt, mindegyik 5 mm. vastag s 3 ctm. hosszú. — E bal váll alatt egy picziny trapez alakú ősi kagylóállományból csiszolt vésőre akadtunk. — Az egyik ujjesont szintén patinával zöldre festett s volt is mellette egy 1·9 ctm. átmérőjű spirális réz gyűrű. A lapos réz lemez 5 mm. széles. A gyűrűlemez két vége nincs egymáshoz forrasztva vagy erősítve, hogy könnyebben lehessen azt minden újra alkalmazni, összeszorítás vagy tágítás által.

A nyak és váll körül találtunk még 40 drb, kagylóból négyszögletűre faragott kisebb gyöngyöt, melyek hossza átlag 5 ctm.; 61 dentaliumot s azokon néhány kerek picziny réz gyöngyöt vagy mellettök már csak porladozó patina darabokat, a könyök körül pedig három 1 ctm. hosszú, vastag kagylóból faragott gyöngyöt és 17 vékony, kagylóból kivágott kerek és lapos gyöngyöcskét, melyeknek mind a két oldala fényes zománczot mutat. mint az édesvizi kagyló belső része.

Az apró csigák és különféle gyöngyök, nem számítva az elporladt patina szemeket, 168 darabot tettek ki.

100. szám. A temető-részben egy igen jól conversált, a szokott irányban zsugorítva jobb oldalán fekvő csontváz, mely «in situ» kiemelve a berlini kir. ethnographiai múzeumnak ajándékozott.

A halott fölé hányt földben sok feltörött állati csont hevert, a halottnak melléklete pedig a következő:

Az arcz előtt egy magas, gomba alakú talpcsöves edény, mely azonban oly porladozó, hogy a csőnek csak egy kisebb része maradt épen.

A halott mellett egy nagy ép tál, mely öt darab feltörött állati csontot, tehát ételmaradékot tartalmazott. A tál durva szemcséssel kevert agyagból készült s mégis elég kemény ma is. Kivevésnél 3 részre törött ugyan, de szépen össze volt állítható. Fenekétől rézsútosan kifelé emelkedő oldalfalán, két-két ellentett részen, négy nagyobb bütyök van. Két bütyök a fenéktől 6 ctm. magasán van, a másik két ellentett pedig 9 ctmnyire. A tál magassága 13 ctm., a fenék átmérője 14 ctm., felső nyitott részének átmérője 29 ctm.

A nagy tál mellett egy szemcsés vörös s porladozó agyagból készült, átfűrt nyelvű kanál, az átfűrt nyújtvány ezen a példányon hosszabb mint az eddigieknél s 3·5 ctm. tért tesz ki. Az átfűrt lyukban kemény mészkő képződött.

A halott mellett egy 4·6 ctm. hosszú trapez alakú véső, mely ősi kagylóbélből csiszoltatott s mégis elég kemény és éles.

Egy közepén ketté törött, hegyesre csiszolt csont tű.

Közetlenül a koponya felső részén, egy igen szabályosan készült s ép, silexből hasogatott kés. Hossza 5 ctm. szélessége 1 ctm.

Közetlenül a halott nyakcsigolyája mellett egy gyönyörű, egészen ép fekete színű kőből csiszolt s átfűrt kalapács. Kalapácsnak annyiban mondható, mert sem hegye, sem éle, hanem mind a két végén tompa fokban végződik. Miután már több ízben fordult elő, hogy nyugat felé a váll körül volt a kalapács, valószínű, hogy vállra vetett nyéllal vitték e szerszámot V. 64. a sírba. A balta 15 ctm. hosszú, közepén 5 ctm., s mind a két végén nem egész 2 ctm. széles.

Az átfúrt lyuk átmérője nem egész 2 ctm. A lyuk nem a közepén, hanem hosszának egy harmad részén van fúrva. Csiszolása igen tökéletes és szép, mind a négy oldalán kissé kiálló szögekre van csiszolva; éle nincs, hanem mind a két vége tompa, miért nem balta, hanem inkább kalapácsnak mondható. Nem érdektelen azon körülmény, hogy a remedelloi (Olaszország) * zsugorítva fekvő helyzetben eltemetett csontvázaknál is gyakrabban találtattak fegyverek a váll körül. Sőt egy esetben a bronz tör is a váll körül hevert. Ugyanazon alkalommal említi fel Chierici, hogy Abyssíniában néhány törzs most is a vállon viseli törét.

Részint a nyak, részint a könyök körül 65 dentalium, melyek rózsaszínű mázzal vannak bevonva; 16 igen vékony, de elég nagy lyukkal bíró gyöngyöcske, melyek kagyló zománczából verettek ki; 6 drb nagyobb ősi kagylóbélből készült gyöngy; 20 lapos és kerek ércz gyöngyöcske, melyek egyikében sincs már ércz, hanem csupán patina, ezek közül 5 drb egészen fényes és kökemény, úgy hogy vagy malachit kőből van, vagy pedig, ha ez is patina úgy, úgy szólván, megkövesült; 6 drb cső alakú hosszú réz gyöngy, melyek közül kettőn rovátkák látszanak.

A mint a halottat kivettük, alatta — a mi különben majd mindegyiknél előfordul — igen sok mészszipagot (Kalktuff) találtunk, lábai alatt pedig 8 ctm. mélyen egy állati lábfejcsontot s egy más állati csontot, mi bizonyára még a halotthoz adott étel maradéka. Ennyi ételmaradékot még egy halottnál sem találtunk, mert ezt fölül, alul s mind a két oldalán állati csontdarabok vették körül.

101. szám. A temető-részben egy a szokott irányításban jobb oldalán fekvő zsugorított csontváz, mely a többitől csak annyiban tér el, hogy feje félig fölemelten, kissé magasabban van a test többi részénél; ez is «in situ» emeltetett ki. Melléklete:

A nyak körül néhány dentalium csiga, melyek között azonban réz gyöngyöcskék nem voltak.

Arcza előtt egy porladozó, gomba alakú talpcsöves edénynek töredékei.

Egy henger alakú, igen durva agyagból készült 11.5 ctm. magas s 10 ctm. átmérőjű ép edény, melynek oldalfalán, két-két ellentett oldalán összesen négy kis bütyök áll ki, kettő kissé mélyebben, kettő pedig valamivel magasabban van elhelyezve.

Háta mögött egy durva agyagú, félig megmaradt edény.

A test hosszában öt kisebb silex penge és egy csiszolt csont tű.

Egy ősi csigaállományból csiszolt, könnyű, hosszánégyszög alakú, eléggé éles véső.

Egy nagy és igen tömör csontból csiszolt s átfúrt kalapácsnak töredéke, mely a fúrásrészén törött ketté. Szélessége 7 ctm. s vastagsága 3 ctm.

102. szám. A 97. számú érczöntő műhely mellett, nem ugyan kerek üregben, de meg lehetős mélységben következő összehányt tárgyak voltak:

Egy 23 ctm. átmérőjű s 8 ctm. magas, befelé kanyarított peremű tál, mely három részén a pereméről lefelé vonuló, kidomborodó gerezddel van díszítve, a négy, kissé lejjebb alkalmazott, kidomborodás pedig vízszintesen van átfúrva, úgy hogy azon át fonál segítségével fel volt akasztható. A tál feneke egészen domború, de mert alacsony és igen széles, mégis megáll.

* Bulletino di Paleontologia Italiana. Anno XI. No. 9 e. 10. Chierici «Nuovi scavi nel sepolcreto di Remedello» pag. 145.

Egy 5·5 ctm. átmérőjű, kerek és egészen lapos fenekű edényke fele része s több kisebb-nagyobb, de mind igen durva edénynek töredéke.

Egy minden oldalán mély pontokkal díszített edényborítónak ívezetes markolata.

Egy talpcsöves tálnak töredéke és két átlukasztott agyag pyramis.

Négy szarv alakú, csücskös s függélyesen átfúrt edényfül, melynek törésrészei simára koptak.

Három darab 5 ctm. átmérőjű s nagyobb lyukkal bíró, jól égetett agyag gyöngy.

Egy 3·5 ctm. átmérőjű, jól égetett, tömör agyag golyó és egy 7·5 ctm. átmérőjű lapos agyag korong, közepén egy 1·5 ctm. átmérőjű lyukkal.

Ösi kagylóbélből készült karperecz két töredéke (v. ö. IV. 45.); zöld és vörös színű jegeczekből álló kötörmelék; három patakkavics.

Kilencz ép jaspis penge; hét csorbított végű vakaró; egy vékony obsidian kés; kilencz darab szilánktöredék.

Négy darab, csak egyik végén hegyesre csiszolt csont tű, és egy 5 ctm. hosszú s 1·5 ctm. széles, csiszolt csont véső.

Egy hegyesre csiszolt agancstöredék; egy vastag medvefog s néhány állati csontdarab.

103. szám. Kerek lakás, melynek átmérője 322 ctm. s mélysége a jelenlegi felszíntől számítva 237 ctm. A lakás körüli téren az érintetlen lösz fölötti fekete korhanyréteg 127 VI. 66. centimétert tesz ki. A löszföldben egy 189 ctm. átmérőjű kerek fekete foltot találtunk, mely az alatta levő lakásnak felső nyílását képezte. A nyílás alatti kerek üreg csak 114 ctm. mély volt, a mely, mint eddig valamennyi lakás, alúl legszélesebb s ívezetben emelkedik fölfelé.

A lakásban sok égetett tűzpaddarab, edénytöredék, felhasogatott állati csont, munkálatlan agancsdarabok találtattak s azok között:

Hét jaspisból hasogatott vakaró, melyek közül a keskenyek egyenes vonalban, a szélesebbek pedig félkörívben csorbúltak. Szélességök 1 és 2 ctm., hosszúságuk pedig 3—4 ctm.

Tizennégy, jaspisból hasogatott kés, melyek közül a leghosszabb 6 ctm. és nincs egész centiméter széles. Van közöttük két igen finom s nagyon éles, sílexből a legszabályosabban hasogatott, melyek alig 4 mm. szélesek s 3 ctm. hosszúak.

Tizenhárom szilánkhulladék, melyek 2 sílex kivételével mind jaspisból készültek.

Egy 3 ctm. széles jaspis nucleus, melyről igen keskeny pengéket hasogattak, mert aránylag csekély szélessége mellett 13 hasogatási lapja van. Alsó része a magkönek nem hegyes, hanem széles lapra van hasítva, úgy hogy azon szabadon megállhat. Jele annak, hogy — legalább részben és főleg a picziny s keskeny szilánkok hasogatásánál — a magköveket nem pusztán kézben tartva hasogatták, hanem valamely keményebb tárgyra helyezték, habár kézben tartva több ruganyosságot fejthet ki az ember, a mi e kagylós törésű kőzetek szabályosabb hasadását elősegíti. De ily picziny magköveknél a keskeny pengék hasogatásánál már határozottabb és erősebb ütésre van szükség, mit elősegít, ha a magkő biztos talpon áll. Azt különben már több alkalommal tapasztaltam, hogy kisebb magkövek alsó részei szélesebbre hasogatott talpon állanak.

Négy igen vékony s keskeny, fekete obsidian szilánk.

Négy agyag pyramis, melyek közül az egyiknek felső csonka részén a szokásos ferde VI. 65. kereszt által támadt négy mező közül kettőbe még egy háromszög is karczoltatott.

«Nyakpárna» alatt ismert, félhold alakú agyag tárgynak három töredéke (v. ö. III.

tábla). A három darab, habár díszítésök egyenlő, még sem tartozik össze, mert a talp szélessége mindegyiknél változó. Mindegyiknek külseje finomabb agyagréteggel van bevonva, mely fényesre simíttatott és minden oldalán, részint egyenesen álló, részint hosszára fektetett S alakú díszítés van ujjal bemélyítve.

Egy hegyes csúcsban végződő edénynek alsó töredéke, minő már több találatot, díszítés ezen nincs, hanem külseje fényes fekete színű, a mi azonban nem máz rajta, hanem csak simítás.

Egy 10 ctm. átmérőjű s 8 ctm. magas igen csinos s tökéletesebb technikájú edény. Kívül-belül fényes és fekete színű; kidomborodó hasas részén, párhuzamosan lefelé haladó barázdákkal díszített. Hasas része fölött kissé szűkebbre szorúl s az képezi a 2 ctm. magas nyakát. Csak egy lapos s széles füle van, mely félkör ivben emelkedik az edény pereme föl, s hasas részének felső végén és a perem szélén erősített az edényhez. Égetése tökéletes s azért egészen ép állapotban kaphattuk meg. Benne fehér színű, liszthez hasonló, finom agyag találatot.

104. szám. A sáncz keleti részén lakások után kutatva, a sáncz szélétől 9 ölnyre befelé, az ősi lösztalajt feltűnő mélységben találtam, daczára hogy nem mutatkozott e helyen kerek leásott lakás. Végig huzattam tehát az árkot nemcsak a sáncz széleig, de még a lejtős részből is hozzá vettem két ölet, úgy hogy az egész árok hossza 11 ölet tett ki; szélessége pedig másfél ölet. Az ősi réteget 9 ölnyre a sáncz szélétől 114 ctm. s a sáncz szélén valamint a lejtő részén is 352 ctm. mélyen találtam; de azt vettem észre, hogy a feliszapolt rétegnek e mélysége nemcsak a másfél öles árok szélességében, hanem jobbra-balra még nagyobb területen terjed. Kihagytam munkakímélésből másfél ölet s ott az előbbeni mély árokkal párhuzamosan ismét egy ugyanoly hosszú és ugyanoly széles árkot vonattam, s itt is ép oly mélyen találtam a sáncz szélén az ősi réteget mint az előbbeni árokban, és pedig nem VI.67.a,b sima lejtőben növekedett e mélység a sáncz széle és a sáncz-árok felé, hanem lépcsőszerű tagozatban, mi az ősi lejáratot kétségtelenné tette. E lejárát csak 8 ölnyre kezdődött a jelenlegi szélétől befelé számítva, mert 10 ölnyre a szélétől már ismét lakást találtunk. Ezen helyet mutatja a VI. 67a ábra.

Igaz ugyan, hogy azt is fel lehetne tenni, hogy nem úgy ásták itt e részen, lejárát miatt, az ősi réteget ily mélyre s nem véletlen feliszapolásnak köszönheti eredetét e magas ősi humusréteg, hanem ily mély volt a sáncz alakítása alkalmával e helyen a hegynek ősi alakja, s midőn azt védművé alakították át, akkor készakarva töltötték fel e mélyebb részt a sáncz szélének többi magaslatáig. Azonban a lejárát mellett nyomósan bizonyít még azon körülmény, hogy a sáncz fensikjének ezen részén terjedelmes öbolszerű kanyarulat van jelenleg is, míg az alatta elterülő s a sáncz lejtője körül vont feliszapolt árok széle egyenes vonalban huzódik; ha pedig a természet alkotta volna a hegynek e vízmosáshoz hasonló nagy kanyarulatát, úgy annak nemcsak a fensik szélén, hanem az alatta alig 3—4 ölnyre fekvő sánczárkon is meg kellene lenni. A lejárát tehát csak a sáncz árkára vezetett, s nem a még alatta elterülő meredek mélységbe.

Az egykori lépcsőzet mellett szól a sokszoros és különböző színű lerakodott iszapréteg iránya is. A feliszapolásnál a lépcsők színvonala adott irányt természetsszerűleg az iszapréteg lerakódásának. Azért a nagyobb lépcsők mennyisége szerint körülbelül 10 fekete és sárga színű iszapréteg váltja fel egymást, mely mindig a lefelé terjedő lépcsők irányában halad

s csak a felsőbb rétegeknél köttetett meg a talaj valószínűleg növényzet és fák gyökerei által.

A lépcsőszerű lejárát föltevését megerősíteni látszik még egy 37 darabból álló munkálatlan termő-kőnek halmaza, melyet elég mélyen a lejártnak a fensik felé eső szélé mellett találtunk. A kövek egyike sem nagyobb, hogy az egy kézzel meg ne volna markolható. Valószínűleg fegyver gyanánt szolgált e körakás, hogy e könnyebben hozzáférhető helyen megtámadás esetében védelműl használhassák.

E kettős ároknak mély humus-rétegében több tárgyat találtunk, melyeket feliszapolás alkalmával a közvetlen közelben levő lakó helyekről hordott a víz s e tárgyak a következők:

Néhány durva cserép-darab, s egy edényborítónak karczolatok- s ujjbenyomással diszített nagy ívezetű markolat-része.

Egy diszített agyag-töredék, mely egy félhold alakú s fejbánkosnak tartott tárgynak képezte szarvalakú csúcsos részét.

Ércszalak, s egy felső részén lesimított s égetett tűzpad-darab.

Hat darab munkálatlan homok-kő; egy gömbölyűre kopott törő kőnek töredéke; s három patakkavics, s néhány porladozó csillámpala törmeléke.

Két apró, törött agyag pyramis.

Néhány állati csont, állati fogak, ép és szilánkokra törött vadkan-agyarak s egy munkálatlan agancstöredék.

Egy hegyén kicsiszolt s vastag részén elég simára fűrészelt, 12 ctm. hosszú szarvasagancs; egy madárcsont s egy szárcsontból készült lapos és igen hegyesre csiszolt csont tű.

Egy agyag karikának töredéke, s négy agyag gyöngy, melyek közül mindegyik más-más alakú s nagyságú. A legnagyobb 4·5 ctm. s lyukja 1·5 ctm. átmérőjű, oldalfala pedig három részén mélyített concentricus körökkel diszített.

Egy csiszolt kőbaltának a fúráshelyén ketté törött darabja, s egy másik agyagból készült, igen keményre égetett s szintén átfúrt balta töredéke (v. ö. II. 14.) és egy csiszolt kő vésőnek lehasogatott szilánkja.

Három nagyobb jaspis darab s tíz szabályosan hasogatott kő penge.

Egy igen szépen hasogatott, ív alakú, kidolgozott s egyik végén félkörre csiszolt vadkanagyar szilánk, mely középső részén és pedig felső és alsó szélén, belső oldalán megkezdett fúrással van átlyukasztva. Kerekre csiszolt vége körül patinától zöldre festett, azonban mellette az ércnek semmiféle nyoma nem találtatott. Lehet, hogy valamely bronz eszköz vagy nyélnek képezte külső burkolatát, valószínűbb azonban — miután ív alakú — hogy függő dísz gyanánt szolgált. Ugyanílyen ív alakú, hasogatott vadkanagyar, csak hogy három helyen átfúrva. Picquigny* (Somme) mellett nagy mennyiségben találtatott együtt egy helyen, a mi szintén arra mutat hogy függő ékszer gyanánt használtattak. Most a s.-germaini múzeumban őriztetnek.

105. szám. Az előbbeni számú, a sáncz keleti szélén vont széles és mély árok közvetlen szomszédságában egy kereg üreg, melynek mérete ugyanolyan mint a többi lakásé.

* Mortillet «Musée préhistorique» T. LXII. fig. 617.

Sok égetett földrög, tűzpad-darabok, edénytöredék, állati feltörött csontok, fogak, agyarak, agancsok s néhány bos priscus szarva között még a következő tárgyak találtattak:

Tíz szabályosan hasogatott, nagyrészt csak 3—4 ctm. hosszú jaspis penge, melyek egyikének alsó fele fekete szuokkal van bevonva, hogy nyélbe erősíttethessék; három darab felső részén csorbított vakaró; öt darab a pengék hasogatása alkalmával fenmaradt hasznavehetetlen jaspistöredék; két vékony obsidián penge; egy fele részén durva s ragyás felületű vastagabb obsidián darab s néhány kisebb darab fekete szuok.

Egy, élén 5 ctm. széles trapez alakú, csiszolt kövéső, fekete szaruköböl és négy darab csiszolt dolgozó kő.

Két, valószínűleg csont eszközök csiszolására használt homokkő-darab, melynek mind a két oldalán csiszolás következtében mély barázdák vájattak.

Egy lapos és mind a két oldalán simára dolgozott homokkő, melynek egyik oldalán vasoxyd festék tapad, s szélességi részén fehér színű porladozó anyag látható. Már több alkalommal találtunk ilyen, egyik oldalán vasoxyd festékkel, másik oldalán pedig fehéres anyaggal bevont követ.

Három, mind a két végén kidolgozott, csont tü és egy nagyobb szárnyasnak 10 ctm. hosszú s 1 ctm. átmérőjű csontja, mely mind a két végén simán van levágva.

Egy szarvasagancs-darab, mely egyik végén fűrészelt, másik végén törött, közepén pedig egy eléggé mély s feltűnően széles barázdájú fűrészelésnek nyomával.

Egy zergeszarv, mely vastagabb részén, s két szarvas-agancs, mely mind a két felén simára fűrészelt.

Három fényesre simított, fekete színű agyag gyöngy, valamint három tömör s jól égetett agyag golyó.

Egy picziny, földhöz hasonló, függélyesen átfúrt orsógomb, mely kúp alakban emelkedik s fölül 2·5 ctm. átmérőjű lapos gombban végződik. Alsó részének átmérője 5 ctm.

VII. 68.

Egy az előbbeni orsógombhoz hasonló tömör agyag tárgy, mely azonban mégis más célra használtatott, mert nincs átfúrva, felső nyujtványa pedig letörött.

Egy 7 ctm. hosszú s 3 ctm. vastag, agyagból készült s jól égetett láb, mely a lábszár felső részén törött el. Az egész igen durva és tökéletlen. (V. ö. V. 58.)

Egy átfúrt nyujtványnyal bíró agyag kanál, melynél e nyujtvány a szokottnál jóval kisebb s inkább csak egy csekély kidomborodásból áll.

Egy csinos alakú, de porladozó agyagú s tökéletlenül égett edény, melynek szűk nyaka alatti nagyon kidomborodó öble párhuzamosan lefelé terjedő rovátkákkal díszített.

Egy szarv alakú csúcsos edényfűl, mely törésrészén egészen kerek és simára kopott.

Két magas ívezetű edényfűlnek töredéke, az egyiknek teste vékony és ötszögű, a másik pedig fekete színű s csavarhoz hasonló, rézsutos barázdákkal díszített.

Hat csonka agyag pyramis, melyek közül csak egyen van ferde kereszt, a többin pedig mély ujjbenyomás. Az egyik egészen feketére égett s tisztán látszik belső törésrészén, hogy szalmatörökkel kevert agyagból készült, sőt egyes pörkölt mag-szem is volt az agyag között.

Egy mészke-darab, melynek felső s alsó lapja csiszolás folytán teknőszerűen mélyre kopott. Hossza 10 ctm.; szélessége 5 ctm.; vastagsága a szélén 3 ctm., a kivájt részén pedig 1·5 ctm.

Nem a lakásban, hanem a körül elszórtan, azonban mégis 72 ctm. mélységben néhány finom s igen díszes krétabetétes edény töredéke s a következő három bronz tárgy hevert:

Egy 12·5 ctm. hosszú, igen durva s ragyás felületű. sötét zöld patinával bevont, disztítés nélküli bronz tű.

Egy négyszögletű, és «S» alakra görbített nagy bronz szeg. A bronz szeg egész hossza 22·5 ctm. s akkép van S alakra görbítve, hogy felső kampója csak 1 ctm. magas, hosszának VII. 69. többi része pedig az alsó ivezetet képezi, mely 1 ctm. széles és lapos szegfejben végződik. A négyszögletű test legvastagabb részén 0·5 ctm. széles. Patináján szövetszálak látszanak.

Egy 5 ctm. hosszú, borda alakú, egyszerű bronz fibula (Fibula a coste, Rippenfibula), melynek lapos ivezete ép úgy mint a tűtartó csatornája párhuzamos rovátkákkal disztített. A fibula az ivezet közepén eltörött. Fibula eddig még nem fordult elő s kétséget kizárólag, nem képezte azon nép tulajdonát, mely itt zsugorítva fekvő helyzetben temettetett el, hanem azon későbbi korba tartozik, melyben már érczolvasztással foglalkoztak ugyanezen a telepen.

106. szám. A 104. számú lejárát közvetlen szomszédságában a mostani felszíntől számított 245 ctm. mélyen egy 300 ctm. széles üreg. Az üreg csak 103 ctméternyre van ös rétegbe ásva s az a fölötti réteg csak iszapföld. Miután e csekélyebb üregen nem látszott mint a többi lakásnál, hogy boltív alakban lett volna egykoron kiásva — nagyon lehetséges, hogy csak szabad tűzhely vagy lakmározó hely volt. Az üreg nagy részét hamu és edény töredék töltötte ki, de semmiféle eszközt abban nem találtunk. Az egyik sarokban egy feltűnő nagy rakás a kutya fajhoz tartozó állati csont volt, de nem elszórtan, hanem mintha gondosan össze volna seperve. E csontok legalább 5—6 állattól származnak s a velőt tartalmazók mind feltörttek. Az egyik fej patinától zöldre festett, de érczet a legszorgosabb keresés mellett sem leltünk.

107. szám. Kerek lakás, mely az eddigiek között a legtökéletesebb. Boltivezete nem szakadt volt be, s így a legépebben mutatta ősi alakját. A kemény földbe vájt boltivezet felső részének közepén egy 109 ctm. átmérőjű lyuk volt, mely a lejárást vagy jobban mondva leereszkedő üreget képezte. E lejárásukat valószínűleg fából készült csapó-ajtóval főték be. A nyílás szélén erős fának széndarabjai voltak. Lehet, hogy tűz által pusztult el e csekély nyílást befödő fa-szerkezet, s a széndarabok annak nyomai, mert különben alig érthető, hogy hogyan szorult e faszén a nyílás szélének kemény fész talajába. A lakás feneke a felszíntől számítva 291 ctm. mélyen fekszik; a mostani humusrétig 49 centimetert tesz ki; a boltív magassága 179 ctm.; a tojásdad alakú lakás hossza 374 ctm., s szélessége 340 ctm. Oldal-lejárathoz vagy lépcsőnek semmi nyoma. Az üregben volt:

Néhány állati csont, de csak elszórtan; egy nagy bos priscus-szarv; egy lapos s széles dām vad-agancs; egy vadkan felső álkapczája, melyben egy 18 ctm. hosszú agyar van és egy szarvas-agancs töve.

Két szilánkhasogató kő, melyek eredetileg csiszolt kő eszközök voltak, mert mind a két lapjuk csiszolt, oldalszögleik pedig a hosszas használat folytán egész tompára s kerekre koptak.

Egy ugorkához hasonló nagy, csiszolt, át nem fűrt, hanem nyélbe illő kőbalta, minők a ritkaságokhoz tartoznak. Éle egyenes s csak két sarkán kerekedik ki kissé, a nyélbe illő részénél eltörött s így hossza csak 13 centiméter, szélessége 6 ctm. s vastagsága a közepén 5 ctm. (V. ö. IV. 40.)

Egy kúp alakú orsógomb, mely függélyesen van átfúrva. Talpa kissé homorú s 4 ctm. átmérőjű.

Két nehéz, szarv alakú csücskös edényfűl, melynek törésrészei tompára koptak.

Egy agyag gyöngy; egy édesvízi kagylónak töredéke és egy másik édesvízi kagyló, mely át van fúrva.

Három, átlag 4 ctm. hosszú kavics, melyek egyike barna, a másik rózsaszínű s a harmadik fekete.

Öt átfűrt s jól égetett agyag pyramis, melyek magassága 7 és 10 ctm. között váltakozik. Az egyiknek felső részén pont, kettőn pedig csak igen kissé bemélyített s nem egészen a felső rész széleig terjedő, ferde kereszt van.

Három nagy és nehéz, átlag 25 ctm. átmérőjű, durva kő törmelékkal kevert agyagú s igen jól kiégetett szabálytalan alakú rög.

Egy disztítés nélküli agyag töredék, mely sarkát képezi azon «nyakpárna» nevezet alatt ismert félhold alakú agyag tárgynak. (V. ö. III. tábla.)

Hét kisebb durva agyagú s készítményű, disztítés nélküli, de elég tökéletesen kiégett használati edénynek alsó fele része.

Egy körülbelül félakós tartalmú nagy fazéknak oldalfalai s egy nagy, felső részén félkör íves markolattal bíró edényborító.

Egy 10 ctm. magas, szabad kézzel idomított s jól égetett ép edény, melynek egy jól megmarkolható s az edény pereme fölé emelkedő ívezetes füle van. Disztítése az eddigiektől teljesen eltér, ugyanis peremén s 3 ctm.-rel alantabb kissé kidomborodó szalag futja körül az edényt s az a közötti téren egymás mellett, egy ctm.-nyi távolságban nagy kerek lencse alakok domborodnak ki. E lencsék kerek alakja a lehető legszabályosabb, s külön készülve nyomattak a még égetetlen és nyers edény oldalfalára, úgy hogy néhány lencsének helyén az edény belső oldalfala kissé kidomborodik.

Egy szűrő tálnak töredéke. Agyagja meglehetősen tisztán iszapolt, vörös színű s jól VII. 70. égetett, pereme kifelé kanyarodó s kettős, szögben vonuló lelapítással disztített, külseje máz nélküli, de fényesre simított; egész feneke sűrűen van átlukasztva; az edény magassága 7 ctm.

Egy 11 ctm. hosszú, szarvas-agancsból készült eszköz, mely hegyes részén rézsutosan van csiszolva; vastag részén körös körül csekély mélységig fűrészelt s azután eltörött.

Egy vadkan-agyarból hasogatott kidolgozott szilánk. Egyik vége kerekre csiszolt, a másik végén eltörött. E töredéken 5 egészen szabálytalanul elhelyezett átfűrés van, az átfűrés ezen példányon is ép úgy, mint az 104 alatt említetténél a belső részen kezdetett meg s az agyar külső zománczrészén inkább áttöröttnek látszik, mert a lyuk kerülete nem szabályos s nem sima. Az agyar belső oldalán, vastagon, koromfekete színű, lemosható anyag, talán szurok tapad s ebből azt következtetem, hogy ez esetben nem ékszer, hanem talán valamely eszköz nyelének külső burkolata lehetett, mely szurokkal s a lyukakon át szegekkel erősített meg. Az agyarszilánk szélessége 1·8 ctm.

Egy szárcsont s két oldalbordából csiszolt s csak egyik végén kihegyesített csont tű.

Egy jaspis magkő; hét jaspis penge; három, fölül egyenes vonalban csorbított 2·5 ctm. hosszú vakaró; egy 3·5 ctm. széles s 4 ctm. hosszú, a közepén vastagabb s mind a két szélén igen éles, fekete obsidián szilánk; öt jaspis szilánk töredék.

108. szám. A keleti lejárát s a 97. számú érczöntőműhely között csak 157 ctm. mélyen egy kerek üreg, mely azonban keskenyebb volt a fentebbi lakásoknál s csak 2 méter átmérőjű. Benne:

Kevés és elszórtan hevert állati csont, egy kisebb vadkanagyar, néhány munkálatlan agancs, hamu, egy nagyobb s kissé már kivájt őrlő kő alsó része s egy nagyobb kerek zúzó kő.

Két 3·5 ctm. átmérőjű, jól égetett, gömbölyű s külső részén fényesre simított agyag gyöngy s egy durva tömör 2·5 ctm. átmérőjű agyag golyó.

Két nagyobb agyag karika töredéke.

Egy igen durva készítésű fül s diszítés nélküli agyag csésze. Magassága 4 ctm., felső nyitott részének átmérője 7 ctm., alsó része pedig egész gömbölyű.

Egy 4 ctm. hosszú s két oldalt simán fűrészelt szarvas-agancs.

Egy minden oldalán szabálytalanul csiszolt, palakő-darab és egy vörös agyagból égetett lapos ék. Hossza 2 ctm. s vastagsága 4 mm.

Három szabályos jaspis penge s egy kisebb szilánk fehéres áttetsző kőzetből.

Ismét egy öntő minta töredéke. Felső részén egy baltának az éle felé terjedő részének mélyedése van, alsó részén sima és domború. A balta minta mélyedésén itt is, mint a már talált másik példányon, erősen oda tapadó fehér színű anyag van. A minta jól égetett s iszapolt tiszta agyagból készült, magassága 2·5 ctm. szélessége 6 ctm. A balta-minta éle 4 ctm.

Az egész üregben semmi nyoma sem volt az ércz salaknak, s így nem öntő műhely, hanem talán véletlenül került mint töredék ide a közvetlen szomszédságban levő öntő műhelyről.

109. szám. A felszíntől számítva csak 113 ctm. mélyen egy 138 ctm. átmérőjű kerek üreg, mely nem volt lakó hely, hanem ezeknél jóval kisebb magtár. Találtunk benne több durva agyagú, erős és igen nagy edénynek töredékeit, melyek különböző magvakat tartalmaztak, de teljesen szénporrá váltak s csakis két fazék fenekén volt a szénpor között a mag alakja kivehető és pedig az egyikben tiszta búza, a másikon köles.

A magvakat tartalmazó nagy edényeken kívül volt még három kisebb edény, kettő töredékben, a harmadik teljesen épen. Az egyik egészen sima s diszítés nélküli, a második kidomborodó hasas részén párhuzamos és függélyesen terjedő mélyedésekkel diszített; a harmadik merőke egészen elüt az eddigi edényektől, már a legtökéletesebb technikára vall.

VII. 71. Agyagja e csészének nem szemcsés, hanem jól iszapolt s fekete színű; égetése tökéletes; kívül-belül fényesre simított. Átmérője 12 ctm., mélysége 4 ctm., fenéke gömbölyű, csak közepén van kívülről befelé egy ujj által nyomva, pereme szélesen kifelé terjed; füle négy-szögletű agyag pálczából áll, mely az edény pereméből függélyesen emelkedik 4 ctm. magasra s keskeny ívet képezve csak valamivel alantabb erősített az edényhez, mint a honnét kiindult.

110. szám. A keleti lejárát szomszédságában, kerek beszakadt üreg, mely nem volt oly mély, mint az előbbiek s úgy látszik csak félig földbe ásott lakás volt. Konyhai csont-hulladékot a fenekén nem találtunk s csak a beiszapolt föld között volt néhány állati fog s kisebb csontdarab. Az üreg fenekén s a beszakadt föld között következő tárgyak voltak:

Három picziny bronzdarab: egy picziny lencse, mely vékony ércz fonálra erősítte-

tett; egy bronz késnek 2 ctm. hosszú hegye, melynek háta jóval vastagabb, mint az éle; egy 5 ctm. hosszú négyszögletes bronz ár.

Egy hegyesre csiszolt szarvasagancs és még három munkálatlan agancsdarab.

Tizenegy jaspis késpenge; egy felső részén egyenes vonalban csorbított, szürke silex vakaró; négy obsidián penge s egy nagy jaspis magkő.

Három csiszolt csont tű. Mind a három oldalbordából készült, az egyik mind a két végén kihegyesített, a másik pedig feltűnő nagysága és szélessége miatt. Igen erős oldalbordából készült, mert töve még most is 3 ctm. széles s 16·5 ctm. hosszú, hegyes része gömbölyűre csiszoltatott.

Öt darab kisebb, átlag 8 ctm. magas agyag pyramis, melyek közül kettőnek felső részén elég mélyen vajt ferde kereszt, egyen pedig ujjmélyedés van.

Három kődarab, melyeknek felső része simára dolgozott és három rózsaszínű lapos patakkavics.

Egy jól kiégetett s nagy agyag karika. Átmérője 8 ctm. s vastagsága 4 ctm., a lyuk átmérője 2 ctm.

Három, diszítés nélküli agyag gyöngy s egy cserépdarab, melynek külső kerülete csak nagyjában van kerek alakra tördelve, közepén pedig nem egészen 1·5 ctm. átmérőjű lyuk van fúrva. Az egész cserép korong átmérője 3·8 ctm.

Egy jól kiégetett tölcser alakú agyag tárgy, mely felső öble közepéből még függőlegesen át van lyukasztva. Magassága 3 ctm., átmérője a felső kivájt részen 4·5 ctm., alsó lapos részén pedig 2·5 ctm.

Egy igen durva oly picziny edényke, hogy belső ürfogatába alig fér bele a kéz kis ujjja. Magassága 2·5 ctm., átmérője felső nyitott részén 1·5 ctm., fenekén pedig nem egészen 3 ctm.

Egy szűk fenekű s öblös edény. A nyak alatti öblös részen három erősen kidomborodó concentricus félkör, a legbelsőben pedig három, szintén kidomborodó lencse van. Ugyanilyen kidomborodó lencsék szegélyzik a nyak alatti öblös részt is.

Egy minden oldalán csiszolt mészködaráb, mely kisebb, talán csont tárgyak csiszolására használtatott, mert a szélén levő s csiszolás következtében bevájt mélyedések nem szélesek.

Egy átlukasztott nyujtványú agyag kanálnak töredéke. Külseje vörös színű, de törésrészén koromfekete.

Egy szűrő edény fenekének töredéke. A szűrő lyukai nem oly közel, hanem csak 1 ctm.-nyire vannak egymástól s az átfúrás is elég nagy, a lyukak átmérője valamivel nagyobb egy fél ctm.-nél, az egész fenékrésznek vastagsága 2·2 ctm. (V. ö. VII. 79.)

Egy nagy és durva készítésű fazéknak 14 ctm. átmérőjű feneke s néhány kisebb s szintén durva készítésű edénynek töredéke.

Két csekély fenekű s széles öblű ép edény, mely tökéletesen vörös színűre égett s diszítésnélküli.

Egy szarv alakú csücskös edényfűl, melynek törésrésze tompára kopott.

III. szám. A temetőrészben egy ép csontváz, mely valószínűleg élve került a föld alá, vagy szántszándékosan hajmeresztő büntetés gyanánt, vagy mint tetszhalott s borzasztó kínjai következtében kifejtett erőlködése meglátszik a csontváz megváltoztatott s természet-

ellenes helyzetén. Teljesen szabályosan irányítva zsugorított helyzetben fektették jobb oldalra, erősen összehúzott lábai most is keletfelé fordult térdekkel fekszenek, felső teste azonban egészen hanyatt s arcza kissé balra fordult. A mily feltűnő a felső és alsó testnek természetellenes, ellentett iránya, ép oly szembeötlő s kínos benyomást tesz mind a két kéznek görcsös kanyarulata, melyek nem mint rendesen nyugodt helyzetben kinyújtott kézfejjel a jobb oldali arcz alatt fekszenek, hanem a hanyatt fekvő vállakhoz kapaszkodnak. Hogy a lábak a kifejtett erőlködés daczára is ily erősen összehúzott állapotban maradtak, azt onnét magyarázom, hogy valószínűleg minden halott összehúzott lábain a felső és alsó lábszárat erősen összekötözték. Minden halottnál a felső és alsó lábszár majdnem párhuzamosan oly közel van egymáshoz, hogy ha a csontok húsrészeit is hozzá vesszük, ily helyzet csakis erős összeszorítás által állítható elő. Miután ily feltűnő volt helyzete, «in situ» akartam kivenni az egész földröget, azonban sajnosan, akkor hiusult meg egész munkánk, midőn már-már készen voltunk a kiemeléssel. Ha szét is hullott az egész rög, sikerült azonban legalább e görcsösen görbített kezeket a körülötte levő földnek megkeményítése által sértetlenül megmenteni. Széjjel morzsolva az egész földröget, napfényre került összes melléklete, mely a következőkből állott:

A nyak táján egy ősi kagylóbélből igen szabályosan kúp alakra faragott gomb, mely hátsó oldalán ép úgy van a fonál számára áttörve, mint a már taval talált két példányon (v. ö. I. füz. XII. tábla, 113a, 113b ábra), t. i. a gomb lapos hátán két oldalról kezdtek fúrást, mely úgy találkozik egymással, hogy a gomb külső felületét azért át nem lyukasztja. Talpának átmérője 3.5 ctm., a külső kúp részsutos magassága 2 ctm. Igen tökéletesen conservált. Ugyanilyen subcután fúrású, alabastromból készült kúp alakú gomb (csak hogy jóval kisebb, mert átmérője csak 1.1 ctm.) a l'ardèche-i dolmenben* találtatott. Most a st.-germain-i múzeumban őrzik. Angolországban is Inghittera-ban** mint sírmelléklet találtatott egyéb kő és bronz tárgyak között öt ugyanilyen kúp alakú kő gomb a halottnak melle táján. Ha figyelembe vesszük az első füzet 23. lapján említett magyarországi, felső-ausztriai s szászországi analógiákat is, úgy azt látjuk, hogy a kő és átmeneti korszak embere egész Európában már meglehetősen tökéletes öltözetet viselt.

A test hosszában három egyforma nagyságú csiszolt kő-véső. Egész hosszúságban alul laposak, felül domborúak, élök csak egyik végén van s az félkör alakban csiszolt. A vésők hossza 4.5 ctm., szélessége pedig 1.4 ctm. Az egyik egész fehér kőből, a másik szürke monolith-kő, a harmadik pedig világos színű zöld kőből csiszolt. Ilyen alakú vésők, habár ritkábban, de előfordultak már, de ily picziny példányban még soha. Azt hinné az ember, hogy csak «miniature» alakok, melyek nem használatra, hanem csak a halott számára
VII. 72.73. készültek, mint azt több őskori temetőben, így hazánkban, a pilini-ben, is észlelték. De ezek picziny alakjuk daczára mégis nem dísz-, hanem használati vésők voltak, mert az egyiknek esorbult élén meglátszik, hogy használva volt már. Egyáltalán piczinyiségök mellett élők sokkal tökéletesebb, mint a nagyobb példányokon.

Két igen szép, keskeny és hosszú, nagyon szabályosan hasogatott kő kés. Az

* Mortillet «Musée préhistorique» T. LXIV, fig. 648.

** Evans «Les âges de la pierre de la Grand Bretagne» chap. VI et XV. Idézve: «Bulletino di Paleontologia Italiana» Ann. X. 151.

egyik fehérés szürke, a másik koromfekete színű kovából hasogatott. Mind s kettőnek szélessége 1·5 ctm.; az egyik 7, a másik 8·5 ctm. hosszú.

Egy nyakék, mely 96 ősi kagylóbélből, legnagyobbbrészt négyszögletű és hosszúkasra faragott gyöngyökből áll. Ezek között csak húsz darab lapos és kerek alakú. Csakis egy darab 4 ctm. hosszú, 1 ctm. széles s átfúrása nem kerek, hanem ellypsis alakú; a többinek nagysága 1·5 ctm. és 4 mm. között váltakozik.

Fekete palakőből csiszolt balta, melynek egyik vége félkör alakú és tompa, a másik hegyes. Használat folytán hegyes végéről néhány szilánk pattogott le. Átfúrása nem a közepén, hanem tompa része közelében történt. Az átfúrt lyuk átmérője az egyik oldalon 1·7 ctm., a másikon 1·5 ctm. A balta hossza 10 ctm., szélessége a közepén 5·2 ctm., vastagsága 2·5 ctm.

A fej előtt kelet felé egy kiálló bütykökkel díszített, gomba alakú, rövid talpcsöves edény; háta mögött négy igen porladozó edény. Az egyik fekete alapra vörösre festett példány a láb sarka táján találtatott s néhány ősi kagylóbélből faragott gyöngyöt tartalmazott.

112. szám. A sáncz keleti szélén a lakások körül, habár elég mélyen, de csak a feliszapolt földben, nem együtt, hanem különböző helyen elszórtan találtatott:

Három bronz tű. Az egyik közepén eltörött s csak alsó hegyes része van meg; a másinak gömbölyű feje körben futó karczolatokkal díszített; a harmadiknak nincs különvált feje, hanem felső végén felfordított kúp alakra vastagodik ki, s e vastag végét négy párhuzamos vonal között halszáлка díszítés veszi körül. A két ép tűnek hossza egyenlő és pedig 14·5 ctm., a törött példányé 10 ctm. E halszáлка vagy faág mintát, mely különben a lengyeli telepen is nagyon gyakori, Sayce hittiti dísznek tartja.*

Öt nagyobb nucleus; tizenegy szilánktöredék s tizenöt szabályos jaspis penge, mely közül három különösen szép, keskeny és hosszú.

Öt részint kova, részint jaspis vakaró; az egyik világos rózsaszínű; háromnak nagysága elüt az eddigi példányoktól, mert szélességök átlag 3·5 ctm., hosszúságuk 4 és 5 ctm. között váltakozik; az egyik nemcsak felső, hanem alsó végén is vakarónak van kicsorbitva.

Egy keskeny s hosszú, alul lapos, felül domború, kissé ferde élű csiszolt kő-véső. Hossza 7 ctm., szélessége 1·7 ctm.

Egy csiszoló kő, melynek közepe a csiszolás folytán mélyen kikopott; négy csiszolt dolgozó kő; két lapos patakkavics s egy kőből 1·5 ctm. hosszú háromszög.

Egy csontból csiszolt véső. Hossza 6·5 ctm., szélessége 1·8 ctm.

Két csiszolt csont tű, melyek egyike szárcsontból, író toll alakjára rézsutosan van vágva és kihegyesítve.

Tíz agancs-darab, melyek közül kettőn látszik fűrészelés és faragás, a többi pedig munkálatlan; egy mind a két végén lefűrészelt 16 ctm. hosszú s 6 ctm. széles tömör szarv s néhány vadkan-agyar.

Öt, részint tojásdad alakú, hosszaban átfúrt, részint egészen gömbölyű agyag gyöngy és egy szarv alakú hegyes edényfűl, melynek törésrésze tompára kopott.

Két picziny agyag kanál, egy ctm. hosszú s függélyesen átfúrt lapos nyujtványnyal, belső ürfogatuk nagyon csekély, mert csak kissé homorú.

VII. 74.

* A. H. Sayce «Die Inschriften von Hissarlik» Schliemann «Ilios»-ában 768. l.

Egy 6 ctm. átmérőjű kerek agyag lap, mely két ellentett szélén át van fúrva. Valószínűleg földő gyanánt szolgált, mely e két lyukon át az edény nyitott részéhez köttetett.

Négy, felső részén ferde keresztrel ellátott agyag pyramis. Középső részök durva agyagból készült, külsejük iszapolt s fényesre simított agyaggal van bevonva. Ezen 8 mm. vastag külső agyag lemez könnyen lemállik, a többi durva szemcsékkel kevert belső agyagtól.

Négy, bütyök és újjbenyomásokkal díszített durva edény; az egyik ügyetlenül készült gömbölyű fenekű s henger alakú példánynak pereme idomtalanul hajlott s csak egyik oldalán van tapasztott durva füle.

Két hosszú, gomba alakú talpcsöves edénynek alsó része, melyek egyike vörösre festett s a cső felső részén négy nagyobb bütyökkel.

113. szám. A temető-részben egy igen szépen conservált csontváz, melyet «in situ» vettünk ki, s mellette a következő tárgyak találtattak:

A nyak, háta mögött és a könyök körül kisebb-nagyobb ősi kagylóbélből faragott gyöngyök, melyek legtöbbje még a halott alatti földben benn maradt.

Az arcz előtt egy talpcsöves tál s két picziny fenekű, egymásba fektetett, vörösre festett edény.

A mell előtt összehajtott bal kézben egy krétából faragott s nagy lyukkal átfúrt golyó alakú buzogány, mely azonban a szabad levegőn mint a legfinomabb liszt szétporladt. Scotiában szintén 1809-ben, kőkori sírban, diorit-kőből csiszolt balta s silex nyílhegy mellett egy 8 ctm. átmérőjű átfúrt kő golyót találtak.¹ Ugyanilyen lelet került 1826-ban La Chale-lard-ban Lausanne közelében napfényre, midőn több csontvázra akadtak, melyeknél silex lándzsa-csücsökön kívül golyó alakú, csiszolt s átfúrt kő-buzogányokat találtak.² Kemény kőből csiszolt golyó-alakú s átfúrt buzogány van még a hannoveri múzeumban,³ az oldenburgi (Holstein) kőkori leletből.

A test hosszában egy csiszolt kő-véső s egy keskeny obsidian nucleus, melynek 15 lapjáról köröskörül roppant keskeny és hegyes végű pengéket hasogattak. A nucleus felső 2 ctm. átmérőjű részén kerek, alul pedig hegyes. Hossza 2.1 ctm.

Egy vadkan-agyarból készült 10 ctm. hosszú s 1 ctm. széles kés. Külső zománczos része munkálatlan, felső fele azonban hosszában eszközölt csiszolás folytán kiélesített s így hosszában sűrű karczolatok látszanak.

Háta mögött egy csiszolt csont tű s több igen porladozó edény volt, melyeket nem sikerült megmenteni, daczára, hogy külső felületökön vastag mészkő-üledék képződött. Az egyik nagyobb edény, nem mint rendesen csak egy két-darab, hanem ez esetben egy nagyobb rakás csontdarabot tartalmazott szárnyas és a kutya-fajhoz tartozó állatokból.

A mint a halottat sértetlenül kiemeltük, a nagyobb mennyiségű mészsízzal kirakott fekhelye alatt egy teljesen ép, még egyetlen repedéssel sem bíró, nagy edényt találtunk. Alakja az I. füzet XX. 330. ábrájával azonos, minők a halottak mellett gyakran találatnak. T. i. felső fele golyóhoz hasonlít, alsó része pedig felfordított csonkakúp alakú, s kidombo-

¹ W. Schlösser u. Seller, «Die ersten Menschen und die prähistorischen Zeiten» 425. lap.

² Schlösser u. Seller. U. O.

³ Dr. L. Lindenschmidt, «Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit» I. Band, 2. Heft. Taf. 1. Fig. 5.

rodó hasas részén négy ellentett oldalon bütyökkel. Felső nyitott részén nincs nyaka, hanem csupán egy 9 ctm. átmérőjű kerek lyuk, úgy hogy a kéz is csak igen óvatosan összeszorúlva férhet bele. E kerek nyílás körül szintén ellentett oldalon 4 bütyök van, melyek azonban vízszintes irányban át vannak fúrva. Magassága 25 ctm., átmérője az öblös részen 27 ctm. s fenekén 10 ctm.

114. szám. Az előbbeni üreg mellett egy kettős sír. Két csontváz közvetlenül egymás mellett akkép feküdt, hogy az egyik valamivel mélyebben volt a másiknál. A mélyebben fekvő bizonyára későbbben temettetett a másikhoz, miáltal ennek karcsontjai megsérültek s fejének felső része (calvaria) elveszett; az alantabb fekvő azonban igen jól conservált s sikerült is ezt «in situ» kiemelni, míg a másikat fel kellett áldozni.

E kettős csontváznak melléklete:

A nyak és könyök tájak körül 82 darab kagylóbélből négyszögletűre faragott gyöngy, melyek egyetlen egy 4 ctm. hosszú példánynak kivételével, általában egyenlő nagyságúak és pedig 1·5 ctm. hosszú s 8 mm. szélesek.

Huszonnyolcz dentalium, de a legtöbb még a halott alatti földben van. Itt is több dentalium volt egymásba illesztve, az ércz-gyöngyöcskék azonban hiányoztak.

Mind a két felén ezüstös zománczú kagylóból kivert lapos és kerek gyöngyökből nyolcz darab.

Krétából készült 8 ctm. átmérőjű átlukasztott golyó. Közepén történt átlukasztásába mészszivag üllepedett s egy tömör hengert képezett. A krétanemű fehér anyag igen porladozó.

Egy széles s felső részén félkörben csorbított jaspis vakaró.

Egy hosszú, háromszögű, zöldkőből csiszolt véső, alsó felén lapos, fölül kissé domború, éle nem egyenes vonalú, hanem kissé ívetes, élének ellentett részén pedig tompa csúcsban végződik. Hossza 7 ctm. s szélessége az élen 3·5 ctm.

Vörösre festett, gomba-alakú, talpcsöves edény, a cső alsó nyitott részén négy kiálló bütyökkel.

Óvatosan eltakarítván a csontváz körüli földet, azt vettem észre, hogy a nyak és a felső karnak könyök fölötti részén legnagyobbbrészt a csonthoz kövesült állapotban talált kagyló-gyöngyökön kívül, ugyanilyen nagyságúak és alakúak még a lábaknál is előfordúlnak. Figyelmesebben kutatva azok fekvési iránya után, azt tapasztaltam, hogy e gyöngyök mind a két lábnál összekötik a felső lábszár középső részét az alsó lábszár középső részével, mintha csak kötelékeket képeztek volna azok között. Gondolkodóvá tett már többször az a tapasztalás, hogy a felső és alsó lábszár csontjai oly szorosan vannak egymás alá hajlítva, hogy az a czomb- és láb-ikrának erős összehúzóerő nélkül nem lehetséges, s mindenkinek első tekintetre e helyzet inkább tetszik mesterségesnek, vagy jobban mondva erőszakosnak, mint természetesnek. Nagyon valószínű tehát, hogy a lábszárok szorosan egymásra hajlított helyzetét összekötés okozta s talán e kötelékeket fonták körül e kagylóbélből faragott gyöngy-füzérrel? Már a legelső halottnál s azóta többször találtunk a lábak körül is gyöngyöket, de ily tisztán sohasem vettem ki azoknak összekötésre valló helyzetét.

E gyöngy-füzér folytatódott az egyik felső lábszártól a könyökig s onnét a mellig, ahol már a test elporladása következtében a bordákba hatoltak. A fentebb említett nyolczvan-két darabon kívül utólagosan az imént leírt vonalban még százhuszonhárom kagylógyöngyöt

szedtem ki a csontváz mellől. Ez utóbbiak is rózsaszínű, porladozó festékkel vannak bevonva. Az egyik nagyobb példánynak egyik felén csak egy rózsaszínű ér vonúl végig, mely azonban nem festett, hanem a kagylóállományban van.

A második csontváznál is nem csak a könyök, de a láb körül is voltak kagylóbélből faragott gyöngyök; itt azonban nem nézhettem tüzetesebben e gyöngyök iránya után, mert e halottnak csak fele részéről volt még a fölötte levő föld leásva s máris ki kellett részben megsértett, de másrészt porladozó állapotban levő csontjait szedni, hogy a mélyebben levőnek «in situ» való kivevésében ne legyünk akadályozva és tért nyerhessünk e munkához.

115. szám. A sáncz keleti részén levő ősi lejárát mellett körülbelül a lejárát déli részén egy 320 ctm. átmérőjű kerek üreg, mely azonban a többi lakásoknál sokkal sekélyebb mélységben találtatott s így csakis félig földbe ástott lakás lehetett. Az itt elősorolt tárgyak nemcsak az üregben, hanem részben a körülötte levő iszapolt földben voltak:

Kilencz kisebb jaspis késpenge, egy apró silex nucleus, egy fölül kerekre csorbított silex vakaró; tizenegy nagyobb darab szilánk-töredék jaspisból; két igen vékony s picziny obsidian penge. Az egyik jaspis pengének alja csúcsban végződik s 5 ctm. hosszúságban mind a két oldalán sűrűen egymás mellett ki van csorbítva, hogy e részén könnyebben illesztessék nyélbe.

Tizenkét jól égetett, s külső részén majdnem kivétel nélkül simára csiszolt agyag gyöngy, melyek alakra, ép úgy mint nagyságra különbözök. A legkisebbnek átmérője 1·5 ctm., a legnagyobb 6 ctm.

Egy vörösre égetett, agyagból készült, tölcser alakú, s függélyesen átfúrt orsó-gomb. Átmérője 3 ctm. s magassága 2 ctm.

VII.
75. 76. 77.

Három keskeny s hosszú, átfúrt állati fog és egy nagyobb édesvízi kagyló.

Egy csontból csiszolt véső, éle nem egyenes vonalú, hanem félkör-íves. Hossza 5·5 ctm. s szélessége 3 ctm.

Állati fogak, vadkan-agyar, munkálatlan szarvasagancs-töredékek.

Két, törésrészein tompára kopott, szarv alakú, magas, s függélyesen átlukasztott edényfül.

Egy, hasas részén ujbenyomásokkal díszített, vörösre égetett s durva edény, melynek ürfogata körülbelül 40 liter.

Egy másik nagyobb edény, minőt rendesen a temető-részen találtunk. Nyaka, vagy karimája nincs, hanem csak kisebb kerek nyílása. Hasas része igen öblös, alul pedig picziny fenékben végződik. Öblös részén bütykei vannak s vörös színre mázolt. (V. ö. XX. 230).

Egy másik, befelé kanyarodó peremmel bíró tál, mely mész-szemcsékkel kevert, szürke agyagból készült, falazata elég vastag s igen keményre égett. Hasas részén négy ellentett oldalon picziny bütyökkel van díszítve. Átmérője fölül 19 ctm. s magassága 8 ctm.

Ismét egy másik, jóval kisebb tál. Alakra az előbbenitől csak annyiban tér el, hogy feneke alúlról kissé befelé van nyomva. Átmérője csak 10 ctm. s magassága 4·5 ctm.

Tizenhat jól égetett s átfúrt agyag pyramis, melyek felső részén semmi jel; átlag 5—7 ctm. magasak.

Egy agyag-darab, mely ujjal vont, mély csigavonalas barázdákkal díszített. E töredék csak külső iszapolt része egy más nagyobb agyag tárgynak.

Két 7 ctm. hosszú, csiszolt csont tű, az egyik mind a két, a másik csak egyik végén van hegyesre kidolgozva.

Egy nagyobb graphit-darab, mely egy tiszta graphitból készült edénynek erősen lekenyárodó, vastag peremrésze.

Egy 9·5 ctm. hosszú bronz tű, 1 ctm. átmérőjű tömör s gömbölyű fejjel, melybe párhuzamosan vonalak vésettek. Egy bronz késnek töredéke, mely hátán jóval vastagabb, mint élén, a penge valamivel szélesebb 1 ctm.-nél. Egy másik bronz tűnek letörött feje. Egy 5 mm. széles s lapos félkör alakú bronz lemez töredéke, mely valószínűleg karpereczből ered. Egy, 1 ctm. átmérőjű, belül üres s egy kis lyukkal áttört bronz félgömb, mely eredetileg valószínűleg gomb volt. Ugyanilyen, egy és két lyukkal áttört, bronz pitykék Magyarországon gyakrabban találtattak.*

116. szám. Ugyancsak a keleti oldalon levő, már a 104. számú üregnél említett, lejártnak 4 méter magas feliszapolt rétegében még a következő tárgyak fordultak elő:

Két igen vékony falazatú, tisztán iszapolt szürke tályogból készült s jól égetett, krétabetéttel diszített edény. Alakja ugyanaz, mely a krétabetétes edényeknél általános és typicusnak mondható.

Egy durva quarzszemcsékkel kevert agyagból készült 14 ctm. magas fazéknak fele része, melynek oldalfalaiba négy párhuzamos vonalból képezett szalag van karczolva függőleges irányban.

Egy ívetet képező agyagdarab, melynek teteje lapos gombban végződik.

Festéknek látszó, porladozó sárga földnek rögje.

Négy munkálatlan szarvasagancsdarab s egy vadkanagyar.

Két, felső részén simára csiszolt, dolgozó kő vastartalmú vörös homokkőből; egy igen díszes, az edény pereme fölé emelkedő ívetet képező edényfűl; s két kisebb patakkavics.

Egy kisebb 1·5 ctm. hosszú s mégis sok lapra hasogatott barna-vörös s egy másik májszínű opál, valamint egy 4·5 ctm. átmérőjű jaspis nucleus. A picziny opál nucleus alsó része tompára van hasogatva.

Egy silex s két jaspis vakaró, mind a három felső részén gondosan félkörben csorbúlt; két silex penge; négy silex s egy fekete obsidián szilánktöredék.

Egy 6 ctm. hosszú, négyszögletűre kalapált bronz ár, mely egyik végén hegyes, másik végén lapos. E lapos vége azonban úgy látszik nem használtatott, hanem csak nyélbe illesztetett.

Két kidolgozott szarvasagancs. Az egyik darab egyik végén faragott, a másikon simára fűrészelt, a másik darab vastagabb végéhez közelebb eső részén 1 ctm. átmérőjű átlyukasztás van s hegyes vége ék alakra csiszolt.

Egy agyagból készült, cső alakú talpra illesztett madár alak. Feje és szárnyai a nyak és szárny töveiről letörtek; farka a test vastagságában nyúlik s egyenesen vágott vonalban végződik, a fark metszett széle 3 helyen vékony tüvel van függélyes irányban átlyukasztva. Az egész alak közel fekvő párhuzamos barázdákkal van diszítve, melyek a nyak alsó részén harántosan vonulnak, a cső alakú s talpán kissé kiszélesedő nyújtványon körben futók, a test s a fark felső részén alkalmazottak pedig ép szögben keresztezik egymást. A fark alsó,

* «Antiquitates lapideæ et æneæ in Hungaria repertæ» Tab. VII, fig. 30. 32.

- VII. 78. valamint a nyak felső részén nincs diszítés. Nagyon hasonlít e madáralak a lausitzi typussal gyakran előforduló úgynevezett «gyermekcsörgők»-höz (Kinderklapper) s csakugyan nagyon lehetséges, hogy ez is ily csörgő játék volt, mert belül üres s erős rázásra szintén hallható abban egy halk csörgés. Magassága 5·5 ctm.; hossza a törött nyaktól a farkig 6·5 ctm.; a test valamint a fark szélessége 3 ctm., a talp magassága 3·5 ctm. Ilyen madár alakú gyermekcsörgőből a prágai, drezdai s a berlini kir. múzeumban van néhány példány. Hasonló-agyagból készült állatalakok Magyarországon Aggtelek, Pilin-Magyarád-, Homok-Teren-, Szihalom- s Tószegen találtattak. *

117. szám. Több üregből a keleti szélén, de csak csekély mélységben levő korhanyarétegből:

Hét különböző alakú s nagyságú agyag gyöngy, melyek diszítés nélküliek ugyan, de finomabb agyaggal bevont külső részök simára csiszoltatott. A legnagyobbak átmérője 6 ctm. a legkisebbé 2·5 ctm.

Két patakkavics, melyeken tisztán látható, hogy simításra használtattak. Az egyik hosszában éles gyalu alakra van csiszolva; a másik pedig minden oldalán érdes, s csak egyik használati felén igen sima s fényes.

Egy lapos, négy szögre faragott szarvasagancs-darab, mely mind a két végén simára fűrészelt. Hossza 6·5 ctm. szélessége 1·5 ctm.

Egy pénzhez hasonló, kerek, szarvasagancsból fűrészelt lapocska. Átmérője 2 cm. Hason lapocskák hazánkban még a gombai praehistoricus s szintén a mienkhez hasonlóan scarpírozott sánczhegyen találtattak. **

Tizennégy drb. részint silexből, részint jaspisból hasogatott késpenge; egy silex töredékdarab; egy csinosan csorbított, rövid és széles silex vakaró; egy máj színű opál nucleus, melyről igen keskeny pengék hasogatattak, s egy viasz opál görély, melynek külső részét kréta kéreg vonja be; s két igen vékonyra hasogatott, fekete obsidiánból készült, éles és hegyes penge.

Egy patinával bevont bronz tű középső részének töredéke.

Egy ép, s jól égetett, különben durva készítésű edényke. Átmérője 7·5 s magassága 4 ctm.

Egy másik ép edény, mely az előbbinél tökéletlenebbül van égetve. Alakja teljesen megegyez azzal, melyet az ásatások legelső üregében találtunk. (V. ö. I. füz., XX. tábla 226. ábra.)

Egy igen nagy s 1 ctm. vastag falazattal bíró durva edény töredéke, melynek fenékén szenesedett apró szemű búza volt.

11. szám. A sáncz keleti szélén, közel a kapuhoz egy kerek lakás. Mélysége ugyanolyan mint a többié, csak hogy az előbbieknél szélesebb. Temérdek hamu, edénytöredék s állati csont volt benne s ezek között következő tárgyak:

Négy átfúrt agyag pyramis, semmiféle jel nincs rajtok, átlag 10 ctm. magasak.

Nagyszemű quarz kőzet, melynek egyik fele csiszoló pad volt, minek következtében homorú mélyedés támadt rajta.

Nyolcz különböző nagyságú s alakú átfúrt agyag gyöngy, melyek némelyike külső részén fényesre csiszolt.

* V. ö. Br. Nyáry Jenő «Az aggteleki barlang mint őskori temető» 130. l.

** Képatlasz «Antiquitates lapideae et aeneae in Lapujtő et Gomba in Hungaria repertae» Tab. VII. fig. 28.

Egy nagy, lapos, átfúrt agyag korong töredéke s egy 6 ctm. átmérőjű kúp alakú függélyesen átfúrt orsógomb.

Három patakkavics, melyek közül csak kettőn látszik meg, hogy simításra használtott. Az egyik egész lapján csiszolt, a másiknak vastagsága rézsútos vonalban kopott s finom karczolatok látszanak e laposra kopott részen.

Egy lapos s sarkain tompára kopott pengehasogató kő. Átmérője 5 ctm. s vastagsága 4 ctm.

Egy tömör s kemény kődarab, melyen tárgyakat csiszoltak, mert középső része homorúra kopott.

Egy 1·5 ctm. vastag, kerekre csiszolt kő pálczácska. Egyik végén fűrés közben törött el, de alatta új átfúrás kezdtek, mely sikerült is. Használata ismeretlen.

Egy agyag tárgynak háromszögű s közepén átlukasztott töredéke. Valószínűleg tripos alakú talpa volt valamely agyag tárgynak. VII. 79.

Egy bos priscus szarvának 13 ctm. hosszú vége, mely vastagabb részén simára fűrészelt s belseje 4 ctm. mélyen kivájt. Valószínűleg edény gyanánt szolgált. E kissé hajlított szarvakat agyagból is utánózták s e picziny fülön függő, pohár gyanánt szolgáló edény már ezen a sánczon is találtatott, de gyakoriabbak ez alakok a németországi múzeumokban.

Két igen erős, 3 ctm. vastag medvefog; egy picziny, 3 ctm. hosszú édesvízi kagyló; s egy csontszilánkból készült, mind a két végén kihegyesített 4 ctm. hosszú tű.

Két nagyobb jaspis nucleus, melyek egyike alsó végén is tompára van hasogatva, úgy hogy szilánkok (pengék) hasogatása alkalmával valamely keményebb tárgyra támasztották.

Tíz közép nagyságú, de széles, részint silex, részint jaspis késpenge. Az egyik pengén hosszában fekete szurok tapad. Egy másik pengének mind a két élén apró csorbulás van.

Három jaspisból készült vakaró, felső részén az egyik egyenes vonalban, kettő pedig félkör alakban csorbult.

Tizenkét hasznavehetetlen, elég vastag hulladék-szilánk.

Egy 8 ctm. magas ép edény. Alakra megegyezik az I. füz. XX. tábla 226. ábrával. Mind a két oldalán széles füle az edénynek kifelé kanyarodó pereme fölé emelkedik s másik vége az edény hasas részére van erősítve. Kidomborodó öblös részébe függőleges barázdák karczoltattak. Az edény külsejének egyik fele vörösbarna színű s fényesre van simítva, másik fele graphittal van bevonva, mely még most is fest, s keféltve fényes fekete színű. Ez az első graphittal bevont edény a sánczon.

Két bronz tű. Az egyik 13·5 ctm. hosszú s sötétzöld patinával bevont példánynak vastagabb végére párhuzamosan körben futó vonalak között halszálla díszítés vésetett. A másik 11·5 ctm. hosszú, gömbölyű fejjel ellátott s fényes világoszöld patinával bevont példánynak középső testét szalma- vagy fűszálak majdnem egy ctm. vastagságban veszik körül, mely növényrészek az ércz élegülésével erősen a tűhöz tapadtak; e fűszálak nyomait különben már több példányon észleltem.

Egy tölcser alakra hajlított s világos zöld patinával bevont ércz lemez; s egy picziny öntött bronz gyöngyöcske, minőket a halottak csontvázai körül találtunk.

119. szám. Kerek, 3 méter átmérőjű lakásüreg, a keleti kapu egyik dombjának közvetlen közelében, elég mélyen. Az üregben nagy mennyiségű hamu, csontdarab és edénytöredék között következő tárgyak találtattak:

Tizenkét agyag pyramis, melyek közül csak hármon van meg fölül a ferde kereszt, az egyikbe a kereszt vonalait spárgával nyomták be, mert az összetekert fonál harántos nyomai meglátszanak a mélyedésben.

A fejbánkosoknak tartott agyag tárgyak egy ép és csinos példánya, mely csak annyiban tér el a többitől, hogy mind a két végén fölfelé kanyarodó része nem szarv vagy félhold alakú, hanem kerek s az agyagtest hosszában átlukasztott fület képez. Ezen fölül magán a 7 ctm. magas testen is vastagsága irányában 2 ctm. átmérőjű lyuk van. Külseje szintén fénytartó, de egy ujjbenyomás által eszközölt függőleges vonalon kívül semmi más diszítése nincs. Az egész tárgy hossza 25 ctm. Szélessége a talpán 4·5 ctm., felső részén pedig 3 ctm. A mind a két végén levő, fül alakú agyag karikának, valamint az oldalfalak kettős átfúrásának bizonyára gyakorlati célja volt s már az első pillanatra teljesen kizárja azt, hogy fejbánkos gyanánt szolgált volna.

Egy vörösre égett, négyszögletű agyag tábla töredéke, mely mind a két lapján simított, egyik felén azonban csak 2 ctmnyire a szélétől az egész táblát egy kidomborodó szalag veszi körül, mely ujjbenyomással van diszítve. Felső és alsó szélén a tábla jóval vastagabb, mint a közepén. Vastagsága a közepén 1 ctm., felső s alsó szélén pedig 4 ctm. Agyagja nagy mészszerű keménnyel kevert s elég kemény.

Egy szarv alakú fül, mely törésrészein tompára kopott.

Egy átfúrt nyelű agyag kanál, minők már gyakran fordultak elő.

Három síma patakkavics, kettő rózsaszínű s az egyik fekete. A rózsaszínű fele részén égési nyomok.

Egy nagy, csiszolt kőbaltának töredéke, mely tompa foka s az oldalairól lehasogatott szilánkok után következett, — nagyon elhasznált volt, s fúrásrészen törött el. Hossza a fokától fúrásrészeig 8 ctm. s szélessége a közepén 5 ctm.

Egy erős oldalbordából készült 17 ctm. hosszú csont tű, mely mind a két végén hegyesre faragott és csiszolt. Egyik hegye égési nyomot mutat. Közepén 1 ctm. széles.

Négy jaspisból hasogatott, közép nagyságú kés s két nagyobb, szabálytalan törésű jaspisdarab.

120. szám. A sáncz keleti kapujának dombja mellett, néhány öl hosszúságban igen mélyen találtuk az ősréteget. E hosszú vonalban a hamuval s égetett földdarabokkal kevert feliszapolt, fekete színű rétegben több üreget ástunk s ezekben találtattak elszórtan a következő nagyon változatos tárgyak:

Egy nagy s csak egyik lapján síma csiszoló kő.

Két vastag őrlőkődarab, melyekre kör alakban van vésve az őrlésre szánt síma felület.

Egy nagyobb homokkődarab, mely nehéz gyanánt szolgált, mert köröskörül mélyedés van vágva a reá erősítendő kötél számára.

Négy munkálatlan szarvasagancs-darab; egy lapos zergeszarv, s hét nagy vadkan-agyar.

Egy 13 ctm. hosszú szarvasagancs-darab, tövén és két kiágazó végén simán vágott s középső részén két széles és mély fűrészelési barázdával, mely a barázdák szélessége után következett kő fűrésznorma lehet.

Két lapos patakkavicsból készült szerszám. Az egyik részsütös vonalban csiszolt s simító gyanánt használtatott; a másik pengehasogató, melynek lapos széleivel hasogattak,

miáltal egész kerekre kopott. Egy harmadik kisebb, igen csinos, tej színű s egészen áttetsző kavics, melyen azonban használási nyom nem látszik.

Nagyobb darabokban fekete szurok.

Egy 6 ctm. széles, lóherlevél alakú edényfűl. A középső tagozata jóval nagyobb a VII. 81. két szélsőnél s csak a középső része van átfűrt. (V. ö. I. füz. XVIII. t. 210. á.)

Egy félhold alakú, kettős csúcsban végződő 5 ctm. széles agyag tárgy töredéke, melynek egyik oldalán fél centiméternél magasabban kiálló hegyes tövisek vannak, mind a két szélebe pedig sűrűen egymás mellé harántos barázdák karczoltattak. Valószínűleg díszített csúcskét képezi azon többször előfordult, félhold alakú agyag tárgynak. (V. ö. III. tábla.)

Egy másik 8 ctm. vastag szarv alakú agyagtöredék, sűrűen egymás mellett benyomott ujjbenyomásokkal.

Egy agyagból készült lapos hamukotró (v. ö. II. 18.) s egy tojásdad alakra csiszolt kő eszközhöz töredéke.

Egy puha homokkőből készült simító. Alsó részén lapos, felső részén domború. Félkör alakú tompa hegyén megkezdett átfűrés látható, másik része rézsútosan simított.

Egy fehér, puha kőzet darabja, melyen növénylenyomat tisztán és kidomborodóan látható.

Egy tiszta graphitból készült edénynek erősen lekanyarodó peremtöredéke. Már több ízben találtunk ilyeneket, melyek azonban, mint már említve volt, a többi prähistoricus tárgyakkal semmiféle összefüggésben nincsenek.

Egy silex kőből hasogatott s csak félig csiszolt kő eszköz, mely alul lapos s felül domború, felső részén vastagon tapad rajta vasoxyd festék. Szélessége a közepén 5 ctm.

Egy a középső részén kerek lyukkal áttörött édesvízi kagyló.

Hat, részint szárcsont részint oldalbordából készült csiszolt csont tű. Csakis egy van mind a két végén kihegyesítve. Egy szárnyas állat csontja, mely habár munkálatlan, mégis feltűnő hófehér színe miatt.

Két vadkanagyardból hasogatott s csak élén csiszolt kés vagy vakaró.

Huszonnégy különböző alakú s nagyságú agyag gyöngy, melyek közül csak hat díszített és pedig vagy függőleges karczolatokkal vagy pedig concentricus körökkel. A legnagyobbak átmérője 6 ctm. s a legkisebbé 1·5 ctm.

Két lapos s átlukasztott agyag karika. Az egyiknek átmérője 8 ctm. s a lyuk átmérője 3 ctm.; a másik 7·5 ctm. átmérővel, de átlukasztása jóval kisebb, s csak 1 ctm-ert tesz ki.

Egy picziny átfűrt agyag pyramis, melynek felső csonka részén ujjbenyomás van. Magassága 5 ctm. s talpának szélessége 3 ctm.

Egy teljesen ép 4·5 ctm. magas s 11 ctm. széles sima tál s öt szintén sima edénynek fele része. Egy másik 8 ctm. magas s 9 ctm. széles ép bögre, melyet egy ctmnyire a perem alatt sűrűen egymás mellett fekvő körömkarczolatok vesznek körül.

Egy picziny, belül homorú, kúp alakú edényfödőcske, melyből fölül két kis csúcs nyúlik ki. Magassága 3 ctm. s átmérője 4 ctm.

Egy 4·5 ctm. magas tömör edénytálp. Középső részén jóval karcsúbb s csak 3 ctm. széles. VII. 82.

Két, csak alig 3 ctm. magas, igen durva edényke, melynek belső ürfogata alig diónagyságú.

Egy igen csinos, henger alakú edényke. Középső részét három mélyített szalag veszi körül, melyek eredetileg krétával voltak kitöltve, nyitott részén valamivel szélesebb mint VII. 83. fenekén, magassága 5.5 ctm., átmérője fölül 4.2 ctm., alul pedig 2.5 ctm.

Egy csiszolt kő balta tompa hegyének töredéke; néhány krétadarab, s különféle állati fogak; két picziny patakkavics.

VII. 84. Egy picziny 1 ctm. átmérőjű agyag golyó; egy orsóhoz hasonló picziny agyag tárgy, mely függélyesen van átfúrva s középső részén jóval karsúbb, magassága 2.6 ctm. Szélessége fölül s alul 2 ctm., közepén 1 ctm. Egy nagyobb, veteményhüvelyhez hasonló, de agyagból készült tárgy, mely hoszúkás, egyik végén gömbölyű, belül üres, mint ha vékony pálcát dugtak volna bele.

Egy agyagból készült állati alak, mely birkának látszik. Feje egészen tökéletes s szemei elég mélyen vannak beszúrva. Mind a két oldalán egy-egy széles lap képviseli a fél oldali lábakat, alul nem képeznek befejezett egészet, hanem valószínűleg egy edénynek letörött füle az egész alak. A testet és lábakat képviselő oldalfalak díszítettek, az egyik oldalon egy kettős, balra fordult kampókkal bíró, igen szép s tiszta sauvastica s a mezők között pontok láthatók, a másik felébe pedig két-két párhuzamos vonal karczoltatott, melyek fekvő alakban találkoznak. Farkrésze, mely ugyanoly széles mint feje, letörött. Az egész alak magassága s VIII. 86. hossza 4 ctm. szélessége 3 ctm.

Egy 5 ctm. vastag homokkőből készült öntő minta töredéke. Közepén párhuzamosan két pálcza mélyedése s egyik szélén két, közepén keresztes kör vésetett. Az öntött pálcza szélessége 1 ctm., a körök átmérője 1.5 ctm. Hasonló karikák öntőmintája a schweizi czölöp-építményekben találtatott.*

Egy 2 ctm. átmérőjű lapos öntött bronz karika; egy 0.6 vastag bronz karperecznek s egy fejfelé ellátott csak kissé vékonyabb bronz tűnek töredéke; egy 7 mm. átmérőjű s 4 ctm. hosszú csőre hajlított bronz lemez; egy picziny pitykegombhoz hasonló 1 ctm. átmérőjű üres félgömb, közepén egy kis kiálló nyujtvánnyal.

Tizenhatsz nucleus, melyek közül csak egy obsidián van; 34 szabályos, legnagyobb-részt sílex penge, melyek közül csak három volt úgy kidolgozva, hogy nyélbe illeszthető; nyolc vékony s apró obsidián penge; tizenöt fölül félkörben csorbított vakaró, s ötvenhárom hasznavehetlen szabálytalan törésű szilánk, melyek közül kevés a jaspis, csak egyetlen egy májszínű opál s a többi sílex.

121. szám. E szám alatt, nem a temető-részben, hanem a sáncz keleti kapuja közelében, egy hanyatt fekvő nyújtott helyzetben eltemetett s igen jól conservált csontvázra akadunk. Az egész csontváz barnavörös színű s különösen feltűnő macrocephal vagyis torzítottnak látszó feje, mely nyugotnak feküdt, lábai keletnek nyúltak; mind a két keze pedig szintén kinyújtva simúlt a testhez. E kinyújtott halottat — ellentétben a zsugorítva fekvő halottakkal — már ölesnél jóval mélyebbre ásott sírűregbe fektették, mit a sírgödörbe hányt kissé más színű földről is észre lehetett venni. Bal karján egy ferde négyszögű lyukkal bíró, 10 ctm. hosszú s közepén meggömbötött igen vékony fűző tű, de semmi más tárgy nem találtatott. Egy kinyújtott halottra már a tavali ásatások alkalmával akadunk, mely a 22. számú üreget képviseli, s melléklete a XII. táblán együttesen van lerajzolva; annak csontváza azonban csak

* Mortillet «Musée préhistorique» LXXXVIII. 106.

részben volt meg s teljes biztossággal nem lehetett nyújtott helyzetét megállapítani, mint ez esetben.

E kinyújtott halottak már csak az egy temetkezési módból következtetve, nem lehetnek egykorúak a zsugorítva fekvő halottakkal, hanem azoknál ifjabbak. És miután az idei ásatások alkalmával már egy határozottan későbbkori nép tárgyaira akadtunk, melyek fegyverek öntőmintái, fibula s két kezdetleges üveg gyöngyből állanak — azt hiszem, nem csalatkozom, ha e magasabb culturára valló tárgyakat ez újonnan felmerült, kinyújtott helyzetben temetkezett népnek tulajdonítom. Hogy azonban minő szerep jut nekik e jóval idősebb telepen, vajjon szintén állandóan s nagyobb számban tanyáztak-e itt? . . . arra felvilágosítást csak a későbbi leletek fognak adni s ez alkalommal csak azt akarom constatálni, hogy a későbbkori tárgyaknak megfelelőleg későbbkori halott s új temetkezési mód mutatkozik.

122. szám. A temető helyiségben két közép nagyságú, a rendes szabályos módon zsugorítva fekvő csontváz. Mind a kettő közvetlenül egymáson feküdt, s így vagy együtt temetkezés vagy hozzá temetkezés forog fenn. Mind a két csontváz nagyon korhadt állapotban találtatott s azért egyszerűen kiszedtük mind a kettőnek csontját. Körülöttük több durva s szemcséssel kevert agyagú edény volt, de roppant porladozók lévén, egyet sem menthettünk meg közülök. Négy közép nagyságú silex-késen kívül egyéb mellékletök nem volt.

123. szám. A temető helyiségben, az előbbienek szomszédságában egy másik felnőtt s magas testalkatú, szabályosan zsugorított, jobb oldalán fekvő csontváz. Ezt a lehető leg- VIII. 85. tökéletesebben sikerült «in situ» kivenni s a berlini «Märkisches Museum»-nak küldetett. Melléklete:

A feje fölött egy trapez alakú, zöld kőből csiszolt s igen széles véső. Hossza 5 ctm. s élén 3·5 ctm. széles.

Egy világosszürke silexből hasogatott kő kés. A hasogatásnak remeke, mert csak egy ctm. széles s 13 ctm. hosszú. Hátsó oldala egészen sima, a másik oldala pedig végig három lapra hasogatott. Az eddig talált kő kések közül ez a legszebb példány. — A nyak körül nyolcz, átlag 2 ctm. hosszú dentalium. De miután ezek mindig egy nagy füzért tesznek ki, bizonyára nagyobb számban vannak még a csontváz alatt a földben. Az in situ kivevésnél nem lehet a csontváz alatti földet átkutatni, s meglehet, hogy még több tárgy van alatta, többször találtunk az in situ kivevésre szánt, de munka közben elrontott példányoknál a csontok kiszedése alkalmával utólag is különböző tárgyakat.

Ugyanezen halott körül találtunk még három bronz tárgyat, de ezek habár ugyanoly mélységben feküdtek, mint a halott, még sem közvetlenül a halott mellett, hanem körülbelül egy lépés távolságra attól. E bronz tárgyak a következők: egy picziny átfűrt ércz gyöngy, melyből azonban csak a tömör s kemény patina maradt fenn; egy igen épen megmaradt, sötétzöld színű sima patinával bevont hegyes bronz tű, melynek vastagabb végén kerek lapos, 1 ctm. átmérőjű fej van; egy másik ugyanoly jól conservált 13·5 ctm. hosszú IX. 87. bronz tű, vastagabb végétől számítva egy ctm.-rel lejjebb a fűző tűk módjára hosszas négyszögű lyukkal.

Nagyon kétséges, hogy e bronzok a halott mellekletét képezték volna, nemcsak azért, mert bronz tű, zsugorítva fekvő halottnál, eddig soha sem fordult elő, de a tűnek mint halotti mellékletnek csakis úgy van értelme, ha közvetlenül a test mellett fekszik.

124. szám. Közvetlenül a sáncz keleti kapuja mellett, több üregben, elszórtan:

Négy közép nagyságú agyag pyramis, melyek közül csak az egyiknek felső csonka részén van egy ujjmélyedés.

Nyolcz különböző alakú s nagyságú agyag gyöngy, melyek közül csak a legkisebb 2 ctm. átmérőjű példány diszített, és pedig e diszítés karczott concentricus körökből áll, melyek közepén ferde kereszt van. A legnagyobb lapos példány 7·5 ctm. átmérőjű s picziny átfúrása mind a két oldalán a kerék agyához hasonlóan kidomborodik.

Két mécs alakú, átfúrt nyelű agyag kanál.

- IX. 88. Egy csónakhoz hasonló 5·5 ctm. széles, s lapos agyag tárgy, mely szélein kissé emelkedettebb; s mind a két végén tompa orrán átfúrt. Hossza 11·5 ctm.

Egy jól égetett, belül üres agyag henger, mely egy erős edénynek talpát képezte. Egymás alatt sűrű pontokból alakított körvonal veszi körül, melyek krétával voltak kitöltve.

- IX. 89. A henger átmérője 6 ctm., s hossza 8 ctm. E henger alakú edénytalpak már több ízben találtattak a sánczon. Feltűnő, hogy ugyanilyen durva készítésű, de a mellett izléses alakú edényke Remedelloban * (Felső Olaszország) is, egy zsugorítva fekvő csontváz mellett találtatott.

Egy csinos, igen picziny, jól égetett agyag edényke, melynek belső ürfogata oly csekély, hogy csak kissé fér bele egy hüvelykujj. Habár sok játékszernek tartott tárgyról nem igen vagyok hajlandó elhinni, hogy ily célra készültek volna, de ez valószínűleg az volt, mert magassága csak 1·5 ctm. s átmérője 2 ctm. lévén, alig használható más célra.

Egy tölcserhez hasonló orsógomb. Átmérője 5 ctm.

Egy quarz szemcsékkel kevert agyagú s igen keményre égett, 5 ctm. széles agyag lap, melynek felső részén egész hosszában, sűrűen egymás mellett két barázda vonul. A barázdák szabálytalansága s csekély mélysége nem igen enged arra következtetni, hogy öntő minta lett volna, hanem inkább vékony tárgyak csiszolására szolgálhatott.

Egy 2 ctm. vastag mészkőlap töredéke, melynek felső része simára csiszolt, s ebbe a közepén keresztben tíz karika vésetett, valószínűleg öntő minta lapja lehetett. A karikák átmérője 1·5 ctm. s ép oly csekély mélységben vannak a kőbe vésve, mint azt a 120. számú üreg öntő mintájának ugyanilyen karikáján láttuk. A kör közötti kereszt igen hasonlít a babyloni rosettához, mely Sayce szerint a babiloni és hittiti népnek kedvelt diszítése.

Két csiszolt kő baltának töredéke, a melyek egyike nemcsak fúrásrészén törött, hanem vastagságában is ketté hasadt.

Egy hosszukás s négyszögletűre vakart, tömör vasoxyd darab. Hossza 7·5 ctm. s vastagsága 2·5 ctm.

Négy kisebb patakkavics, melyek közül csak az egyik lapos s az éles szögekre koptatott példányon meglátszik, hogy csiszolásra használtatott. A legnagyobb példányon égési nyomok láthatók. E kavicsok közül úgy látszik leginkább a fehér színűek kedveltettek.

Két, csiszolásra használt, kemény négyszögletű homokkő.

Nyolcz szarvasagancs-darab, mindegyikén többszörös faragás, fűrészelés, vagy csak megkezdett fűrészelési barázdák láthatók.

* Bulletino di Paletnologia Italiana Anno XI. 9 e 10. Chierici «Nuovi scavi nell sepolcreto di Remedello» Tav. VI, fig. 11.

Négy lapos, s csak egyik végén kihegyesített, részint oldalborda, részint szilánkból csiszolt csont tü.

Egy 7 ctm. hosszú s 1·5 ctm. vastag, csiszolt csont eszköz, melynek vékony s gömbölyű vége levágott. Fúrásra hasznavehetetlen, hanem valószínűleg edénydiszítésnél pontok benyomására használtatott.

Három édesvizi kagyló, melyek közül kettő, középen kerek lyukkal át van törve.

Egy eredeti alakú bronz láncszem. Középső részét egy hossznegyszög alkotja, melynek mind a két oldalára egy-egy belül üres gomb olvasztatott. A hossznegyszög felső részének szélei karczott vonallal szegélyezettek, alsó lapján pedig egy 1·2 ctm. átmérőjű kerek és mély üreg van, melybe valamely más kerek rész illett és pedig függőleges irányban. A két oldalon levő gomb vízszintes irányban van átlukasztva, melybe karikák illenek. Az egész IX. 90. a, b tárgy hossza 5·5 ctm. s szélessége 3 ctm. A budapesti múzeumnak a pusztá, kaláni leletből tizenkét ugyanilyen tagokból álló bronz láncza van. Ugyanott van még azonfelül két ló-zabla, a melyeknek mind a négy meglehetősen hosszú bronz lánczát ugyanilyen tagok képezik.

Egy sötétzöld színű s fényes patinával bevont bronz karperecz. A karperecz csavarmunka, s a közé szabályosan elhelyezett távolságban három karika van fonva. A karikák közül kettőn, négy ellentett oldalon, három-három picziny kidomborodó lencse van. A karperecz átmérője 6·5 ctm. A közbe font karikák átmérője 1·5 ctm., a csavarmunka vastagsága 6 mm. IX. 91.

Hét különböző nagyságú, nagyobb részt jaspis nucleus; huszonöt szabályos penge; huszonnégy, hasogatás közben elhullott, szabálytalan alakú szilánk; tizenkét vakaró, mely között csak négy félköríves, a többi pedig egyenes vonalú csorbítással; egy picziny obsidian nucleus s egy hosszú keskeny obsidian szilánk.

125. szám. Szétszórva több üregben a különböző mélységű korhanyréteg között:

Négy nagy jaspis nucleus; tizenhárom részint jaspis, részint silex hulladékszilánk; huszonkét különböző nagyságú kő penge, melyek közül az egyik hosszú hegyű, háromszöges nyílhegynek van az által átalakítva, hogy szögben találkozó mind a két éle gondosan ki van csorbítva; hat felső részén félkör alakban csorbított, részint silex, részint jaspis vakaró; négy keskeny s igen szabályosan hasogatott obsidian penge; egy picziny, alig 1 ctm. méter széles s 13 mm. hosszú, hegyben végződő obsidian nucleus, mely mégis nyolcz hasogatási lapja van. Látszik ebből, hogy felhasználták a legapróbb darabig az obsidiant, mert mint távolabbi vidékről szerzett kő, bizonyára becses volt előttök. Szaktudósaink általános véleménye az, hogy a tokaji hegységből került az obsidian az ország távolabbi vidékeire. *

Egy csiszolt csont eszköznek lehasogatott szilánkja s egy 6 ctm. hosszú fej nélküli, sima és sötétzöld színű patinával bevont bronz tü.

Egy fehér színű kőből csiszolt trapez alakú véső, mely élet kivéve a többi részén oly sima és fényes most is, mint a legtökéletesebben csiszolt márvány. Hossza 4 cm. s szélessége élénél 2·8 ctm.

Egy vékony s hosszú kőből alakult lyukas csövecske, mely már gyakrabban fordult elő, s hasonlít a stalactitokhoz. Valószínűleg természetes képződmény.

* L. bővebben Dr. Ortway Tivadar «A prähistoricus kőeszközök eredete» 64. l.

Egy tömör, szarv alakú, jól égetett agyag darab, mely egész területén rézsutosan s párhuzamosan haladó barázdákkal van diszítve.

Egy másik lapos agyagdarab, mely egyik oldalán három erősen kidomborodó concentrikus félkörrel van diszítve.

Három átfúrt agyag pyramis, a melyek egyikének csonka felületén, igen mélyen, ferde kereszt s az ez által támadt négy mezőbe négy mély pont nyomatott.

Egy 3 ctm. hosszú, átfúrt nyelű, agyag kanál töredéke.

Négy különböző alakú s nagyságú agyag gyöngy, valamennyi csak igen picziny, alig 4 mm. széles lyukkal van átfúrva. Az egyik lapos példánynak területén ferde kereszt és többféle szögekben találkozó finom vonalak karczoltattak.

Két ék alakú, s minden oldalán simára csiszolt kő eszköz.

Nyolcz szarvasagancs darab, melyek mindegyike és pedig több helyen részint fűrészelt, részint faragott.

Egy négyszögletű, 22 ctm. hosszú s 4·5 ctm. széles kő eszköz, mely csak két lapján csiszolt.

Különböféle állati csontok, fogak, nagy vadkanagyarak s három közép nagyságú patak-kavics, melyek egyike igen szép rózsaszínű.

Egy agyagdarab, melybe szabályos és mély kör nyomatott.

Egy 10 ctm. hosszú bronz tű. Feje körbenfutó párhuzamos vonalakkal diszített, tömör gombból áll.

126. szám. A temető helyiségben egy szabályosan zsugorított s mint a többi is kelet felé fordított ép csontváz a rendes nagyságnál valamivel kisebb. Ezt is szépen sikerült «in situ» kiemelni. Melléklete:

Lábánál egy 3·5 ctm. átmérőjű kőből csiszolt s átfúrt golyó.

Teste körül elszórtan három szép jaspis késpenge, egy hosszukás jaspis nucleus, s egy fehér színű kőből csiszolt trapez alakú 2·5 ctm. magas s élénél ugyanoly széles véső.

Az arcz előtt, azonban egy jó nagy lépés távolságra kelet felé, több porladozó megmenthetetlen edény s az egyik nagyobb edényben állati csontok; két nagyobb s keskeny lapokra hasogatott silex nucleus és egy silex vakaró, mely nem csupán felső végén csorbított, hanem e csorbítás ív alakban élére is leterjed.

Feltűnő volt, hogy igen sok s nagy állati csontokat találtunk nagyobb területen elszórtan a halott *alatt*, azonban e csontok törött darabok voltak.

Hogy e halottnak is edényei s mellékletei nagyobb távolságban voltak a halott körül elszórva — csak újabb bizonyíték arra: hogy nem ástak ily széles sírgödröt, hanem csak a pusztára fektették a halottat s körébe a szokásos tárgyakat és ételeket s úgy hánytak arra földhalmot.

127. szám. Az ezen szám alatt legutolsó helyen említett bronz kés tizenegy agyag pyramisnak társaságában a sáncz délkeleti részén 61 ctm. mélyen, hamulepte s egykoron valószínűleg szabad tüzhelyen, a többi tárgy pedig csekélyebb mélységből a korhanyföld között elszórtan találtatott, és pedig:

Tíz szabályosan készült jaspis késpenge; nyolcz jaspis hulladékszilánk; tizenegy vakaró, melyek közül az egyik fekete kovából készült szép példánynak nemcsak felső használati vége, hanem mind a két oldala is gondosan kicsorbított.

Egy négyszögletűre csiszolt kő eszköz, zöld kőből.

Két oldalbordából csiszolt csont tű s egy másik szintén oldalbordából csiszolt lapos és négyszögletű csont eszköz.

Kilencz különböző nagyságú agyag gyöngy, melyek közül egyik concentricus körökkel — három példány függélyesen terjedő mély barázdákkal díszített, a többi pedig külső részén fényesre simított ugyan, de díszítés nélküli.

Egy függélyes karczolatokkal díszített edénytöredék, melyen a fenék fölötti oldalfal **IX. 93.** keresztül van lyukasztva.

Egy feketére égett, háromszögű s közepén nagyobb lyukkal átfúrt agyag tárgy. Átmérője 3·5 ctm. s vastagsága 2 ctm.

Egy picziny 5 ctm. széles s ugyanoly magas edényke s két kisebb patakkavics.

Egy másik, igen durva készítésű, tojásdad alakú edény, hosszúsági részén két ellentett oldalon, függélyesen átfúrt nyujtványnyal. Ez átfúrt nyujtvány nem annyira megfogható fül gyanánt szolgált, hanem a földőnek fonál általi megerősítésére használtatott. Magassága 5 ctm., szélessége 5·5 ctm. s hossza 9 ctm.

Egy négyszögletűre kidolgozott 15 ctm. hosszú mészkődarab.

Egy picziny fenekű, tökéletlenül égett, kívül-belül fekete színű ép edény. Alsó fele felfordított kúp alakú, felső fele pedig félgömb idomú, melyen elég szűk és kerek nyílás van. A nyílás szélén valamint öblös részen, négy-négy egymással szabályosan ellentett oldalon, picziny kiálló bütyök alkalmaztatott, a melyek közül azonban egyik sincs átfúrva. A zsugorítva fekvő halottak mellett gyakran fordult ez az alak elő. (V. ö. XX. 230.) Magassága 15 ctm. Szélessége legöblösebb részén 17·5 ctm. Fenekének átmérője 4 ctm.

Egy görbe s fényesre simított csont eszköz, mely a görbületet képező vastagabb végén símán körül faragott s nyolcz milliméter szélességben s ugyanoly mélyen kivájt rész oldalfalára egy picziny kerek lyukkal s csekély bevágással a gyermekek fűzfa sípjához hasonlóan áttörtetett. A csont vastagsága nem tesz ki egy centimétert, görbületénél azonban **IX. 94.** 1·4 ctm. A picziny lyuk fonál átfűzésére szolgált, s lehet, hogy szövésnél használtatott ez az eszköz, mert fűző tűnek görbesége s e görbület vastagsága miatt hasznavehetetlen volt.

Egy lapos s négyszögletű ék alakban kiélesedő 4 ctm. hosszú s 3 mm. széles bronz eszköz, melynek egyik oldalán a ráspolyhoz hasonlóan egész hosszában csekély mélyedések vannak.

Egy sötétzöld színű s tömör patinával bevont bronz fibula. Alakja a legegyszerűbb. **IX. 95.** Ív alakban hajlított lapos teste egyik végén, kétszeri körülcsavarás által alakított spirális következik s ennek folytatása a 4 ctm. hosszú tű. A fibula teste a tekercs és tű tehát egy darabból készült, s a kétszeres csavarás által csak a tű ruganyosságát idézték elő. A bronz keverék nagyobb mennyiségű rezet tartalmaz, mert színe vöröses. Hogy ez a fibula valamint a legtöbb bronz tárgy a zsugorítva fekvő legősibb lakókkal semmiféle összefüggésben nincs — az az előbbeni, nyujtott fekvésű halottnál említettek után világos.

Bronz sodronyokból alakított domború díszítés, mely valószínűleg szintén fibulának képezte testét. A díszítésnek hátát két összecsavart bronz sodrony alkotja; mind a két oldalfalán pedig az összecsavart sodronyok s azokkal párhuzamosan haladó másik sodrony között szintén sodronyból alkotott kettős csigadísz fekszik. Az egész tárgyat sötétzöld színű, ragyás, de **IX. 96.** tömör patina vonja be. Magassága 8 mm. s szélessége 1 ctm.

Egy másik szép, kereszt alakú bronz fibula, melyet világos zöld színű porladozó patina borít be. A fibula fején kereszt alakban elhelyezett három hagyma alakú tömör gomb van. A két szélső gomb a kereszt részszel összeolvadt, a középső függélyesen álló gomb azonban ólommal öntetett a kereszt részbe. A keresztkarok folytatását egy azok közepéből kiemelkedő 2·8 ctm. magas ív képezi, melybe a ruha ránczai illesztettek s az ívet végéből nyúlik ismét egyenes vonalban ki a fibulának tűtartója, melynek külső része lapos, hátsó részét pedig egész szélességében egy domborúra hajlított lemez borítja, mely mély tokot képez az abba fektetett tű számára. Az ívetre erősített nyelvnek alsó végéből majdnem egy centiméter mély s kerek lyuk nyúlik fel az ívetbe. A fibulák e mély lyukaiba egy tű megerősítésére szolgáló elég complicált szerkezet illik, mely azonban a jelen példánynál hiányzott. Díszítés a fibula nyelvén valamint az íveten is van. A nyelv fűrészmódjára zig-zug vonalban végződik s egyik végén négy, a másikon pedig hat kör között mélyített ponttal díszített, melyek két sorban vannak alkalmazva. Az ívetnek felső részén pedig két párhuzamos vonal között sűrűen egymás alatt alkalmazott picziny, mélyített háromszög. A fibula kereszt karjainak alsó részén még megmaradt egy nem egész 2 mm. vastag s rozsdá-ette tűnek töve. A fibula egész hossza 9 ctm.; kereszt részének hossza 5 ctm.; a tűtartó nyelvnek hossza 4·4 ctm.; e nyelv résznek szélessége valamint a három gombnak átmérője egy-egy centiméter. A fibulának ezen kifejtett alakja, mely «Armbrust-Fiebeln» nevezett alatt nagyon

IX.97.a,b. ismert, a római birodalomban mindenütt a legnagyobb elterjedésnek örvendett. A tű megerősítésére szánt szerkezettel bíró «armbrust» fibulák már Krisztus után a II. században fordulnak elő, de hagyma alakú gumókkal ellátott fibulák a késő római kornak fő típusa s körülbelül Kr. u. a IV. századba tartoznak. Dr. Tischler¹ figyelmeztet azon körülményre, hogy az Erdély-részben valamint a Limes-castellumokban nem fordulnak elő, a mi azt mutatja, hogy csakis a késő római kornak képezik tulajdonát. Külföldi lelőhelyeit bőven találjuk Meyer «Gurina»-jában. Nálunk Magyarországon a tétényi² római sirokban találtattak, továbbá a n. múzeumban több mint ötven példány van.³ Kassán a felsőmagyarországi múzeum-egyletnek van hat ugyanilyen példánya, a melyeknek nemcsak alakja, nagysága, a bronz sárga színe, de a díszítése is teljesen azonos a mi példányunkéval, mintha csak egy ugyanazon öntő mintából került volna ki. Herczogovinában, Stolac⁴ közelében, a római sírnek két ugyanilyen példánya találtatott. A bakodi (Pestmegye)⁵ s a Szabolcsmegyében⁶ talált római fibuláknak csak alakja hasonló.

Egy «s» alakban hajlított pengéjű erős bronz kés. A penge közepén sarló alakú, hegye pedig erősen hátra felé kanyarul, úgy hogy nemcsak a sarló alakú kanyarulat közepe metsz nyomás által, hanem végig húzva a szétdarabolandó testben a kés hegyének második kanyarulatát, sokkal mélyebben hatol az a testbe. Pengéje és markolata egy darabból áll. A markolat bronz része mind a két oldalán homorú s a mélyedést a markolatnak massából

¹ Meyer: «Gurina» 34. l.

² Arch. Közlemények: «Tétényi római sirok» Érdy Jánostól. IV. k. 1. füz. 12. lap, ábrája II. F. 1.

³ Ábráját a «Kalauz a magyar nemzeti múzeum érem- és régiségtárában», Budapest 1885, adja a 16-ik lapon.

⁴ M. Hørnes: «Alterthümer der Hercogovina» ismertette új «Arch. Ért». I. k. I. sz. 196. lap.

⁵ Römer Fl.; «Műrégészeti Kalauz» 98. lap 153, 154. ábra.

⁶ Hampel: «Catalogue de l'exposition préhistorique à Budapest» 32. lap, 17. ábra.

részült domború borítéka tölti ki. E massa-boríték most nagyon törékeny s a keresztül mart patinától világos zöld színű; fölül félkörben, alul pedig kissé kiszélesedve egyenes vonalban végződik s mind a két felét három erős bronz szeg tartja a markolat bronz részéhez. Külsőjét most fehér színű kéreg borítja, mely azonban valószínűleg csak mészlerakodás. Hogy milyen anyagból készült e markolat-boríték, azt bajos meghatározni. Schliemann «Ilios»-ában 573. lapon, 983. ábra alatt egy markolat díszítését adja, mely kékes színű s törésében olyan mint a gipsz. Valószínűleg tehát ugyanilyen ismeretlen anyagból készült. E markolatboríték csak 8 ctm. hosszú s azon alul még egy jóval kiszélesedő 2 ctm. hosszú burkolatban bronz rész következik, mely fecskefark alakban végződik, s így a markolatnak egész hossza 10 ctm. tesz ki. Különös, hogy a bronzkori kardok markolatának rövidebbége a késeknél nem igen észlelhető. A markolat szélessége 1.4 ctm. A hegyben végződő kanyarodó penge hossza **XI. 98.** 13.5 ctm. s szélessége a markolat tövébenél 2 ctm. Ilyen kanyarodó, de picziny törött penge már találtatott a 48. számú üregben.

A bronz késeknek ezen kettős kanyarulatú pengéje a bronzkor fejlettebb s úgy látszik igen kedvelt alakjai közé tartozik. Feltaláljuk ezeket Egyiptom,¹ Kis-Ázsia,² a Kaukaszus,³ s Uraltól⁴ egész Skandináviáig. Az Ural mentén különösen a tsudok sírjaiban gyakoriak ezek, valamint a Kama partja melletti ananinoi sírmezőben, melynek leletei a hallstadti tárgyakkal azonosak. Nálunk a többi között Szendrő-Ládiban⁵ s Sajógömörben⁶ találtatott s a nemzeti múzeumnak⁷ is különböző helyekről van néhány példánya. Előfordulnak Olaszországban,⁸ Franciaországban⁹ a Rhone völgyében¹⁰ a svájci czölöpépítményekben¹¹ (eddig körülbelül 200 példány), Hallstadtban,¹² a csehországi¹³ urnatemetőkben, Dániában¹⁴ és Svédországban.¹⁵

128. szám. A sáncz délkeleti kanyarulatánál, csekély mélységben, vörösre égetett föld és hamu körül, tehát úgy látszik szabad tűzhelyen a következő tárgyak voltak együtt:

Nyolcz közép nagyságú, átfűrt agyag pyramis szétszórtan heverve.

Egy 4 ctm. átmérőjű igen durva s vörösre égetett agyag gyöngy, melynek középső átlukasztása nem kerek, hanem hosszúkás.

Egy vadkan-agyarból hasogatott 1 ctm. széles pengéjű vakaró vagy simító kés; egy vastag halcsont; egy vadkanagyar s egy munkálatlan szarvasagancs hegye.

Két silex vakaró; öt jaspis pengének töredéke; két obsidián penge s öt nagyobb jaspis hulladékkő.

¹ Lubbock: «Die vorgeschichtliche Zeit» I. 34. l. 48. ábra, adja egy Thebában talált példánynak rajzát.

² Schliemann hissarliki ásatai alkalmával két ilyen példányt talált. «Ilios.»

³ R. Virchow: «Das Gräberfeld von Koban» Atlas I. tábla, 25. 25. ábra.

⁴ Congrès international etc. à Stockholm 1874 «Sur l'âge du bronze Altaïco-Ouralien» par M. J. R. Aspelin 561.

⁵ Hampel: «Archæologiai Értesítő» V. k. 4. sz. 308. l.

⁶ Hampel: «Arch. Ért.» VI. k. 1. sz. 19. l. 26. ábra.

⁷ Römer F.: «Műrégészeti Kalauz» 33. l.

⁸ Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques à Copenhague, 1869 pag. 485.

⁹ Mortillet: «Musée préhistorique» LXXIX. 863—880.

¹⁰ Congrès international etc. à Stockholm 1874 «Sur l'âge du bronze et le premier âge du fer en France» per M. Ernest Chantre, p. 416.

¹¹ Lubbock: «Die vorgeschichtliche Zeit» I. 30. l.

¹² v. Sacken: «Das Grabfeld von Hallstadt.»

^{13 14 15} A prágai, kopenhágai s stockholmi múzeumokban.

Egy négyszögletű 2·5 ctm. hosszú, mind a két végén kihegyesített bronz szeg.

Egy 2·5 ctm. hosszú, kúp alakra összehajlított, vékony bronz lemez.

Egy apró ragyás bronz rög, s egy nagyobb darab szurok.

Egy 6 ctm. hosszú s 1 mm. vastag és egy másik 14 ctm. hosszú s 3 mm. vastag s egyenes bronz sodrony.

Egy igen csinos, fénylő világoszöld patinával bevont bronz tű. Másfél centiméter hosszú, felfordított kúp alakú feje bekarczott halszálla alakú s csavar vonalakkal díszített. A fej vastagsága 0·5 ctm. s így aránytalanul nagy és vastag a 6·4 hosszú 1·4 mm. vastag tűhöz.

Egy öntő mintának 4 ctm. hosszú s 3 ctm. széles töredéke, melylyel egy nagy és mély gomb s két vastag kereszt barázdával díszített pálcát, valószínűleg fibulatörzset öntöttek; s egy másik az előbbenivel azonos agyagú öntő minta töredéke, melynek azonban csak egy mély barázdája van.

Egy lapos, háromszög alakú, csiszolt dogozó kő, hossza 10 ctm. s vastagság 4 ctm.

Egy vörösre égetett, tölcser alakú s függélyesen átlukasztott tömör, agyag tárgy. Külső része finoman iszapolt s fényesre simított agyaggal van bevonva. Átmérője felső részén 5·6 s alsó részén 2 ctm.

129. szám. Az ásatásokat 1886. tavaszán Dr. Much a bécsi anthr. és arch. társulat titkárának látogatása alkalmával kezdtük meg, és mivel a zsugorítva fekvő helyzetben eltemetett nép legfőbb szerepet játszott a telepen, legnagyobb fontosságuk a halottak és azok többnyire ép mellékletei.

A zsugorítva fekvő nép kulturájára első sorban e sírmellékletek adnak legfőbb felvilágosítást, mivel itt nem merülhet fel semmi kétség a hozzátartozandóság iránt, mint a felsőbb rétegben elszórtan talált tárgyaknál.

E kiváló fontosság miatt a sáncz középső részén a temetőben ásattam, hogy néhány sírleletet mutathassak be régész vendégünknek. — Az egész tágas üreg a *129. számot* képviseli.

Csakhamar akadtunk közel egymáshoz három ép csontvázra. Az eddig talált csontvázak összesen 58-ra rúgnak s a jelen három példánnyal 61-et tesznek ki. Ezek közül sem tért el egyik sem az eddig tapasztalt szigorúan következetes szabályosságtól. Arczczal keletnek fordulva, erősen összehúzott kézzel és lábbal feküdtek a jobb oldalon. Dr. Much-nak is azonnal feltűnt azon körülmény, hogy a felső és alsó lábszár oly szorosan van egymásra hajtván s a lábfej is majdnem egy vonalba esik az alsó lábszárral, úgy hogy az csakis erős összekötözés folytán történhetett, s természetes módon még a legsoványabb embernél sem hajthatók a lábszárcsontok oly közel egymásra. E feltűnő körülményre különben már előzőleg figyelmeztettem az olvasót.

Mind a három halott csontváza teljesen ép volt, kettőnek azonban koponyáját egészen széjjel dúlták a fák gyökerei. Az ép koponyával bíró példányt a már az első füzetben ismertetett módon «in situ» emeltük ki, és ez sikerült is igen szépen.

Az «in situ» kiemelt halottnak melléklete a következő:

Egy felső felületén hármass lapra hasított s hegyes csúcsban végződő szép jaspis kés a koponya felső részén fekvő. Hossza 7·5, szélessége alsó részén 1·5 ctm.

X. 99. A kézfej mellett egy tükörsima, zöld kőből csiszolt, teljesen sértetlen balta. Alakja

ugyanaz mint a legtöbb itt talált baltának, t. i. csak egyik végén hegyes, az átfúráshoz közelebb eső végén pedig tompa fokú. Hossza

A könyöknél négy darab 1 ctm. hosszú s 0·8 ctm. vastag kagylóbélből faragott gyöngy.

A nyak körül kilencz dentalium csiga, mely közül kettőnek a vége egymásba volt illesztve. Újabb bizonyíték ez azon körülményre, a mit különben már többszörösen tapasztaltam, hogy ez egyenes s egyik végén néha csak rendkívül vékony lyukkal ellátott fossil csigákat valószínűleg nem fonálra fűzve hanem végeiken egymásba illesztve használták ékszerül. Néhány szem elporladt patina s két apró lapos bronz gyöngyöcske hevert a dentaliumok között. E fossil csigákat rendszeren nagyobb számban találtam azon halottak mellett, melyeknek csontjait kiszedtem s így egészen átkutathattam a halott alatti földet is, a mit az «in situ» kivett halottaknál nem lehet tenni. Itt is bizonyára még nagy számban vannak a csontváz alatti földrétegben nem csak a nyak körüli dentaliumok, hanem a könyök körüli nagyobb kagylógyöngyök is. A test elporladása után természetes, hogy alantabbi rétegbe hullanak e tárgyak. Még mindig eltérnek a régészek véleményei az iránt, vajjon ez ősi ékszer gyanánt használt kagylók- és csigákat fossil állapotban keresték-e fel a közvetlen környezetben vagy pedig távoli csereviszony folytán jutottak-e azok birtokába. Fontosnak találtam erre vonatkozólag Dr. Much-nak azon állítását, hogy ugyancsak dentaliumokat ő maga többszörösen talált volna Felső-Ausztriában az érintetlen tertiär rétegben. Nagyon valószínű tehát, hogy sánczunk lakói is csak a közeli szomszédságban keresték fel e fossil csigákat. Nekem ugyan még nem sikerült szorgos kutatás mellett sem, a sánczbeli halottak mellékletén kívül valahol ilyenekre találni.

A hátgerincz közepe táján egy zöldes-szürke monolith kőből csiszolt, igen éles s félkör alakú éllel bíró véső. Hossza 3 ctm. s szélessége élesre csiszolt végén 2 ctm.

A váll körül, egy fehér kőből pálcza alakúan kerek- s egyik végén rézsutos élre csiszolt, kő eszköz. Félkör alakú éle elég tompa és pedig nem használat folytán, hanem úgy idomított eredetileg. Úgy látszik, ez apró véső alakú kő eszközök részben csak simításra használtattak. Hossza 3·5 ctm., szélessége 1·5 ctm.

A lábánál a szokásos gomba alakú nagy talpcsöves tál, melyet porladozó volta miatt nem sikerült ugyan kivenni, de töredékein is lehetett látni, hogy az egész nagy fekete edény élénk vörös színre volt mázolva.

A második halottnak semmiféle ékszere nem volt s összes melléklete három jaspis kés, az arcz előtt álló talpcsöves tál, s még két más elporladt edény, valamint egy fekete kőből csiszolt baltából állott, melynek fokáról, használat folytán több szilánk pattogott le. Hossza 10·5 ctm., szélessége 4 ctm.

A harmadik halott testének hosszában hat kisebb részint silex, részint jaspis kés, két igen picziny fekete obsidián szilánk és két vadkan-agyarból hasogatott s élesre köszörült keskeny vakaró hevert. Egyik kezében egy nehéz fehér kőből csiszolt és tölcsér alakúan nagy lyukkal átfúrt 8 ctm. átmérőjű lapos golyót tartott. Lábánál a szokásos nagy gomba alakú talpcsöves tál állott, melynek vörös színű mázolósa nagy sárga foltokat mutat.

130. szám. Az 1885-ki ásatások folytatásában a sáncz keleti szélén, körülbelül tíz négyszögölnyi területet átrigolirozva, lakásnak vagy tűzhelynek legcsekélyebb nyoma nélkül, pusztán a mély korhanyrétegben elszórtan következő tárgyak találtattak:

Tíz közép nagyságú részint jaspis, részint silex nucleus; egy igen nagy s csak nagyjában hasogatott silex kő és majdnem kerekre kopott, penge-pattogatásra használt hasogató kő.

Harmincnyolc darab szabályosan hasogatott, különböző nagyságú kő penge, s két igen éles obsidian szilánk.

Negyvennyolc darab a pengék hasogatása alkalmával fennmaradt jaspis vagy silex hulladékdarab s két igen szép viasz-opálkő darabja.

Hat kisebb s öt nagy jaspisból hasogatott vakaró. A keskeny darabok egyenes, — a széles és nagy példányok pedig félkör alakra vannak felső részökön csorbítva. A kisebbek átlag 2, a nagyobbak 6 ctm. hosszúak.

Tizennégy részint szárcsont, részint oldalbordából készült csont tű, melyek közül tizenegy csak egyik végén van hegyesre csiszolva, három kisebb példány pedig mind a két végén kihegyesített s talán horog gyanánt használtatott. Az egyik 8.5 ctm. hosszú példány vastagabb részén egészen a vége alatt 0.4 ctm. átmérőjű kerek lyukkal van átfúrva.

Egy kő eszköz átfúrása alkalmával kihullott, kissé kúpad alakú kődugas. Hossza valamint átmérője valamivel kevesebb egy centiméternél.

Egy trapez idomú, sötét silexből csiszolt kő véső, mely hosszában ketté törött. Az óriási mennyiségű dán és svéd kő eszközök anyaga majdnem kizárólagos silex, de közép Európában legnagyobb ritkaság csiszolt kő eszközt ez anyagból találni. A lengyeli telepen is csak hasogatott eszközöket, t. i. késpengéket és vakarókat készítettek ez anyagból.

Egy fehér színű kőből csiszolt eszköznek töredéke. Alsó részén lapos, felső részén domború, úgy hogy átmérője félkör idomú. Szélessége 4 ctm.

Egy nagy, kékes fekete színű s egy kisebb szürke patak-kavics, melyek simításra használtattak s így két oldalról egész keresztmetszetökben laposra koptak.

Egy zöldes színű, laposra csiszolt kőeszköznek töredéke s két apró munkálatlan patak-kavics.

Egy nagyobb domború dolgozó-kő s egy kemény homokkőből készült köszörűkőnek töredéke.

Egy homorúra kopott örlő kőnek töredéke. Szélessége 12 ctm.

Öt darab részint csiszolt, részint faragott szarvasagancsból készült eszköznek töredéke.

X. 100.

Egy szarvasagancsból készült kalapács, mely vastagsága irányában nagyobb lyukkal van átfúrva. Egyik mellék ága simára van levágva s a puhább sejtes rész helyébe kerek s tömör csontdugas van illesztve.

Egy szarvasagancsból készült eszköz, mely mind a két végén elég simára faragott, s egyik végén nagyobb (1 ctm. átmérőjű), a másikon csak fele akkora lyukkal van átfúrva. Mind a két lyuknak mindegyik felén előbb mély bevágást tettek s csak azután fúrták azt keresztül. Hossza 12 ctm., a kifaragott agancs vastagsága 1.5 ctm.

Egy erős agancsból készült, valószínűleg nagy csont eszköznek nyele. Alsó részén simán van lefűrészelve, felső részén pedig csak vastagságának fele részeig van bevágva, úgy hogy a tulajdonképeni nyélnek folytatásában az agancsnak egyik oldalfala még 8 ctméternyire nyúlik ki. A nyél felső része függőleges irányban 2.5 ctm. mélyen van kivájva, mely a beleillesztett eszközt tartotta, s hogy még szorosabban legyen a nyéllel összekötve, a nyél kinyúló oldalfalához erősítették. Egész hossza 18 ctm., a tulajdonképeni nyél hossza 10 ctm.

vastagsága pedig 4 ctm. A felső kivájt üregben egy beletörött csontdarab volt, a mi azt bizonyítja, hogy egy nagyobb csont eszköznek képezte nyelét.

Hat különböző nagyságú, vörösre égetett agyag gyöngy, melyek mindegyike más-más alakú.

Két kisebb jól kiégetett, de át nem fűrt agyag golyó.

Tizenhárom, szarv alakú s függélyesen átlukasztott nehéz edényfűl, melyek törésrészökön kivétel nélkül erősen tompára kopottak, jeléül annak, hogy valamennyi utólagosan még hálónéhezékre használtatott.

Két közép nagyságú átfűrt agyag pyramis. Mind a kettő egyik felén koromfeketére égett.

Két henger alakú erősen kiégetett s hosszában átlukasztott nehezék. Vastagságuk 6 ctm.

Egy durva szemecékkel kevert agyagból készült kanál, átlukasztott nyújtványnyal.

Egy edénytöredékből készült, szélein kerekre koptatott, s közepén tágas lyukkál átfűrt korong. A lyuk átmérője 1 ctm., a korong átmérője 5 ctm.

Egy kisebb, gomba alakú talpesőves tálnak töredéke; egy 6 ctm. átmérőjű igen durva edényke; egy nagy edényborítónak félköríves markolata; néhány igen durva díszítés nélküli s egy krétabetéttel díszített edénytöredék.

Négy munkálatlan szarvasagancs; három apró bölényszarv; öt igen erős vadkan-agyar; egy nagy medvefog; különféle állati csontok és fogak.

Egy az öntésnél fenmaradt tömör bronz rög. Hossza 6 ctm., szélessége 4 ctm.

131. szám. A sáncz délkeleti sarkán, nagy területen átforgattattam az érintetlen lösz-rétegig a földet s azt találtam, hogy az ősi löszréteg e nagy területén, a sáncz szélétől befelé számítva körülbelül 10—15 ölnyi hosszúságban 5—6 méter mélyen fekszik.

Alig képzelhető, hogy e nagy területen csak pusztai iszapolás folytán halmozódott fel e temérdek humus, annál kevésbbé, mivel nemcsak a sáncz fensíkja, hanem az itt jobban kiszökellő sánczárok is erős sarkot képez, a mely csakis emberi kéznek köszönheti alakját. Sokkal valószínűbb tehát, hogy e részen az ősi lösz-hegy nagyon lejtős volt s e lejtős rész mesterségesen töltetett fel összekotort humussal, miután védelmi szempontból ép e sarkon vált az szükségessé.

E nagyobb területen elszórtan találtatott:

Négy átfűrt agyag pyramis. Három csak töredékben volt, a negyedik ép s 8 ctm. magas.

Három átfűrt agyag gyöngy. Átmérőjük átlag 3 ctm. Két ugyanoly picziny, tömör s jól égetett vörös agyag golyó.

Egy mind a két végén kihegyesített 8·5 ctm. hosszú csont tű.

Egy, tövén sokszorosan megszakított fűrészelésnek nyomait mutató agancs-tő s néhány munkálatlan agancsdarab.

Hat nagyobb s tizenegy kisebb jaspis kődarab.

Három szép jaspis penge.

Egy vékony bronz lemez darabja s egy apró bronz tekercs. A sodrony vastagsága 1 mm. s a patinától annyira átmart, hogy érintésre darabokra törött az egész tekercs.

Egy helyen vörös égési nyomokat találtunk nem egész két méter mélységben, s ott egy rakáson volt több állati csontdarab, néhány állati fog, egy nagyobb halnak gerincz csi-

golyája; négy egészen ép apró, egyik felén füles csésze, kettő ezek között diszített; több edénytöredék, a melyek között vörösre mázolt, valamint igen izléses krétabetét-diszítésű is találtatott. Ugyanezen csoportban még két édesvízi kagyló is volt, melyek egyikének tövének lyuka van, ez azonban nem felfűzésre készített mesterséges átlukasztás, hanem az enyészet nyoma. Az édesvízi kagylót az idő vas foga rendesen tövének szokta legelőbb átmarni, hol legvékonyabb, de ha ékszerűl használták ezeket, ugyan e helyen lyukasztották át mesterségesen. Ez átlukasztott kagylóknál tehát csak a lyuk szélei adnak felvilágosítást arról, hogy mesterségesen készült-e az vagy sem.

132. szám. Mivel a sáncz keleti és délkeleti szélén a korhanyréteg, melyben a tárgyak találtatnak, igen mélyen fekszik s a leletek is csak szórványosan fordulnak elő, idő- és költségkimélés szempontjából nem igen találtam érdemesnek az előző két üreg közötti tért átforgatni, hanem az előző évben talált lakások körüli még átkutatlan területre tértem vissza s a két kaput összekötő út mentén kezdtem meg az ásást. Itt is azonban meglehetősen nagy területen csak szórványosan találtattak a következő tárgyak:

Hét szabályosan hasogatott jaspis penge; nyolcz darab vakaró és tizenkét hulladékkő, legnagyobb részét jaspisból s csak egyetlenegy kisebb darab volt calcedon.

Egy világoszöld színű kőből csiszolt, lapos, át nem fűrt, hanem tokba illő balta. Éle két oldalról köszörült. Hossza 4·5 ctm., szélessége az élén 2 ctm.

Két darab csak egyik végén kihegyesített s csiszolt csont tű.

Egy igen szépen kidolgozott s simára csiszolt 8 ctm. hosszú szarvasagancs hegye, mely lándzsacsúcsnak használtatott. Vastagabb vége simára fűrészelt s 2·5 ctm. mélyen kivájtattott, hogy hosszú szárra lehetett illeszteni. Azonfölül, tövében négy ellentett oldalon,

X. 101. megerősítés czéljából négy apró lyukkal van átfúrva.

Két munkálatlan patakkavics s egy apró szurokdarab.

Négy fekete színű, különböző alakú, apró agyag gyöngy.

Egy edénytöredékből kerekre koptatott, de még át nem fűrt agyag lap. Átmérője 3 ctm.

X. 102. Egy tojásdad alakú lapos edényfödő. Hosszának mind a két szélén át van lyukasztva s közepéből függélyes tövis emelkedik ki. Hossza 9 ctm., szélessége 6·5 ctm.

Egy igen szép, fénylő, világoszöld patinával bevont bronz fibula hátsó része, mely a csavarnál letörött. Ivezetes hátát kiálló gerincez futja végig. Lába néhány párhuzamos vonallal diszített s lencse nagyságú gombban végződik. Tűtartóját csatorna alakra hajlított bronz pléh képezi, mely a lábnak középső részéből emelkedik ki.

Egy igen vékony s kampó alakra görbített bronz sodrony és egy hosszúkás bronz csepp, mely vékony szálaban végződik. Öntőműhelyeknél gyakran találtatnak e bronz cseppek.

Egy fénylő, világoszöld patinával bevont bronzból készült fűzőtű. A fonál átfűzése czéljára használt feje akkép készült, hogy a tű testénél jóval vékonyabb sodronyt tojásdad alakúan meggörbítették s végét ismét a tű testébe kalapálták. A tű közepénél valamivel alantabban meggörbült. Már több ízben találtuk e tüket meggörbített állapotban. Valószínű, hogy használat alkalmával szántszándékosan tették ezt. Hossza 11·5 ctm.

Egy «s» alakú késpenge vasból. Ugyanilyen alakú kést, csak hogy bronzból, már előzőleg (v. ö. IX. 98.) találtunk. A la Tène jellegű leletek között e kanyarulatos pengéjű

kések vasból találtaknak, habár ritkán. Előfordult ilyen a gurinai ásatásoknál is.* A penge hossza 8 ctm. s a nyélbe illő hegyes vége 2·5 ctm.

Egy 20 ctm. hosszú s legvastagabb részén 0·8 ctm. átmérőjű, igen hegyes vaseszköz. Nyélbe illő alsó végén 3 ctm. hosszúságban négyszögletű, a többi részén pedig kerületét tiz oly apró lap veszi körül, hogy első pillanatra kereknek látszik. Igen kemény vas- vagy valószínűleg aczélből készült, mert felülete sima és fényes fekete színű s csak hegyét marta meg kissé a rozsdá. Lehetséges, hogy római pilum vagyis hajító dárdának volt vége.

Egy római bronz érem, I. Valentinustól.

Megjegyzendő, hogy a két utóbbi vas tárgy s az érem közvetlenül egymás mellett feküdtek.

Ez utóbbi érczek ugyan semmiféle összefüggésben nincsenek a többi prähistoricus tárgyakkal, azonban kétségtelen bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a rómaiak, — kik a közvetlen környezetben mindenütt nyomot hagytak hátra — e jóval ősből telepen is keresztül vonultak.

133. szám. Az előbbeni számú terület mögött a tavali földbe ásott lakásokhoz hasonló üreget találtam, mely eredetileg valószínűleg lakás volt, csak hogy nem volt oly mély, mint a többi. Feneke kerek alakú volt. Átmérője, valamint mélysége is 2 méter. Az üreg aljában nagy mennyiségű hamu között következő tárgyak fordultak elő:

Egy agancs-tokba való át nem fűrt, csiszolt kőbalta. Hossza 10 ctm., szélessége 5 ctm., mely a tokba illő vége felé 3 ctm.-ig keskenyedik.

Egy csiszolt kőbaltának foka. A balta eredetileg feltűnő nagy lehetett, mert e töredéken is vastagsága 6 ctm. és szélessége 7 ctm.

Egy patakkavicsból csiszolt háromszögű ék. Hossza 4·5 ctm., magassága 2·2 ctm.

Egy lapos s végén félkör alakú csiszolt kő eszköznek töredéke.

Két nagy rózsaszínű s két kisebb hófehér, munkálatlan patakkavics. Gyakrabban fordulván elő e munkálatlan patakkavicsok a tűzhelyek körül nagyon lehetséges, hogy az edényekben levő folyadékot tüzesített patakkavicsokkal melegítették.

Egy lapos 4 ctm. hosszú kavics, melynek mindenik oldalán meglátszik, hogy simításra használtatott.

Négy nagy jaspis- s egy igen keskeny pengéjű, picziny, obsidian nucleus. Ez utóbbinak közepén egy mély barázda van, mintha csak fűrészelés nyoma volna, azonban tüzetesebben megvizsgálva azt találtam, hogy e barázda két mély lyukacsból ered, melyek összeérnek. Ily lyukacsok gyakrabban fordulnak elő a nyers obsidianban.

Tizenhárom nagyobb jaspis- s öt picziny obsidián penge.

Hét, nagyobbára széles és nagy jaspisból hasogatott vakaró.

Húsz darab, a pengék hasogatása alkalmával fenmaradt, részint jaspis, részint silex hulladék kő.

Egy agancs-töböl készült baltatok. Mellékágai, valamint a főág az agancsrózsával ellentett oldalán simára van lefűrészelve. A kőbalta befogadására a főág vízszintes irányban már mélyen kivájtott. Hogy a nyél számára könnyebben átlukaszthassák az agancstokot, felső és alsó részén függélyes irányban két-két mély barázdát fűrészeltek abba. A barázdák

* Meyer «Gurina».

közötti darabot kitörve, négyszögű mély felületet nyertek az agancsnak sejtesebb és puhább részében, melyet már csekélyebb fáradsággal törhettek keresztül. Hossza 15 ctm., vastagsága 5 ctm.

Erős és vastag szarvas-agancsból készült eszköz, mely az agancsrózsa tövében 28 ctm. átmérőjű kerek lyukkal van áttörve, hegyes, használati vége pedig letörött. Valószínűleg földművelési eszköz volt. Hossza 17 ctm. s vastagsága 7 ctm. Dr. Much erre következőleg írja egyik hozzám intézett levelében: «Ich halte alle diese aus Hirschhorn verfertigten hammerartigen Gegenstände nicht für Ackerbaugeräthe, glaube vielmehr, dass sie hiezu ganz und gar ungeeignet sind. Unter den hundert derartiger Hirschhorn-Geräthe aus den schweizerischen, oberösterreichischen und insbesondere krainischen Pfahlbauten ist nicht ein Stück, welches eine ordentliche Spitze hat, und man kann doch nicht sagen, dass die Spitzen bei allen abgebrochen sind; ohne Spitze aber kann man in den Boden nicht eindringen. Viel geeigneter hiezu ist irgend ein Baumstämmchen mit einem starken Aste, dessen Spitze durch Anbrennen gehärtet ist, wie die Spiesse der Germanen. Da wir keine zweifellosen Geräthe zur Bodenbearbeitung finden, halte ich dafür, dass es derartige aus Holz gewesen sind, die sich wegen der Vergänglichkeit des Materials nicht erhalten konnten. Ich halte mich zu dieser Ansicht umso mehr für berechtigt, als ein ähnlicher Hacken auch die älteste nachweisbare Form des Pfluges ist. Ich besitze übrigens zwei solche Fundstücke aus Hirschgeweih, von welchem alle Enden mit Ausnahme des Augensprosses abgeschnitten sind, und die ein dauerhaftes und vortreffliches Ackerbaugeräth abgeben würden.»

Egy erős csont balta töredéke, mely az átfúrásnál törött el. Tűzben feketett, mert egész felülete sötétkék és fehér lemezekben mállik le. Vastagsága 5 ctm.

Két hegyesre csiszolt csont tű. Az egyik mind a két végén kihegyesített.

Négy erősen kiégetett s átfűrt agyag pyramis. Csak az egyiknek felső csonka részén van meg a szokásos ferde kereszt. Magasságuk átlag 9 ctm.

Egy igen picziny, de erős s krétabetéttel diszített edényke. Alakja ugyanolyan, mint a legtöbb krétabetétes edényé s egyik oldalán apró füle van. Az edényt pereme alatt körben futó diszítés is ugyanolyan, mint a szebb fajtájú krétabetétes edényeken látható, megvannak rajta a szokásos «w»-k is, csak hogy roppant durva s kezdetleges módon van az egész diszítés alkalmazva. Az edényke alsó részét függőleges karczolatok borítják. Magassága 4 ctm. s átmérője 5 ctm.

Két durva agyag kanál, átlyukasztott nyéllel.

Öt hegyes, szarv alakú edényfűl. Valamennyi törésrészén kerek és tompára kopott.

134. szám. Az előbbeni számú üreg mögött egy nagyobb területen a következő elszórt tárgyakra akadunk:

Négy csiszolt kőbalta töredéke, melyek mindegyike az átfúrásnál törött el. Az egyik példány csak tökéletlenül csiszolt, átfúrása vastagságának csak közepéig ér, miért nem használat, hanem fűrés alkalmával törött ketté. A másik keskeny s így igen erős élő példány, mely alsó felén lapos, de felső felén kissé szögre csiszoltatott, úgy hogy egész hosszát egy kissé kiálló borda futja végig. A harmadik példányon a csiszolás még remekebb, a mennyiben mind a négy oldalán ily kiálló bordára csiszoltatott. Ilyenmő, a csiszolás által eszközölt diszítés a dán- és svédországi kő eszközökön a leggyakrabban fordul elő, és pedig úgyszólván

művészi ügyességgel alkalmazva, az északi vidékeken kívül azonban csak nagyon szórványosan akadunk ily ízléses kivitelű csiszolásra.

Egy igen éles, csiszolt kővéső töredéke. Éle félköríves s teste egyenletes szélességben vonul. Vastagsága 1·6 ctm. s szélessége 3 ctm.

Egy csiszolt kő ék. Hossza 3·3 ctm., magassága 2 ctm. s vastagsága 2·2 ctm., és egy fehér kőből csiszolt eszköznek töredéke.

Egy csiszolásra használt lapos s homoru koptatott kődarab; egy másik nagyobb dolgozó kő.

Három nucleus; huszonhat kő penge; tizennégy csorbított vakaró s negyven darab hulladékkő, részint silex-, részint jaspisból.

Egy agancsból készült síp. Hegyes vége apró lapokra faragott, vastagabb részén csiszolt. A síp készítési módja azonos a gyermekek fűzfa sípjával. Hasonló sípokat talált báró Nyáry Jenő a pilini ős telepen. A lausitzi typus agyagművein is előfordulnak néha ily sípok.

Egy erős agancsból készült földművelési eszköz, mely az agancsrózsa tövével 2·3 ctm. átmérőjű kerek lyukkal van áttörve.

Egy agancsból készült, kácsafejhez hasonló, csiszolt eszköz. Alsó része lapos és simára csiszolt; felső része domború; éle félköríves. Átfúrása, melynek kerek lyukja 2·5 ctm-t mér, keresztben vonul át az eszközön. Szélessége 5·5 ctm. s vastagsága 6 ctm.

Egy szárcsontból készült, igen erős, csiszolt csonttü. Hossza 15 ctm. s szélessége hegyével ellentett végén 2·1 ctm.

Egy agancsból faragott nyél. A beleillő eszköz vastag és kerek átmérőjű lehetett, mert **X. 104.** a nyél egész hosszában kerek idomúan van kivájva, úgy hogy csak igen vékony kéreg maradt az agancsból. A beleillő eszköz szorosabb megerősítésére felső részén, egymással ellentett oldalon picziny kerek lyukkal van átfúrva. Mind a két vége fűrészelt, kerülete pedig keskeny lapokra faragott. Magassága 7·5 ctm. s átmérője 2·6 ctm.

Egy agancsból csiszolt, hosszánégyszög alakú, lapos véső. Agancsból csiszolt ily véső eddig még a lengyeli telepen nem fordult elő. Daczára, hogy az agancs ily lapos eszközre sejtes és puha állaga miatt czélszerűtlennek látszik, a véső mégis elég erős s még most is igen éles. Hossza 4·7 ctm., szélessége 1·9 ctm.

Tizennégy különféle agancs, melyek közül azonban csak hat darab munkált és pedig faragással s fűrészeléssel.

Egy egyszerű vékony bronz tü. Közel hegyes végéhez meggömbölytetett. Hossza 9 ctm., vastagsága 0·2 ctm.

Egy cső alakra hajlított bronz lemezke. Hossza 1·5 ctm.

Két picziny kerek agyag lap. Az egyik közepén két vékony lyukkal van átfúrva. Átmérőjük 2·5 ctm.

Három henger alakú, hosszában átlukasztott, jól kiégetett agyag nehezék. Mind a három nagyságra körülbelül megegyezik és pedig hossza 14 ctm., s átmérője 6 ctm.

Egy agyagból készült, felfordított tölcser alakú talapzat. Magassága, valamint alsó részének átmérője 3 ctm. Ugyanilyet, csak hogy krétabetétes svastikákkal díszített példányt már az üregben találtunk. (V. ö. II. 29.)

Egy igen durva készítésű, henger alakú, vörösre égetett edényke. Magassága 4 ctm., átmérője 3·5 ctm.

Hat agyag gyöngy, a melyek mindegyike más-más alakú.

Két átfűrt nyujtványnyal ellátott agyag kanálnak fele része.

Egy karczolos diszítésű edénytöredék, mind a két felén széles lyukkal fúrást kezdtek azon, de még nincs egészen áttörve.

Egy nagy edényborítónak ujjbenyomásokkal diszített markolata; két hegyes szarv alakú edényfűl; két talpesöves tálnak töredéke.

Picziny darab vasoxyd festék; néhány hófehér kő kristály; vadkanagyarak; állati fogak s csontok és sok edénytöredék.

135. szám. Kerek lakás, mely csak félig volt a földbe ásva, úgy hogy falainak egy része s tetőzete a föld felületén kívül emelkedett ki. Lényegesen különbözik tehát ez üreg a sáncz keleti szélén levő, méhkas alakú, egészen a földbe ásott lakásoktól. Mélysége 160 ctm. s kerek aljának átmérője két méter. E lakás közvetlen szomszédságában van az előző években feltárt 13. számú üreg, mely egy füles, tokos bronz baltát tartalmazott.

Ez üregben következő tárgyak találtattak:

Egy homokkőből készült öntőminta töredéke. Az egyik szélességi felén egy 2 ctm. széles s 1 ctm. mély, pálczaalakú egyenes mélyedés van. Az öntőminta másik szélességi lapjába egy igen csinos fészű alakja van vésve. A fészű 3·4 ctm. széles s hat 2 ctm. hosszú foga van. A fogak tövét egy kissé kidomborodó vízszintes vonal választja el a fölötté levő diszítés-
X.105.a,b. től. E vonal fölött, szintén vízszintes irányban, kilencz picziny kidomborodó pont van. A fészű két felső sarkából egy lefelé kanyarított csigadisz s közepéből egy hosszú szár nyúlik ki, melynek mindkét oldalán fölfelé kanyarodó csigadisz van.

Ugyanily diszítésű s ép ekkora bronz fészűt már találtunk a sánczon (v. ö. I. füz. IV. t. 39. ábra) azon egy különbséggel, hogy annak hét foga van s középső hosszú szára hiányzik. E fél mintát gypszszel öntöttem ki s ugyanoly vastag fészűt nyertem így, mint a minő az előbb említett sánczbéli öntött bronz fészű (IV. 39), mely szintén csak fél öntő mintából készült, mert csak egyik oldala domború, hátsó fele azonban lapos. E szerint teljes biztossággal mondható, hogy ez öntő minta fészű formáját csakis lapos kövel fedték volt be s így fél öntőmintában készült a fészű. Az öntőminta töredék kövének hossza 8 ctm., szélessége 6 ctm. s vastagsága 3 ctm.

Az öntő minták ezen alakja, melynél csak egy lapból áll az érczel kitöltendő minta, sokkal egyszerűbb és kezdetlegesebb, mint azok, melyeknél két egymásra fektetett fél lap adja ki a készítendő tárgynak üreg-mintáját. Ez utóbbiakon apró lyukak vannak, melyek kis csatornákon át vezetik az olvadt érczet az egymásra fektetett két fél mintalap által képezett üreghez. A trójai ásatásoknál az öntő minták egy része az előbbeni egyszerűbb alakhoz tartozik s ezt Schliemann * nyomtatékosan emeli ki, mint ritkaságot. A magyarországi formákról pedig azt említi: hogy mind kettős lapból állanak s egy darabnak csakis egy lapján volna a minta. Ezt azonban a jelen példány megczáfolja.

Egy, szélességében összehajlított bronz lemez. Patinája sötétzöld. Hossza 4·5 ctm., összehajlított szélessége 0·9 ctm.

Egy lapos, négyszögletű s simára csiszolt homokkő. Egyik lapját mély barázda futja

* Schliemann «Ilios».

végig, mely egyik végén vékony hegyben végződik s egész 0·4 ctm.-ig szélesedik ki. A kö hossza s szélessége 12 ctm., vastagsága 3·5 ctm.

Egy, az átfúrt lyuknál ketté törött, csiszolt kő balta, melynek foka is letörött. Szélessége 4 ctm., vastagsága 3·4 ctm.

Egy másik, szintén átfúrásánál törött, az előbbeninél kisebb, csiszolt kő balta.

Monolith kőből csiszolt, trapez alakú, igen éles véső. Hossza 4·2 ctm., szélessége fölül 2·7 ctm., élénél 3·6 ctm.

Egy tompa hegyben végződő, csiszolt kő eszköz. Alul lapos, fölül domború, úgy hogy szélességi keresztmetszete félkört képez. Hossza 6·5 ctm., szélessége a végén 3·5 ctm.

Két nucleus; négy penge; három vakaró; öt töredék darab, részint silexből, részint jaspisból.

Egy nagy s 7 ctm. vastag homokkő-darab, melynek közepén egy 4 ctm. átmérőjű lyuk van, de semmi más munka nyoma azon nem látható.

Négy dolgozó kő s két körülfaragott agancsdarab.

Egy nagy lyukkal bíró kerek agyag gyöngy.

Egy tölcser alakú, függélyesen átlukasztott, agyagból készült orsógomb. Feje harántos, szára pedig vízszintesen mélyített vonalakkal díszített. Magassága s szélessége 3 ctm. Kisebb, szélein mélyített díszítésű agyag gyöngy.

Öt nagy, erősen kiégetett s átfúrt agyag pyramis. Kettő egyik felén koromfeketére égett. Felső csonka részén egyik mélyített ponttal, egy másik pedig ferde kereszttel.

Három kisebb lapos s szélességében átfúrt agyag nehezék.

Egy nagy «holdkép» (Mondbild) nevezet alatt ismert agyag tárgy töredéke, mely lábát és felső vízszintes felületét kivéve, minden oldalán különféle irányban párhuzamosan vonuló mélyített barázdákkal van díszítve. Igen érdekes példány volna, ha összes töredékei meglennének s össze volna állítható. Feltűnő az, hogy felső, sima, vízszintes felületén közel az egyik szarvhoz egy 3 ctm. széles s nem egészen 1 ctm. vastag nyujtvány emelkedett ki eredetileg függőleges irányban, mely azonban közel tövéhez letörött. Ugyanilyen, tövén letörött nyujtvány van az egyik szarvnak belső felén, mely rézsutosan lefelé vonul. (Ép e rész rossz csomagolás következtében azon alkalommal törött le, midőn a rajzolóhoz küldettek a tárgyak s így a rajzoló e részt nem is vette fel az ábrához.) E nyujtványnak rendeltetése ép oly kevésbé ismeretes, mint az egész tárgyé. Magassága a láb aljától a vízszintes sima felületig 12 ctm. A középső test szélessége 7 ctm. A szarv vastagsága kanyarulatos tövénél 8 ctm. A lábát egy 8 ctm. széles, 2·5 ctm. vastag s 6·5 ctm. magas nyujtvány képezi.

A lakás aljában sok durva, díszítés nélküli edénytöredék között egy kis rakás szenesedett köles hevert.

136. szám. Az előbbeni lakásüreg körül egy nagyobb területen elszórtan hevert:

Egy közepén görbére hajlított bronz fűző tű. Fejénél a sodrony visszagörbített, hogy fűzésre szánt lyukat képezzen s vége ismét a tű testébe kovácsoltatott. Hossza 10 ctm. s vastagsága 0·4 ctm.

Bronz penge töredéke, mely át van lyukasztva. Valószínűleg a nyél részéből való.

Egy közepén átlukasztott domború s kerek bronz pityke. Átmérője 2 ctm.

Vastag bronz pléh darabja.

Kavicsból, hosszánégyszög alakúra csiszolt kő-eszköz.

Hét nucleus; tizenegy vakaró; tizenhat penge; s tizenhét töredék darab jaspisból és silexből.

Három átfúrt, csiszolt kő-baltának töredéke.

Egy négyszögletűre csiszolt kő-eszköz. Hossza 7 ctm. Szélessége 4 ctm. s vastagsága 3·5 ctm.

Egy alul lapos s fölül domború, hosszukás, csiszolt köeszköznek töredéke. Szélessége 4·3 ctm.

Egy kúp alakú s hosszában vont négy barázdával diszített köeszköz. Felső részén vékony lyukkal akarták átfúrni, miáltal egy tölesér alakú 1·7 ctm. hosszú csatorna támadt, de a munka közben hosszában ketté hasadt. Hossza 8·2 ctm. s szélessége a talpán 5·6 ctm.

Három különböző alakú s nagyságú dolgozó kő.

Két patakkavics, melyek egyike lapos s simításra használtatott.

Egy minden oldalán símára dörzsölt vasoxyd festék darabja.

Egy erős agancsból készült balta. Az agancsrózsa tövének levő nagy lyuknál törött ketté.

Egy hegyben végződő egyenes agancs, mely vastagabb részén 8 ctm. átmérőjű lyukkal van keresztül fúrva.

Kanyarulatós agancs, egyik végén 10 ctm. hosszúságban rézsutosan csiszolt s másik végén mély fűrészelési barázdával.

Két agancsdarab, melyet mélyen körülfaragtak s azután ketté törtek.

Öt különféle munkálatlan agancs. — Két, csontból faragott s átfúrt gyöngy (virtl). Mind a kettő erős égési nyomokat mutat.

Egy vastag s erős bordából csiszolt csont eszköz.

Szilva alak- és nagyságra faragott csont, mely koromfeketére égett.

Egy igen erős állati lábszárcsont, melynek középső részét simításra használták.

Körte alakú erős s vörösre égetett csörgő edény. Belsejében két keményre égetett

X. 108. agyag golyó van, melyeket az edény felső 0·5 ctm. átmérőjű kerek nyílásán láthatni. Magassága 8 ctm. s átmérője 7·4 ctm. Az úgynevezett lausitzi típusú edények között nem ritkaság e csörgő játék s a berlini múzeumokban több hasonló példány van.

X. 109. Egy csekély ürfogatú és tömör szárú agyag kanál. A szár a kanál tövének törött le.

Egy harang alakú, sűrűen átlyukasztott agyag borító fele része. Ugyanilyen már két üregben találtatott (v. ö. I. 11., 12.).

X. 110. Egy függőleges karczolatokkal diszített, igen durva készítésű, henger alakú edény. Magassága s átmérője is 6·4 ctm.

Egy picziny s felső részén két vízszintes s párhuzamos vonalak közötti pontokkal diszített, durva edényke. Magassága 3·5 ctm. s átmérője 4·3 ctm.

Egy hasas részén csekély szögben kidomborodó, fekete színű edény. Magassága 12 ctm. Átmérője öblös részén 11 ctm.

Három darab henger alakú edénytalp. E hengerek nem tömörek, hanem szintén csekély ürfogatúak.

XI. III. a, b. Egy picziny, szarv alakú, égetett agyagdarab, melybe igen változatos alakban pontokat s félköröket nyomtak.

Két kerek cserép-darab. Az egyik közepén átfűrt, de szélein csak töredezett; a másik szélein kerekre csiszolt, de még át nem fűrt.

Egy picziny, jól kiégetett, tömör agyag golyó.

Három, jól kiégetett s hosszában átlukasztott agyag henger. Hosszúságuk átlag 12 ctm. s átmérőjük 6 ctm.

Két pyramis, s egy kúpszelet alakú, átfűrt s jól kiégetett agyag nehezék.

Egy 4 ctm. átmérőjű s nagyobb lyukkal átfűrt, jól kiégetett sima felületű agyag gyöngy.

Két szarv alakú csúcsos edényfül, tompára kopott szélekkel.

Egy nagy edényborítónak félköríves markolata.

Egy nagy s 63 ctm. széles őrlő kőnek darabjai. Sima felülete homorúra kopott.

Igen sok edénytöredék, s az edényfüleknek egész collectiója, melyek között széles vonalú, durva krétabetét-diszítés is fordul elő. Igen sok töredéknek hasas része félkör ívben erősen domborodik ki s külön készült s égetés előtt reá ragasztott gerezdekkel diszített. **XI. 112.** E töredékek legtöbbszörének határozottan «lausitzi» typusa van. Az egyik nagy edényt szintig reá ragasztott s azért erősen kidomborodó, balra fordult kampós kereszttel úgynevezett sauvastikával diszítették. A kereszt hossza 4·5 ctm. a kampók hossza 3 ctm.

137. szám. Az előbbeni számú üreg mellett, párhuzamosan négy hosszú árkot vontunk. Átlag másfél méter volt a humusréteg, de nem akadtunk sem tűzhely, sem lakás nyomára e nagy területen. Elszórtan a következő tárgyak kerültek napfényre:

Egy csiszolt kő balta, mely átfúrásánál törött ketté. Tompa fokánál tojásdad alakú mélyedése van, mely eredetileg szintén átfúrás volt s további használat végett ott tompára csiszoltatott. Vastagsága 3·5 ctm.

Egy csiszolt kő balta töredéke. Csiszolása egyik vastagsági részén egész hosszában 1·6 ctm. széles mélyedést mutat. Szélessége 5 ctm., vastagsága 3·5 ctm. Fúrás e töredéken nincsen.

Egy lapos, csiszolt kő baltának tompa foka. Vastagsága 5·2 ctm.

Egy szélességi kereszt-metszetében tojásdad alakú, csiszolt köeszköznek töredéke. Szélessége 4·6 ctm.

Három különböző nagyságú, lapos s csiszolt dolgozó kő.

Egy a pengék hasogatására használt négyszögletű kő koczka. Átmérője 4 ctm.

Egy kagylóbélből csiszolt, trapez alakú véső. Hosszúsága 3·5 ctm. Szélessége egyik végén 2·2 ctm., a másikon 3 ctm.

Három nucleus; négy penge; három vakaró; s hat hulladékdarab silexből és jaspisból.

Négy gyönyörűen hasogatott, vékony obsidián penge. Szélességök átlag 0·6 ctm. Az egyik 4 ctm. hosszú példánnyal kísérletkép borotváltam s az a lehető legtökéletesebben sikerült. Lehetséges, hogy csakugyan használták is e célra. Tudvalevőleg Amerikában, fölfedezése alkalmával, általánosan obsidián szilánkokat használtak borotválásra. A bronz korban eléggé divott a borotválás s remek példányú bronz borotvák találtak azon korból. Nehezen készítették a divat kezdetével azonnal oly tökéletes borotvákat, melyek pengéje a mostani borotvától is csak csekély eltérést mutat, hanem bizonyára jóval korábbi volt a borotválás szokása, melyre kezdetben csak kő késeket használtak. A kőnemek között azonban leg-

élesebb törésű az obsidián, melyet roppant vékonyan s igen keskeny pengékben hasogattak.

Egy karikára hajlított négyszögletű, vékony bronz sodrony, mely egy világos zöld s fényes patinával bevont bronz tű testén találtatott. Valószínűleg hajgöndörítő karika s hajtű volt. A bronz tű, testénél valamivel vastagabb kúp alakú fejben végződik, melybe párhuzamos vonalak között halszálka diszítést karcoltak. A bronz karika átmérője 2 ctm., a bronztű hossza 11·5 ctm.

Egy vadkan-agyarból hasogatott s egyik végén faragás és csiszolás által félkör alakúra dolgozott pieziny eszköz.

Hat különböző nagyságú s vastagságú csiszolt csont tű. Csak kettő lett mindkét végén kihegyesítve; átlukasztva azonban egyik sincs.

Erős csontból csiszolt véső. Egyik végén faragott, a másik végén két oldalról élesre csiszolt. Hossza 8 ctm. Szélessége 2 ctm.

- XI. 113.** Két szarvas-agancs. Mind a kettő vastagabb végénfűrészelt, puhább belső része mélyen kivájt, s hegye csiszolás által még jobban kihegyesített. Valószínűleg lándzsacsúcs gyanánt használtatott. Az egyik 3·5 ctm., a másik 11 ctm. hosszú.

Két, csontból kúp alakúra faragott s függélyesen terjedő nagy lyukkal átfúrt orsógomb.

Hét jól kiégetett s simított felületű agyag gyöngy. Nagyságra s alakra nagyon eltérnek egymástól s csak az egyik diszített, és pedig három oldalról mélyített concentricus körökkel.

Négy igen keményre égett s mégis minden oldalán töredezett, átfúrt agyag pyramis.

Néhány vessző-mélyedéssel bíró, egyik oldalán sima s keményre égett sártapaszs darabja.

Két alacsony, henger alakú talpcső. Az egyiknek felső szélén még rajta van a tányér-falnak belső részén mélyített s igen primitív koczka-ornamentikával diszített darabja. Találtunk már több ízben ily alacsony agyag hengert, de csak ezen példányról lehet biztosan meghatározni, hogy nem magasan emelkedő edény — hanem tányérok talpai voltak. Hasonlítanak tehát a halottak mellett levő gomba alakú talpcsőves tálakhoz. Az imént talált edény henger alakú talpcsőve csak 3·5 ctm. magas, míg a halottak gomba alakú edényei mindig igen magas talpcsővekkel vannak ellátva.

Kürt alakú s hosszában négyszögletű vörösre égetett agyag edény töredéke. Négy sarka kissé kiszökellő s hosszában sűrűen egymás mellett ujjbenyomással diszített. Vastagsága egyik végén 5 ctm., a másikon 3·7 ctm.

- XI. 114.** Öntőmintához hasonló, hosszúnégyszögletű s vastag falazatú edény töredéke, felületén teknő alakúan csak csekély homorú mélyedéssel.

Négy bos priscus szarva, néhány patakkavics és durva krétabetétes edények töredékei.

138. szám. A temető északi szélén hosszú árokban kezdtük meg az eddig itt-ott felásott gödrök közötti térségnek átforgatását. E munka közben egy kerek, csak félig földbe ásott s így csekélyebb mélységű lakó üregre akadtunk. A lyuk körül sok égetett földrög s vesszőfonásnak sártapasza hevert, a mi valószínűleg a föld felületén kívül emelkedő lakásfalakról maradt. Az üregben találtatott:

Egy vékony öntött bronz lap, egy félköríves 0·5 ctm. széles s 1·5 ctm. hosszú, kiálló fülel. Valószínűleg egy füles korongnak töredéke. — Néhány darab ércz salak.

Két átfúrt, csiszolt kő baltának töredéke.

Egy, hosszú használat folytán minden oldalán éles szögekre s sima lapokra csiszolt kavics.

Két munkálatlan, hófehér patakkavics.

Egy nehéz, gömbölyű s részben csiszolt dolgozó kő.

Egy homorú felületre csiszolt vékony homokkő-lap.

Két darab vasoxyd festék. Az egyik puha s dörzsölés folytán sok lapja van. A másik darab igen kemény, kevésbé fest, s nem is használtatott még.

Két nucleus; öt penge; egy vakaró s hat töredék darab. Egy opál darabnak kivételével valamennyi silex és jaspisból.

Három, csak egyik végén kihegyesített, csiszolt csont tű.

Egy vastag csontszilánkból készült, egyik végén két oldalról kiélesített csont véső.

Egy vastagságában ketté hasított bordából készült simító véső alakú éllel.

Egy erős agancsból készült eszköz, mely széles átlukasztásánál törött ketté.

Egy agancsdarab, melynek testén több mély fűrészelési nyom látható. Egyik végén felületének felébe csekély mélységig fűrészelték s azután törték le a többi részét.

Két munkálatlan agancsdarab.

Egy keményre égett, átfúrt agyag pyramisnak, az átfúrás fölötti fele része.

Nyolcz simított felületű, különböző alakú s nagyságú átfúrt agyag gyöngy.

Egy lapos baltaélhez hasonló, jól kiégetett és sima agyagtöredék. Szélessége 7 ctm.

Egy üllőhöz hasonló, jól kiégetett agyagtárgy töredéke. Fejénél hossza 8 ctm. s szélessége 3 ctméter. Szára 3·8 ctm. széles.

Egy a nyél számára átfúrt nyújtvánnyal készült agyag kanál töredéke.

Négy nehéz, szarv alakú, csúcsos edényfűl. Három azok közül törésrészén tom-pára kopott.

Egy jól kiégetett, ujjbenyomásokkal díszített ép edény. Átmérője fenekén 8 ctm., öblös részén 15 s kissé kifelé kanyarított peremű nyílásán 12 ctm.

Egy vörösre égetett s eredetileg krétabetéttel díszített edényke. Díszítése igen kez- **XI. 115.** detleges kivitelű. Alakja ugyanaz mint a legtöbb krétabetétes edényé, s egy picziny füle van. Magassága 3·4 ctm., hasas részén átmérője 4 ctm.

Egy fekete színű, igen díszes krétabetétes ép edényke. Peremétől egész öblös részeig krétával van kitöltve, melyből öt különböző szélességű fekete szalag emelkedik ki. A legfelső szalag hálózathoz hasonló koczka-szálakkal. E fekete szálak különösen tetszetősek. Magassága 6·4 ctm. s átmérője is ugyanannyi az öblös részén. Alakja megegyez a többi krétabetétes díszítésű apró edényekkel.

Egy igen nagy és öblös edénynek karcsu, magas nyaka. Magassága 17·5 ctm. s átmérője 18 ctm.

Számos edénytöredék, melyek minden tekintetben nagy változatosságra mutatnak. Köztük az egyik vékony s fekete színű darabra igen élénk vörös szalagokat festettek.

Két nagy s alsó részén domború örlő kő.

Egy igen durva készítésű nagy fazék. Fele oldala koromfeketere égett, a másik fele

halvány vörös színű. Nyers állapotában egész területén, sűrűen egymás mellett, ujjal függélyes vonalakat mélyítettek. Átmérője fenékén 18 ctm., öblös részén 52 ctm.

139. szám. A temetőrészen egy igen épen maradt, zsugorítva fekvő csontváz. Koponyája is — a mi különben ritkaság — teljesen ép s a Virchow tanár által leírottak között van. A csontváz melléklete:

Egy zöld kőből csiszolt véső. Alul lapos, fölül domború, úgy hogy szélességi keresztmetszete félkör alakú. Éle szintén félköríves és pedig két oldalról, felülről s alulról csiszolt. Hossza 4 ctm. s vastagsága 1·6 ctm.

Egy ép, csiszolt kőbalta. Egyik végén két oldalról élesre köszörült, másik végén tompa fokú. Átfúrása nem a közepén van, hanem valamivel közelebb esik tompa fokához. Hossza 13 ctm., szélessége a közepén 4 ctm. Vastagsága 2·5 ctm. A lyuk átmérője 1·7 ctm.

Gomba alakú, magas talpesöves edény. Agyagja igen porhanyó, csupa apró szemcsékből áll s külső oldalán élénk vörösre festett. Felső tányérja mint rendesen, úgy ennél is szétmállott. A cső magassága 25 ctm. Átmérője alul 13 ctm. s fölül 9 ctm.

A test körül elosztva három csinos, jaspisból hasogatott kés.

Közetlenül a halott mellett egy csekély mélységű kerek üreg; halott-tori tűzhely volt, mely égetett földet, hamut s állati csonthulladékot, de semmiféle eszközt sem tartalmazott.

140. szám. A temetőrészen szabályosan zsugorítva fekvő csontváz, melynek feje hiányzott. Többszörösen találtunk már fej nélküli csontvázat ép úgy, mint külön fekvő, csontváz nélküli fejet. E csonkítások azonban nem eredetileg s nem szántszándékosan történtek, hanem valószínűleg a föld cultivalása vagy erdőirtás alkalmával kerültek a kapa vagy fejsze alá s így széthányattak. A csontváz melléklete:

Egy hossznegyszög alakú, csiszolt kő véső. Egyik végén két oldalról félköríves élre csiszolt. Hossza 4·3 ctm. Szélessége 2·2 ctm.

Erős agancsból készült, csiszolt s átfúrt kalapács. Átfúrása a közepén van s mind a két végén tompa fokú. Hossza 11 ctm. Vastagsága 5 ctm. A lyuk átmérője 2 ctm.

A test körül egy igen vékonyra hasogatott obsidián, s három jóval nagyobb jaspis penge.

Arcza előtt a szokásos gomba alakú, talpesöves tál. A tálnak széle valamint a csőnek alsó része szétmállott s csak a középső rész maradt meg. Agyagja homokos vagy igen finom szemcsékkel kevert. Az egész edény külseje az égetés folytán fekete színű. Feltűnő azonban, hogy tányérjának egy centimeter vastag fele egész vastagságában koromfeketére égett, míg a különben ugyanoly vastagságú csőnek agyagja a törés belső részén sötét barna színt mutat, s csak külső részén égett igen vékony kéregben fekete színűre. E körülmény talán megerősíti azon már előzőleg kifejtett véleményt, hogy ez edények faégetésre szánt lámpa- vagy fáklya-tartók voltak.

141. szám. A temetőrészen szabályosan zsugorítva fekvő halott. A csontváz nagyon korhadt állapotban volt s feje laposra nyomatott. Ez is a Virchow által leírt koponyák között van. A mellette levő edények szintén teljesen szétmállottak s csak azt constátálhattam, hogy durva szemcsékkel kevert agyagból készültek, apró kis bütykökkel, s fekete alapon vörös mázolásnak látszottak nyomai. Gomba alakú talpesöves edénye is vörösre festett volt, de megmenteni nem lehetett. Egyéb melléklete e halottnak egy vékony obsidián penge s négy jaspis késből állott.

142. szám. A régi allé-n az 1. számú hamuval telt, nagy kerek üreg mellett, egy 104 ctm. mély s 3 méter átmérőjű kerek, félig földbe ásott lakás. Körülötte, egyik felén a vesszőfonásnak mélyedéseit mutató, jól kiégetett agyagtapasznak meglehetősen nagy darabjai heverték. A lakás fenekén sok hamu között következő tárgyak találtattak:

Egy félgömb alakú s hátsó részén homorú bronz pityke. Szélén, két ellentett oldalon, a felvarrás czéljából át van lyukasztva. Átmérője 1·2 ctm.; ugyanilyet találtunk már egy másik üregben.

Egy keskeny s hosszú csiszolt kőbaltának fele része. Csiszolása tökéletlen s csak nagyjában történt. Átfúrása csak vastagságának közepéig ér, s ugyane helyen törött e munka közben ketté. Látszik tehát e példányon is, hogy csak akkor csiszolták ki tökéletesen a kő eszközöket, ha az átfúrás sikerült. Hossza egyik tompa fokú végétől az átfúrásig 8·5 centiméter. Szélessége 2·7 ctm. s vastagsága 3·5 ctm.

Két lapos s mind a két oldalán csiszolt s egy kerek dolgozó kő.

Egy koczka alakú, penge hasogatására használt ütő kő. Sarkai egészen tompára koptak.

Tizenkét nagy nucleus, részint jaspisból, részint silexből s egy picziny obsidianból.

Kilencz penge; öt vakaró; tizenkét hulladékdarab jaspisból és silexből, valamint egy keskeny s hosszú obsidián penge.

Egy nagy s felületén homorúra kopott örlő s két kerek zúzó kő.

Egy lapos s mind a két felén sima homokkő, melynek felső lapján élénk vörös színű festék tapad.

Három, munkálatlan apró patakkavics.

Egy erős csontból készült csiszoló eszköz. Átmérője 4 ctm.

Egy tompa hegyű, csiszolt csont eszköz. Tövén megmaradt a csont természetes alakja és pedig egész vastagságában; másik vége azonban négyszögletűre csiszoltatott s tompa hegyben végződik. Hossza 12·5 ctm.

XI. 116.

Egy laposra csiszolt s igen hegyes végű csont tű. Hegyét kivéve, egész testét a tűz feketére égette.

Agancsból csiszolt, tompa fokú s átfúrt kalapácsnak fele része. A 2·3 ctm. átmérőjű lyuknál törött ketté. Vastagsága 4·5 ctm.

Egy igen erős, vadkanagyardból hasogatott simító vagy vakaró eszköz. Felső széles végén igen szabályos kerek lyukkal van áttörve, hogy fonálra fűzve hordozható legyen. Mindkét szélén csiszolás által kiélesített s egész szélességében keresztben vonuló sűrű karcolatok nyomaival van borítva. Éle azonban nem oly tökéletes, hogy vágni lehetne vele, XI. 117. azért valószínű, hogy csak edénysimításra használtatott. Hossza 16 ctm. s szélessége a felső végén 3 ctm.

Egy másik, jóval kisebb agyardból készült eszköz. Itt az agyar nem hasogatott, azonban szélein csiszolás által kiélesített s közepe használat folytán kikopott.

Egy munkálatlan zergeszarv.

Tizenegy jól kiégetett s átfúrt agyag pyramis, csakis a legnagyobb felső csonka részén van mélyített ferde kereszt. Nagyságuk fokozódottan emelkedik 5·5 centimétertől 11 centiméterig.

Egy agyagból készült, jól kiégetett s függélyesen átlukasztott orsógomb. Átmérője 4 ctm.

Egy fekete színű s fényes, nagy lyukkal bíró agyaggyöngy. Átmérője 4·7 ctm.

Egy csésze alakú teljesen ép agyag edény. Készítése igen durva, de jól kiégetett vörös színű s minden díszítés nélküli. Egyik oldalán füle van s feneke behorpasztott, habár nem korongon készült.

Egy másik fekete színű edénynek fele része. Hasa közvetlenül feneke fölött öblösödik ki szög alakban s felső része nyulánk nyakban végződik. Egyik oldalán magas ívezetű füle van.

Egy felfordított kúpszelet alakú, alacsony s igen durva edényke. Átmérője 4 ctm. s magassága 2 ctm.

Négy szarv alakú csúcsos edényfül, tompára koptatott törésszélekkel.

Egy csúcsban végződő agyag pohárnak alsó része.

Csonthulladék s különféle edénytöredékek, néhány ezek között fekete alapon vörös színre mázolt.

143. szám. A temető részén egy meglehetősen elkorhadt, szabályos, zsugorított helyzetben fekvő csontváz. Koponyája teljesen összelapult. Melléklete:

- XI. 118.** Egy kőből igen szépen csiszolt, s függélyes irányban átlukasztott félgömb. E kő eszköz szépségét nagyon emelik azon hófehér pettyek, melyek egész felületét borítják. Nagy lyukú átfúrása arra enged következtetni, hogy valószínűleg bot végére alkalmazott gomb volt. Találtunk már a halottak mellett ily fél vagy egész gömböket kréta nemű fehér porladoszó agyagból, óriási kagylóbélből s kőből csiszolva, melyek mindig nagy lyukkal voltak átfúrva (v. ö. 113., 114., 126. számú üregeket) s valamennyit ép úgy, mint jelen esetben a halottnak keze átmarkolni látszott. Különös azonban, hogy eddig a halottakon kívül ilyeneket még nem találtunk. Átmérője a talpán 7 ctm., magassága 5 ctm. A lyuk átmérője 2 ctm.

A test körül 3 hosszú jaspis, s egy keskeny obsidian penge.

Arcza előtt a gomba alakú, nagy talpcsöves tál. A cső részét épen kaptuk meg, a tál széle azonban leállott.

Volt ugyan még több edény a csontváz mellett, azok azonban már teljesen elporladtak, mellettök néhány állati apró csontdarab hevert.

Közvetlenül a halott mellett egy kerek, csekély mélységű tűzhely mutatta a halotti tor helyét, mely azonban hamu, néhány durva edénytöredék s állati csontdarabokon kívül egyebet nem tartalmazott.

Nem ugyan a halott vagy a halott-tori hely mellett, hanem az azok körüli térségen elszórtan, a felső korhanyrétegben találtunk még öt dolgozó követ; két nagy silex nucleust; hat silex s egy obsidian pengét; két jaspis vakarót; három jaspis hulladék darabot; egy apró átfúrt agyag pyramist; egy közép nagyságú patakkavicsot s egy hosszában ketté hasított agancsdarabot.

144. szám. A temető nyugati határánál már sem tetemek-, sem tűzhelyekre nem akadtunk, hanem nagyobb területen a korhanyréteg között elszórtan találtatott:

Egy csiszolt kő baltának töredéke, mely nem az átfúrás alkalmával, hanem hosszas használás után törött el, miután átfúrása s csiszolása is teljesen befejeztetett s több oldaláról szilánkok pattogtak le. Csiszolása nem sima, hanem nyolcz lapra osztott. Az átfúrt lyuk átmérője az egyik felén 1·7 ctm., a másikon 1·2 ctm. s különösen a szélesebb átmérőjű részen mutat párhuzamos karczolatokat.

Egy hossznegyszög alakú s tompa fokú, csiszolt kő eszköz.

Hét nagy nucleus; huszonhárom, szépen hasogatott penge; négy vakaró s tizenhárom hulladékdarab jaspisból és silexből.

Egy tojásdad alakú csiszolt kődarab.

Három apró patakkavics. Csak az egyiknek két oldalán van kevés csiszolási nyom.

Egy bronzból készült lapos, csüngő dísz tárgy. Alakja kúphoz hasonlít s alsó részén mind a két oldalán szarv alakuan fölfelé kanyarúl. Felső csúcsa alatt tojásdad lyuk, a melyen csüngött. Szélei ráspolás által kiélesítették. Magassága 2·6 ctm., szélessége 5·4 ctm.

XI. 119.

Egy bronz lándzsacsúcsnak töredéke, mely mind a két oldalán, közepén kissé kidomborodik. Szélessége a töredék alsó részén 2 ctm. Vastagsága a közepén 4 mm.

Megkövesült gyökér, melyen a gyűrűk tisztán kivehetők.

Egy állati, hosszú metszőfog, mely ékszer gyanánt használtatott, mivel tövénél szabályos kerek lyukkal van a felfűzés céljából átfúrva. Hossza 5·7 ctm.

Szarvasagancs, mely hegyénél hosszában van egy kevésse kivájva.

Egy középső, testen lapos, végén azonban gömbölyű hegyre csiszolt csont tű.

Durva készítésű, fekete színű, apró csésze. Külső felén, hosszában szabálytalan karczolatokkal. Magassága 3·5 ctm. Átmérője 6 ctm.

Három sima felületű, átfúrt agyag gyöngy (wirtl).

Három, szarv alakú s függélyesen átfúrt csúcsos edényfűl. Agyagjok nagy mennyiségű mészszemcsével kevert s törésrészen mindhárom tompára kopott.

Néhány durva edénynek fenékrésze.

145. szám. Az előbbeni számú üreg mellett, széles s hosszú árokban, a korhanyréteg között elszórtan találtatott:

Egy szerpentinkéből csiszolt s fűrásrészénél törött balta, mely festékörlésre használtatott. Minden oldalán vörös festék tapad.

Három különböző alakú s nagyságú, csiszolt dolgozó kő.

Két patak-kavics. Az egyik munkálatlan, a másik simításra használtatott.

Hat nagy nucleus; tizennyolcz szabályos penge; öt vakaró; tizennégy hulladékdarab jaspisból és silexből, valamint egy lapos s széles obsidian-darab.

Egy gömbölyű szárcsontból író-toll alakjára kihegyesített csont tű.

Egy agancsból készült lapos véső. Egyik végén faragott, másik végén pedig két oldalról kicsiszolt éllel. Hossza 9·2 ctm. Szélessége alul 2·1 ctm., élénél pedig 1·2 ctm.

Üres félgömb alakú bronz pityke. Két ellentett oldalán át van lyukasztva. Átmérője 1·2 ctm.

Egy cső alakra hajlított, igen vékony bronz lemezke.

Igen durva készítésű s vastag falú, fekete színű s krétabetéttel díszített edényke. A krétadíszítést igen ügyetlenül vont s mélyre ható vastag karczolatokba kenték. Idomtalan füle aránytalanul nagy az edényhez. Az edény magassága 4·5 ctm. A fül 3 ctm. magas félkört képez.

Egy gomba alakú, nagy talpcsöves tálnak középső része. A cső átmérője 8·5 ctm.

Agyag kanál átlukasztott nyujtványnyal.

Agyagból készült tömör szarv. Az erősen kiégetett, vörös színű agyag között durva

szemű, fehér szemcsék vannak. Felső töredék-részén meglátszik, hogy e tömör szarv egy edénynek képezte csúcsos alját. Hossza 10 ctm.

Két lapos, jól kiégetett agyag darab. Két oldalán számos ujjbenyomással. Agyagja a közepén törmelékes és gyúratlan, felülete azonban iszapolt agyaggal van bevonva. Az egyik darabon átlukasztásnak nyoma látszik.

Jól kiégetett s hosszában átlukasztott agyag henger. Vastagsági átmérője 6 ctm.

Egy átfűrt, ép agyag pyramis. Felső részén ujjbenyomással. Magassága 15 ctm.

Két jól kiégetett agyag-gyöngy. Az egyik három részén kidomborodó, concentricus körökkel díszített.

Egy szarv alakú s függélyesen átlukasztott edényfűl tompára kopott szélekkel.

Vessző-fonásnak jól kiégetett vastag sártapasza. Felületén mélyített meander-díszítés s élénk vörös festésnek nyomai láthatók. A meandernek oldalai öt párhuzamos vonalból állanak.

Két hegyesre faragott szarvas-agancs ; néhány vadkan-agyar s édesvízi kagyló.

Néhány krétabetétes edénytöredék, és pedig nem csak vékony falazatú, kisebb, hanem vastag falazatú nagy edényekből is.

146. szám. A temetőrészben egy szabályosan, zsugorítva fekvő csontváz, a szokott pontos irányításban. Koponyája az összenyomott alsó alkapczát kivéve teljesen ép. Melléklete a következő:

Nyaka körül dentalium csigák és kerek, lapos réz gyöngyökből álló ékszer. A dentaliumokból huszonöt darab maradt épen, a patinától nagyon átmart ércz gyöngyöcskékből pedig tizenhét darab.

Bal válla mögött egy, használat folytán meglehetősen kopott, serpentin balta. A világos kék színű serpentin igen vékony hófehér erek futják keresztül, a mi a kő szépségét igen emeli. Feltűnő, hogy a baltának átfűrése sokkal közelebb esik hegyes végéhez, mint tompa fokához, a mi igen idomtalanná teszi. Ez valószínűleg onnét ered, hogy az eredetileg készült balta élénél törött el használat folytán s e törésrészen újra kicsiszolták hegyesre, miáltal éle egész közel esett a régi átfűréshoz. Hossza 9.5 ctm. Szélessége a közepén 4.3 ctm. Az átfűrt lyuk átmérője az egyik oldalon 2 ctm., a másikon 1.8 ctm.

A kéz mellett egy igen szép, 11 ctm. hosszú jaspis kés.

A test körül elszórtan, egy igen hegyesre csiszolt, széles bordacsont s még két kisebb silex és három jaspis szilánk.

Az arcz előtt a szokásos gomba-alakú, talpcsöves tál, mely fekete alapon élénk vörös színre volt mázolva. Agyagja azonban oly porladozó volt, hogy csak apró darabokban lehetett kiszedni. Még több edényt mellékeltek volt eredetileg a csontvázhhoz, melyek azonban teljesen szétmállottak.

147. szám. A temető-részben, az előbbeni üreg közvetlen szomszédságában, egy zsugorítva fekvő csontváz. Irányítása legcsekélyebb eltérést sem mutat az előbbeni csontváztól. Fejét vastag gyökerek fűrték keresztül, többi csontjai azonban meglehetősen épen maradtak. Melléklete a következő:

A nyak körül húsz dentalium csiga s tizenhárom lapos, átfűrt ércz gyöngyöcske. A dentaliumok legtöbbször vörösbarna színű máz borítja, mit már számos alkalommal észlelhattünk.

A mellkasnál egy 11·2 ctm. hosszú s 2·4 ctm. széles, kétszínű jaspis kés. Hosszának egyik fele vörösbarna, a másik zöldes-szürke.

A hátgerincnél egy csiszolt kő balta. Eredetileg jóval hosszabb s miután az első átfúrásnál ketté törött, új lyukat fúrtak rajta keresztül, de az első átfúrásnál mély csatornája megmaradt. Hossza 8·7 ctm., szélessége 3·4 ctm. A lyuk átmérője az egyik felén 1·6 ctm., a másikon 1·5 ctm.

A fejnél egy csiszolt csont tű, mely egész hosszában egyenletesen vékony s egyik végén hegyesre van kidolgozva. Hossza 11 ctm. s vastagsága 0·5 ctm.

A test körül elszórtan három vékony jaspis penge; egy jaspis vakaró; s egy vadkan-agyarból készült 11·5 ctm. hosszú s 2 ctm. széles simító eszköz.

A lábánál talált gomba alakú, talpcsöves tál, valamint egyéb edények teljesen elporladt állapotban voltak.

148. szám. Közvetlenül az előbbeni halott mellett egy kút alakú, keskeny s mély üreg volt, lehetséges, hogy halott-tori tűzhely, minőket már több ízben találtunk, csak hogy az előbeniek nem voltak ily mélyen. Mélysége a mostani felszíntől számítva 162 ctm. s átmérője 127 ctméter. Fenekén hamu és edény-töredék között volt:

Egy függőleges, nagy lyukkal átfúrt, csiszolt félgömb. Külsejét lemosható barnavörös máz borítja. Átmérője 3·7 ctm. A függőleges lyuk átmérője 1·5 ctm.

Tizenkét kő penge; három félkör alakra csorbitott vakaró s két hulladék-darab, valamennyi jaspisból és silexből.

Egy nagy sílex nucleus, melynek egyik felén vörös vas-oxyd festék tapad s egy igen vékony obsidián szilánk.

Három munkálatlan, nagy granit darab, s négy közönséges patak-kavics.

Három, csak egyik végén kihegyesített s csiszolt csonttű, két ízből álló erős állati hátgerincz; egy erős állati farsont; néhány munkálatlan agancs-töredék; néhány felhasogatott, erős állati szárcsont, melyek némelyike koromfeketére égett.

Egy tövénél átlukasztott édesvízi kagyló (unio pictorum).

Két jól kiégetett s átfúrt agyag gyöngy. Az egyik vörösanyagú fehér szemcséssel, a másik fekete színű s fényesített.

Egy kisebb, gomba alakú talpcsöves tálnak középső része.

Egy szilva alakú, hosszúkás, ép edényke. Hasas részén, két ellentett oldalon apró bütyök áll ki. Közepén egy vízszintes, mély szalag futja körül az edényt, mely díszítését két részre osztja. Felső felének díszítése bélyeggel nyomatott be s krétával van kitöltve, alsó felét pedig függőleges karczolatok borítják. Magassága 5 ctm. Átmérője a közepén 3 ctm.

Egy, baltához hasonló, hosszúkás agyag tárgy töredéke. Szélességi keresztmetszetében félkör alakú s egyik végén csúcsban végződik. Agyagja feketére égetett s fehér szemcsékkel telt, külseje pedig vörösre van mázolva. Átmérője a szélesebb részen 2·5 ctm.

Az üreg fenekén kilencz átfúrt agyag pyramis. Valamennyinek felső csonka részén ferde kereszt van s fél oldalon korom-feketére égtek. Magasságuk 12 és 22 ctm. között változik.

149. szám. A temető-részben két szabályosan zsugorítva fekvő csontváz. Mind a kettőnek erősen dolichocephal fejét a fák gyökerei átjárták s darabokra lapúlt. Az elsőnél teljesen elporladt edényen kívül semmiféle tárgy vagy ékszer nem találtatott. A másik csontváz-

nak melléklete egy igen vékony, keskeny lapokkal bíró jaspis nucleus,* egy jaspis penge, a fele részben conservált gomba-alakú, fekete alapra vörösre mázolt talpcsöves tál, s néhány elporladt edényből állott. Ritkán találtunk ily szegényes sírmellékletet. Ugyanilyen szegénységet constataáltak Remedelloban is, midőn minden melléklet nélkül találtak zsugorítva fekvő csontvázakat.**

150. szám. A temetőrésznek déli szélén, nagyobb területen elszórva találtatott:

Egy félig elkészült, átfúrt kőbalta. A 4·5 ctm. vastag kő, ék alakjára van kivágva, átfúrása teljesen befejezett, de csiszolása még csak egy oldalon kezdetett meg. Hossza 10 ctm. Szélessége fölül 5 ctm. A lyuk átmérője az egyik oldalon 2 ctm., a másik oldalon 1·8 ctm.

Egy homokkőből nyolczszögletűre faragott, de még csiszolatlan s át nem fúrt balta. Minden lapján tisztán látszanak ez eszközre mért számos ütések nyomai.

Egy átfúrásánál használat folytán ketté törött, csiszolt kő baltának töredéke.

Köeszköznek átfúrása alkalmával a lyukból kihullott csonka kúp alakú magja. Szokatlanul nagy lehetett e köeszköz és átfúrása, miután már e kihullott magnak átmérője is egyik oldalán 5·5 ctm. s a másik oldalán 4·5 centiméter. Magassága 5 ctm. Agyagja kemény homokkő. Ily nagyságú kő-magot még semmiféle gyűjteményben nem láttam.

Egy átfúrt s csiszolt kőgolyónak fele része. Az átfúrt lyuknak csatornáját igen sűrűen egymás mellett vízszintes karczolatok borítják, melyek a dörzsölés által eszközölt fúrásnak nyomai. A golyó átmérője 5 ctm.

Kilencz nucleus; tizenhárom penge; négy vakaró; s négy hulladék-szilánk, valamennyi jaspisból és silexből. A nucleusok egyike igen szép kétszinű jaspis.

Három nagyobb obsidián hulladék darab, melynek egyik fele ragyas felületű, s két vékony obsidian penge.

Két lapos s csiszolt dolgozó kő.

Egy pálczához hasonló lapos kő-eszköz. Egyik végén rézsutosan simára kopott. Hossza 12 ctm. Szélessége 2 ctm. valószínűleg edény-simitásra használtatott.

Öt csiszolt csonttű, melyek közül csak az egyik van mind a két végén kihegyesítve.

Egy erős csontszilánkból készült véső. Éle csak egyik végén van s az rézsutos csiszolás által készült.

Egy csiszolt agancs-hegy, mely valószínűleg lándzsa-csúcs gyanánt használtatott. Vastagabb végén körül van faragva s belső sejtes része a nyél befogadására kivájtatott. Hossza 6·5 ctm. Szélességi átmérője 2·2 ctm.

Egy tövénél körülfaragott s négy más munkálatlan agancsdarab.

Egy vékony falazatú, kréta-betéttel díszített edénynek fele része.

Három picziny fenekű, de öblös edénykének töredéke. Fenekök átlag 2·5 ctm. átmérőjű s 1 ctm. vastag, holott oldalfalok igen vékony. Az egyik ilyen edénynek oldalába

* Nucleusok már ismételtelen találtattak nálunk a sírokban, de előfordult egy ilyen a remedello-i (Felső-Olaszország) sírmezőben is, szintén zsugorítva fekvő csontváz mellett. V. ö. «Bulletino di Paletnologia Italiana», Anno XI, p. 144.

** Chierici mondja (Bulletino di Paletnologia Italiana, XI. 140.): «In cinque sepolcri non si trovarono ogetti, ma sol uno di essi era intatto; i relatori però dicono di aver accertato che in parecchi intatti del primo scavo non si trovò che il nudo scheletro».

négy dülény-alak karczoltatott, melyeket párhuzamos vonalak töltenek ki, s a dülények egymással körvonalak által vannak összekapcsolva. Az edénynek egész fölülete azonfölül vörös színre volt mázolva.

Egy picziny edénynek cső alakú talpa.

Egy lapos, s jól kiégetett agyag kerék. Átmérője 8 ctm., az átfúrt lyuk átmérője 1·8 ctm.

Két simított fölületű agyag gyöngy.

Egy henger alakú, hosszában átlukasztott, agyagból készült s vörösre égetett nehezék. Hossza 13 ctm. Átmérője 6 ctm.

Tizenegy különböző nagyságú átfúrt agyag pyramis. Valamennyinek felső csonka részén vagy pont, vagy ferde kereszt van.

Három, szarv alakú, csúcsos edényfűl, tompára kopott szélekkel.

Egy lapos, simításra használt patak-kavics.

Egy kúp alakra hajlott bronz lemez s egy másik jóval vastagabb bronz lemez darabja.

Egy négyszögletű s vastag bronzból, omega-alakra hajlított bronz tárgy. (Talán kapocs?) Középső részének mind a két oldalába díszítés gyanánt harántos vonalak karczoltattak.

151. szám. Közetlenül a temető-rész mellett déli irányban, elszórtan, nagyobb területen következő tárgyak találtattak:

Két cső alakra hajlított vörös réz lemez. Az egyik 2·5 ctm. széles s 7·2 ctm. hosszú, a másik 2·8 ctm. széles s 6 ctm. hosszú.

Zöld patinával bevont bronz darab, mely valószínűleg egy az öntésnél nem sikerült eszköznek töredéke. Egyik szélét a többi részénél jóval vastagabb borda szegélyezi, különben sima az egész darab.

Kilencz szabályos penge; öt vakaró; kilencz hulladék-darab, valamennyi silexből és jaspisból és egy picziny obsidian szilánk.

Hat meglehetősen nagy s kissé homorú felületű örlőkö darab.

Hét különböző alakú s csiszolt dolgozó kő.

Két, simításra használt barnavörös patakkavics.

Egy, mind a két végén körülfaragott 8·5 ctm. hosszú agancsdarab.

Két jól kiégetett s függélyesen átlukasztott agyag orsógomb.

Egy, agyagból készült tömör s vastag hamukotró. Ugyanoly kanyarult alakú, minőket már ismételtén találtunk (v. ö. II. 18), szélessége 6·5 ctm.

«Holdsarló» nevezet alatt ismert agyag tárgynak szélső töredékrésze. Az eddig talált példányoktól annyiban mutat eltérést, hogy csúcsos hegye tojásdad alakúan, alsó sarka pedig kerek lyukkal van áttörve és pedig mind a kettő szélességi irányban. Finomabb iszapolt agyaggal bevont felülete sima s csak sarkain van ujjbenyomásokkal díszítve. Magassága a sarkon 14·5 ctm. középső testén pedig 7 ctm. Talpának szélessége 6 ctm.

Egy igen díszes s teljesen ép edény. Csak kissé kidomborodó hasas része sűrűen egymás mellett függőleges bordákkal díszítve. Füle csak egyik felén van s az jóval a pereme fölé emelkedik. Agyagja csak kevés fehér szemcsével kevert. Feketére égett fenekét kivéve halvány sárga színű. Feneke kissé befelé horpadt. Magassága 4·5 ctm. Átmérője pedig 8·5 ctm.

Ismét egy másik, igen csinos alakú, ép edény. Alsó része szögben öblösödik. Karcsú henger alakú nyaka az egész edénynek fele magasságát teszi ki. Füle csak egyik felén van, mely valamivel hosszabb az edény nyakánál, de pereme fölé nem emelkedik. Kívül belül

XI. 121. koromfekete színű, törésrészénél azonban vörös. Magassága 13 ctm. Átmérője a nyakán, valamint fenekén 7 ctm., öblös részénél pedig 13 ctm.

Egy, hasas részén kiálló bütykökkel díszített fél edény.

Egy, egyszerű vízszintes szalag- s azt szegélyező igen vékony vonallal díszített edény fele része. Díszítése krétával van kitöltve.

Egy kúp alakú edényfödő, melynek felső csúcsa körül négy mélyített kör vonul. Átmérője 12 ctm.

Két szarv alakú s függélyesen átfúrt edényfül. Az egyik fehér mészszemcsékkel kevert vörös színű s törésrészén tompára kopott; a másiknak agyagja kötörmelékkal kevert s fekete alapon vörös mázolásnak foltjai láthatók.

Négy jól kiégetett s felső részén ferde kereszttel ellátott agyag pyramis. Átlag 5 ctm. magasak.

152. szám. Miután a temető részben az előző években történt ásások alkalmával kihagyott csekély területeket is már teljesen felforgattuk s a temető rész körüli területen már a csontvázak teljesen kifogytak, s csak nagyon kevés elszórt tárgyat találtunk, melyek csak nagyon silányan jutalmazták a nagy munkaerőt: áttértünk egy újabb terület átkutatására, s ez a sáncznak az úttól északra eső része.

Nagyon valószínűnek látszott, hogy a sáncznak ezen kivételesen kettős árokkal védett részén folytatását találjuk a földbe ásott lakásoknak, s e reményben nem is csalatkoztunk.

Egy körülbelül két méter széles árkot vonattam az uttól északi irányban a sáncz széleig. Már e vonalba esett két lakás. E szélesen kihányt ároknak meglehetősen mély humusában következő tárgyak találtattak:

Egy «Constantinopolis» köriratú bronzérem, I. (Nagy) Konstantintól (306—337 Kr. u.)

Egy erősen hátra felé kanyarult s széles pengéjű vas kés. A penge kanyarulatával ellentett irányban félkörben kanyarodó s gombban végződő markolata feltűnő rövid. A markolatnak borítéka nem volt, mivel nincs keresztül lyukasztva. Hossza 25 ctm., melyből a markolat 5 ctmétert tesz ki. A penge legszélesebb részén 4.3 ctméter.

Az imént leírt alakú vas kések általában nagyon ismeretesek s kelta koriaknak tartatnak. Nálunk a többek között a sopronyi vaskori temetőben találtatott ilyen, már ismételtén * la Tène típusú vas fibulákkal.** A Soprony melletti bécsi dombon, katlansirokban többször találtak ugyanilyen vas késeket, egy kővel kirakott áldozó helyre is akadtak, melyen belül egy vadkannak ép csontváza és edények voltak. Egyik nyújtott helyzetű emberi csontváznak kezénél újabban ismét egy egész vadkan-csontvázat találtak, melyen ez a characteristicus kés feküdt. Ezt csak annak igazolására hozzuk fel, hogy a kést kelta eszköznek tartjuk, mert ismeretes, hogy a Galliában előforduló sok kelta érmen mily gyakori a vadkan.

Egy másik picziny s kissé sarló alakúan kanyarult vas kés. Alsó része vékony nyujt-

* «Arch. Ért.» 1889. IX. köt. 4. szám. 362. 364. lap.

** «Arch. Értesítő» 1886. VI. köt. 2. szám, 107. lap, 11. ábra.

ványban végződik, mely valamely nyélbe volt illesztve. A penge majdnem egész hosszában egyenlő és pedig 1 ctm. széles. Hossza 9·6 ctm.

Itt csak futólagosan akarom kiemelni azt, hogy mily fontos ez üreg lelete a sáncz későbbi lakói korkérdésének eldöntésére, melylyel különben a harmadik részben foglalkozom.

153. szám. Az imént említett árok vonása alkalmával talált első lakás 3 méter mély volt, átmérője pedig 250 ctméter. A lakás fenekén sok hamu között majdnem két ujjnyi vastag edények töredékei, keményre égett tűzpaddarabok s temérdek állati csont találtatott. A csontok között különösen feltűnt egy 12 ctm. hosszú, ép vadkanfej, melyen mind a két vékony s hátra kanyarodó agancs rajta van.

A kerek üreg mélyében következő tárgyak találtattak:

Egy átfűrt kőbaltának fele része, mely az átfűrt lyuknál törött ketté.

Egy monolith kőből csiszolt, trapez alakú véső.

Homokkőből négyszögletűre csiszolt nehezék-kő. Közepén tölcser alakú lyukkal keresztül van fúrva, a melybe a külső felületbe vájtt függélyes mélyedés szolgál a fonálnak jobb megerősítésére. Hossza 8·5 ctm., szélessége 6·5 ctm. Vastagsága 3·4 ctm.

XI. 122.

Három különböző alakú, csiszolt dolgozó kő.

Egy sötétzöld s fényes patiuával bevont, tojásdad alakú, sima bronz karika. Átmérője 3 és 4 ctm.

Egy apró jegeczekből álló kötömb s négy munkálatlan patakkavics.

Egy a pengék hasogatására használt s már egészen kerekre kopott hasogató kő. Átmérője 6·5 ctm.

Hét nucleus; tizenkét penge; három vakaró; tizennégy hulladékdarab, valamennyi legnagyobbrészt jaspisból s csak kis részben silexből.

Egy szárcsontból készült, csiszolt csont tű.

Egy erős agancsból készült nyél. Alsó vége simára fűrészelt, felső végén körülfaragott s belső sejtes része 5 ctm. mélyen kivájtott.

Két másik, hegyén fényesre csiszolt agancsdarab.

Két édesvízi kagyló. Az egyik hátsó felén barnavörösre festett, mely szárazon nem dörzsölhető ugyan le, de vízzel lemosható.

Egy egyenes, vékony s mind a két végén hegyesre csiszolt csont horog melynek kellő közepébe hosszúkás lyuk vágatott. Hosszúsága 6·5 ctm. Szélessége a közepén 0·5 ctm.

XII. 123.

Egy agyagból készült, csónak alakú, lapos, hosszúkás edénytöredék része, mely lehetséges, hogy öntőminta gyanánt szolgált. Agyagja durva s iszapolatlan, külső s belső felületén azonban finomabb agyaggal van bevonva s fényesre simítva. Űrfogata tojásdad alakú mélyedésből áll. Feneke egy 4 ctm. széles hosszúnégyszöget képez. Felső részének szélessége 9 ctm.

Huszonhárom átfűrt agyag pyramis. Felső csonka részökön vagy ferde kereszt vagy mély pont van. Magasságuk nagyon eltérő s 5—22 ctm. között változik.

Öt nagy lyukú, de különben apró s sima agyag gyöngy.

154. szám. Ismét egy 3 méter mély kerek lakás, mely az előbbeni számútól csak egy lépés távolságban van. Ennek fenekén is, sok hamu között, keményre égett tűzpaddarabok, igen sok állati csont s durva edénytöredék hevert. Különösen feltűnt egy igen nagy fazéknak 7 ctm. vastag fenékrésze, mely mellett négy munkálatlan patakkavics hevert.

Az üregben volt még azon fölül:

Három, hegyes csúcsban végződő nucleus; négy penge; két vakaró s hat hulladékdarab jaspisból és silexből.

Egy patakkavicsból készült s felső részén átfúrt nehezék-kőnek, hosszában ketté
XII. 124. törött fele része. Csiszolás által úgy van kidolgozva, hogy felső része keskeny s átfúrt fület képez.

Öt különböző nagyságú s alakú, részben csiszolt dolgozó kő, s egy feltűnően nagy patakkavics.

Egy igen szép tojásdad alakú, felső részén sima, alul pedig domború őrlő kő. Hossza 30 ctm. s szélessége 18 ctm.

Egy 5·5 ctm. hosszú madárszárnycsont, mely tövénél át van lyukasztva.

Egy vastag csontból készült s csak egyik végén hegyesre csiszolt tű.

Egy lapát alakú, csontból csiszolt eszköznek töredéke. A lapát alakú kerek rész
XII. 125. 3·5 ctm. hosszú s 3 ctm. széles. Alsó részéről egy szintén csiszolt tű nyúlik ki, mely azonban közel tövéhez letörött. Lehetséges, hogy ez egy nagy ruha- vagy hajtűnek volt lapos feje.

Egy 4 ctm. hosszú, belső részén kivájt s külső felületén csiszolt agancsdarab. Mind a két vége simán vágott.

Zergeszarv. Tövével törött, közel felső csúcsához pedig simán fűrészelt.

Egy édesvízi kagyló, melynek közepe ék alakú lyukkal van keresztül törve, hátsó felén pedig sötétvörös festék tapad.

Kilencz átfúrt, nagy agyag pyramis.

Két töredékrésze azon «Holdsarló» nevezet alatt ismert félhold alakú agyag tárgynak. Mind a kettő más-más egésznek képezi töredékét. Külsejük iszapolt agyaggal van bevonva s fényesre simítva. Diszítés csak az egyikben van, t. i. a sarkok mély rovátkúak. Az egyik fél-példánynak magassága 9 ctm. Szélessége a talpán 7 ctm., felső részén 2·5 ctm.

Négy, sima felületű, fekete színű s nagy lyukkal átfúrt agyag gyöngy.

Egy henger alakú s hosszában átlukasztott agyagból készült nehezék. Átmérője 6·5 ctm.

Három szarv alakú csúcsos edényfül, melyeknek törésszélei tompára koptak. Agyagjuk sárga-vörös s fehér szemcsékkel kevert.

Egy edénynek vastag falazatú, henger alakú talpa, melynek alulról fölfelé is csekély ürege van.

Számos állati csont, agyarak s durva edénytöredékek.

155. szám. Az előbbeni két lakástól körülbelül három lépésnyire, közvetlenül az északi kapudomb mellett a harmadik, kerek, szűk s 250 ctm. mély lakás, melynek fenekén az egyik sarokban sok keményre égett sártapaszs s hamu volt, kétségkívül itt állott a tűzpad. A hamu között néhány száz, átlag 10 ctm. hosszú s elég vastag halszálkát, néhány erős halgerinczet s halfejnek részleteit, valamint néhány madárcsontot találtunk, melyek a lehető legtökéletesebben vannak még conserválva.

Volt még azonfölül az üregben:

Egy csiszolásra használt kő, melynek felülete homorúra vájt.

Egy hegyes csúcsban végződő jaspis nucleus, igen vékony hasogatási lapokkal;

két penge; egy vakaró s öt hulladékdarab jaspisból, valamint két igen vékony s picziny obsidián penge.

Egy penge-hasogatásra használt s kerekre kopott patakkavics és két kisebb csiszolt dolgozó kő.

Öt agyag gyöngy. Nagyoobbbrészt széles lyukkal. Az egyik mély függélyes rovátkákkal diszített. Átmérőjük 2—5 ctm. között változik.

Egy agyagból készült s hosszában átlukasztott, henger alakú nehezék.

Két, törésszélein tompára kopott, csúcsos edényfűl.

Több durva s vastag és néhány vékony falazatú, krétabetéttel diszített edény-töredék.

Három agancsdarab, faragas és fűrészelés nyomaival.

Egy hegyesre csiszolt csonttű s két édesvízi kagyló.

156. szám. Az előbbeni számú kerek lakás mellett, a kemény löszrétegben egy hossz-négyszög alakú, nem egész 1 méter széles s 4 méter hosszú, humussal beiszapolt árkot találtunk melyben azonban néhány apró sílexdarabon kívül semmi sem volt. Már a sáncz-domb túlsó oldalán levő lakások között is akadtunk ugyanilyen, átlag 2—3 méter mély árkokra. Azt hiszem, valószínűleg istálló gyanánt szolgáltak ezek, a zordonabb téli időszakok alatt.

157. szám. Közvetlenül a 153. és 154. számú kerek s mély lakások mögött, körülbelül csak 1 méter mélységben, temérdek keményre égetett sártapaszt találtunk, mely vékony vesszőfonást burkolt, a melynek nyoma az agyagban megmaradt. A sártapaszt között két vékony obsidián szilánkot, s egy zöld patinával bevont bronz röget találtunk. Alatta szénpor között egy nagy fazéknak darabjai kerültek elő. Jobban utána kutatva szénport s az edény körüli földben csakugyan körülbelül egy fél literre való szenesedett gabona szemeket szedhetünk ki. A búza között vékony s hosszú szemek is vannak, melyek valószínűleg árpaszemek.

158. szám. Az előbbeni lakások körüli nagyobb területet egészen átforgattuk, a mely alkalommal a korhanyréteg között következő elszórt tárgyakra akadtunk:

Két át nem fűrt s így tokba illő csiszolt kőbalta. Az egyik teljesen ép, a másik csak élén csorbult ki. Az egyik 6 ctm., a másik 7 ctm. hosszú. Mind a kettő egyenlőn széles, mely az élénél nem egész 5 ctméter.

Három, pengehasogatásra használt, kerek s a mellett lapos hasogató kő. Átmérőjük 7 és 8 ctm. Vastagságuk 4 és 5 ctm.

Egy átfűrt, csiszolt kőbaltának fele része, mely a fűrásrészen törött ketté.

Egy fehér kőből csiszolt, trapez alakú, 4 ctm. széles, csiszolt véső.

Egy hossz-négyszög alakú, picziny s igen élesre csiszolt véső, zöld kőből. Hossza 3.5 ctm., szélessége 1.5 ctm. Ilyen feltűnő picziny vésőt eddig csak a zsugorított halottak mellett találtunk.

Hat különféle alakú, csiszolt dolgozókönek töredéke.

Négy patakkavics, melyek egyike erősen kopott s így simításra használtatott.

Három nucleus; tizennégy penge; egy vakaró s tizenöt hulladékszilánk jaspisból és sílexből, valamint három keskeny obsidián szilánk.

Négy hegyesre csiszolt szarvasagancs.

Három csiszolt csont tű.

Egy nagy halgerincz s egy állati fej.

Tizenöt különböző alakú s nagyságú átfúrt agyag gyöngy. Ezek között három concentricus körökkel s egy függélyes barázdákkal diszített.

Egy csontból faragott gyöngy. Átmérője 5 ctm. Az átfúrt lyuk átmérője 1·5 ctm.

Egy agyag kanál, átfúrt nyujtványnyal.

Két agyagból készült, magas fülű merőke.

Két agyag pyramis; s egy edényborítónak félköríves markolata.

Vesszőfonásról eredő, jól kiégetett sártapasznak néhány töredéke.

159. szám. Az előbbeni számú üregek mellett körülbelül egy méter mélységben, egész halmazát találtuk a durva edénytöredékeknek. A töredékeken meglátszott, hogy nem összehányt cserepek ezek, hanem összes részei hatalmas, összeroskadt edényeknek. Ismételten akadunk már a sánczon ily óriási edényekre, melyeket a fölötte levő föld súlya száz és száz darabra nyomott széjjel, azonban lehetetlennek tartottam apró részök és nagy súlyuk miatt összeállításukat. Ez esetben megkísérlettem e nem annyira nehéz, mint óriási türelmet igénylő munkát s teljesen sikerült is. Közönséges enyvet használtam az egyes részek összeragasztására, s addig, míg az egész edény össze volt állítva, enyvbe mártott erős vászon tartotta jobban össze a töredékeket. Midőn ily módon már nagy darabok állottak elő, ezeknek belső oldalára ujnyi vastag gipsz falat kentem, a melynek megkeményedése után sokkal biztosabban lehetett a darabokból álló kanyarodó részeket is összeilleszteni.

Az egész csoport az imént említett módon összeállított következő edényekből állott:

XII. 126. Egy alsó részén gömbölyű s felső részén öblénél csak valamivel szűkebb nagy edény. Felső szélét, valamint öblös részét egy ujjbenyomással diszített kör veszi körül. Falazata vastag s vörösre égett. Átmérője öblös részén 50 ctm.

Egy az előbbennek alakjával teljesen megegyező, csak hogy vékony falazatú s fekete színű, fényesre simított edény. Magassága 11·5 ctm. Átmérője öblös részén 19 ctm., fenekén pedig 6 ctm.

Egy fekete színű s fényesre simított mérőke. Csak egy füle van, mely habár letörött, de meglátszik rajta, hogy eredetileg az edény pereme fölé emelkedett. Magassága 7·5 ctm. Átmérője nyitott részénél 11·5 ctm., fenekén pedig 3 ctm.

Egy vörösre égetett s fényesre simított, csésze alakú edényke. Magassága 5 ctm., Átmérője nyitott részén 8 ctm., s fenekén 3 ctm.

XII. 127. Egy pálinkafőző kazánhoz hasonló óriási edény. Falazata nyakát és fenekét kivéve nincs egész centiméter vastag. Diszítés csak nyakán és öblös részén van. Ugyanis magas nyakának széle kettős lelapítással kissé kifelé kanyarított, majdnem szögben kidomborodó hasas részét pedig egy ujjbenyomásokkal diszített szalag veszi körül, melyből támasztásra szolgáló, három vízszintes s lapos nyujtvány emelkedik ki, szabályos távolságban az edény kerületén elosztva. Alakja ízlésteljes és csinos: 10 ctm. magas nyaka függélyesen emelkedik ki az edénynek felső felében félgömb alakú részéből; az edénynek alsó fele felfordított csonka kúpot képez. Magassága 85 ctm. Hasas részén a kerülete 194 centiméter. Fenekének s nyakának átmérője csak 18 ctm. A fenék és öblös rész e nagy aránytalanságából már láthatni, hogy az edény fenekére állítva más támasz nélkül meg sem állhat s most is reconstruálva egy három lábú erős vasabroncsba kellett helyezni; eredetileg azonban ennek alsó része a kemény ősi talajba volt ásva. Szakasztott mását ez edénynek már a 9. számú üregben találtuk

(I. füz. 19, 20. lap), melynek összeállítására azonban nem mertem még vállalkozni s ott i az ősi kemény talajba volt az beásva. Nem csupán az a körülmény, hogy csak a földbe ásva állhatnak meg, hanem majdnem azonos alakjuk is a trojai óriási *πιδου*-kat juttatja eszünkbe.

E különös alak, mely csak mozdulatlan helyzetben való használatra enged következtetni — önkénytelenül is felveti a kérdést, hogy minő célra szolgálhattak? A gabona-neműeket öblös s nagy edényekben tartották ugyan, de nem voltak azok ily alakúak, s nem volt ily szűk nyakuk. De továbbá mind azon nagy edényeknél, melyek szenesedett gabona-neműeket tartalmaztak, mindenkor keményre égett sártapaszzsal bevont vesszőfonást találtunk, mely az üregben levő edényeket nedvesség ellen védte, ez azonban a szóban levő két óriás edénynél teljesen hiányzott. Alakjuknál fogva a főzésre is teljesen alkalmatlanok, habár a 9-ik számú üregben volt példánynak közvetlen szomszédságában szén és hamut találtunk. A trojai *πιδου*-k folyadék (minő?) tartására szolgáltak. Azt alig lehet feltenni, hogy vizet tartottak volna e nagy edényekben, mert hisz víz környezte volt a sánczot s ha mindenütt csak néhány lépésnyi távolságban felfalálták azt, úgy szükségtelen volt ily óriási edényekbe gyűjteni s tartogatni. Kérdés, vajjon nem volt-e a víznél jóval értékesebb folyadékok, talán gyümölcsből készült szeszes italuk, melyet e reservoir-szerű óriási edényekben tartottak.

Egy az előbbenihez nagyon hasonló, igen nagy edény. Feneke szintén szűk, hasas részén, két ellentett oldalon, lapos nyujtvány emelkedik ki vízszintes irányban, felső része azonban tágas nyílásban végződik, mely kissé kifelé kanyarodó s belülről lelapított peremű. Magassága, valamint öblös részénél átmérője is 40 centiméter. Felső nyílása 28 ctm., feneke pedig 10 ctm. átmérőjű.

160, 161. szám. Az előbbeni számú lelőhely mellett egy nagyobb terület került átforgatásba, mely alkalommal két kerek, de igen csekély mélységű (70—80 ctm.) üregre akadtunk egymás szomszédságában. Mind a kettő körül nagy mennyiségben hevert keményre égetett sártapas, melyben a vesszők mélyedései megmaradtak. Az alább elősorolt tárgyak nem csupán a két lakó üregből kerültek elő, hanem a körülötte levő átforgatott földből is. A lelet tárgyai a következők:

Nyoleczvan penge, huszonhárom vakaró, tizenöt nagy nucleus, nyoczvannégy hulladékdarab silexből és jaspisból; valamint négy picziny obsidián nucleus s harmincz vékony obsidián penge.

Nyolecz átfűrt s csiszolt kőbaltának töredéke. Legtöbbször a fűrészeszen törtek ketté. Az egyiken vörös vasoxyd festéknek nyomai tapadnak.

Egy fehér márványból csiszolt, tokba való, át nem fűrt kőbalta. Hossza 6 ctm. Szélessége 4 ctm.

Egy fehéres sárga színű kőből csiszolt, trapez alakú véső.

Egy kissé homorú felületre kopott csiszoló kő.

Örlőkőnek öt nagy töredékrésze.

Négy csiszolt dolgozó kő.

Öt munkálatlan patakvics s néhány, csiszolt kőeszköztől lepattogott szilánk.

Négy jaspis pengéből gondos csorbítás által kihegyesített fűró.

Huszonkét különböző agancs, melyek faragás vagy fűrészelés által vannak részben félig, részben pedig egészen valamely szerszámmá kidolgozva.

Három csiszolt csont tű. Csakis egyik végén van valamennyi kihegyesítve.

Két picziny, s mind a két végén kihegyesített csont tű, melyek valószínűleg horog gyanánt szolgáltak.

Egy ékszer gyanánt használt, egyik végén picziny kerek lyukkal átfúrt, hosszú állati fog.

Néhány erős halszálla; állati fogak; négy édesvízi kagyló, melyek közül az egyik tövéből át van lyukasztva, és egy 2 ctm. hosszú dentalium csiga. Ez az első dentalium, melyet halotton kívül találtunk.

Szarvasagancsnak 3 ctm. hosszú, simán körül faragott hegye.

Egy picziny vasoxyd rög, melynek több oldalán dörzsölés látható.

Egy bronz késpengének 3 ctm. hosszú hegye.

Egy hátsó felén picziny füllel ellátott bronz pityke.

Egy gombban végződő erős bronz tű. Gomb alakú fejét vízszintes, párhuzamos vonalak borítják.

Tizenöt különböző alakú s nagyságú átfúrt agyag gyöngy.

Tizenhárom különböző nagyságú agyag pyramis s számos erősen kiégetett tűzpaddarab.

Egy fél ellypsis alakú lapos, agyagból készült s jól kiégetett nehezék. Átfúrása közel esik hegyes végéhez. Szélein, valamint a lyukból kiindulóan mind a két oldalán a fonál megerősítésére csekély mélyedés van. Feltűnő — a mit különben a fonál számára készített mélyedés mutat — hogy csúcsos végével lefelé függött. Hossza 8 ctm.

Két igen vastag, henger alakú, s hosszában átlýukasztott, agyag nehezék. Hossza 11 ctm. Átmérője 7 ctm.

Öt szarv alakú s függélyesen átlýukasztott nehéz edényfűl, melyek mind simára koptak törésrészekön.

Két, agyag kanálnak töredékrésze, átfúrt nyujtvánnyal.

Egy tölcser alakú agyag tárgy. Alsó végén szűk csövet képez, mely fölfelé mindinkább kiszélesedik s négy csúcsban végződik. Hossza 4·5 ctm. Átmérője a szélesebb végén 3 ctm.

Egy igen csinos alakú, picziny edényke. Fele magasságát az egyenes s tágas nyak alkotja, az alatta levő öblösebb rész három bütyökkel van díszítve, mely feneke felé 1 ctm. átmérőre szűkül össze. Magassága 5 ctm. Nyakának átmérője 3 ctm.

Egy cső alakú, sima edény fele része. Átmérője 4 ctm.

Egy pohár alakú, szűk fenekű s felső része felé erősen kiszélesedő 9·5 ctm. magas edény.

Egy gomba alakú talpcsöves tálnak középső töredékrésze.

Számos s különféle technikájú edénytöredék.

162, 163, 164. szám. Az előbbeni számú leletek szomszédságában, közel egymás mellett három, mélyen a földbe ázott kerek lakás. Mélységök, valamint átmérőjük két és három méter között váltakozott. Ha ugyan a kő pengék hasogatását üzletszerűen kezelték — a mit különben kétségbevonok — úgy azt lehetne mondani, hogy e lakások pengehasogatók tanyái voltak, mert közvetlenül e lakások körül *háromszáz hetvenkét* jaspis, és silex-darabot szedtünk fel, és pedig volt: negyven nagyobb nucleus; százharminczegy szabályos penge;

száztizenkilencz hulladék; negyvennyolcz vakaró; négy, csorbitás által kihegyesített fúró; valamint négy picziny obsidián magkő s huszonhat vékony obsidián penge. Pengehasogatóra használt s sarkain kerekre kopott hasogató követ csak kettőt találtunk.

E három lakásban volt még:

Egy tokba való, át nem fűrt, fehéres színű márványból csiszolt, ék alakú balta. Öt ctm. széles éléből szilánkok pattogtak le. Vastagsága hegyes tövénél 2 ctm. Hossza 12·5 ctm.

Három trapez alakú, félköríves élű, csiszolt kő-véső; az egyik pala, a másik monolith, a harmadik sötétzöld serpentinkéből csiszolt.

Három csiszoló kő kissé homorú felülettel.

Három, a csiszolt kőbalták átfúrása alkalmával kihullott, dugaszhoz hasonló, kő mag. Valamennyi kúp alakú s átmérőjük a szélesebb részen 1 és 1·5 centimeter.

Négy csiszolt dolgozókö, gránit- és homokkőből.

Egy homorú felületre kopott csiszoló-kőnek töredéke, melynek felületén vastagon, sötét-vörös vasoxyd tapad s így festéket dörzsöltek rajta.

Három picziny vasoxyd-darab, melyeknek a dörzsölés folytán több lapjuk van.

Egy igen erős agancstőből csiszolt s átfűrt baltának fele része, mely az átfűrt lyuknál törött ketté. Vastagsága 9 ctm.

Egy agancsból csiszolt s átfűrt eszköz. Hegye ék alakúra csiszolt. Az 1 ctm. átmérőjű lyuk nem a közepén van, hanem közelebb esik vastagabb végéhez. Eredetileg jóval hosszabb volt s az első átfűrt lyuknál törött ketté, mely szélesebb végén most is meglátszik.

Egy agancsból készült s egyik végén rézsutos élre csiszolt simító eszköz.

Tizennyolcz agancs-darab, melyeken fűrészelés és faragás nyomai láthatók. Kettőnek belső része is kivájtott s úgy látszik nyél gyanánt szolgáltak.

Tizenkilencz csiszolt csonttü. Öt lapos példány mind a két végén kihegyesített. Az egyik 13·5 ctm. hosszú s középső részén 1·5 ctm. vastag példány tövénél picziny, kerek lyukkal át van fűrva, mely azonban nem varrás céljára készült, hanem csak hogy fonálra fűzve hordozható legyen, mert ugyanezen átfűrt részen megmaradt a csontnak természetes vastag és szétágazó alakja, mely az átfűrést akadályozná.

Két erős csontból csiszolt véső.

Három vadkan-agyarból készült s átlukasztott amulette. Az egyik 13 ctm. hosszú példány, félköríves szilánk, csakhogy közepén jóval keskenyebb, mint mind a két szélén. Szélein 2 ctm., közepén pedig csak 1 ctm. széles. Szélein, de egész szabálytalanul elosztva, négy **XIII. 129.** kerek lyukkal van átfűrva. A fűrés a szilánk felső felén kezdetett meg s a külső, zománczos részen csak áttörött. Három lyuknak széle már kikopott s csak a negyedik maradt meg épen. A második példány csak 1 ctm. széles; vége félköríves s csak egy lyukkal van közepén átfűrva, **XIII. 130.** habár eredetileg még egy lyuk volt rajta, mely kikopott, de szélén még látszik. Belső felén a csiszolás következtében eredt finom karczolatok hosszában vonulnak. A harmadik 6·5 ctm. hosszú példány legszélesebb s 2·3 ctm. méretet mér. Alsó végén kihegyesített s felső részén egyik sarkában 3 mm. átmérőjű, igen szabályosan, kerek lyukkal van átfűrva.

Egy vadkan-agyar szilánk. Mind a két széle csiszolás által kiélesített, de nincs átfűrva, **XIII. 131.** mint az előbbeni példányok.

Egy igen nagy edényborító, felső részén félköríves markolattal. Átmérője alján, hol legszélesebb, 47 centiméter. Oldalfalának vastagsága 2 ctm. Markolatának vastagsága 3·5 ctm.

Egy csinos, fekete színű s fényesre simított tál. Füle csak egyik felén van, mely az edény széle fölé emelkedik. Nyakának pereme, belső oldaláról kettősen lelapított, miáltal kissé kifelé kanyarult. Kidomborodó hasas része is hármassal lelapítással díszített. Átmérője felső nyílásánál 15 ctm., fenekén pedig 6 ctm. Magassága 7·4 ctm.

Egy gomba alakú, talpcsöves tálnak alsó cső-része. Külseje vörös festéssel van bemázolva.

Egy karcsú, henger alakú edénynek alsó fele. Átmérője 4 ctm.

Egy igen picziny s csak játékra alkalmas edényke. Széle alatt két vízszintes vonal futja körül, alsó fele pedig függélyes vonalakkal borított, melyek mind krétabetéttel vannak kitöltve. Magassága 2·5 ctm. Átmérője a fenekén 1 ctm., felső részén pedig 3 ctm.

Egy másik 9 ctm. magas, fekete alapon vörösre mázolt s kiálló bütykökkel díszített, igen vékony falazatú edényke.

Egy igen csinos alakú, picziny merőke. A csak egyik felén levő füle magas ív alakban emelkedik pereme fölé. Maga a merőke elég lapos, fenéke ujjal benyomott, s széle kissé kifelé kanyarul. Magassága 2·4 ctm. Átmérője 7 ctm.

Három agyag kanál töredékrésze, átfúrt nyujtványnyal.

Egy tojásdad alakú földöcske. Közepén kiálló tövissel s két szélén át van lyukasztva. Felső felületébe halszájka-dísz s pontok mélyítettek. Hossza 6·5 ctm. Szélessége 5 ctm.

Egy agyagból készült s vörösre égetett láb, mely a térd hajlásánál törött el. Magassága talpától a térdig 7 ctm. A lábszár vastagsága 2 ctm.

Egy befelé kanyarult peremű tálnak töredék-része, melynek lóherlevél alakú füle van. A lóherlevélnek középső tagja áttörött.

Egy agyagból készült s vörösre égetett keréknek töredékrésze.

Kilencz különböző alakú, keményre égett s felületükön fényesre simított, átfúrt agyag gyöngy. Csakis az egyik tölcser alakú díszített, a mennyiben széle rovátkás.

Henger alakú, agyagból készült, jól kiégetett s hosszában átfúrt nehezék. Hossza 9 ctm. Átmérője 4 ctm.

Huszonkilencz különböző nagyságú, s jól kiégetett agyag pyramis. A legtöbb felső csonka részén vagy ferde keresztrel vagy egy mély ponttal. Egyik példányon a ferde kereszt közötti négy mezőben még egy-egy mélyített ponttal díszített.

Huszonegy csúcsos, szarv alakú, s függélyesen átlukasztott edényfűl, melyek a törés-részen mind tompára koptak.

Számos durva s nagy edénynek töredékrésze, melyek többnyire ujjbenyomással díszítettek. E nagy edények peremei többnyire a belső részen lelapítottak s kifelé kanyarodók. Az edénytöredékek között vastag falazatú s kréta-betéttel díszített darabok is vannak, melyeken a széles fehér szalagokból vékony vonalak s háromszögek emelkednek ki.

Két erős példányú bos priscusnak homlok-csontja. Mind a kettőn rajta vannak az erősen lefelé kanyarult szarvak. A szarvak közötti tér 75 centiméter. Ezen négy erős s részben még homlokcsonttal ellátott szarvon kívül négy kisebb szarvat is találtunk szintén bos priscustól.

165. szám. Az előbbeni számú három lakás között, csekély mélységben, ismét egy nyújtott csontvázat találtunk. Nem oldalt, hanem egészen hanyatt feküdt, mellén keresztbe fektetett kezekkel s egymáshoz szorított kinyújtott lábakkal. Feje nyugotnak, lába pedig keletnek volt irányítva. Körülötte elporladt edények nyomai voltak láthatók, de semmiféle más tárgy nem találtatott mellette. Ez most már a harmadik nyújtott fekvésű halott. Ugy látszik, azon feltevés, hogy a zsugorítva fekvő átmeneti korszakbeli nép után egy későbbi, a bronzkor kezdetén élt nép is lakta a sánczot, mindinkább több bizonyítékot nyer.

166. szám. Az előbbeni nyújtott fekvésű halott közelében 70 ctm. mélyen, körülbelül két négyszög méter területű, nagy szabad tűzhelyre akadtunk. A tűzhely, átlag 15 ctm. vastag sár-tapaszból állott, mely majdnem téglakeménységűre égett, de sem szalmatőreket, sem vessző-fonásnak nyomait közötté nem találtunk. A tűzpad körül nem volt semmiféle tárgy.

167. szám. Az előbbeni üregek körül, nagyobb területen, a korhanyréteg között elszórtan, következő tárgyak találtattak:

Négy átfűrt, s csiszolt kőbaltatöredéke. Az egyik nagy példány tűzbe került, miáltal egészen porladozóvá lett.

Egy hosszúnégyszög alakú, s félköríves élű, zöldkőből csiszolt véső. Hossza 4·5 ctm. Szélessége 1·6 ctm.

Egy nagy s csiszolt kő homorú felülettel.

Néhány jaspis penge, édesvizi kagyló s egy csiszolt csont tű.

Egy közepén átfűrt s kerekre csiszolt cserépdarab.

Három összevissza hajlított bronzpléh-darab.

Erősen kiálló barázdákkal, préselt bronzpléh, mely szarv alakú kanyarulatosszá csőre van hajlítva.

Egy 9·5 ctm. hosszú s gömbölyű fejjel ellátott bronz tű.

Egy 4 mm. vastag bronz sodronynak töredéke.

Egy bronz tűnek fele része, melynek felső laposra kovácsolt vége fül alakúan hajlítatott össze.

Egy 4 ctm. hosszú bronz tű, mely hegyével ellentett végén, félkör alakúan görbített. Lehetséges, hogy fibulának képezte tűjét.

Egy helyen négy római érem, I. Valentinianustól (364—375 kr. után.)

Egy csont gyűrűnek fele része s öt darab vasoxyd festék, melyek egyikének minden oldalán dörzsölési lapok látszanak.

Egy gomba alakú talpcsöves tálnak középső töredéke.

168. szám. A sáncz északi részén, az előbbeni számú üregek mellett egy 250 ctm. mély s körülbelül ugyanoly átmérőjű kerek lakás. Részint a lakásból, részint közvetlen környékéből következő tárgy került elő:

Összesen hatszáz három jaspis, silex és obsidian darab és pedig: hetvenegy különböző nagyságú nucleus; százkilencvenegy szabályosan hasogatott penge; ötvenkilenc vakaró; kétszáz harmincznégy hulladék darab, valamennyi részint jaspisból, részint silexből; négy picziny obsidián nucleus s negyvennégy keskeny obsidian penge. Ha a 162., 163., 164. számú üregeknél az mondattott, hogy lakóik különösen pengehasogatással foglalkoztak, úgy az a jelen üreg lakóira még inkább reá illik.

Három, pengehasogatásra használt s sarkain tompára kopott ütő kő.

Egy csiszolásra használt, sima felületű nagy kődarab.

Nyolcz különböző alakú s részben csiszolt felületű dolgozó kő.

Nyolcz átfűrt s csiszolt kőbaltának fele része. Valamennyi az átfűrt lyuknál törött ketté. Két példányon vörös vasoxyd festék tapad, valószínűleg festékörlés következtében.

Vasoxyd festék darab s két csiszolt köeszköztől lepattogott szilánk.

Egy fehér kőből készült keskeny s hosszú csiszoló eszköz. Alul lapos s felül domború, úgy hogy szélességi átmetszetében félkört mutat. Hossza 8·3 ctm., szélessége 2·2 ctm.

Egy fehér kőből csiszolt trapez alakú véső.

Hat munkálatlan apró patakkavics.

Huszonnégy csiszolt csont tű. Négynek kivételével valamennyi csak egyik végén van kihegyesítve, de egyik sincs átlukasztva.

XIII. 132. Vadkanagyarból hasogatott két szilánk, melyek szélein csiszolás által kiélesítették s az egyik felső végén át van fűrva.

Egy elmeszesedett vastag ősi kagyló darabja s négy édesvízi kagyló, melyek egyike 4 mm. vastag oldalfala miatt feltűnő.

Egy kagylóbélből készült s hosszában átlukasztott gyöngy. Hossza 1·4 ctm., átmérője 1·2 ctm.

Egy ketté hasított vadkan-agyar; tíz különféle állati fog s néhány madárcsont.

Hat szarvas-agancsból készült, véső alakú csiszoló.

Széles agancsból készült s nagy lyukkal átfűrt kalapácsnak fele része.

XIII. 133. Egy kissé kanyarult agancsból készült nyél. Az eszköz eredetileg nem a nyélbe, hanem melléje volt erősítve. Ugyanis a tulajdonképeni fogantyú fölött az agancsnak egyik laposra faragott oldalfala még tovább nyúlik s miután ez oldalaslag át van lyukasztva, látszik, hogy ehhez erősítettett valamely vágó eszköz.

Egy 17 ctm. hosszú agancs, mely vastagabb vége közelében szabálytalan lyukkal van átfűrva, másik vége pedig hegyesre csiszolt.

Nyolcz agancsdarab, részint fűrészelés, részint faragási nyomokkal.

Tizenegy különféle munkálatlan agancsdarab, s egy bos priscus szarva.

Tizennégy különböző nagyságú s jól kiégetett agyag pyramis.

Öt agyag kanál töredéke, átfűrt nyújtványnyal.

Négy gomba alakú s magas szárú talpcsöves tálnak töredéke.

Tizenkét nagy, szarv alakú csúcsos edényfűl, melyek mind a törésrészen tompára koptak.

Egy agyagból készült s feketére égett 6 ctm. széles hamukotró. V. ö. XXII. 249.

Tizenhat különböző alakú s nagyságú, jól kiégetett s simított felületű agyag gyöngy. Ezek között az egyik lapos gömb alakú, melyből még egy kúp alakú nyújtvány emelkedik ki. Függéyesen van átlukasztva és pedig nem kerek, hanem négyszögletű lyukkal. A kúp alakú nyújtványt öt párhuzamos vonal veszi körül, domború felületét háromszögek borítják, melyeknek oldalai öt-öt párhuzamos vonalból állanak, a középső mezőt pedig pontok töltik ki.

Egy agyagból készült s keményre égetett golyó, melynek két ellentett oldalából picziny tövis áll ki.

Három, cserépdarabból kerekre tördelt s közepén átlukasztott lap. Az egyik példányon az átfúrás mind a két oldalán csak megkezdett, de nincs még egészen keresztül törve.

Egy 5 ctm. széles s 2·5 ctm. vastag, agyagból készült s jól kiégetett, hosszénégyszög alakú koczka, melynek felülete egyik oldalán 2·5 ctm. szélességben, de alig 2 mm. mélyen kivésztett. Valószínűleg öntőminta volt, melyben vékony lemezt öntöttek.

Három picziny, alig dió nagyságú ürfogattal bíró gömb alakú edényke.

Egy hegyes csúcsban végződő 6·5 ctm. magas agyag pohár. Pereme alatt 5 mm. széles, krétabetétes szalag vonul körül, oldalába nagyon vékony zig-zug vonal s néhány kettős «W» alak karczoltatott, melyek szintén krétával töltettek ki. V. ö. I. 3, 4, 5.

Négy vastag fenekű s igen vékony falazatú, fekete alapon vörösre festett edénykének fele része.

Egy méhkas alakú picziny edényborító, fölül félkör íves füllel. Ugyanilyen alakúak eddig csak óriási nagyságban találtattak. V. ö. XVI. 163.

Egy vastag falazatú, egészen sima tál, mely közvetlenül a feneke fölött át van **XIII. 134.** lyukasztva.

Egy igen díszes talpcsöves tál. Pereme oldalfalánál jóval vastagabb s kissé befelé **XIII. 135. a. b.** kanyarúl. Maga a tál nem lapos, mert részsütosan emelkednek ki oldalfalai az alacsony talpcsöből. Az egész edény karczolatossá diszítésű. A tál belső felén széles szalagok vonulnak függélyes irányban peremétől fenekéig, melyet sűrű halszálla alakú vonalak borítanak; az egyes szalagok között a perem alatt párhuzamos vonalakkal kitöltött háromszögek vannak. Ugyanilyen, de nagyon felületesen készített háromszögek vonulnak a tál külső részén és pereme alatt. Fenekén apró vonalak által képezett kettős kör van. Az alacsony talpcső külső felületén két-két párhuzamos vonal képez négy háromszöget. A tál átmérője fölül 20 ctm., magassága 11 ctm., melyből a 7 ctm. átmérőjű talpcsőre 3·7 ctm. esik. Ugyanilyen tálaknak alacsony talpcsöveit már többször találtuk. (V. ö. IX. 89.) Alakra hasonlítanak ezek némiképp a legtöbbnyire csak halottak mellett levő gomba alakú, talpcsöves tálakhoz, azon különbséggel, hogy ez utóbbiak talpcsöve mindig legalább oly magas, mint a tál átmérője, a tál pedig igen széles s lapos. A közönséges talpcsöves tálaknál a vastag talpcső soha sem magasabb 4 centiméternél.

Négy, durva készítésű, nagy edénynek fele része. Az egyiknek pereme erősen kifelé kanyarult szájjal, a folyadéknak könnyebb és biztosabb kiöntése céljából.

Egy agyagból készült s jól kiégetett hosszénégyszögű lap, mely szélességében egymás alatt öt lyukkal van keresztül fúrva. Valószínűleg öt füzérből álló nyakdísznek középső tagja, **XIII. 136.** mely a füzereket egyenlő távolban tartotta egymástól. Hasonló darabok borostyánkőből a kopenhágai s stockholmi múzeumokban őriztetnek.

Egy nagy edénynek 3 ctm. széles, vízszintes nyújtványa, mely a közepén belapítottatott s így félhold alakot képez.

Két, fényes-zöld patinával borított, 13 ctm. hosszú bronz tű. Az egyik felső vége alatt ferde négyszög alakú füző lyukkal; a másiknak feje felfordított esonkakúp alakú s finom halszálla alakú vonalak karczoltattak belé.

Egy bronz késnek hátrafelé kanyarított pengetőredéke s egy négyszögletű vastag bronz szegnek darabja.

169. szám. A sánczon keresztül vezető kocsiútból északra, az előbbeni számú üregek

mellett 47 ctm. mélyen, a fekete korhanyrétegben, egy körülbelül 10 éves gyermeknek nagyon elkorhadt, zsugorítva fekvő csontvázára akadtunk. Eddig ez az első eset, hogy a közös temetkezési helytől elkülönítve s attól egész távol eső részen zsugorítva fekvő csontvázat találtunk. De az is feltűnő volt, hogy a többiekénél tapasztalt s szigorúan megtartott azon szabályosságtól, hogy keletnek néznek délnek fekvő fejjel és északnak fordult lábbal — a jelen példány teljesen ellentétes kivételt képezett, a mennyiben feje északnak, lába délnek volt irányítva s nyugatnak nézett.

Arcza előtt egy szemcsés agyagból készült, fekete alapon vörösre mázolt 11 ctm. magas, gomba alakú talpcsöves tál állott. A közös temetőhelyen is gyermeknek mindig picziny volt e talpcsöves tála. A csontváz körül még két golyó alakú s karczolatokkal diszített fekete edény volt, de semmiféle más tárgy nem találtatott.

170. szám. A sáncz északi részén, az előbbeni számú üregek mellett egy három méter mély s két méter átmérőjű kerek üreg, mely eredetileg nádfalra kent s téglakemény-ségüre kiégetett sártapaszszaal volt belül egészen körülvéve, miután ilyen, nádvesszőmél-yedéses sártapaszból annyit találtunk ez üregben, a mennyi az egész üregnek kitapasz-tására elegendő. A legtöbb tapaszdarabnak mélyedésében a kiégett nádvesszőnek egyenes és sűrű erei a legtisztábban kivehetők még.

Ilyen kitapasztott üregekre már ismételten akadtunk s azt láttuk, hogy kivétel nél-kül mindig magtárak voltak, mert óriási edények töredékein s szenesedett magvakon kívül semmi más tárgyat nem találtunk azokban. A lakott üregekben pedig keményre égett tűzpad-darabokat találtunk ugyan, de magtárak módjára soha sem voltak azok kitapasztva. Ez a kitapasztott üreg, mely a benne levő tárgyak után következtetve lakás gyanánt is szolgált — kivételt képez, melyet azonban könnyen meg lehet érteni. Ugyanis eredetileg ez is mag-tár volt, mert fenekén nagy mennyiségű szénpor s körülbelül három literre való szen-esedett búza között legalább öt különféle nagy edénynek töredékei heverték, melyekből azon-ban egyetlen egyet sem tudtam csak félig is összeállítani, mivel mindegyik fajtából csak néhány darab volt meg. Ezt az eredetileg magtár számára készült üreget később lakásnak használták, a nélkül azonban, hogy azt kiürítették vagy kitisztogatták volna. Azonban, nem sokkal későbbi nép használta ezt lakásul, mert tárgyaik kevés kivétellel ugyanazok, mint a többi mély földbe ásott lakásokban találtak.

Az itt talált tárgyak a következők:

Egyetlenegy jaspis penge. Ez annyiban feltűnő, mert máskor ily mély lakásokban százával fordulnak azok elő.

Három kisebb dolgozó kő s tíz patakkavics. Feltűnő tehát az is, hogy egyetlenegy csiszolt kő-eszköz sem volt az üregben.

Egy, varrásra használt s felső végén a fonál számára átlyukasztott, csiszolt csonttü. Hegye egészen gömbölyű s felső testén kissé lapos, de nemcsak hegye, hanem egész hosszá-ban gondosan csiszolt. Hossza 8 ctm. s szélessége fölül 6 mm. Ez az első csont tü, mely határozottan varrásra szolgált, mert ha néha kivételesen találtunk is átlyukasztottat, azoknak vastag töve nem engedte meg a varrást s pusztán viselés céljából volt átlyukasztva.

Egy, mind a két végén hegyesre csiszolt csont-ár, valamint még három, egész hosszá-ban kicsiszolt csont-tűnek darabja.

Egy «S» alakra kidolgozott vadkanagyar-szilánk. Hossza 7.5 ctm. Szélessége 1.2 ctm.

Egy széles oldalbordából s egy agancsdarabból készült simító eszköz.

Három agancshegy, melyeken faragási s fűrészelési nyomok láthatók.

Egy félkör alakú élre csiszolt s átfúrt agancs eszköz. Az átfúrás az agancsnak szélességében, a csiszolás pedig hosszában történt.

Két munkálatlan agancsdarab; néhány állati fog; vadkanagyar szilánk s egy picziny vasoxyd-darab.

Ötvenkét jól kiégetett s átfúrt agyagpyramis. Nagyságra 5 és 24 ctm. között változnak. Hét ezek között lapos s széleiken csekély mélyedések. Legtöbbnek felső csonka részén ferde kereszt közötti négy pont van; néhány példányon csak egy mély pont, az egyikén pedig egy mélyített karika van.

Két «holdsarló» nevezet alatt ismert agyagtárgynak töredéke. Mind a kettőnek külső felülete finomabb iszapolt agyaggal van bevonva, míg belseje nagyon darabos. Mind a kettő ujjvonással és ujjal benyomott pontokkal van diszítve, azonfelül az egyik szarv alakú csúcsa alatt nagy lyukkal van szélességében áttörve.

Egy agyagból készült s jól kiégetett négyszögletű oszlopnak alsó része. Belseje nagyon darabos, külseje azonban fényesre simított iszapolt agyaggal van bevonva. Talpa egyik felén kissé kiszélesedik. Átmérője 13 ctm.

Egy nagy szűrő tál, melynek lapos fenéke, sűrűen egymás mellett majdnem ujjnyi vastag lyukakkal van áttörve. Magassága 11 ctm. Átmérője a fenékén 15 ctm. nyitott részén pedig 35 ctm. (V. ö. XVII. 70.) Ugyanilyen vastag falazatú szűrő tálnak töredékei a gombai ugyanezen korbéli prähistoricus sánczhegyen is előfordultak.*

Egy gomba alakú, magas, talpcsöves tálnak töredéke. Csöve a tál alatt három kiálló bütökökkel van diszítve. A cső átmérője 6 ctm.

Egy alacsony, üres henger alakú talpas tálnak töredéke, melynek nemcsak alakja, hanem karczolos diszítése is teljesen megegyezik a 168. számú üregben lelt példánnyal. A hengertalp magassága 4 ctm. s átmérője 6 ctm. V. ö. XIII. 135a, b.

Egy koczka alakú s csekély ürfogatú méregtartó edényke. Mind a négy sarkán egész magasságában függélyesen van átlyukasztva, hogy fonalakon függve volt hordozható. Magassága 5 ctm. s átmérője 4 ctm. Ürfogatának mélysége 3 ctm, s átmérője 1·8 ctm. Teljesen azonos a 41. számú üregben talált példánnyal azon egy különbséggel, hogy ennek külső felülete nem diszített. (V. ö. I. 8.)

Egy félköríves éllel bíró, öntött bronz baltának töredéke. Szélessége a középső testén 3 ctm. s élénél 4·5 ctm. Bronz fegyvert nem találtunk még eddig sem a zsugorítva fekvő halottaknál, sem azok földbe ácsott mély lakásaiban.

Munkálatlan nehéz ércdarab, melynek egész felületén szabálytalan ripacsos repedések s nem oxydálódott, hanem fényes. Oly kemény, hogy a legélesebb ráspoly sem fog rajta. Eleinte meteor-vasnak tartottam, de a limonit-al rokon ásványnak bizonyult.

171. szám. Az előbbeni számú üreg közvetlen szomszédságában, északi irányban a sáncz széle felé, nagyobb területen, a humusrétegben elszórtan, következő tárgyak találtattak:

Összesen 115 jaspis és silex darab és pedig: hét nagy nucleus; negyvennégy szabá-

* Képatlasz «Antiquitates lapideæ et æneæ in Lapujto et Gomba in Hungaria repertæ» II, fig. 12.

lyos penge, melyek némelyikén fekete szurok tapad; egy sűrű csorbítások által kihegyesített fúró; tizenhat vakaró; negyvenhét hulladékdarab, valamint obsidiánból négy picziny penge s három hulladékdarab.

Egy csiszolt kő-baltának töredéke s három dolgozó kő.

Egy 6 mm. vastag bronzból öntött koczkának sarktöredéke, melynek közepében kerek mélyedés van.

Egy 5 ctm. hosszú s 4 mm. vastag csőre hajlított bronz lemez.

Négy agancsdarab, melyeken fűrészelési s faragási nyomok vannak.

Igen vékony s egész hosszában gömbölyűre csiszolt csont tűnek töredéke. Mindamellett, hogy épen felső vége törött le, nagyon valószínű, hogy varrásra használtatott.

Állati oldalbordából csiszolt s egyik végén lándzsa alakúra dolgozott nyilhegy.

Csontszilánkból készült s csak egyik végén hegyesre csiszolt ár.

Ósi kagylóbélből csiszolt 3 ctm. hosszú s 1.5 ctm. átmérőjű gyöngy.

Néhány édesvízi kagyló, vadkan-agyarak s egyéb állati fogak.

Két picziny állati fej s három dām-vad-agancsnek töredéke.

Egy fölül félköríves markolatú nagy edényborítónak töredéke.

Két picziny, átfúrt agyagpyramis s hat jól kiégetett, átfúrt agyaggyöngy.

Egy henger alakú s hosszában picziny lyukkal átfúrt nehezék.

Két szarv alakú csúcsos edényfűl, melyek a törésrészen tompára koptak.

Egy 11 ctm. magas ép edényke. Szögben hasasodó öble közvetlenül feneke fölött van, többi része pedig egy magas, karcsú nyakat képez. Széles füle, mely csak egyik felén van, 8 ctm. magas, de nem emelkedik az edény széle fölé. Átmérője nyílásánál 6 ctm., öblénél 8 ctm. s fenekén 4.6 ctm.

XIV. 137. Egy épen maradt lapos, fekete tál. Pereme erősen kifelé kanyarodik. Magassága 8 ctm. s átmérője fölül 26 ctm.

Egy 9 ctm. magas, krétabetéttel díszített ép edény. Agyagja finom, szürke iszapolt tályog. Alakja ugyanolyan mint a legtöbb krétabetétes edényé t. i. alsó fele egészen gömbölyű, felső része pedig széles tölcserhez hasonlít. Csakis nyaka díszített és pedig annak felső és alsó szélét két-két vékony párhuzamos vonal veszi körül s az azok közötti térbe szintén két párhuzamos vonal által háromszögek karczoltattak.

Számos egyéb durva készítésű edénytöredék.

172. szám. A 170. számú lakástól néhány lépésnyire kelet felé, körülbelül egy méter mélységű, kerek szabad tűzhely volt, a melyen temérdek hamu s szénpor között, pörkölt kölest tartalmazó nagy fazéknak töredékei heverték. Sikerült az edényt töredékeiből egészen összeragasztani. Feneke elég szűk, középső teste öblös, nyaka egyenes s kifelé kanyarodó lelapított peremmel. Öblös részén, két egymással ellentett oldalon lapos nyújtványok. (V. ö. XII. 128.)

173. szám. Az előbbeni számú üregtől néhány lépés távolságban ismét egy 120 ctm. mély s 149 ctm. átmérőjű kerek, szabad tűzhelyre akadtunk, mely telve volt hamu- és szénporral. Az üregben, feketére égett csontdarabok-, vastag falazatú edénytöredékek- s törésrészein tompára kopott néhány csúcsos szarv alakú edényfűlön kívül semmi más tárgy nem találtatott.

174. szám. A 170. számú lakástól nyugat felé alig öt lépésnyire ismét egy földbe ástott mély lakás volt. A jelen, valamint a következő számú üreget gróf Wurmbrand G. jeles régész-

nek s a czölöpépítmények szorgos kutatójának társaságában kutattuk át. Mélysége, valamint átmérője körülbelül két méter volt. Következő tárgyak kerültek abból elő:

Öt jaspis nucleus; hét penge; egy vakaró; két, csorbítás által kihegyesített fűrő; hat jaspis hulladék darab; két keskeny s hosszú obsidián penge;

Egy csiszolt kőbaltának töredéke.

Egy sötét szürke kőből csiszolt, trapez alakú véső. Hossza 4 ctm., szélessége alul 2 ctm., fölül 3·5 ctm.

Fehér áttetsző jegeczekből tömörült közet.

Felületén homorúra kopott csiszoló kőnek három töredékdarabja.

Kilencz különféle alakú s részben csiszolt dolgozó kő.

Három munkálatlan patakkavics. Ezek között kettő korom feketére égett.

Hat csiszolt csont tü. Valamennyi csak egyik végén van csiszolás által kihegyesítve, középső testén s hegyével ellentett végén a csont munkálatlanul maradt.

Hat, részint állati oldalbordából, részint csontszilánkból készült, vésőhöz hasonló simító eszköz.

Öt édesvízi kagyló, melyek közül három tövénél át van lyukasztva, kettő pedig egészen feketére égett.

Egy 20 ctm. hosszú agancs, mely vastagabb végén körülfaragott, másik végén pedig 7 ctm. hosszúságban hegyesre csiszoltatott.

Egy 9 ctm. hosszú s igen vékony agancsból készült, árhoz hasonló eszköz. Vastagabb vége körülfaragott s vékony lyukkal rézsútosan van áttörve, úgy hogy a lyuk az agancs vastagabb végének közepén s egyik oldalán ér ki. Másik vége kissé kanyarulatossá s igen vékony V. 138. hegyben végződik. Vastagabb végén az agancs csak 1·3 ctmter.

Három munkálatlan agancs; egy zergeszarv: egy csülök; két állati alsó álkapcza, egy nagy vadkan-agyar s egyéb állati csontok.

Nyolcz különféle alakú s nagyságú, átfűrt agyag gyöngy.

Egy agyagból készült 7 ctm. átmérőjű golyó, mely egyik felén feketére égett.

Félhold alakú «fejvankos» nevezet alatt ismert nagy agyag tárgynak számos töredéke, melyből csak talpának egyik sarkát lehetett összeállítani. Egyik hegye szintén épen maradt mely vékony s kanyarulatossá szarv alakú. Agyagja igen durva s nagyon törmelékes, külseje azonban iszapolt agyaggal van bevonva s fényesre simított.

Hét, szarv alakú, csúcsos s függélyesen átlukasztott edényfűl, melyek a törésrészen kivétel nélkül tompára koptak.

Egy lapos fenekű szűrőtálnak töredéke, mely fenekén sűrű de apró lyukakkal van áttörve. (V. ö. VII. 70).

Agyagból készült csörgő játék. Felső része egy 5 ctm. átmérőjű belül üres s tetején átlukasztott gömbből áll. Alsó részét egy a gömbből kinyúló 4 ctm. hosszú tömör pálcza képezi mely tripos alakúan három csúcsban végződik. Belsejében keményre égett agyag XIV. 139. golyócskák vannak. Az egész csörgőnek hossza 8·5 ctmtert tesz ki. Hasonló csörgő játék már ismételtelen találtatott a sánczon, a mi annyiban feltűnő, hogy ezek eddig csak a bronzkor végső szakából ismeretesek s leginkább az úgynevezett lausitzi típusú edényekkel találtattak. (V. ö. II. 21.)

Egy 2·5 ctm. vastag agyaglap, mely rézsútossá ujjmélyedésekkel van díszítve.

Egy pohár alakú, alúlról felfelé kiszélesedő 7 ctm. magas edénynek fele része.

Egy vékony falazatú, s fényesre simított agyagból készült, egészen épen maradt merőke. Csak egyik felén van füle, mely ugyan az edény pereme fölé emelkedik, de nem oly magas ívben, mint a többi hasonló alakú merő edénynél. Fenekén kívülről 3 ctm. átmérőjű kör van fölfelé nyomva, mely belül ismét egy ujbbenomással lapíttatott le. Magassága 5 ctm. s átmérője 11 ctm.

Egy másik, félgömb alakú s kívülről fényesre simított edény, melyet darabjaiból sikerült egészen összeállítani. Csak egyik oldalán van füle, mely az edény széle fölé emelkedik s félkör alakú ívet képez. A fülnek tetején egy függélyesen kiemelkedő s kissé lelapított nyujtvány van, mely igen alkalmas arra, hogy — míg a kéz mutatóujja az edényfülbé nyúl — a

XIV. 140. hüvelykujj e gomb alakú nyujtványon nyugodjék. Ugyanazon célja van tehát e nyujtványnak, mint a Pó-környéki terramarékban lelt edényfülek félhold alakú nyujtványainak. Maga a fül s az edénynek azon része, hol a fül az edénybe erősített, 5 mm. széles mélyített vonalakkal díszített, és pedig szög és félkör alakban. Az edény magassága 8.2 ctm. s átmérője 16 ctm.

Egy nagy edényborítónak felső, félköríves markolata.

Egy hengeralakú 14 ctm. magas edénynek fele része. Készítése igen durva, minden díszítés nélkül s csak egyik felén van füle.

Két picziny átfűrt agyag pyramis.

Egy fekete színű s fényesre simított lapos tál. Pereme csavar alakúan rézsútos mélyedésekkel s befelé kanyarodik. Magassága 7 ctm. s átmérője 24 ctm.

Számos és különféle edénytöredék, melyek legtöbbje 4—5 mm. széles mélyedésekkel díszített. Az egyik ugyanily módon díszített táltöredéknek kifelé kanyarodó pereméből háromszögű nyujtványok emelkednek ki.

175. szám. Az előbbeni számú lakás körül, több méternyi területen, a korhanyréteg között elszórtan találtatott:

Egy jaspisból készült fűró, mely majdnem egész hosszában számos csorbítás által lett kihegyesítve; kilencz jaspis s egy vékony obsidián penge; két vakaró s hat hulladék szilánk.

Egy pengehasogatásra szolgált s kerekre kopott kő, mely azonban utólagosan festékörlésre is használtatott, miután rajta vörös vasoxyd tapad.

Egy trapez alakú picziny, csiszolt véső.

Egy felületén homorúra vájt csiszoló-kő.

Két egész hosszában csiszolt s mind a két végén kihegyesített csonttü.

XIV. 141. Egy agancseszköz, melynek mind a két végén — az átfűrés megkönnyítése céljából — az agancsnak keményebb felületét levágták s csak azután fűrták keresztül a sejtes rész szélességében mind a két végét.

Két munkálatlan szarvasagancs; egy «bos priscus» s egy feltűnően nagy zerge szarv.

Két széles lyukkal átfűrt s vörösre égetett agyag gyöngy.

Egy a nyél befogadására szolgáló agyag kanál átfűrt nyujtvánnyal.

XIV. 142. Egy finomabb készítésű edénynek golyó alakú alsó része. Egyik felén füle volt. Letörött nyaka alatt durva szögek karczoltattak abba, egész öblös részét pedig függélyes mélyedések borítják.

Egy henger alakú s vízszintesen vékony lyukkal átfúrt agyag henger.

Egy agyagból készült s alul hegyes csúcsban végződő 6 ctm. hosszú pohár. (V. ö.

I. köt. XI. 106.)

Egy kürt alakú edénynek töredékrésze.

XIV. 143.

Egy gomba alakú magas, talpcsöves tálnak középső töredéke.

Egy igen csinos tál, melynek lelapított s befelé kanyarodó pereméből, négy ellentett IV. 144. részen, vízszintes csücskök emelkednek ki.

Egy picziny, de vastag fenekű s igen vékony falazatú edénynek fele része, valamint számos durva s ujjbenyomással díszített edénytöredék.

Ezzel az 1886-ki ásatásokat befejeztük s teljesen kiaknáztuk a sáncz középső részét, úgy hogy a jövő évi ásatásokra csakis a sáncz délnyugoti és délkeleti nyujtványa marad hátra. E két pont közül különösen a délnyugoti oldalon várok még gazdagabb leleteket, miután itt van a sáncz második kapuja, a mely körül legnagyobb valószínűséggel ismét, mint az előbbeni-nél, lakások lesznek.

1887. január havát használtam fel arra, hogy kijelöljem s kiirtassam a még megmaradt sánczbeli erdőnek azon részét, hol ez évben szándékoztam ásatni.

Az ásatás alá vett terület: a kunyhó mellett elhaladó kocsút északra eső része és pedig 40 méter szélességben s 30 méter hosszúságban.

A legelső napon e résznek déli végén kezdtünk keletről nyugotra terjedő irányban, egymás mellett vont hat árkot húzni. E helyet a folytatólagos 176. számmal jelölöm.

176. szám. Az említett egymás melletti hat árokban a humusréteget 60—80 centiméter mélyen találtuk, a hol már az érintetlen lösz-réteg következett. Az itt előkerült tárgyak csak elszórtan heverték; volt pedig:

Egy csiszolt kőbaltának tompa foka. Átfúrás e 7 centiméter hosszú darabon nem látható.

Két nucleus. Az egyik jaspisból, a másik silexből.

Két keskeny silex penge s egy jaspis vakaró.

A pengehasogatás alkalmából fenmaradt hat hulladékdarab, silexből és jaspisból.

Egy nagyobb örlőkőnek három töredéke, simára csiszolt felülettel.

Öt különféle alakú kő darab, részben csiszolt felülettel.

Egy csonkakúp alakú, csontból csiszolt kalapácsnak fele része. Az átúfrás helyén törött ketté s ugyanott erős égési nyomokat mutat. Lehetséges, hogy tűz segélyével szándékozták az átfúrást eszközölni. E töredék hossza 12 ctm., vastagsága az átfúrásnál 6·5 ctm.

Egy szárcsontból készült tű. Csak egyik végén csiszoltatott hegyesre, másik végén pedig megmaradt a csont természetes alakja.

Egy 15 ctm. hosszú agancsdarab, melyet vékonyabb részén levágni kezdetek és pedig nem fűrész, hanem reá csavart fonál ide-oda húzásával. A kicsúszott fonál ily módon több tompa barázdát vájt.

Öt, agyagból készült s átfúrt csonka pyramis, tetején részben ferde kereszt, részben ujjbenyomással. Az egyik jól kiégett példány, igen csinos s csak 4·5 ctm. magas.

Egy szemcsés agyagból készült merő-kanál töredéke, vízszintesen átfúrt nyujtvánnyal.

Négy durva szemcsés agyagból készült, szarv alakú s tövén függőlegesen nagy lyuk-

kal áttört, csücskös edényfül. Mind a négy törésrészén tompára kopott s így valószínűleg hálónéhezék gyanánt szolgáltak.

Egy nagy edényborítónak félköríves, széles markolata.

Egy igen vastag falazatú, jól kiégett s ujjbenyomásokkal díszített tálnak fele része. Átmérője 24 ctm.

Néhány edénytöredék, a melyek között a mészszegekkel kevert, porladozó s fekete színű darabokon vörös festésnek nyomai vannak.

Számos állati fog, állati koponyarészek, csontdarabok, csontszilánkok s néhány munkálatlan agancsdarab.

177. szám. Miután az előbbeni számú rigolirozási módra vont árkokban csak elszórt tárgyak mutatkoztak, felhagytam e költséges munkával s csak keresztárokot vonattam északról dél felé, néhány lépésnyi területet kihagyva. A második keresztárok vonásánál egy csak félig a földbe ásott lakásra akadtunk, melynek egykori tetőzete már a föld felületén kívül emelkedett.

Mélysége a mostani felszíntől számítva 148 centimétert s átmérője két métert tett ki. Ezen — valószínűleg a későbbi bronzkori népnek lakóhelyét képező — csak félig a földbe ásott üregek rendszeren nagyobb mennyiségben tartalmaznak vesszőfonásra kent s jól kiégett sártapasz-darabokat. A jelen üregben is találtunk számos ily darabot és pedig legnagyobbbrészt a felső rétegben. A lakás fenekén hamu és széndarabok között következő tárgyra akadtunk:

Egy, a fúrásrészén ketté törött, tompa fokú, csiszolt kő-kalapácsnak töredéke. Szélessége 3·5 ctm., az átfúrt lyuknak átmérője pedig 2 ctm.

Két silex s egy jaspis nucleus; három csinos jaspis penge; három, a felső végén félkör alakúra kicsorbított vakaró; s négy nagyobb, a pengehasogatás alkalmával fenmaradt hulladékdarab.

Néhány, részben csiszolt dolgozó kőnek darabja.

Egy vadkanagyardból hasogatott s egyik szélén élesre csiszolt szilánk.

Egy csontszilánkból készült tű, mely csak egyik végén van hegyesre csiszolva. Hossza 5·5 ctm.

Egy oldalbordából készült 20 ctm. hosszú lapos s mind a két végén jól kihegyesített tű. Szélessége a közepén 1 ctm.

Igen erős vadkannak felső állkapczája, két közép nagyságú bölényszarv; egy a zergéhez hasonló lapos szarv feltűnő nagyságban, szélessége ugyanis 7 ctm. s hossza 28 ctm.

Néhány munkálatlan agancsdarab s számos egyéb csonttöredék.

Egy hosszában átlyukasztott s jól kiégett agyag henger. Átmérője 6 ctm.

Durva szemcsés agyagból készült merőkanál, oldalfalán rövid átfúrt nyujtvánnyal a nyél számára. E nyujtvány nem mint rendszeren a kanál szélére alkalmaztatott, hanem közelebb fekszik a merőke fenekéhez mint szájához. Ürfogatának mélysége 7 ctm.

Két összetett csonkakúp alakú nagy agyag gyöngy. Mind a kettőnek felülete fényesre simíttatott.

Vastag s jól kiégett agyag lapnak töredéke, mely ujjal vont három párhuzamos s mély barázdával díszített. Talán egy «holdsarló» nevezet alatt ismert agyag tárgynak díszített oldalfalát képezte.

Fehér mészszemcsékkel kevert s vörösre égetett agyagból készült, nagy edénynek töredéke, melynek egyik oldalfalán rajta van a szarv alakú csúcsos s függélyesen átlukasztott edényfül.

Egy 14·5 ctm. magas s felső részén 13·5 ctm. átmérőjű, közepén öblös, vörösre égetett durva edény. Oldalfala kissé kifelé kanyarított pereme alatt bütyök- s kidomborodó ket-tős félkörrel díszített. Egyik oldalán félkör alakú lapos s jól megfogható füllel.

Befelé kanyarodó peremű, fényesre simított, fekete színű tálnak néhány töredéke s durva, nagyjából ujjbnyomással díszített nagy edénynek számos darabja.

Tizenhárom különféle nagyságú, átfűrt, csonka pyramis. Felső részökön vagy ferde kereszt vagy ujjbnyomással.

178. szám. Az előbb említett hely mellett két széles keresztárokban elszórtan a kor-hanyrétegből következő tárgyak kerültek elő:

Egy nagy nucleus; tizenhatsz, szabályosan hasogatott penge; két vakaró; tizenhat, a pengehasogatás alkalmával fenmaradt hulladékdarab, valamennyi silexből, jaspis- s viasz-opálból.

Két igen vékony obsidian penge.

Egy trapez alakú 6·5 ctm. hosszú kő-véső. Csiszolása még csak nagyjában történt.

Két csiszolt dolgozó kőnek töredéke.

Kőből csiszolt s közepén átfűrt, lapos buzogánynak töredéke. (V. ö. XI. 118.)

Puha homokkő-darab, melynek felső sima felületén hólyagos kéregben sárga festék tapad. Sima kölapokat, különösen vörös s néha fehér festék nyomaival, több ízben találtunk, a sárga szín azonban ritkán fordul elő.

Egy szabálytalanul kerek, lapos, tejszínű s világosságnál sárgásan áttetsző kő. Munkálásnak nincs nyoma rajta. Átmérője 1·4 ctm.

Fehér fénylő jegecekéből tömörült kődarab. Használni semmire sem lehetett. De mint szemre szép közetet még is fölvtették, miután általában a közeteket nagyon keresték s még a hasznavehetetlen szebb fajtákat is megbecsülték.

Szarvaságancsból készült, hossznegyszög alakú lapos eszköz. Egyik vége véső alakúan simára csiszoltatott. Hossza 9·6 ctm. Szélessége 3 ctm.

Egy 28 ctm. hosszú, erős agancs. Körülbelül közepétől kezdve hegyéig simára van csiszolva. Vastagabb végén fonál riszálása által mély barázdát vájtak s csak azután törték le tövéről. A fonál segítségével történt riszálás tisztán kivehető a kicsúszott fonálnak a törés fölött vájt néhány mélyedéséből.

Egy simításra használt vastag csontszilánk.

Hat csontból csiszolt igen hegyes s vékony nyílhegy.

Három, oldalbordából készült lapos s hegyesre csiszolt tű. Az egyik mind a két végén ki van hegyesítve.

Vadkannak felső állkapczája; néhány agyarszilánk s munkálatlan agancsdarab.

Szűrő edénynek számos lyukkal áttört feneke. Ez edénytöredék koromfeketére égett. Oldalfala 1·5 ctm., átlukasztott feneke pedig 2 ctm. vastag. A lyukak átmérője 7, 8 ctm. s elég sűrűen vannak egymás mellett alkalmazva. (V. ö. VII. 70.)

Összetett csonka kúp alakú, jól kiégetett s felületén fényesre simított agyag gyöngy.

Egy agyag kanál töredéke, a szélén vízszintesen átfűrt nyújtvánnyal.

Csinos, fényesre simított s jól kiégett edény. Számos töredékéből teljesen össze volt állítható. Nyitott része valamivel szűkebb középső testénél. Pereme kissé kifelé kanyarított. Erősen kidomborodó hasas része 0·4 ctm. széles, függőleges s párhuzamos barázdákkal rovátkolt 2·7 ctm. széles, füle kissé a széle fölé emelkedve félkör alakban az edény öblös részébe nyulik. Magassága 7·5 ctm. Átmérője öblös részén 13 ctm., nyitott részén pedig 9·5 ctm. Feneke feketére égett, felső része pedig sárgás szürke színű.

Golyó alakú, durva, ép edény. Nyílásán nincs kiálló perem s feneke kissé behorpasztott. Agyagja fehér mészszeccsével kevert s külseje fényesre simított. Magassága 5·5 ctm. Átmérője az öblös részen 9 ctm.

A most divatos champagner-poharakhoz hasonló, talpcsöves csésze, minő már az 168. üregben találtatott (v. ö. XIII. 135). Agyagja rosszul iszapolt, de nincs szeccsével keverve s kívül-belül vörösre égett s csak a talpcsőnek kúp alakú belső része fekete színű.

A talp díszítése kétsoros mélyített pontokból áll. Magának a csészének díszítése kívül ugyanolyan mint belül; kerülete ugyanis trapez alakú gerizdekre van felosztva és pedig belső részén hatra, külső részén pedig kilenczre, e gerizdeket szabálytalanul párhuzamosan haladó vonalak töltik ki. A pontok ép úgy, mint az egész vonaldíszítés, krétával van kitöltve. Úgy látszik e díszítés nagyon ügyetlen utánzata azon szabályos és ízlésteljes krétabetétes díszítésnek, melyet az apró fekete díszedényeken találtunk volt. Az egész edény magassága 8 ctm., melyből a talpcsőre 3·3 ctm. esik. A csésze átmérője 11·5 ctm. A talpcső átmérője 5·5 ctm. Fontossá válik ez edény annyiban, mert a krétabetétes edények eddig csak a sáncz keleti részén levő lakásokban s azok körül találtattak, de onnét távolabb eső részekben még töredékét sem találtuk azoknak. Fontos továbbá azért, mert ez alacsony talpcsövekkel bíró edényeken — melyek pedig Görögország és Kis-Ázsia őskorszakában oly tipikusak és gyakoriak — tudtommal a krétabetétes díszítésnek alkalmazása még nem észleltetett.

Egy az előbbenihez hasonló edénynek fekete színű, porladozó szeccsés agyagból készült talpa, mely tömör s alsó végén csak egy ctméternyi mélyedés van. Magassága 4 ctm. Átmérője 3·2 ctm.

Egy szarv alakú s függélyesen átlukasztott, csúcsos edényfűl. Törésrészén simára kopott.

Egy jól kiégett s átfűrt agyag pyramis, s számos edénytöredék, melyek között igen picziny fenekű, de a mellett öblös edényeknek darabjai vannak.

179. szám. Az előbbeni hely mellett ismét két széles keresztárokban, a korhanyréteg között, következő, elszórtan hevert tárgyak:

Három közép nagyságú nucleus; öt hulladék darab; két vakaró s öt szabályos penge részint silexből, részint jaspisból.

Három igen csinos, keskeny s vékony obsidián penge.

Néhány csiszolt felületű dolgozó kőnek töredéke.

Csontból csiszolt simító eszköz. Egyik vége félkör alakú s elég éles.

Három, csak egyik végén hegyesre csiszolt csont tű. A leghosszabbik 14 ctm.

Vadkan-agyar szilánk, melynek egyik széle kiélesített.

Egy 11 ctm. hosszú szarvas-agancs hegye. Vastagabb vége valószínűleg életlen köpengével van levágva s egész felületét keskeny faragási lapok borítják.

Számos csonttöredék, öt munkálatlan agancsdarab s négy bölényszarv.

Egy 42 ctm. hosszú négy ágú agancs-tő, mely vastagabb végén fonál riszálása segélyével félig bevágott s azután letörött. Igen vastag mészkő-kéreg borította az egész szarvat, melyet midőn részben lebontottam, nagyon simának találtam az agancsot a nélkül, hogy felülete csiszolva volna. Nincs tehát kizárva, hogy talán iramszarvas agancsa.

Tizenegy, különféle nagyságú, átfűrt, csonka agyagpyramis. A legtöbb, ferde keresztel a tetején.

Jól iszapolt agyagból készült s erősen vörösre égett öntőminta töredéke. Alsó része domború, felső sima részében egy 1·5 ctm. széles egyenközű hosszú mélyedés van, mely valószínűleg egy egyszerű hosszú vésőnek mintája, miután a benne öntött tárgy hosszának egyik végén élben végződik, a honnét mindinkább vastagodik, szélessége azonban mindenütt egyenlő. Az öntőminta hosszában törött ketté, de másik része nem volt megtalálható. Szélessége 3 ctm. Magassága 2·5 ctm.

Nagy edényborítónak félköríves 8·5 ctm. széles markolata. Agyagja szalmatörökkel van keverve s díszítését hosszában ujjal vont három mély barázda képezi.

Szélén vízszintesen átfűrt nyujtványnyal ellátott agyag kanál. Fekete színű, porladozó agyagja fehér mészszeresekkel kevert.

Három, függőlegesen átfűrt, szarv alakú csúcsos edényfűl. Mind a háromnak agyagja fekete színű, porladozó, s fehér szeresekkel kevert.

Egy a kő-buzogányokhoz hasonló, függőlegesen átfűrt agyag karika. Átmérője 7 ctm., vastagsága 4 ctm. s a lyuk átmérője 2·1 ctm.

Számos, ujjbenyomás- és körömkarczolatokkal díszített edénytöredék s tömör fogantyú, valamint néhány fekete színű, szeres agyagú edénytöredék, melyek kívül-belül vörös színnel vannak bemázolva.

Egy töredékeiből teljesen összeállítható, vörösre égett, durva edény. Egyenközűen emelkedő oldalfala ujjbenyomásokkal, széle pedig karczolatokkal díszített. Magassága 14 ctm. Átmérője 15 ctm.

180. szám. A vadászkunyhó szomszédságában levő, most a télen kiirtott résznek keleti szélén, a mostani felszíntől számítva csak 33 ctm. mélyen, a korhanyrétegben egy zsugorítva fekvő csontváz találtunk. Erősen dolichocephal alkatú koponyáján, a bal szemüreg fölött, egy rézsutosan fölfelé nyuló 4·5 ctm. hosszú s 0·4 ctm. széles vörös folt vonul. A csontváz elég jól conservált s szintén a jobb oldalon fekszik, azonban nem mint a temetőben kivétel nélkül keletre, hanem ez esetben délnek fordult arczczal. Az előbbi csontváznál a láb mindig északnak s a fej délnek feküdt; ez esetben azonban a fej nyugotnak a lábak pedig keletnek feküdtek. Feltűnő volt az is, hogy erősen összehuzott lábszáraitól a bokában mind a két lábfeje le volt vágva s annak csontjai nem találtattak meg. Lehetséges, hogy ily csonka állapotban temették el; de miután ily csekély mélységben feküdt, meglehet, hogy erdőirtás alkalmával történt e csonkítás s csak az bizonyos, hogy a mostani ásatás alkalmával nem történt, mert a fejnél akadtunk a csontvázra, s magam takarítván le a test hosszában a földet róla, már csonkított állapotban találtam mind a két alsó lábszárát. A csontvázon kérődző állat állkapczájának töredékét, néhány felhasogatott csontdarabot s egyetlen egy kis silex pengét találtam, de semmiféle más melléklete nem volt. Kevés s picziny, mészszeresekkel kevert, porladozó agyagú cserépdarab hevert ugyan a föld között, de ezek csak mint picziny darabkák véletlenül juthattak a csontvázra kotort föld közé.

Látni lehet ezekből, hogy a sáncz közepének temetőjében nyugvók s a jelen halott között több rendbeli eltérés van. Ez utóbbinál más az irányítás, hiányoznak az ékszerek, a csiszolt kő és csont eszközök, sőt hiányoznak a szokásos edények s azok között a gomba alakú magas halotti edény is.

181. szám. Az imént említett halottól egy széles árkot vonattam kelet felé a még fennálló erdőrészben. A korhanyréteg kelet felé vagyis a sánczbeli mély víznyomás felé mindig mélyebb volt s 80 egész 120 ctméternyi. E korhanyréteg között találtuk elszórtan a következő tárgyakat:

Egy csiszolt köbaltának töredéke.

Egy kőből csiszolt véső. Alsó része lapos, felül domború, éle pedig félköríves.

Csiszolásra használt, kissé homorú felületű mészkődarab.

Csiszolt felületű dolgozó kő s egy őrlő kőnek töredéke.

Hat nucleus; négy szabályos penge; három vakaró; s tíz különböző nagyságú hulladékdarab, valamennyi nagyobb részét jaspisból s részben silexből.

Két lapos s csak egyik végén kihegyesített csiszolt csonttű. Az egyik 1·6 ctm., a másik pedig 0·8 ctm. széles.

Szarvasagancs, melynek hegyes, mellék ága ékalakúan laposra van faragva.

Két egyenlő nagyságú bölényszarv. Mind a kettőről körülbelül a szarv közepén a hegyes rész simán le van vágva.

Egy zergeszarv s néhány munkálatlan agancsdarab.

Egy jól kiégetett s hosszában átlukasztott agyag-henger. Hossza 11·5 ctm. Átmérője 5 ctm.

Két nagy, átlukasztott, csonka agyag pyramis. Az egyik 18 ctm. magas s tetejébe ferde kereszt mélyítettet; a másik 20 ctm. magas s tetejébe ujjal öt pontot nyomtak.

Egy agyag kanál töredéke, szélén átfűrt nyújtványnyal.

Négy szarv alakú s függőlegesen átlukasztott, csúcsos edényfűl. Az egyik törésrészén simára kopott.

182. szám. Az előbbeni zsugorítva fekvő halottól néhány lépésnyire északra, a kiirtott erdőrésznek szintén keleti szélén, ismét emberi csontokra akadtunk. E csontváz azonban már teljesen feldúlt állapotban találtatott. Koponyájából csak néhány kisebb töredék, továbbá az alsó állkapcsa, néhány gerinczcsigolya s két lábszárcsont volt meg s ezek is nem anatomicus összefüggésben, hanem össze-vissza heverték, úgy hogy temetkezési helyzete nem volt megállapítható. Mellette semmiféle tárgy sem találtatott.

183. szám. Az irtott részen, keletről nyugotnak vont két széles árokban, a korhanyrétegben elszórtan hevert:

Kilencz nagy nucleus; kilencz szabályos penge; négy fölül kicsorbított vakaró s huszonegy nagy hulladékdarab, silexből és jaspisból.

Csiszolt dolgozó kőnek két kisebb darabja s egy lapos, vörös színű patakkavics.

Rózsaszínű vasoxyd festéknek darabja, mely több oldalon simára dörzsölt.

Öt, különféle nagyságú s vastagságú csiszolt csonttű. Az egyik mind a két végén kihegyesített s hegye kiválólag vékony.

Egy, szélén vízszintes irányban átfűrt nyújtványú, picziny agyag kanál. Átmérője 4·5 ctm. s ürfogatának mélysége 2·5 ctm.

Egy vörösre égett s átfűrt golyó alakú agyaggyöngy.

Agyagból készült s átfűrt csónka pyramis töredéke.

Csinos edény mely töredékeiből össze volt állítható. Feneke picziny, középső teste öblös, öble fölötti nyaka kissé kifelé kanyarodó peremben végződik. Külseje fekete színű s fényesre simított. Öbleinek kidomborodását függélyesen s párhuzamosan vont 0·5 ctm. széles rovátkák borítják. Magassága 10 ctm., melyből nyakára 3 ctm. esik. Átmérője a felső részén 16 ctm., fenekén pedig 5 ctm.

Egy 16·5 ctm. hosszú s 3·5 ctm. átmérőjű egyenes agancsdarab, mely mind a két végén simára van lefűrészelve s egyik oldalán vékony pengével vont számos rovátka van.

Két munkálatlan szarvasagancs, néhány állati csontdarab, s számos durva edény-töredék.

184. szám. Az irtott résznek keleti szélén, az előbbeni halottaktól néhány lépésnyire északra, de velök egy vonalban ismét emberi csontvázra akadtunk, a mely az eddigiektől teljesen eltérőleg, térden ülő helyzetben volt eltemetve. Legelőször dolichocephal alkatú fejére akadtunk, mely egészen ép állapotban maradt. Feje alatt csontjai mind egy rakáson feküdtek. Felső s alsó lábszárai szorosan egymásra hajtottak, úgy hogy térdeplő vagy térdein ülő helyzetben juttatták a sírba. Három jaspis penge s néhány állati csontdarab hevert mellette, de semmi más melléklete nem volt. Edénynek még töredékét sem találtuk.

185. szám. Az előbbeni halottól négy lépésnyire északra, de vele egy vonalban, ismét egy zsugorítva fekvő csontvázat találtunk. Alsó s felső lábszára egészen egymásra hajlott, úgy hogy a láb sarka a medenczecsontot érintette. Jobban a lábszárakat összeszorítani semmikép sem lehetett volna. A lábfej északnyugotnak, a térd pedig délkeletnek feküdt. Teste nem oldalt feküdt, hanem hanyatt fordult. Feje apró darabokra volt törve. Nagyon valószínűnek látszik, hogy ez is térden ülő helyzetben temettetett el, mint az előbbeni halott s a reá hányt föld véletlenül döntötte a hanyatt fekvő helyzetbe. Az eredeti ülő helyzet okozhatta a lábszáraknak ily feltűnő s rendkívül szoros összenyomását. A csontváz alatt sok mészszivag darabot találtam, úgy mint a sáncz keleti részén levő temetőnek csontvázai alatt. Mellékletül sem edényt, sem kő vagy csont eszközt nem adtak melléje.

186. szám. Az irtott részen vont széles keresztárokban, elszórtan, következő tárgyak találtattak:

Egy nagy csiszolt kő-baltának töredéke. Vastagsága 6 ctm. s az átfűrt lyuk átmérője 2·5 ctm.

Egy csiszolt dolgozó kő s egy sima felületű örlőkőnek töredéke.

Egy vakaró s egy penge jaspisból.

Egy 11 ctm. hosszú s csak az egyik végén hegyesre csiszolt csont-tű.

Két munkálatlan szarvasagancs; számos állati erős csontdarab; s egy vadkanagyar.

Egy agyagból készült szabálytalan golyó.

Egy szemcsés agyagú fekete színű edénynek fele része. Füle szarv alakú, csúcsos s függélyesen átlukasztott.

Igen csinos, magas nyakú korsó. Az egész edény egy hosszú s szűk nyakból áll, mely csak közvetlenül a feneke fölött öblösödik tompa szögben. Füle 7·5 ctm. magas ívet képez s majd oly hosszú mint az egész edény. Az edény magassága 11 ctm. Átmérője az öblös részén 8·2 ctm., nyakán pedig 6 ctm. Külseje fekete színű s fényesre simított. (V. ö. I. köt. XX. 225.)

Egy agyag pyramis s befelé kanyarodó peremű tálnak néhány töredéke.

187. szám. Az irtott résznek keleti szélén, ugyanazon vonalban, melyben az előbbeni néhány halott találtatott, az árokvonás alkalmával a humus alatti löszrétegben egy 50 ctm. átmérőjű fekete foltot találtunk. Gondosan eltávolítottuk e foltnak látszó fekete korhanyföldet s lassan-lassan megnyertük egy ősi, egészen a földbe ásott lakásnak ép alakját. Ugyanolyan volt, mint a sáncznak keleti szélén csoportban talált lakások, melyekhez a lejáratot az üreg tetején levő szűkebb nyílás képezi. Mélysége 279 ctm. Átmérője a fenekén 207 ctm. A lakásban hamu-, szén-, kiégett sártapas- vagy edénytöredéknek legcsekélyebb nyomára sem akadtunk, s így úgy látszik, hogy tűzhely az üregben soha sem volt, hanem kizárólag csak tartózkodási vagy alvó helyül szolgált. Három jaspis penge volt az egész lelet, mit e jól conservált lakásból nyertünk.

188. szám. Az előbbeni lakástól csak egy lépés távolságban, északi irányban, ismét egy ép s mélyen a földbe ásott lakást találtunk. Mélysége 282 ctm. s átmérője a fenekén 319 ctm. Jóval szélesebb tehát az előbbeninél. Silány volt ebben is a lelet, de mégis kétséget kizárólag constatálhattuk abból, hogy konyhahelyiség gyanánt szolgált. Valószínű, hogy egy ugyanazon család készítette mind a két közvetlenül egymás melletti üreget s kényelmi szempontból választotta el a lakóhelyet a tűzhelytől. Már a sáncz keleti szélén csoportban lelt lakásoknál is constatálhattuk több ízben, hogy némely üregben a tűzhelynek semmi nyoma sem volt, más közvetlenül mellette levő üreg pedig annyira tele volt hamu- s edénytöredékekkel, hogy a konyhai czélon kívül másra alig használhatták.

A jelen üregből, melynek körülbelül fele részét hamu töltötte ki, következő tárgyak kerültek elő:

Az üreg fenekén több jól kiégetett, nagy agyag tuskó, melyek valószínűleg a tűzpadnak darabjait képezték.

Hét nagy agyag pyramis.

Egy nagy s két kisebb jól kiégetett agyag-gyöngy.

Egy nagy edényborítónak félköríves markolata.

Számos edénytöredék. Nagyjából ujbenyomásokkal díszített, igen nagy s vastag falazatú edényeknek töredékei, de vannak köztök tökéletesebb fekete színű s fényesre simított, befelé kanyarodó peremmel ellátott talak töredékei is.

A hamu között, négy feltöretlen nagy lábszár s egy mellcsont, valamint több munkálatlan hatalmas nagy szarvasagancs.

Négy jaspis penge s egy csiszolt csonttü.

189. szám. Az előbbeni lakásoktól két lépésnyi távolságban, észak felé csak 35 ctm. mélységben, a korhanyföld között két emberi csontváznak részeire akadtunk. A csontok nem feküdtek anatómiai összefüggésben, hanem össze-vissza hánytán s így az eredeti temetkezési mód nem volt constatálható. A csontokból csak több koponyatöredék, két alsó állkapcsa, kar- és lábszárcsont s egy-két csigolya maradt meg. E feldúlt csontvázak mellett semmiféle eszköz, még edénytöredék sem találtatott.

190. szám. Az irtott erdőrésznél szélén, délről északi irányban, körülbelül 10 méter hosszúságban vont hosszárókban következő elszórt tárgyak kerültek elő:

A felső humusrétegben, körülbelül 15 ctm. mélyen, egy sötétzöld s fényes patinával bevont bronz fibula, melyből csak a tű hiányzik. Alakja az egyszerű «Bogen fibulák»-hoz tar-

tozik. Ivezetes háta lapos s három tagra osztott. Egyik végén, a tű tövének helyén, egy csavarja van, másik vége egy lapos gombban végződik, mely alatt széles s lapos lemezből ekevas alakú tűtartó. A fibula hossza 6 ctm. A tűtartó lemez szélessége 1 ctm. s magassága 0.4 ctm.

Egy 9 ctm. hosszú, patinával bevont bronz-tű. Vastag végét, négy sorban, finoman bekarczott halszálla díszítés veszi körül.

Három nucleus; négy vakaró; négy penge; s három hulladékdarab jaspisból és silexből.

Egy hasogatott vadkanagyar, egyik éles szélén csiszolási nyomokkal.

Két csiszolt csonttü. Mind a kettő csak egyik végén van kihegyesítve.

Egy, vastag végén körülfaragott szarvasagancs hegye.

Több munkálatlan agancsdarab s csontdarab.

Egy dolgozó kő s néhány patakkavics égési nyomokkal.

Egy édesvízi kagyló.

Három jól kiégetett s felületükön fényesre simított agyag-gyöngy. Alakjuk: szélesebb részén összetett csonka kúp, mely magasságában van átfúrva.

Egy agyagból készült, henger alakú s hosszában átlukasztott, jól kiégetett nehezék.

Három szarv alakú, s függőlegesen átlukasztott csúcsos edényfül. Valamennyi törésrészén simára kopott.

Néhány, ujjbenyomásokkal díszített, durva edénytöredék.

Az ároknak másik végén embercsontokat találtunk összehányva és két felső lábszárcsontot s a medenczecsontnak egy darabját. Ez összehányt csontok mellett semmiféle tárgy sem volt.

A bekövetkezett kellemetlen időszak, a későbbi aratási nagy munkaidő s azután a keletre tett utazásom hátráltatott az ásatások folytatásában, úgy hogy az 1887-ki ásatások csak e tizenöt üreg leleteire szorítkoztak. Az itt talált összes emberi csontvázak vagy részletek (melyek két zsugorítva fekvő s két guggoló csontvázból, valamint 3 feldúlt csontvázból állottak) reám azon benyomást tették, mintha csak sietve temették volna el ezek, kik talán a harctéren multak ki. Ez magyarázná meg azt, hogy részben csonkítva s a rendes temetőhelyen kívül fekszenek, talán ép ott, a hol elestek. E sietség magyarázná meg a szabálytalan fekvési helyzetét, s azt, hogy valamennyinek egyáltalán semmiféle melléklete sincs.

1888-ban, ápril havában ismét megkezdtém az ásatásokat a sánczon és pedig ugyanazon helyen, hol az előző évben a munka félbeszakított, t. i. a kunyhónál elvezető kocsitól jobbra eső kiirtott területen.

Az első két napon kelettől nyugat felé vont egymás melletti árokban, elég mélyen találtuk a második érintetlen löszréteget a nélkül, hogy lakás-, tűzhely- vagy temetkezési helyre akadtunk volna. Az itt talált tárgyak tehát elszórtan heverték, s azokat a folytatólagos 191. szám alatt sorolom elő.

191. szám. Egy munkálatlan nagy silex tömb s valamivel kisebb jaspis darab. — Két kisebb jaspis nucleus, melyekről igen keskeny pengéket hasogattak.

Három jaspis vakaró. A keskeny példány egyenes vonalban, s a másik két szélesebb pedig félkör alakban van felső végén csorbítva. Az egyik különösen szép példány s felső végén 4 ctm. széles.

A pengehasogatás alkalmával fenmaradt, két hasznavehetetlen silex darab.

Egy pengehasogató kő, melynek hosszú használat folytán minden sarka tompára kopott s most egészen gömbölyű.

Egy eredetileg szintén pengehasogatásra használt patakkavics, mely ketté törött s széle az ütések folytán tompára kopott.

Egy őrlő kőnek gömbölyű, nagy zúzója.

Egy keresztmetszetében négyszögletű s szarv alakban nyúló vörös mészkő, mely csont és kő-eszközök csiszolására használtatott. A csiszolás folytán mind a négy lapja mélyen ki van vájva. Rendesen nehéz nagy darabok e csiszoló kövek, de már ismételtén találtunk a sánczon ily kis alakúakat, melyeket tulajdonosa könnyen magával hordozhatott, miután súlya alig tesz ki négy kilót s így menés közben használhatta.

Két darab csak egyik végén kihegyesített csonttü.

Egy 5 ctm. hosszú erős csontszilánk, mely egyik végén élesre csiszoltatott s így inkább véső, mint edénysimító gyanánt használtatott.

Egy munkálatlan szarvasagancs, sok állati csontdarab s durva edénytöredékek.

Két keményre égett, s közepén nagy lyukkal áttört agyag-gyöngy. A nagyobbiknak alakja lapos kerék, a másiké pedig: szélesebb részükön összetett kettős csonkakúp.

192. szám. Itt körülbelül egy öl széles s közel tíz öl hosszú árkot vontunk keletről nyugotra terjedő irányban. Az árok egyik végében tűzhelyet találtunk, a többi részében pedig csak elszórtan heverték a tárgyak. A tűzhelynek alja nem volt sártapaszos, hanem csak a föld égett vastag rétegben vörösre. A tűzhely körül volt:

Négy keményen kiégett, átfűrt, agyag pyramis. Kettő 12 ctm. magas s csonka tetejébe ujjal concentricus kör van mélyítve; a másik kettő csak 6 centiméter magas, nem szabályos gúla alak, hanem oldalán kissé összelapított, s felső részükön semmiféle díszítés.

Két őrlő kő alsó töredéke.

Egy tokba való, trapez alakú csiszolt kőbaltának fele része.

Egy nagy silex tömb, mely egyik oldalán égési nyomokat mutat.

Egy, már egész fölületén tompára kopott pengehasogató kő.

Három nagy nucleus; hét különböző nagyságú penge; öt széles és nagy vakaró; pengéből átidomított ár vagy fúró; a pengehasogatás alkalmával fenmaradt nyolcz hasznavehetetlen hulladékdarab. Mind ezek többnyire jaspisból, s csak kisebb részben silexből készültek. Az egyik, különben keskeny és hosszú vakaró alig 1 ctm. kivételével egész alsó részén fekete színű, szurokhoz hasonló massával van bevonva, melylyel valószínűleg nyélbe volt erősítve.

Két, lapos csontszilánkból készült s hegyesre faragott tü. Az egyik mind a két végén ki van hegyesítve.

Egy tömör nagy csontból készült simító eszköz.

Egy szarvasagancsnak hegye, melyen csiszolásnak nyoma látszik.

Számos állati csontdarab s egy «bos priscus»-nak szarva.

Néhány patakkavics, s számos edénytöredék.

Négy szarv alakú s függélyesen átfűrt nagy edényfűl. Mindegyiknek agyagja durva s nagy mennyiségű szemcsével kevert. Külsejök fekete színű s némely helyen élénk vörös festésnek nyoma látható.

A hosszú ároknak többi részében körülbelül 50—60 ctm. mélységben elszórt tárgyak találtattak:

Egy 2 ctm. hosszú réz-ár. Egyik vége, mely nyélbe illett, kerek, másik két harmada pedig négyszögletűre kovácsoltatott. Külsejét világos zöld patina borítja, de eltávolítva egyik részéről az élegülést, az ércet vörös színűnek találtam. Csupán színe után tartom tehát réznek, a vegyelemzés azonban tüzetesebben fogja az érc minőségét meghatározni. Annyi azonban bizonyos, hogy a tiszta réznek élegülése nem mindenkor barna színű s így a zöld patina már nem zárja ki előre azt, hogy rézből legyen a tárgy. Ép a zsugorítva fekvő halottainknak egyetlen érc tárgya, a picziny gyöngyszemek, szintén zöld patinával borítottak, pedig a hiteles vegyelemzés tiszta réznek találta azokat.

Három trapez alakú, tokba való csiszolt kő-balta. Kettő, hosszúságának fele részén törött el s csak a harmadik teljesen ép.

Egy nagy nucleus; három vakaró; négy penge s négy pengehasogatásból fenmaradt hasznavehetetlen hulladék. Valamennyi jaspisból és silexből. Az egyik penge alján fekete szurokhoz hasonló agyag tapad.

Egy picziny, fekete obsidian s egy viasz-opál darab.

Egy csontszilánkból készült s egyik végén élesre csiszolt véső.

Egy szarvasagancs szilánkjából készült, véső alakú, széles simító eszköz.

Egy hegyesre csiszolt csont tű.

Vadkanagyar szilánkjából készült dísz-függelék. Felső végén igen szabályos kerek lyukkal van átfúrva, alsó vége pedig hegyesre csiszoltatott. A számos analogiák közül csak a mainzi múzeum néhány ugyanilyen példányát említem fel, melyek Oberingelheim mellett ülő helyzetben eltemetett csontvázak mellett találtattak.*

Egy csontból készült 2 ctm. hosszú, s hosszában átfúrt gyöngyszem. Az egész gyöngyön égési nyomok látszanak.

Jól kiégetett, fekete színű s felületén fényesre simított nagy agyag-gyöngy (virtl).

Egy cserépdarabból készült s közepén picziny lyukkal átfúrt korong. A cserépnek agyagja durva szemcsékkal kevert. Hogy edénytöredékből készült, azt még a rajta maradt bütök-dísz is bizonyítja.

Picziny, legfeljebb gyermekjátékra használható edényke. Felső része széles henger alakú, alsó fele pedig igen picziny fenékben végződik; hasas részén picziny bütökökkel van díszítve. Alakja tehát azonos azon csinos edényekkel, melyek majdnem kizárólagosan a zsugorítva fekvő halottak mellett találtnak s többnyire élénk vörös színre vannak festve.

Merőke alakú agyag kanálnak töredéke.

Számos edénytöredék s két szarv alakú, függőlegesen átlyukasztott csúcsos edényfül.

Néhány munkálatlan szarvasagancs s számos állati csontdarab.

Egy puha homokkődarab, melynek egész felső sima lapját vastag lemezben vasoxyd festék borítja. Már ismételt akadtunk ily kőlapokra, melyeken a vörös festék-pép még megmaradt.

193. szám. Az előbbeni árok mellett, a mostani felszíntől számítva csak 34 ctm. mélyen, a fekete korhanyrétegben egy fiatal egyénnek csontvázára akadtunk. Összezsugorí-

* Dr. L. Lindenschmidt «Altertümer unserer heidnischen Vorzeit» I. B. 12. Heft Taf. I. Nro. 4.

tása ép olyan volt, mint minőt a sáncz közepén levő temetőben annyi halottnál szemlélhetünk, t. i. karjai visszahajtottak, úgy hogy ujjai alsó állkapczáját, láb-sarkával pedig majdnem medencezsontját érinti. Irányítása azonban egészen elütött a sáncz közepén levő halottaktól, ugyanis bal oldalán feküdt, úgy hogy feje nyugotnak, lába keletnek volt s arczczal északnak fordult. Csontváza ép s feje erősen dolichocephal. Feje alatt egy nagyobb s teste hosszában több apró vörösre égett agyagdarabot találtam. A körülötte levő apró bütykökkel díszített edények agyagja durva nagy szemcsékkal kevert s rendkívül porladozó, úgy hogy egész apró darabkákra mállottak azok szét.

E megmenthetetlen edényeken kívül egy nagyobb nucleus s négy silex penge képezte a halottnak mellékletét.

194. szám. Az előbbeni halottól tíz lépésnyire nyugot felé, a fekete korhanyrétegben 70 ctm. mélyen ismét egy zsugorítva fekvő halottra akadtunk. Felső és alsó karja, valamint felső és alsó lábszárai erősen vannak egymásra visszahajlítva, ép úgy, mint a sáncz közepén talált zsugorítva fekvő halottaknál, csak az irányítása különbözik azoktól. Ugyanis feje kelet-, lába pedig nyugoti irányban van, s bal oldalán fekszik, úgy hogy arczczal délnek néz. Irányítása tehát teljesen ellentéte az előbbeni halottnak s egyik sem egyezik meg a sáncz közepén levő zsugorított halottaknak irányításával, mely ott kivétel nélkül valamennyinél a legszigorúbb egyformaságban volt alkalmazva.

Feje erősen dolichocephal, mint az eddigi halottaknál kivétel nélkül, teste is kissé görnyedten fekszik s igen erős és nagy lábszárai után következtetve, nagy termetű egyén lehetett. Feltűnő volt, hogy mind a két lábfeje hiányzott. Mind a két alsó lábszár egészen tövében nem sima vágást, hanem egyenetlen törést mutat, a mi kétségtelenül csak azt bizonyítja, hogy nem életében történt e törés. Miután a munkások a váll táján akadtak a csontvázra s azután sajátkezüleg magam takartam fel a legnagyobb óvatossággal az egész csontvázat — teljesen ki van zárva a lehetőség, hogy jelen ásatások alkalmával tűntek volna el a lábfejek.

Már tavál az egyik különben ép, csontváznál is hiányoztak a lábfejek, pedig ugyanakkor szintén sajátkezüleg takartam fel a csontvázat. Csak hangsúlyozom e ténynek ismétlését a nélkül, hogy arra vonatkozó — talán amúgy is haszontalan — combinatióba ereszkedném.

Melléklete a következő:

A váll táján egy teljesen ép csiszolt kő-balta. Egyik végén éles, a másikon tompa. Átfúrása nincs egészen a közepén, hanem valamivel közelebb esik tompa fokához. Az átfúrt lyuk egyik oldalon nagyobb mint a másikon, átmérője ugyanis egyik oldalán 2 ctméter, a másikon 1·8 ctméter. Az egész balta hossza 11·5 ctm, s szélessége a közepén 4 ctm. A mellkas végén egy picziny obsidian s egy silex szilánk találtatott.

A csontváz háta mögött egy, belső részén vörösre mázolt nagy lapos tálnak töredékei heverték, melyek ugyanolyan alakúak, mint a sáncz közepén a halottak mellett talált nagy talpcsöves edények felső tálpereme. Lehetséges, hogy ez is eredetileg ilyen volt, azonban a csőből nem találtunk semmiféle részletet. Agyagja különben fekete színű, durva nagy szemcsékkal kevert s igen porladozó.

Közetlenül a halott előtt egy igen csinos kis díszedényt sikerült egészen ép állapotban megmentenünk. Felső része félgömb alakú, alsó fele pedig felfordított csonka kúphoz hasonlít s így igen szűk fenékben végződik. Fölül kerek nyílása van, a nélkül, hogy kiemel-

kedő nyaka volna, füle sincsen, hanem hasas részén apró bütykökkel van díszítve. Agyagja tisztán iszapolt s igen vékony falazatú, fekete színű s könnyen letörölhető élénk vörös színű festésnek nyomai láthatók egész külsején. Belső fele csak a nyílás körül van egy újni szélességben vörösre mázolja. Ugyanezen alakú díszedénykéek a sáncz közepén talált zsugorított halottaknál igen gyakran fordultak elő.

A számos töredékből következtetve, volt ugyan még a halott körül több edény, melyek azonban teljesen elporladtak.

Közvetlenül a halott arca előtt, de a csontváz niveaujánál 23 ctm.-rel mélyebben egy tűzhely volt, mely nemcsak a földet égette vastag rétegben vörösre, hanem szalmatörökkel kevert s kiégetett agyagdarabok is voltak közte, a mi arra enged következtetni, hogy a tűzhely le volt sározva. A tűzhely körül kevés edénytöredék között sok állati csontdarab hevert, melyek jó részben apró szilánkokra voltak hasogatva.

A tűz még a csontváz alatti földet is igen vékony rétegben vörösre égette, s így lehetséges, hogy temetkezési szertartás végett raktak előbb tüzet ugyanazon helyen, hová a halottat temették, a csontvázon azonban az égésnek legcsekélyebb nyoma sincs.

195. szám. Az előbbeni halottól négy lépésnyire délkelet felé, 48 ctm. mélységben, a föld erős égési nyomokat mutatott s körülötte szalmatörökkel kevert s felső részén lesimított agyagdarab hevert, a mi arra enged következtetni, hogy ez egy feldúlt tűzhely lehetett, mely körül három silex penge, kevés csontszilánk s apró edénytöredékeken kívül semmi más tárgy nem találtatott.

196. szám. E szám alatt csak a számos árokban elszórtan talált tárgyakat sorolom elő, hol azonban sem lakás, sem tűzhely nem mutatkozott.

Két darab, nem egészen öt milliméter vastag bronz sodrony. Az egyik egy nagy tűnek alsó hegyes vége s számos párhuzamosan haladó hullámvonal karczoltatott rá csak csekély mélységben, annak hosszában.

Egy puha homokkőből készült öntőminta töredéke, melyben egy 5 milliméter vastag s 4·6 ctm. átmérőjű karikát öntöttek. Oldalán 1 ctm. széles csatornája van az ércz beöntésére. Csak azon egy oldalán van simára csiszolva, melyre a minta vésetett, a többi oldalon egyenletlen a kőnek felülete.

Egy fehér kőből csiszolt, tojásdad alakú, 9 ctm. hosszú s 3·5 ctm. széles véső. A nyélbe illő vége vastag és tompa, másik végén az éle félköríves.

Egy 2·5 ctm. átmérőjű golyócska szürke színű kőből, mely simításra használtatott s ez által két ellentett oldalán erős csiszolásnak nyomát mutatja.

Három nagy őrlő kőnek alsó része.

Egy, kő-eszközök csiszolására használt nagy kő-lap, melynek egyik felülete teknőalakúan kopott ki.

Hat darab, részben csiszolt dolgozó kő s néhány munkálatlan patakkavics.

Egy a pengék előállításánál használt hasogató kő, mely a hosszú használat folytán minden sarkán tompára kopva, egészen gömbölyű alakot nyert.

Hét nagy nucleus; tizenhat szabályos penge; hat vakaró, egy fűrő s huszonkét hasznavehetetlen hulladékdarab, valamennyi silexből és jaspisból. Az egyik silex pengének fele részén, egész hosszában, fekete színű szurokhoz hasonló anyag tapad, melylyel a penge nyélbe volt erősítve úgy, hogy fűrészhez hasonlóan használtatott.

Egy szarvas-agancsnak 19 ctm. hosszú vége. Vastagabb végén köröskörül csekély mélységű bevágást eszközöltek s csak azután törték le. Azon kívül még két helyen vannak azon csekély mélységű bevágások kezdve.

Egy másik, vastagabb végén simára levágott, másik végén pedig faragás- és csiszolással hegyesre dolgozott agancsdarab.

Öt darab csiszolt csonttű. Kettő ezek közül mind a két végén ki van hegyesítve. Az egyik erős csontszilánkból készült példány középső részén 2 ctm. vastag s vége igen hegyesre van csiszolva.

Egy vasoxyd darab, mely mindenik oldalán sima a dörzsölés folytán.

Egy 2·7 ctm. átmérőjű, jól kiégetett agyag-golyó.

Edénydarabból tördeléssel készített 3·4 ctm. átmérőjű cserép-korong.

Hét darab, jól kiégetett s átfűrt agyagpyramis. Az egyiknek felső csonka részébe ferde kereszt van mélyítve.

Nyolcz különböző alakú és nagyságú agyaggyöngy. (Wirtl.)

Négy darab, a nyél számára rövid átfűrt szárú agyagkanál töredéke.

Egy talpcsöves edénynek alacsony talpa.

Egy nagy edényborítónak 8 ctm. széles durva markolata.

Számos, igen kezdetleges módon diszített, durva edénytöredék; sok felhasogatott s részben megégett állati csont- és agancsdarabok.

197. szám. Ismét egy zsugorítva fekvő halott. Feje nyugot, lába kelet felé volt s jobb oldalt fekvé délnek néz. Keze szabályosan van visszahajtvá, úgy hogy újaival alsó állkapczáját érinti; lába azonban a medenczecsontról csak 16 ctm.-nyire állott ki s ott mind a két lábszára le van vágva. Ez újabban feltárt temetőben a lábcsontkitásnak ez már harmadik esete. Koponyáját a fölötte nőtt fa gyökerei teljesen átjárták s ez által darabokra törték. Daczára annak, hogy a lösz-rétegen fekszik, mélysége a mostani felszíntől számítva csak 47 ctméter.

XV. 147. a, b. Melléklete csak néhány silex pengéből s egy igen csinos ép edénykéből állott. Az edény agyagja szemcsétől ment, iszapolt; egyik felén egészen feketére égett, másik fele pedig barnavörös színű. Az égetés folytán a barna felén függélyes repedés támadt. Alakja igen csinos s eddig még a zsugorított halottaknál nem fordult elő. Alul 2 ctm. magas talpja van; középső öblös része háromszögekkel diszített, melyek 3 mm. széles párhuzamos barázdákkal töltettek ki, azonfelül két ellentett oldalán egy-egy centiméter hosszú, csúcsos nyujtványa van, melyek függélyesen vannak átlukasztva; nyaka sima s lelapított pereme kissé kifelé kanyarodik. Az egész edénynek magassága 9 ctm.

198. szám. A csontvázak közötti helyen több árokból, a következő elszórt tárgyak kerültek elő:

Két nagy nucleus; három vakaró; tíz szabályos penge; nyolcz, a pengehasogatás alkalmával fenmaradt hasznavehetetlen hulladék darab. Öt silexnek kivételével a többi valamennyi jaspisból való.

Két nagy örlőkőnek alsó része s néhány munkálatlan patakkavics.

Egy jaspis kőnek görélye, melyről pengéket hasogattak, de egyik oldalán meghagyott még a görélynék kérge. Kétségtelen tehát, hogy szerszámaikat részben legalább azon kovanemű görélyékből szedték, melyeket a víz hordott a közeli völgyekbe. Különben meg-

állapítottatott már, hogy a kőanyagnak legnagyobb része a körülbelül három órai távolságra fekvő egregyi fővölgyből származik.

Egy 11 ctm. hosszú, háromszögű, csiszolt homokkő.

Egy erős csontszilánkból készült, s egyik végén élesre csiszolt simító eszköz.

Néhány munkálatlan agancs-töredék; két zerge-szarv és néhány vadkan-agyar.

Két közép nagyságú átfúrt s feketére égett agyag-gyöngy (virtl).

Egy, a közepén nagy lyukkal átfúrt, lapos agyag-korong. Agyagja nagy mészdarabokkal kevert s kőkeménységűre égett; felülete durva ragyás s nincs is lesimítva. Átmérője 6.5 ctm., a lyuk átmérője 1 ctm.

Két függőlegesen átlukasztott, szarv alakú, csúcsos edényfűl, melyek a törésrészen, valamint a csúcán egészen tompára koptak. Agyagjuk mézszemcsékkel kevert.

Egy nagy edényborítónak töredéke. Félköríves markolatának töve mind a két oldalon három vastag bütyökkel van díszítve.

Számos durva s bütyökkel díszített edénytöredék.

Egy nagy homokkő-lap, melynek felületén három 7 ctm. széles, teknő alakú mélyedés látható. Mind a három mélyedésen vastagon tapad a vörös vasoxyd festék. Kétséget kizárólag festékdörzsölésre használtatott.

199. szám. Az előbbeni halottak mellett 75 ctm. mélyen, ismét egy zsugorítva fekvő csontváz. Feje hiányzott, a többi csontok pedig meglehetősen ép állapotban maradtak meg s nem voltak bolygatva. Lába nyugotnak, törzse keletnek volt s bal oldalán fekvő délnak fordult. Melléklete:

Két hosszú silex penge.

Ugyanolyan magas talpcsöves edény, minőt a sáncz közepén levő temetőben majd minden halottnál találtunk. Agyagja fekete színű, szemcsékkel kevert s egész felületén vörösre mázolt. Talpcsöve és a tál-rész egészen széjjel mállott s csak azon bütyökkel díszített középső részt menthettük meg, hol a cső a tálát éri.

Eredetileg még több edényt raktak a halott mellé, de azok mind oly tökéletlenül voltak égetve, hogy csak apró darabkák maradtak azokból.

200. szám. Az előbbeni halottnak egész közelében, egy magányosan fekvő dolichocephal koponyára akadtunk. Lehetséges, hogy ez az előbbeni fej nélkül talált csontváz koponyája volt s talán későbbi, a jelen üregben fekvő, csontváznak eltemetése alkalmával lett véletlenül törzsétől elválasztva.

Jelen üregben tehát e magányos koponyán kívül 87 ctm. mélységben egy teljesen ép, zsugorítva fekvő csontvázat találtunk. Feje kelet, lába nyugot felé volt s bal oldalán fekvő délnak fordult. Melléklete:

Háta mögött a szokásos talpcsöves edény, mely egész felületén vörös mázolásnak hordja nyomát, agyagja azonban oly porhanyós, hogy csak középső részét sikerült épen kiemelni, a tál széle s a cső alsó része — mint rendesen — most is szétmállott.

Feje mögött egy, majdnem négyszögletű, fehér kőből csiszolt véső. A nyélbe való része tompa, másik végén pedig élesre csiszoltatott. Szélessége 3 ctm. s magassága 2.7 ctm.

Ágyéka táján két igen csinos s nagy jaspis penge.

201. szám. Ismét 29 ctm. mélyen egy csontváz, melynek részei nem voltak természetes összefüggésben, hanem összevissza heverték. E feldúlt csontváz mellett három silex

pengét s a szokásos magas talpesöves edényt találtuk. Ez utóbbi is össze volt törve, de darabjaiból össze lehetett az egészet állítani. Külseje szintén vörösre mázoltatott s néhány bütyökkel van díszítve.

202. szám. Egészen az előbbeni mellett 38 ctm. mélyen, a löszrétegen egy fiatal egyénnek csontvázát találtuk. Feje kelet, lába nyugati irányban volt, dél felé fordultan bal felén feküdt. Karjai visszahajlottak, úgy hogy ujjával feje alá nyúlt, lábai is oly erősen szorítottak össze, hogy felső s alsó lábszárai majdnem párhuzamosan fekszenek egymás mellett. Melléklete:

Egy csiszolt kő-baltának fele része. Törése az átfúrt lyuknál történt. A hosszú használat folytán tompa foka is nagyon ki van tördelve. Szélessége a közepén 5 ctm. Az átfúrt lyuk átmérője 5 ctm.

Egy 12 ctm. hosszú s 2 ctm. széles, jaspisból hasogatott szép késpenge.

Lába végén egy erős s igen nagy fazék. Alakja ugyanolyan, minő a zsugorítva fekvő halottaknál igen gyakran fordul elő (v. ö. XX, 230), csak hogy ily nagyságban eddig még nem fordult elő. Alsó fele felfordított csonkakúp, felső része pedig szabályos félgömb, melynek közepén minden perem nélkül egy kerek nyílás van. Hasas részén gömbölyű, erős bütykökkel, 12 centiméterrel magasabban pedig kisebb lapos nyujtványokkal, melyek ép úgy, mint a bütykök vízszintesen vannak átfúrva. Az egész edény magassága 42 ctm. Átmérője a hasas részen 37 ctm., fenekén pedig 14.5 ctm. Agyagja fehér mészszenecskével kevert s igen keményre égett. Oldalfalai valamivel vastagabbak egy centiméternél. Az edény fenekén igen picziny állatkának körülbelül 50 – 60 darab apró ép csontjait találtuk, melyek leghosszabbika 1.8 centiméter. Az edényben azonfelül még egy fossil kagylóból faragott nagy gyöngy volt, melynek felületén fényes barna máz tapad. Magassága 1 ctm. s átmérője 1.1 ctm. Az átfúrt lyuk átmérője nem egészen 6 milliméter. Bizonyára csak véletlenül hullott e magányos gyöngyszem, temetés alkalmával, a nagy edény fenekére, mert az ételekből fenmaradt csontok- vagy szenesedett magneműeken kívül a halottak edényeiben rendesen más nem találtott. Egyetlen egy eset volt a sáncz közepén levő temetőben, midőn egy picziny edénykében egy egész füzérre való kagylóból faragott gyöngyöket találtunk.

203. szám. Az előbbeni csontváz mellett 34 ctm. mélyen, egy erősen korhadtt, zsugorítva fekvő csontváz. Feje keleti, lába nyugati irányban volt, bal felén feküdt s délnek fordult. Melléklete:

Egy 10 ctm. hosszú csiszolt csont-tű.

Egy porladozó agyagú s külsején vörösre mázolt talpesöves edénynek középső része. A cső alja s a tál széle apró darabokra törött, melyeket nem lehetett már összeállítani.

204. szám. Csak egy lépéssel odább nyugot felé 43 ctm. mélyen, egy feltűnően nagy egyénnek erősen korhadtt, zsugorítva fekvő csontváza. Feje keleti, lába nyugati irányban volt, bal oldalán feküdt s délnek fordult. Feje teljesen össze volt zúzva s lába nagyon erősen összeszorítva. A mellette volt s apró darabokra mállott edényeken kívül csak egy igen szabályosan hasogatott 10 ctm. hosszú silex kést találtunk.

205. szám. Két lépéssel tovább nyugot felé 33 ctm. mélyen ismét egy zsugorítva fekvő csontváz. Feje keleti, lába nyugati irányban volt, bal oldalán feküdt s délnek fordult. Kezeujjai koponyája alatt feküdtek s teste alá húzott lábszárai igen erősen voltak össze-

szorítva. Apró darabokra törött, porhanyu s így megmenthetetlen edényeken kívül csak két apró jaspis pengét találtunk mellette.

206. szám. Az előbbeni halottak fölött, tehát nagyobb területen, a humusrétegben elszórtan következő tárgyak találtattak:

Öt nagy jaspis nucleus. Nagyoobb részét csak igen keskeny pengéket hasogattak azokról.

Kilencz szabályos penge; az egyik fekete obsidián, a többi jaspis és silex.

Öt darab a penge hasogatás alkalmával fenmaradt kisebb-nagyobb hulladék-kő, jaspisból és silexből.

Egy őrlő-kő alsó részének töredéke.

Egy 30 ctm. hosszú agancs-hegy. Vastagabb végén simára van vágva.

Igen erős agancs-rózsából készült, átfúrt balta. Hossza 14 ctm., szélessége a közepén 8 ctm. Az átfúrt lyuk átmérője 2.6 ctm.

Quarz szemcsékkel kevert s igen keményre égett agyagból készült kanál átfúrt nyujtvánnyal. A nyél beillesztésére készült nyujtvány igen vastag, úgy hogy a lyuknak átmérője azon 2 centiméter.

Öt szarv alakú, függélyesen átlukasztott csúcsos edényfűl, melyek a törés részen, valamint csúcsain tompára koptak.

Egy igen durva, henger alakú edényke. Belseje tölcser alakban feneke felé szűkebb s ürfogata oly csekély, hogy csak a kéznek kis ujja férhet abba. Agyagja durva szemcsékkel kevert s vörösre égett. Magassága 6 ctm. s átmérője 3 ctm.

Durva talpcsöves edénykének töredéke. Agyagja ugyanolyan, mint az előbbenié.

Számos edénytöredék; bos priscus szarvak s sok állati csontdarab.

207. szám. Az előbbeni halottak mellett 64 ctm. mélyen ismét egy zsugorítva fekvő csontváz. Irányítása ugyanolyan volt, mint a legtöbbnél ez újabban feltalált temetőben, t. i. feje keleti s erősen összehúzott lába nyugati irányban feküdt s bal oldalára fordulva délnek nézett. Feje körül néhány vörösre égett agyag-darabka hevert. A csontváz lába fölött levő rétegben az előbbeninél 19 ctméterrel magasabban egy körülbelül 3—4 éves gyermeknek zúzott koponyáját s igen korhadtt csontjait találtuk, melyekről azonban sem fekvési helyzetét, sem irányítását nem constatálhattuk. Valószínű, hogy itt ismét ugyanazon családhoz tartozó tagnak későbbi hozzátemetkezési esete forog fenn, mint azt a sáncz közepén levő temetőben többszörösen tapasztaltuk. A gyermekcsontváz mellett teljesen ép állapotban találtuk meg a szokásos talpcsöves edényt, de egyebet semmit. E talpcsöves edény jóval kisebb a szokottaknál, miután a cső magassága csak 19 ctméter. Itt tehát ismét ugyanazon jelenség ismétlődik, mit a sáncz közepén levő temetőben is tapasztaltunk, hogy t. i. a talpcsöves edények nagysága mindig arányban van a halott korával, úgy hogy öreg halottaknál ez edények igen magasak s gyermekeknél kivétel nélkül piczinyek. A nagy csontváznak melléklete következőkből állott:

A nyak táján egymás mellett fekvő vadkan-agyarnak szilánkjából készült két függelék-dísz. Mind a kettő tövében, felfüggesztés céljából át van fúrva s egyik oldalának egész hosszában kiélesítve. Az eddig elszórtan egyenkint talált példányoknál az élesre fent oldalo-
lokból következtetve hajlandó voltam azt hinni: hogy e kidolgozott agyarszilánkok tulajdonképen szerszámok, melyek a nyers edénynek idomításánál igen czélszerűen használtathattak. A jelen eset, midőn mind a kettőt együtt a nyak táján találjuk, kétséget kizárólag azt bizo-
XV.
148, 149.

nyítja, hogy a nyakon hordott függők dísz gyanánt használtattak. Mind a kettő feltűnő nagy, az egyik 21, a másik 22 ctm. hosszú; az átfúrt résznél 3 ctm. szélesek s csúcsban végződnek.

A váll táján egy igen szép s teljesen ép, csiszolt kőbalta. Az átfúráshoz közelebb eső vége tompa, a másik élesre csiszolt. Hossza 13 ctm. s szélessége a közepén 5·5 ctm. Az átfúrt lyuknak átmérője az egyik oldalán 2·3 ctm., a másik oldalán 2 ctm.

A fejnél egy 36 ctm. magas talpcsöves edény, melynek talpcsöve teljesen ép állapotban maradt meg s csak tányérját törte szét a reá nehezede föld súlya. Felső részén, hol a cső a tányért érinti, négy bütyökkel díszített s egész felületén a fekete agyag élénk vörös színű mázolásnak hordja nyomát.

A mellkas táján egy igen vékony falazatú, fekete színű ép edény, mely felső öblös részén bütyökkel díszített, alsó fele pedig felfordított csonkakúp alakú, igen picziny fenékben végződik.

208. szám. Az előbbenitől 70 ctméterrel odább 65 ctm. mélységben, egy erősen zsugorított csontváz. Irányítása ugyanaz, mint az előbbeninél, t. i. feje keleti, lába nyugati irányban volt s bal oldalán fekve délnek nézett. Ujjjaival ajkát érinté, valamint alsó és felső lábszárai majdnem párhuzamosan fekszenek egymás mellett. Melléklete:

XV. 150. A váll táján egy igen csinos s teljesen ép, csiszolt kőbalta. Hossza 12 ctm. Az átfúrt lyuk — melynek átmérője az egyik oldalán 2·1 ctm., a másik oldalán 1·9 ctm. — nincs egészen hosszúságának közepén, hanem valamivel közelebb esik tompa fokához. Daczára annak, hogy szélessége a közepén 5 ctm., tompa foka egész 2 ctm.-ig keskenyedik. Élénél mind a két oldalán a csiszolás tompa szöget képez.

Lábánál a külsején vörösre festett szokásos talpcsöves edény. Agyagja rendkívül sok kötőrmelékkal kevert s így teljesen szétmállott.

A talpcsöves edény mellett még két igen vékony falazatú s külsején vörösre festett edényke volt. Az egyik golyó alakú s bütyökkel díszített; a másik fölül magas nyakkal, középső része öblös s piczinyke fenéken végződik. Mind a kettőt csak részben sikerült rekonstruálni.

Teste körül elszórtan három jaspis penge.

209. szám. Az előbbenitől alig egy lépéssel odább 68 ctm. mélyen, ismét egy zsugorítva fekvő csontváz. Feje szintén kelet felé, lába nyugatnak volt, bal oldalán feküdt s délnek fordult. Kezének ujjait feje alatt találtuk s lába erősen össze volt húzva. Könyökénél egy, piczinyke vékony koponyájából s igen korhadtt apró csontjaiból következtetve, alig néhány hónapos gyermeknek csontváza keresztben feküdt a nagy csontvázzal, mintha csak ölében tartaná azt. Melléklete:

Lábánál a szokásos, vörösre festett talpcsöves edény. Elég erősen égett s így ép állapotban emelhettük ki e szép 40 ctm. magas példányt; az ép állapot azonban természetes, hogy csak a csőre érhető, tányérját itt is — mint majdnem kivétel nélkül — apró darabokra törte a reá nehezede föld súlya. Hogy a cső is teljesen ép állapotban maradt meg, annak köszönhető, hogy a temetés alkalmával reá hányt föld, nem döntötte el, hanem egyenesen állva maradt. A csőbe tehát nem hatolt a föld, hanem egészen üresen találtuk. Mellette számos s legnagyobb részben vörösre festett, igen porhanyó s így megmenthetetlenül szétmállott edénydarabok között a gyermeknek piczinyke talpcsöves edénye is előkerült.

Ép állapotban megmaradt talpcső, mely durva szemcsékkal kevert agyagból készült s magassága csak 14 centiméter.

A test körül elszórtan három jaspis nucleus s két penge találtatott.

210. szám. Két lépéssel odább 69 ctm. mélyen ismét egy csontváz, mely azonban feldúlt állapotban találtatott. Melléklete:

A szokásos vörösre festett talpcsőves tál, melyből azonban csak a középső része maradt meg, az t. i., hol a talpcső a tálal érinti.

Egy fehér kőből csiszolt, háromszög alakú tokba illő véső. Felső, tokba illő része igen keskeny és tompa, alsó végén pedig 4·5 ctm. széles éle kissé ívezetes. Magassága 5·5 ctm.

Egy jaspis nucleus és három penge.

Számos, porhanyó, apró edénytöredék.

211. szám. Az előbbenitől két lépéssel odább 68 ctm. mélyen, egy igen jól conser-vált, zsugorítva fekvő csontváz, melynek koponyája is teljesen ép állapotban maradt meg. Keze s lába szintén erősen összehúzva bal oldalán fekszik s délnek fordul. Melléklete:

A szokásos vörösre festett talpcsőves edény. Porhanyó agyagja miatt csak a középső része maradt épen, míg a tál széle s a talpcső alja szétmállott.

Egy, a szokottnál jóval kisebb s feltűnően lapos, csiszolt kőbalta. A tompa fokához közelebb eső átfúrás 1·4 centiméter. Hossza 9 ctm., szélessége a közepén 4 ctm. s vastagsága csak 1·4 ctm.

Tojásdad alakú, igen kezdetleges, ép edény. Négy ellentett oldalán függőlegesen összelapított nyujtványnyal. Magassága 10 ctm. Átmérője 15 és 19 ctm.

Egy másik igen vékony falazatú s így nagyon törékeny edénykének töredékei. Csak fele részben lehetett az apró darabokat összeállítani. Öblös része apró bütykökkel díszített s alsó fele felfordított csonka kúphoz hasonlóan igen picziny fenékben végződik. Külseje a fekete alapon vörös mázolásnak hordja nyomát.

A test körül elszórtan két jaspis nucleus, négy közép nagyságú jaspis penge s egy keményre égett átfúrt agyag gyöngy (wirtl) hevert.

212. szám. Az előbbeni halott közelében csak 37 ctméter mélységben, egy meglehetősen korhadtnál csontváz. Feje keletnek, lába nyugotnak volt, bal oldalán feküdt s délnek fordult. Melléklete:

Egy feltűnően picziny s aránytalanul vastag, háromszög alakú, csiszolt kőbalta, mely egy nagy baltának töredékéből készült. Tompa fokánál még most is tisztán látható az első átfúrás, melynél az eredeti balta ketté törött. Mostani második átfúrása egész közel esik tompa fokához. Hossza 7 ctm., vastagsága 2·5 ctm. s tompa fokánál 4 centiméter.

Teste körül elszórtan öt jaspis pengét s egy lapos 7 ctm. hosszú, simításra használt kavicsot találtunk.

Összes edényei apró darabokban heverték, melyekből egyetlen egyet sem sikerült csak félig is összeállítani, azt azonban constatálhattam, hogy a szokásos talpcsőves edény nem hiányzott azok közül. Az edénydarabok között egy kerekre tördelt cserépdarab volt, melynek közepén megkezdtek az átfúrást, de abban hagyták.

213. szám. Az előbbeni halott közelében csak 34 ctm. mélyen, egy szintén meglehetősen korhadtnál csontváz, melynek koponyáját össze-vissza járták s darabokra tördelték a

fölötte nőtt fának gyökerei. Feje kelet s erősen összehuzott lába nyugotnak volt, bal oldalán feküdt s délnek fordult kinyújtott tenyere pedig egészen feje alá nyulott. Melléklete:

Lábánál egy külsején vörösre festett, picziny, talpcsöves edény. Tála letörött, a teljesen ép állapotban maradt talpcső magassága 17 ctm.

A térd és könyök között egy csoportban három kisebb edény. Mind a három iszapolt agyagból készült, szürke színű s igen vékony falazata egész külsején valamint peremének belső részén is élénk vörös színűre van festve s apró bütykökkel díszítve. Az egyik gömb alakú, melyből öblös részénél jóval szűkebb nyaka emelkedik ki magasra. A másik kettő magas tágas nyílással, középső teste csak kevésbé domborodik ki s feneke sem nagyon szűk. A halottak mellett talált e kis edényeknek soha sincs fülök.

Teste körül elszórtan öt jaspis penge hevert s apróra törött állati csontokat is találtunk ott.

214. szám. Az előbbeni mellett 23 ctm. mélyen ismét egy szabályos zsugorított csontváz. Feje kelet, lába nyugot felé volt, szintén bal oldalán feküdt s délnek fordult. Melléklete:

Lábánál a vörösre festett nagy talpcsöves edény. Agyagja mint rendesen sok kötőmelékkel kevert s így nagyon porhanyó. Talpcsövének alsó része s a tál széle is lemállott.

Közetlenül a talpcsöves tál mellett még három nagyobb edényt találtunk. Az egyik: felfordított csónkakúp alakú tál, pereméből négy ellentett oldalán picziny csúcsos nyujtványok emelkednek ki függélyes irányban, oldalfalai négy nagyobb bütyökkel vannak díszítve. Agyagja apró szemcséssel, de elég tökéletesen van kiégetve, úgy hogy darabjaiból teljesen össze lehetett állítani. Magassága 7 ctm. Átmérője a pereménél 22 ctm., a fenékén pedig 9 ctm. A második, darabjaiból teljesen összeállított példány alakra nézve az előbbenihez hasonló, csak hogy oldalfalai jobban a magasba emelkednek. A peremén nincsenek meg a csúcsos nyujtványok, oldalfalai négy nagy bütyökkel vannak ellátva, melyek függélyes irányban laposra nyomattak. Agyagja szintén apró mészszerkezzel kevert s elég keményre van égetve. Magassága 11 ctm. Átmérője fölül 24 ctm., fenékén pedig 12 ctm. Az egész tál nagyon kezdetleges kivitelű s felülete igen egyenetlen. A harmadik, különben igen tökéletesen kiégett vörös színű edényből csak néhány darab volt meg. Egyik oldalfalán vízszintes irányban alkalmazott félhold alakú nyujtvány volt.

Feje fölött egy trapez alakú, szürke kőből csiszolt véső. Igen széppé teszik azt a szürke kőben levő párhuzamos fekete vonalak. Hossza 5 ctm. Szélessége: az élénél 3·5 ctm., a nyélbe illő tompa végénél pedig 2 ctm.

Könyökénél egy csoportban igen vékony falazatú, külsején vörösre festett s apró bütykökkel díszített edényeknek nagyon picziny darabkái. Körülbelül három edényből eredhettek, de egyetlen egyet sem sikerült összeállítani.

A test körül elszórtan még négy jaspis pengét s feltörött állati csontdarabokat találtunk.

215. szám. Elszórtan a felső rétegben következő tárgyakra akadunk:

Három csiszolt s átfúrt kőbaltának fele része. Valamennyi az átfúrásnál törött ketté. Az egyiknek csiszolása igen izlésteljes, miután hosszában négy kiálló bordája van.

Négy nagy nucleus: négy penge; három vakaró s hat, a penge-hasogatás alkalmából maradt hasznavehetetlen hulladékdarab, valamennyi silexből és jaspisból.

Egy teljesen ép, hossznegyszög alakú nagy őrlőkőnek alsó fele. Alsó oldala nagyjában kissé domborúra van kifaragva s csiszolt fele hosszában homorú. Hossza 44 ctm. szélessége 26 ctm.

Egy csiszolt csont tű s három munkálatlan patakkavics.

Egy szarvasagancsból készült széles simító eszköz.

Egy belsején mélyen kivájt s hegyén ékalakúan kidolgozott agancs-eszköz.

Három munkálatlan agancsdarab, egy vadkan-agyar s egy bos priscus szarva.

Egy tölcser alakú, átfúrt s keményre égett agyag gyöngy (wirtl).

Egy jól kiégett s egész hosszában átlukasztott agyag henger.

Négy különböző nagyságú s átfúrt agyag pyramis, az egyik felső csonka részén ferde keresztrel s a másik mélyített ponttal.

Számos edénytöredék s állati csontdarabok.

216. szám. Az előbbeni halottak mellett 62 ctm. mélyen, ismét egy zsugorítva fekvő csontváz. Feje kelet felé, lába pedig nyugotnak volt, bal oldalán feküdt s délnek fordult. Lábszárai nem voltak annyira összeszorítva, hogy felső és alsó lábszárai párhuzamosan feküdneek, hanem egyenes irányban fekvő felső testtel a felső lábszárak 90 foknyi szöget képeznek; alsó lábszárai is a felsőkkel ugyanilyen szög alatt hajlottak. Melléklete:

Feje hátsó részénél, egymás mellett, egy csiszolt, átfúrt kőbalta s egy tokba illő szürke kőből csiszolt véső. A balta — mivel vastagsága csak 2·3 ctm. — aránylag nagyon laposnak mondható. Vastagságának mind a két oldalán kissé kiálló gerince van. Hossza 15 ctm., szélessége a közepén 5 ctm. s tompa fokánál 1·3 ctm. A nyél számára készült lyuknak belső oldalán tisztán kivehetők a fúrás következtében eredt párhuzamos karczolatok s a lyuk csak 3 centiméternyire esik a baltának tompa fokától. A trapez alakú vésőnek éle szinte metsző, tompa fokánál pedig majdnem egy centiméter vastag. Magassága 4 ctm. s szélessége vagyis élénél 3·5 ctm., fölül pedig 1·4 ctm.

A test körül elszórtan három hosszú penge és két nucleus.

Lábfejenél a szokásos talpcsöves edény, melynek csöve apró darabokra törött; tála azonban majdnem egészen ép állapotban maradt meg. Agygja — mint valamennyinél — durva szemcsékkel kevert s külsején vörös színű mázolásnak mutatja nyomát. Volt ugyan e talpcsöves tál mellett még több edény is, de azok apró darabokra mállottak szét.

217. szám. Az előbbeni halottnak egész közelében 36 ctm. mélyen, még a humusrétegben, ismét egy zsugorítva fekvő csontváz. Feje keletnek volt, lába pedig nyugotnak, bal oldalán feküdt s arezczal délnek fordult. Lábszárai erősen össze voltak húzva s kezének ujjai álkapczáját érinték. Melléklete:

Vállánál, egymás mellett fekvő, egy csiszolt s átfúrt kőbalta s egy szürke kőből csiszolt véső. A balta nemcsak éle, hanem tompa foka felé is keskenyedik. A tompa fokához kissé közelebb eső átfúrt lyukon szinte feltűnő, hogy a lyuknak átmérője az egyik oldalán 1·9 ctm., a másik oldalán pedig 2·3 ctm. A baltának hossza 15 ctm., szélessége a közepén 5 ctm. s vastagsága 3·5 ctm. A csiszolt véső majdnem hossznegyszög alakú. Magassága 4·2 ctm. s szélessége alul 3·4 ctm., fölül pedig 2·5 ctm.

Térdével az egyenesen álló talpcsöves edényt érinti, mely, bármennyire vagyok is ellensége e kifejezésnek, a maga nemében unicumnak mondható. Különlegessége abban áll, **IV. 151.** hogy a tál nem fekszik közvetlenül a talpcsőnek tetején, hanem a csőnek felső végére alkal-

mazott négy erős könyökre támaszkodik. Mind a négy könyök a hajlási szögénél át van fúrva. A 42 ctm. hosszú cső, alsó végében nyitott, fölül pedig zárt. E felső zárt rész alatt 5 centiméter mélyen, négy ellentett oldalán átfúrt bütykök vannak. A 41 centiméter átmérőjű tál nem egészen lapos, hanem 7·5 ctm. mély. Közel pereméhez köröskörül csak kissé észrevehető hajlás, mely azonban csak a tálnak külső oldalán látható. A tálnak e csupán díszítésből alkalmazott hajlásánál, négy ellentett oldalán szintén átfúrt erős bütykök. Mind-egyik könyök 3 centiméter vastag s a cső és tál közötti szabad ür 4 centiméter. Az egész edénynek magassága 54 ctm. Daczára annak, hogy már a földben számtalan darabra volt ez edény törve, de az egész tálat, összes könyökeit s a csőnek felső részét teljesen össze lehetett állítani s csak a csőnek alsó végét kellett gypszből újra készíteni. Az edények agyagja szemcsékkel kevert, mindamellett elég keményre égett s egész felülete élénk vörös színű festésnek mutatja nyomát.

E karokra támaszkodó halotti edény élénken emlékeztet a homeri eposban leírt Nestor poharának *ποθμῆνες*¹ vagyis támaszaira. A mykenäi sirokból került elő egy arany edény, mely találó analogiát képez Nestor poharával s ez egy magas talpcsövön álló edény. A felső edényt két *ποθμῆνες* vagyis támasz köti össze a magas talpcsőnek aljával. Hasonló edény a Capua melletti Diana-templomban is találtatott.² Érdekes, a mit Helbig említ, hogy t. i. a támaszoknak alkalmazása az edényekre a homéri idők után még az etruskoknál is szokásban volt s egy Kr. sz. előtti VI. századbéli caeretani³ sírból két egészen hasonló bronz edényeknek rajzát adja, melyeknek szemlélete első pillanatra a lengyeli halottaknak magas talpcsöves edényeit juttatják eszünkbe. Ez etrusk példányok szintén magas talpcsöveken álló edények, a melyeken a felső edény alja egyenes lemezeken támaszkodik a talpcső aljára és pedig az egyik példányon két, a másikon pedig három ilyen támasz van. E hasonlatosság ismét csak ujmutatás Lengyelről Mykenä s a homeri epos színhelyére, de azon események előtti időkbe.

Könyökénél egy iszapolt agyagból készült, igen vékony falazatú edényke. Külseje élénk vörös színűre van festve s apró bütykökkel díszítve.

Az imént említett csontváz alatt és pedig 17 centiméterrel mélyebben, két egymáson fekvő ép koponya mutatkozott. A felső koponya fiatal egyéntől ered, s alig érthető, hogy semmi más hozzátartozandó csont nem találtatott mellette. A második koponya egy teljesen ép csontváznak volt a feje. A csontváznak erősen összehuzott lábai szintén nyugot felé nyúltak s bal oldalán fekve délnek fordult. Igen tisztán látszott, hogy kinyújtott tenyerével bal szemét fedi.

Közetlenül feje fölött egy fekete kőből csiszolt, igen szép, átfúrt balta s ennek éle mellett egy kőből csiszolt nagy véső találtatott. A balta annyiban ritka példány, hogy felületén egész hosszában nyolcz — habár csak kissé kiálló — gerinczet csiszoltak. Legszélesebb a balta ott, hol át van fúrva, átfúrása azonban közelebb esik tompa fokához s nemcsak hosszú éle felé, hanem tompa foka felé is kissé keskenyedik. Hossza 19 ctm. Szélessége az átfúrásnál 5·5 ctm. s tompa fokánál 2·5 ctm. A szintén fekete kőből csiszolt véső háromszög alakú,

¹ W. Helbig: «Das Homerische Epos aus den Denkmälern erläutert» 237. lap. stb.

² W. Helbig: u. o. 274.

Helbig: u. o. 274. idézve «Bulletino dell'Inst.» 1881. p. 163. n. 12. 13.

csak hogy tokba illő vége nem szögletes, hanem tompa. Hossza 7 ctm. s szélessége az élénél 4 ctm.

Lábánál, tehát közvetlenül az előbbeni halottnak könyökös szép talpcsöves tála mellett, az edényeknek egész raktára volt, melyek azonban mind apró darabokra törtek. Volt közöttük akkora is, melynek ürfogata körülbelül egy hectolitert tett ki, agyagjok azonban durva szemcsékkel kevert s így rendkívül porhanyó volt, a legtöbb töredék külső oldalán vörös mázolásnak mutatta nyomát. A töredékek között, a könyökös talpcsöves edényen kívül még két talpcsöves edénynek félig ép példányát találtuk ugyanezen üregben, habár tulajdonképp csak két csontváz, de három koponya volt abban. Az össze nem állítható edénytöredékek, — alak, vastagság és agyag után következtetve — legalább is hat nagy edényből eredhettek. Állati csontdarabokat, — melyekből ételmaradéokra lehetett volna következtetni — nem találtunk az edények mellett.

218. szám. A sánczon keresztül vezető kocsíutótól csak 62 ctméterrel kelet felé, az előbbeni halottak egész közelében egy kerek lakóhelyet találtunk, mely azonban eltérő volt a sáncz keleti végén talált s egészen a földbe ásott mély barlanglakásoktól, valamint a sáncz különböző részein elszórtan, talált félig földbe ásott s sártapaszos tetőzettel ellátott lakásoktól. Ugyanis a fekete humusréteg itt 44 ctm. vastag s azon alúl a löszbe ásott lyuk mélysége csak 72 ctm.-t tesz ki, alakja kerek s átmérője 232 ctm. Vesszőfonásnak mélyedéseit mutató sártapasznak darabjait nem találtuk körülötte s így valószínűleg csak esekély mélységig a földbe ásott szabad tűzhely volt. A tűzhely fenekén nagy mennyiségű hamu között, szalmatörök nélküli, a felső részén lesimított s keményre égett sártapaszdarabok s feltörött állati csontdarabok heverték. Ez üreg még a következő tárgyakat tartalmazta:

Három silex nucleus; három silex penge s két jaspis vakaró. Az utóbbiak egyike félkör ívben csorbítottatott s nyélbe illő vége majdnem hegyes.

Egy ritka szép s még eddig páratlanul álló talpcsöves, ép edényke. Alakja ugyanolyan mint a jelenleg divatozó dessertborok serlegei. Ugyanis magas s belül üres talpcsöre egy öblös edényke alkalmaztatott, mely fölül kerek s öblénél jóval szűkebb nyílásban végződik. Öblös részénél valamint szájánál, négy ellentett oldalon, négy-négy apró bütyökkel díszítetett. A felső négy bütyök vízszintesen át van fúrva. Az egész edény magassága 14 ctm., melyből 6 ctm. a talpcsöre, 8 ctm. pedig az edényre esik. Átmérője az öblén 12 ctm., nyílásánál 6 ctm. s a talpcső alján 7·8 ctm. Agyagja, részben már kimosott durva mészszerkecsékkel kevert, de elég keményre égett, úgy hogy a legcsekélyebb csorba sincs ez edényen.

Egy másik ritka szép, ép edény. Szűk feneke fölött középső része szélesen terjed kifelé s öblénél jóval szűkebb nyaka kifelé kanyarodó peremben végződik. Két oldalán a perem széléből kiinduló s öblös részébe nyúló magas füllel, melyek egyike letörött. Egész öblös része 5 milliméter széles mélyített barázdákkal díszítetett, és pedig: a fülek töve körül három ilyen barázda egymás mellett párhuzamosan félkörben vonul, ez után mind a két oldalon két-két függélyesen vont barázda következik; középső részén pedig mind a két oldalon egy erős tövis áll ki, melyet félkörben öt párhuzamos barázda vesz körül, kifelé kanyarodó pereme a belső oldalon kétszeres lelapítással díszítetett. Az edény szemcse nélküli iszapolt agyagból készült, tökéletesen kiégett, fekete színű s kívül belül fényesre simítottatott. Magassága 15 ctm. Átmérője az öblös részénél 23 ctm., szájánál 12 ctm. s fenekén 7 ctm.

Egy átfúrt s jól kiégett nagy agyag pyramis, és egy gömbölyű, átfúrt agyag gyöngy (wirtl).

Egy jól kiégett, félgömb alakú edénynek fele része, a peremből kiinduló félkör-
ives füllel.

Egy agyag kanálnak töredéke, átfűrt nyujtványnyal, agyagja durva mészszeccsék-
kel kevert.

Egy függélyes irányban átfűrt, szarv alakú csúcsos edényfül, mely törésrészein tom-
pára kopott.

Egy 17 ctm. hosszú szarvas-agancs vége, mely tövénél simára van levágva s belső
része mélyen kivájtott.

Két csont tű, melyek egyike mind a két végén ki van hegyesítve.

Néhány édesvízi kagyló s számos edénytöredék, melyek közül a tálaknak széle befelé
kanyarodik.

219. szám. Az imént említett szabad tűzhely közelében 59 ctm. mélyen, egy erősen
korhadtt, zsugorítva fekvő csontváz. Feje kelet felé, lába nyugotnak feküdt s baloldalán
fekve délnek fordult. Lába erősen össze volt húzva s kezével feje alá nyúlt. Melléklete:

Fejénél egy zöld serpentintből csiszolt, ritka szép, átfűrt balta. Alakja annyiban külö-
nös, hogy hosszának egyik oldala majdnem egyenes vonalban, másik oldala pedig erős íve-
zetben terjed. Átfűrése csak valamivel esik közelebb tompa végéhez, melynél csak 6 milli-
meterrel keskenyebb, mint közepén. Hossza 16·5 ctm., szélessége a közepén 3·6 ctm, s tompa
végénél 3 ctm., vastagsága 2·2 ctm.

Térde körül egy hófehér kőből csiszolt, lapos golyó alakú, átfűrt buzogány. Átfűrése
szintén éles homokszemekkel készülhetett, mivel egész belső részén párhuzamos karczola-
tok látszanak. A lyuk átmérője az egyik oldalon 1·5 ctm., a másik oldalon pedig 1·3 ctm.
Az egész buzogány átmérője 8 ctm. s vastagsága 4 ctm.

Könyökénél két igen vékony falazatú, picziny fenekű, bütykökkel diszített, vörösre
mázolt edénykének töredékei heverték. Agyagjuk szemcse nélküli, finoman iszapolt, fekete
színű s tökéletesen kiégett.

Lábánál egy meglehetősen magas tápcsöves edény, melynek szára egészen ép, tála
azonban össze nem állítható apró darabokra zúzott. A talpcső alja — mint a trombita
vége — kifelé kanyarodik. Agyagja kötörmelékkal kevert s egész külsején vörösre mázolt.
A talpcső magassága 45 ctm.

220. szám. Az előbbeni halott közelében 39 ctm. mélyen, ismét egy erősen korhadtt,
zsugorítva fekvő csontváz. Irányítása ugyanolyan, mint ez újabb temetőben majdnem vala-
mennyinél, t. i. feje kelet felé s lába nyugotnak volt, bal oldalán feküdt s délnek fordult.
Lábszárai össze voltak húzva s visszahajtott kezével feje alá nyúlt. Melléklete:

Feje fölött egy igen idomtalanul csiszolt, átfűrt kőbalta. Nem lehetne mondani, hogy
idomtalansága miatt talán még nem tökéletesen kicsiszolt példány, mert élénél — a hasz-
nálat folytán — már néhány szilánk letörött. A szűk és fekete kőben fehér pettyek láthatók.
Hossza 10 ctm. s szélessége valamint vastagsága 4 ctm.

A mellkas táján, egy csak kevésbé lapított, golyó alakú, csiszolt s átfűrt kő-buzogány.
Ugy látszik, hogy ugyanazon kőnemből készült, mint a balta, mert ezen is a fekete kőben
számtalan nagy fehér petty látható. A közepén keresztül fűrt lyuk átmérője az egyik oldalon
1·9 ctm., a másik oldalon pedig 1·7 ctm. A buzogány átmérője 7 ctm., vastagsága pedig
5 centiméter.

Könyöke táján igen vékony falazatú s vörösre festett edényeknek apró töredékei hevertek, de egyet sem lehetett azokból csak részben is összeállítani.

A lábánál volt, vörösre mázolt, talpcsöves edényből is csak a középső rész maradt meg. A cső alja, valamint a tál széle egészen szétmállott.

221. szám. Az előbbeni halott közelében ismét egy zsugorítva fekvő fiatal egyénnek csontváza. Feje ugyan elég ép volt, de többi csontjai nagyon elkorhadtak. Csak 37 ctm. mélyen feküdt. Feje kelet felé, lába nyugotnak volt, s baloldalán fekvé délnek fordult. Melléklete:

A nyak táján, egy fossil kagylóbélből faragott, kissé homorú s közepén két picziny lyukkal átfúrt korong. Átmérője 5·7 ctm.

Könyöke táján egy vékony falazatú s vörösre festett, teljesen ép edényke. Alakja ugyanolyan, minők a halottaknál szoktak előfordulni, t. i. alja golyó alakú s fölül tágas, magas nyakkal; füle nincsen, hanem négy ellentett oldalán apró bütykökkel van díszítve. Magassága 10 ctm., melyből 6 ctm. az edény öblös részére, 4 ctm. pedig a nyakára esik.

Az előbbeni, iszapolt agyagból készült finom edényke mellett, még egy igen durva készítésű ovál alakú edény volt. Daczára, hogy durva szemcsékkal kevert agyagból készült, mégis elég keményre égett s darabjaiból össze lehetett az egészet állítani. 11 ctm. magas oldalfala, négy ellentett oldalán függélyesen terjedő lapos nyujtványokkal.

Lábánál egy picziny talpcsöves edény állott. Tanyérja ugyan letörött, de a 16 ctm. magas talpcső teljesen ép állapotban maradt.

222. szám. Ismét egy zsugorítva fekvő csontváz 41 ctm. mélységben, de még a humusrétegben. Feje kelet, lába nyugot felé volt, szintén baloldalán feküdt s délnek fordult. Feltűnően hosszú lábszárai erősen össze voltak húzva, s kezeivel feje alá nyúlt. Melléklete:

Térdénél a szemcsés agyagú, vörösre festett s egészen szétmállott talpcsöves edény mellett egy 33 ctm. magas s bütykökkel díszített ép edény. Alsó fele felfordított csonkakúphoz hasonlít, felső fele pedig félgömbhöz hasonló, melyen fölül picziny kerek nyílás van. Találtunk még ott iszapolt agyagból készült s vörösre festett finom edénykének apró töredékeit is, de ez edényeken kívül semmiféle más melléklete nem volt.

223. szám. Néhány ölnyire a temetőtől kelet felé, hol a sáncz már a mélység felé lejtteni kezd, egy körülbelül 3 öl hosszú árkot vontunk, melyben a fekete humusföldet körülbelül 1 öl mélyen találtuk. Daczára annak, hogy a föld hamuval volt ugyan keverve, még sem volt e hely rendesen lesározott tűzhely, annál kevésbbé pedig lakás. Volt pedig e nagy és mély üregben:

Jaspis- és májopálból egy-egy nagy nucleus.

Jaspisból hasogatott öt csinos penge.

A pengehasogatás alkalmával fenmaradt tíz, hasznavehetlen hulladékdarab.

Egy picziny kő-golyó; egy simított dolgozó kő; egy pengehasogató kő s néhány munkálatlan patakkavics.

Egy, a vörös színe után következtetve, valószínűen rézdarab. Erős szögletei után következtetve, valószínű, hogy az öntésnél rosszul sikerült darabnak töredéke.

Két, világos-zöld patinával bevont, valószínűen bronzból készült szeg alakú szerzőszám. Mind a kettő középső testében négyszögletűre kalapácsolt, egyik végén gömbölyű és hegyben végződik, másik végén pedig lapos és éles. Az egyik példány véső alakú élénél

kissé kiszélesedik s ez 4·5 ctm. hosszú, középső testén 3 millimeter s véső alakú végén 5 millimeter széles. A másik példány egész hosszúságában egyenletesen 5 millimeter vastag s 5·8 ctm. hosszú.

Három, különböző nagyságú, jól kiégetett agyag pyramis. Mind a három át van lyukasztva s az egyik felső csomka részén ujjal be van mélyítve.

Egy picziny edénykének fenéke, melyről az oldalfalak gondosan le vannak tördelve s közepét tojásdad alakuan keresztül lyukasztották.

Öt keményre égett agyag gyöngy (Wirtl). Négynek alakja: többé-kevésbbé lapított golyó; az ötödik pedig tölcser alakú. Ez utóbbinak felső része igen csinosan diszített, ugyanis: négy ellentett részén, picziny háromszög alakban elhelyezett mélyített pontok vannak, e pontesoportok között ismét ellentett oldalakon három-három mélyített vonal fekszik. Az egyes gyöngyök átlyukasztása 6 millimeter és 1·6 ctm. között váltakozik.

Egy tömör s jól kiégett agyagdarab, melybe ujjal mély lyukat nyomtak.

Egy golyó alakú, fenékén kissé lapított s egyik felén jól megfogható füllel ellátott, vastag falazatú s igen durva edény. Magassága s átmérője is 8 ctm.

Agyagból készült, tömör, lapos gomb, mely valószínűen egy földőnek fogantyuját képezte.

Felfordított csomkakúp alakú s oldalfalain bütykökkel ellátott, fekete színű, igen durva két edény, melyeknek nem oldalfalai, hanem kivételesen fenékek diszített. Az egyik példányon két függőleges karczott vonal látható, melyekből a fák ágaihoz hasonlóan ismét vonalak ágaznak ki. Az egyik vonalnak mellékágai fölfelé, a másiké lefelé haladnak párhuzamosan. A másik edénynek fenekébe koczkák karczottattak, melyek a sakktáblához hasonlóan felváltva párhuzamos vonalakkal töltettek ki.

Egy agyagból készült, felfordított csomkakúp alakú pohár, közel nyitott végéhez két ellentett oldalán levő bütyke vízszintesen van átlyukasztva. Magassága 12 ctm., átmérője a nyitott részen 9 ctm., picziny fenékén pedig 2·6 ctm.

Egy igen vastag s keményre kiégett agyag hengernek hosszában meghasadt töredéke. Kúp alakú nehezék lehetett, mivel talpától számítva 17 ctm. magasan látszik rajta a szélességében átfúrt lyuk.

Egy agyagból készült s jól kiégett tárgy, mely úgy látszik, mintha a nagy kő-vésőknek volna utánzata.

Lapos csontból készült tű. Egyik vége hegyes, másik vége kissé kikerekített tompa s simításra használtatott.

Özagancs, melynek két ága hegyre, a harmadik pedig véső alakuan van kidolgozva s kicsiszolva.

Szarvas-agancsnak erősen kanyarult ága, mely a végén hegyesre van faragva.

Néhány vadkanagyar, munkálatlan agancsdarab, állati fogak és csontok, valamint sok edénytöredék.

224. szám. Ez újabb temetőben ismét egy zsugorítva fekvő csontváz, fekvése s irányítása ugyanolyan, mint az eddig itt lelt halottaknál, t. i. feje kelet felé, lába pedig nyugotnak terjed, baloldalán fekszik s délnek néz. Kezei és lábai ép úgy vannak összehajtván, mint a többinél. Melléklete:

Feje mögött egy, lapos golyóhoz hasonló, csiszolt s függélyesen átfúrt nagy kő-buzo-

gány. Szélességi átmérője 8·5 ctm. s magassága 5 ctm. Az átfúrt lyuk egész belső felületén párhuzamos mély karczolatok láthatók. A szürke színű kőben fekete pontok vannak.

Teste körül elszórtan néhány penge silexből és jaspisból s két igen picziny obsidián-szilánk.

Lábánál a szokásos gomba alakú talpcsöves tál, melyen a festés ritka szépen van conserválva. Agyagja apró kötörmelékekkel kevert, s mivel igen porhanyó, számtalan darabra tört ugyan, de darabjaiból egészen össze lehetett állítani. Festése három színű, t. i. vörös, fekete és sárga. A négy nagy bütyökkel diszített tálnak alját, a külső oldalon, négy kifelé fordított félkörívből alkotott négyszög veszi körül. A félkörívek vörös, fekete és sárga színű széles szalagokból vannak képezve. E négyszögön kívül eső részen a tál széle felé ismét e három színű széles szalagokból alkotott nagy spirálisok láthatók. A tálnak belső része is e hármas színnel volt befestve, de a diszítésnek alakja — daczára, hogy az edény nem mosatott meg, hanem a földet csak szárazon kefélték le róla — már nem volt kivehető. A talpcsőnek felső részén vörös és sárga színű széles szalag s az alatt csupán vörös színű, vékony vonalakból festett, egymásba kapaszkodó spirálisok láthatók. E kétsoros vékony spirálisok alatt, úgy látszik, mintha az egész cső vörös színűre volna bemázolva, itt-ott látszik ugyan a vörös szín között a sárgának is némi foltja, de tisztán még sem lehet e csekély foltokból eligazodni. Különös az, hogy míg a csőnek egyik felén a festés oly szépen kivehető, a másik felén még nyoma sem látszik a színezésnek, s így lehetséges, hogy a csőnek csak egyik fele volt kiszínezve, habár a tál köröskörül színezett. A vörös szín igen jól tartja magát s elég erősen tapad az edényen, míg a sárga szín a leggyengédebb kefélésnél is nagyon hamar leporlik. Valószínűleg az okozza azt, hogy még eddig a sárga színt a festéseken nem tudtam constatalni, habár eddig két lapos kő került már elő, melyen sárga festéket öröltek s hólyagos lemez alakjában tapad a kővön. E különben oly szépen festett talpcsöves tál, alakra nézve sokkal idomtalanabb az eddigi ép példányoknál. Egész magassága 37 ctm. A talpcső 28 ctm. hosszú s a 32 ctm. átmérőjű tál 9 ctm. mély. A csőnek átmérője alul 17 ctm. s felül 9 ctm.

E talpcsöves tál mellett voltak ugyan még más igen vékony falazatú s szintén vörösre festett edénykének töredékei, a melyekből azonban egyet sem lehetett összeállítani.

225. szám. Az előbbeni halott közelében, ismét egy zsugorítva fekvő csontváz. Feje szintén kelet felé s lába nyugot felé volt; baloldalán feküdt s délnek nézett. Összes melléklete köeszközökből, egy fehér színű kőből csiszolt, trapez alakú véső s néhány silex és jaspis pengéből állott. Lábánál egy ritka szép 37 ctm. magas, gomba alakú, talpcsöves tál volt. Számos darabból álló 27 ctm. hosszú csövét és a 37 ctm. átmérőjű tálat teljesen össze lehetett állítani. A tálnak külső oldalán van ugyan négy bütyök, de a csövön hiányoznak azok, valamint a festésnek sem látszik nyoma. A tál nem oly lapos, mint a többiekénél, hanem oldalfalai rézsutosan emelkednek s mélysége 10 centiméter. A tálnak belső része koromfeketére égett, míg külső fele csak ép oly szürkés színű, mint a csöve, világos jele tehát annak, hogy a tálban egykoron tüzet raktak, de hogy az edény készítése vagy jobban mondva, az edény égetése alkalmából maradt-e meg a tűz nyoma vagy temetés alkalmával égett-e abban a tűz — azt nagyon bajos meghatározni. Azt a tényt, hogy a legtöbb esetben a talpcsövek épen maradtak, a tálak pedig csak kevés kivétellel elporladtak s apró darabokra mállottak — szintén a tálban égett tűz romboló hatásának tulajdonítottam, s így megokolt

volt azon eddigi föltevés: hogy a halottaknak e magas talpcsöves edényeit eddig faégetésre szánt szertartásos lámpáknak tartottam. Hisz a homéri eposban leírt *λαμπηρες*-ek is magas talpon álló tálak voltak, melyekben fa égett, s ennek alapján neveztem már ásatásaimnak kezdetén ez edényeket egyszerűen lamptereseknek, s Schliemann is ugyanezen nézetet osztja.

Megingatva azonban e véleményemet már az előbbi üregben talált talpcsöves tál, melynél nemcsak, mint rendesen a talpcső, hanem a tálnak belső fele is csinos festést mutatott. Ha azonban a tálban tűz égett, úgy teljesen felesleges munka annak belső kifestése, mivel a tűz amúgy is megsemmisíti azt.

Még erősebb lámpatheoria elleni érvre akadtam egy másik példánynál, az alantabbi 230. számú üregben, melynek tála véletlenül egészen épen maradt s a tálban állati csontot az égésnek legcsekélyebb nyoma nélkül találtam. Állati csontokra ez edények körül már számos esetben akadtunk, de hogy a tálnak tartalmát képezték-e azok vagy pedig csak melléje fektették-e, azt kétséget kizáró módon ép azért nem constatálhattam, mert a tálak csak egy-két kivétellel mindig apró darabokra voltak törve.

A legszebb adatokat ez edényekre nézve az 1888-ban tett egyiptomi utam alkalmával gyűjtöttem, a hol az ősi egyiptomi emlékeken ugyanolyan lampteréseket láttam, minőket Lengyelen minden halott mellett talállok. Kairóban alig léptem a bulaki múzeumba, az egyiptológiai leleteknek e felülmulhatlan tárházába, már a legelső ős egyiptomi emléken ugyanilyen edény akadt szemembe, mely az egyik istenségnek lába előtt volt ábrázolva. Soká jegyezgettem magamnak ez adatokat, hogy hivatkozhasam reájok, de végre is azt láttam, hogy rövidebb volna munkám, ha csak azon emlékeket jegyezném fel, a melyeken ez állvány alakú edény hiányzik, mert ezek száma nagyon csekély. Daczára annak, hogy ily számtalan emléken fordul elő ez a characteristicus edényalak, reám nézve ez valóságos fölfedezés volt, miután ezen analogiákat a prähistoricummal foglalkozó régészek egyike sem említé még fel. Ez különben csak ez edénynek ritkaságát bizonyítja, s a mint Schliemann leletei s a magyarországi, valamint, két prágai példányon kívül egyáltalán soha sem láttam ez edényt egyetlenegy európai gyűjteményben sem; úgy Schliemannnak erre vonatkozó rövid leírásán kívül behatóbban e nagyon typicus edénynyel, tudtomra, a régészek egyike sem foglalkozott még.

Ez edényekre vonatkozó egyiptomi tapasztalataimat a következőkbe foglalhatom: a) csakis ábrázolva láttam azokat az ős egyiptomi emlékeken, de valóságban még töredékét sem találtam a bulaki múzeum nagy gyűjteményében. b) Mindenkor virágot, gyümölcsöt tartalmazott a magas talpcsövön álló tál, s soha sem volt jelezve, hogy ez áldozati tárgyak égetek volna. c) Csakis az istenséget ábrázoló alakok körül állottak, többnyire lábaik előtt ez edények. Így a többi között V. Ramses sírjában a lélek itéletét ábrázoló képen ott találjuk külön-külön Juk (a rómaiak Saturnusa) és Thme (az igazság istennője) istenségek lábai elé rakva a kiengesztelésre szánt virágot és gyümölcsöt tartalmazó magas talpcsöves tálát.

Ezek után feladom a lengyeli halottaknak talpcsöves tállaira vonatkozó eddigi véleményemet, s azt hiszem, hogy nem halotti lámpák voltak ezek, hanem a halotti szertartásnál az istenség kiengesztelésére szánt *áldozatokat* tartalmazó edények.

Hogy szertartásos edény volt, azt abból lehet következtetni, hogy, Lengyelen legalább, a halottak mellett mindig, azonkívül pedig csak nagyon ritkán apró töredékben fordulnak elő.

226. szám. Az előbbeni halottak mellett egy körülbelül hat méter hosszú s két méter széles árkot vontunk, melyben csak csekély eltéréssel majdnem sorban fekvő, öt zsugorított csontvázat takartunk fel. Valamennyi egy niveauban feküdt és pedig 67 ctm. mélyen. Mind-egyiknek feje kelet felé volt, összehuzott lábaik pedig nyugotnak. Kivétel nélkül bal oldalon feküdtek a fejök alá tett kezekkel s délnek fordúlva. Mellékletök a következő:

Az elsőnél a feje mögött egy fehér kőből csiszolt trapez alakú vastag véső s lábánál a szokásos gomba alakú talpcsöves tál. Agyagja oly porhanyó, hogy össze nem állítható apró darabokra mállott, melyeken azonban tisztán meglátszott a vörös színű festés nyoma. Több edény is volt e mellett, de valamennyi darabokra zúzva.

A második halott, vékony koponyája s gyenge, nagyon elmállott csontjai után következtetve, fiatal egyén lehetett. Feje mögött egy feltűnően picziny, puha, szürke színű kőből csiszolt s átfúrt balta s egy fekete szaru-kőből csiszolt, trapez alakú piczinyke véső volt. E picziny balta egy, a fúrásrészen eltörött, eredetileg jóval nagyobb baltának töredékéből készült. Tompa végén még meglátszik az első fúrás helye. E csiszolt ék alakú balta-töredéken a második fúrás nagyon ügyetlenül esett, miután egészen ferde. A baltának jelenlegi hossza csak 6 centiméter. E fiatal csontváz lábánál az edényeknek egész fészkrét találtuk, a melyek azonban oly annyira elmállottak, hogy csak az apró kötörmelék és szemcsékből tudhattam, hogy e fekete folt edénytöredékekből áll. Valószínű, hogy ez újabb temetőben rendesen a lábnál levő gomba alakú, talpcsöves tál is e töredékek között volt. Ez edénytörmelék között állati csontnak sok felhasználott darabja, növényevő állat állkapczája, sőt madárcsontok is heverték. A csontoknak egy része erős égési nyomokat mutatott. Lehetőséges, hogy az égett csontok a talpcsöves tálban voltak, melyben áldozat gyanánt égtek, a többi, égési nyomok nélkül való csontok pedig étel gyanánt rakattak a többi edényekbe. Maga a föld is erős égési nyomokat mutatott itt.

A harmadik halottnál, néhány silex pengén s az egészen szétmállott edénytöredékeken kívül más mellékletet nem találtunk.

A negyedik halottnál a szokásos gomba alakú, talpcsöves tál, egy piczinyke edény, csiszolt kőbalta s néhány állati csontdarab hevert. A talpcsöves tálnak csak középső része maradt meg, a tál pereme, valamint a cső alja letörött, de e megmaradt részen nemcsak élénk vörös színű festésnek, hanem a halvány sárga színek is néhány foltjai vehetők ki. Az 5 ctm. magas, golyó alakú, igen durva edénykének pereme három oldalon egyes, a negyedik oldalon pedig kettős bütyökkel van díszítve. A 13 ctm. hosszú s 4 ctm. széles, átfúrt s puha kőből csiszolt balta annyiban mutat különlegességet, a mennyiben minden oldalán szögletes s így csiszolása még befejezetlennek látszik. Oldalszöglei három részen kissé faragva vannak, élénél is csak egyik oldalán kezdték meg a csiszolást. A nyél számára készült lyuknak átmérője az egyik oldalán 1·5 ctm. a másik oldalon pedig 1·8 ctm.

Az ötödik halott melléklete csak néhány silex penge s teljesen szétmállott porladozó edénytöredékből állott.

Miután mind az öt csontváz egy sorban feküdt, úgy látszott, mintha soros temetkezést követtek volna, azért az árkot ugyanazon vonalban négy-négy méterrel meghosszabbítottam, de ott már nem akadtam csontvázakra.

227. szám. Az előbbeni hosszú ároktól kissé nyugot felé, ismét egy zsugorítva fekvő csontvázra akadtunk. Feje szintén kelet felé, lába pedig nyugotnak volt s bal oldalán fekvő

délnek fordult. Gomba alakú talpcsöves tála, valamint a többi edényei is, apró darabokra törtek s néhány jaspis pengén kívül csak a karjain volt, kagylóbélből faragott, ritka szép és teljesen ép karperecz képezte mellékletét. A karperecz tojásdad alakú s kívül-belül meglehetősen jól conservált sárgás barna színű mázzal van bevonva. Átmérője, hosszában 9 ctm. s szélességében 7.5 ctm. Vastagsága 1.5 ctm. és 2.5 ctm. között változik s legvastagabb részén még teljesen ép állapotban maradtak meg az ősi kagylónak fogai.

Ugyanilyen Spondylus fajú kagylóból faragott, két ép karperecze van a budapesti nemzeti múzeumnak is ismeretlen helyről. A bernburgi (Anhalt) rendkívül gazdag kagylóékszer szintén két ily karpereczet tartalmazott, melyekkel Virchow * a berlini anthropologiai társulatnak 1884 júl. 14-iki és decz. 20-iki üléseiben behatóan foglalkozott. Siret testvérek Spanyolország délkeleti részéből nyert prähistoricus leleteik között szintén akadtak egy ily ép példányra, melyet munkájokban ** mint ritkaságot jeleznek, s ugyanott említik Macpherson úrnak a «Cueva de la Mujer» nevű barlangban (Alhama mellett, Grenade kerület) talált szép kőkorszaki leletét, melyek között egy kagylóbélből faragott ép karperecz s egy másik, lyukkal átfúrt példánynak töredéke is volt. A mi telepünknek másik temetőjében talált kagyló-karperecz szintén három lyukkal volt átfúrva, melyeken át nagyobb gyöngyök függtek le.

228. szám. Az előbbeni halott egész közelében, egy ritka szépen conservált, zsugorítva fekvő csontváz, melyet az első füzetben leírt módon «in situ» emeltettem ki, s e munka oly tökéletesen sikerült, hogy semmi kívánni valót nem hagyott hátra. Feje kelet s erősen összehuzott lába nyugotnak volt, bal oldalán feküdt s délnek fordult. Melléklete:

Egy 9 ctm. magas, vékony falazatú s apró bütykökkel díszített edényke közvetlenül szeme előtt állott s egy ugyanilyen esakhogy valamivel nagyobb edényt térdénél találtunk. Mind a kettő épen maradt.

Feje hátsó részénél, egy fekete szaruköböl csiszolt, piczinyke trapez alakú véső.

Lábánál a szokásos gomba alakú, talpcsöves tál, melyről az egész tál letörött, de egész talpcsöve teljesen ép állapotban maradt. Alakja annyiban feltűnő, hogy felső zárt részén csak 8 ctm., alsó nyitott részén pedig 17 ctm. átmérőjű. Magassága 29 ctm. Külsején vörös színű festésnek nyoma látható.

229. szám. Csak egy lépéssel odább, 64 ctm. mélységben, ismét egy zsugorítva fekvő csontváz, mely szintúgy irányítva mint az előbbeniek, bal oldalán feküdt s délnek fordult. Összes mellékletei: a lábánál-félre dőlt s így darabokra törött, vörösre festett, gomba alakú talpcsöves tál-, egy kagylóbélből faragott 2 ctm. hosszú, cső alakú gyöngy-, és egy 2.5 ctm. hosszú, fekete köből igen élesre csiszolt, trapez alakú kis vésőből állott.

230. szám. Az előbbeni üregtől alig két lépéssel délre, 69 ctm. mélyen, egy fiatal egyénnek meglehetősen elmállott, zsugorítva fekvő csontváza. Feje kelet-, s erősen összehuzott lábai nyugot felé voltak, kezével feje alá nyúlva bal oldalán feküdt s délnek fordult. Melléklete:

* Aus den Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft. Sitzung vom 19. Juli 1884. und 20. December.

** H. et L. Siret: «Les premiers âges du métal dans le sud-est de l'Espagne.» Bruxelles 1888. 8. lap. I. tábla. 43. ábra.

A szokásos gomba alakú, talpcsöves tál, mely a jelen esetben nem lábánál, hanem arca előtt állott. Tála szintén letörött, de vörösre festett szára meglehetősen ép.

Könyökénél három egészen ép edény, melyek az eddigi halottas edényektől némi eltérést mutatnak. Ugyanis az edénynek henger alakú tágas nyaka az egész edény magasságának majdnem felét teszi ki. Alatta négy bütyökkel díszített öble kissé kitágul s alul igen picziny fenékben végződik. Alakra mind a három egyenlő. A legkisebb 7 ctm. magas, a középső 11 ctm., a legnagyobb 13 ctm. Füle egyiknek sincsen, a legkisebbiken a bütykök is hiányoznak s vörös festés csak a középső példányon látszik.

Lába végén több teljesen elporladt edény között, egy ugyanolyan 17 ctm. magas tölcser alakú csúcsban végződő edényt találtunk, a milyen már az előző években a másik temetőnek egyik üregében (I. füz. XVIII. tábla 208. ábra) került elő. Alakja nem lapított, mint az első példányé, hanem kerek, de ez is a varrat utánzata gyanánt kétoldalon egész hosszában csekélyen kidomborodó vonallal s mind a két oldalán függélyesen terjedő füllel, de az egyik már letörött. Agyagja nagyon porladozó, igen tökéletlenül égett s egész külső felületén vörösre van mázolva. A felső nyitott részénél átmérője 12 ctméter.

Ez edényeken kívül még néhány jaspis pengét találtunk a csontváz mellett, de semmi más melléklete nem volt.

231. szám. A 226-ik számú, öt csontvázat tartalmazó üregtől csak két lépéssel kelet felé ismét egy, 4 méter hosszú s 2 méter széles árkot vontunk, melyben szintén sorban — habár különböző mélységben — fekvő három csontvázra akadtunk. Mind a háromnak feje kelet felé erősen összehúzott, lába pedig nyugotnak volt, kézzel a fej alá nyúlva bal oldalon feküdtek s délnek fordultak.

Az első csontvázra 61 ctm. mélységben akadtunk. A leggondosabb kutatással sem találtunk mellette semmiféle eszközt s csak lábfejénél volt eldőlt állapotban a szokásos gomba alakú, nagy talpcsöves tál. Ritka szép példány ez, melyen nem csak a talpcső, hanem a tányér is ép állapotban maradt s az teszi leginkább érdekessé, hogy a tányér fenekén a reá hányt földből egy nagy állati csont látszik ki. E körülmény, mint fentebb említém, megdönti azon eddigi véleményemet, hogy gyantás faneműt vagyis fa-fáklyát raktak volna ez edényekre, hanem — legalább ez esetben — teljesen bizonyos, hogy áldozati tárgyakat raktak reá. Vajjon ez áldozati tárgyakat általánosan égették-e vagy sem, azt teljes biztossággal még nem lehet meghatározni.

Miután ily fontos tényt lehet e talpcsöves tálnak tartalmáról constatálni, czélszerűnek tartottam azt ugyanazon módon, mint a halottak néhány példányát, szintén a földröggel együtt «in situ» kiemelni, a mi elég tökéletesen sikerült is.

A halott háta mögött a föld hamuval volt keverve, mely a halottnak niveaujától még mélyen terjedt lefelé, de csak állati csontdarabokat találtunk e humus-rétegben. Bizonyára halott-tori hely volt, minőket az első temetőben számos esetben constatálhattunk.

Az előbb leírt csontváztól 161 ctmnyire nyugot felé s csak valamivel mélyebben t. i. 64 ctm. mélységben találtuk a második csontvázat úgy, hogy feje az előbbeni csontváznak fejével egy vonalba esett. Lábai oly erősen össze voltak préselve, hogy a felső és alsó lábszár majdnem párhuzamosan feküdt, alsó lábszáraitól azonban mind a két lábfej egészen tövében le volt vágva. Ez újabb temetőben a lábcsontkításnak ez már — ha jól emlékszem — a negyedik esete. Közvetlenül feje mögött egy fehér pettyekkel telt, szürke kőből csiszolt s

átfűrt 10 ctm. hosszú, csinos balta; s mellkasától egy arasznyira délnek, egy átfűrt, gömbölyű agyag-gyöngy, befelé kanyarodó peremű tál s állati csontok heverték. Közetlenül arcza előtt apró kis széndarabkákat s egy szalmatörek nélküli, keményre égett, picziny agyagdarábot láttam, miért is magam tüzetesen kapartam utána és a halott niveaujánál kissé mélyebben hal-kopoltyu, hal-szálla, hal-gerincez, valamint igen sok állati apró csontszilánk és egy-két állati oldalborda között egy, mind a két végén simára levágott s kissé csiszolt állati kerek csontdarabot, egy picziny obsidian szilánkot s még két agyag gyöngyöt (wirtl) találtam. Úgy látszott, mintha e változatos étel a pusztai földre lett volna téve, de kissé mélyebbre érve, több durva edénynek vastag töredékeire is akadtam.

E második halottól 58 ctmnyire nyugot felé, de 29 ctméterrel ismét mélyebben, vagyis a felső rétegtől számítva 93 ctm. mélységben volt a harmadik fiatal egyénnek csontváza, melynek feje ugyanazon vonalba esett, mint az előbbeni két csontvázé. Szintén bal oldalán feküdt, délnek fordult s újjaival bal szemét földte. Csontváza azonban a mellkas végeig ért s azontúl semmi csontját nem találtunk. Melléklete:

Ismét nem a láb tájánál, hanem a szeme előtt csak egy arasznyira, találtuk meg a szokásos gomba alakú talpcsöves tálat, melynek vörösre festett picziny talpcsöve ép állapotban maradt.

Feje mögött egy agancsszerszám s egy krétából csiszolt véső hevert. A 4 ctm. hosszú véső egész hosszúságában 1.5 ctm. széles s keresztmetszetében félkört mutat; éle félkör alakban csiszolt s másik vége egyszerűen levágott. A 8 ctm. hosszú agancs eszköz egyik végén simára van lefűrészelve, a másik végén pedig hegyesre faragva; lefűrészelt végéhez közel egy széles fűrészelési barázdát kezdtek meg rajta.

A mellkasnál még egy serpentinből csiszolt, trapez alakú 4 ctm hosszú vésőt találtunk.

Mintán ez üregben is sorban feküdt e három csontváz, a soros temetkezésnek constatalása végett meghosszabbítottam az árkot dél és északi irányban négy-négy méterrel, de itt szintén nem találtunk csontvázakra.

232. szám. Az előbbeni, három csontvázat rejtő üregtől 4 méternyire kelet felé egy, 7 méter hosszú s 2 méter széles árkot kezdtünk, melyben 47 ctm. mélyen apróbb vörösre égett agyagdarabokra akadtunk, a hol körülbelül két lépésnyi területen, egy pengehasogató kő s két obsidian és három jaspis szilánkon kívül a következő öt bronz tárgyat találtuk:

Egy négyszögletűre kalapácsolt bronz vessző, melyet «S» alakra hajlítottak s talán kapocs gyanánt használtak. A bronz pálcza vastagsága 4 milliméter.

Egy, zöld patinától átmart, bab nagyságú szivacsos ércz-salak.

Fényes világos zöld patinával bevont, a közepén vastag s mind a két végén vékonyabb és hegyes bronz sodrony, melyet 1 ctm. átmérőjű karikára hajlítottak össze.

Ismét egy kétszeres karikára csavart s hegyes végén visszahajlított bronz sodrony. A tekercsnek átmérője 2 ctm.

Egy 6 ctm. hosszú, a középső testén négyszögletűre kalapácsolt, bronz eszköz. Egyik végén hegyes tű alakú, a másik végén pedig lapos véső alakúra van kidolgozva.

Mélyebbre véve az üreget, 83 ctm. mélységben egy csontvázra akadtunk, mely szintén bal oldalán feküdt s délnek fordult, ép úgy mint a zsugorított helyzetben eltemetett halottak, de erről nem lehetett azt constatalni, hogy ugyanolyan helyzetben lett volna, mert az állkapcztól számítva 47 ctm. hosszúságban az egyenes hátgerincznél megszűnnek a cson-

tok s már a medenczecsont valamint az egész alsó test teljesen hiányoznak. Keze sincs egészen visszahajlítva, mint a többi csontváznál, hanem könyökénél csak kissé meghajtva, úgy hogy ujjai távolabb, déli irányban esnek a mellkastól. A hátgerincz-csontok tövében egy díszítés nélküli 10 ctm. hosszú s legvastagabb részén 3 millimeter erős bronz tűt találtunk. A tűnek felső vége alatt 1·5 ctméternyire, a fonál átfűzése czéljából egyszerűen egy 8 millimeter hosszú lyukat hasítottak a tű testébe.

E fél csontváz mellett nemcsak kő-eszköz, hanem még egyetlen egy edény vagy annak töredéke sem találtatott. Különösen az edényeknek teljes hiánya mutatta azt, hogy itt ez esetben nem rendes temetkezéssel van dolgunk.

Este lévén már, a munkát abban hagytuk, s másnap kiszedve e fél csontvázat, mélyebbre ásattam alatta s legnagyobb meglepetésemre csak kevéssel mélyebben egy egész lócsontvázra akadtunk, mely ló-csontok között megtaláltam a fölötte volt emberi csontváznak hiányzó medenczecsontját és lábszárait; és kétségtelen volt most már, hogy ez esetben nem rendes temetkezést találtunk, hanem egy szerencsétlenül járt, száguldó lovas volt szemeink előtt. Kutatva e lovasnak fegyverzete után, mélyebbre ásattam a lócsontváz alatt és körülötte. Nem találtunk ugyan semmiféle fegyvert, de e mélyebb rétegben a második nem kevésbbé érdekes meglepetés várt reám. Ugyanis azt vettük itt észre, hogy a barna színű föld nagy kerek foltot képez a körülötte levő, sárga színű s kemény löszrétegben. Kitisztítva innét a barna földet, egy kerek nagy lakás tárult elénk, melynek fenekét a mostani felszíntől számítva 245 ctm. mélységben találtuk, a lakásnak átmérője pedig három méter volt. E lakás tehát tisztán jelezte a fölötte talált lovas balesetének okát is, a mennyiben véletlenül szakadt e mély lakásba s itt lelte lovával együtt halálát is. Érthető most már, miért volt karja, melylyel valószínűleg a kantárt tartotta, csak kissé visszahajtva távol a mellkastól; érthető volt továbbá az is, miért találtuk a lócsontvázat s a lovasnak alsó testét mélyebben a félre dőlt felső testnél.

A lakás fenekén a következő tárgyakat találtuk:

Egy bronz sodronyból összetekert, lapos, spirális korong.

Egy 14·5 ctm. hosszú s 4 milliméter vastag bronz tű. Feje 1·4 ctm. átmérőjű tömör gombot képez, melynek egész felületébe körben futó párhuzamos vanalak vannak vésve.

Egy másik, egész hosszában négyszögletűre kalapácsolt, s fejénél kissé vastagabb végétől számítva 5 ctméterrel lejjebb, hosszában meg van hasítva s e hasadásnál törött el.

Puha homokkőből készült 3·5 ctm. vastag öntő minta, melyben sarlót öntöttek. **XV. 154.** A sarlónak a nyélbe való 3 ctm. széles szelvénye, fecskefark alakúan kettős csúcsban végződik s a kanyarúlatos pengének közepén kissé kiálló borda vonul végig.

Puha homokkőből csiszolt, ék alakú s picziny lyukkal átfúrt tárgy, valószínűleg nehezék.

Erős szarvasagancsból készült, s az agancs-rózsa tövében nagy lyukkal átfúrt kapa alakú eszköz.

Egy 17 ctm. hosszú csiszolt csonttű.

Egy 4 ctm. átmérőjű, tömör s jól kiégetett agyag golyó, két ellentett oldalán erősen kiálló s átfúrt nyújtvánnyal. Valószínűleg ékszer gyanánt használtatott.

Felfordított kúp alakú, nagyon kezdetleges edény.

Egy 4 ctm. magas, henger alakú, tömör talpon álló edénynek fele része.

Igen nagy és vastag falazatú edényeknek számos töredéke, a melyek között szenesedett magneműeket (köles és apró szemű búza) találtunk.

A lakásnak egész alján, hamu között, állati csontdarabok, egy zergeszarv s néhány munkálatlan patakkavics.

A lakásban lelt bronzok és a sarlónak öntőmintája után következtetve láthatjuk, hogy e mély lakás nincs semmiféle összefüggésben a neolithkori zsugorítva fekvő helyzetben eltemetett néppel, hanem a már teljesen kifejlett bronzkorszaknak volt tanyája s a belé szakadt lovas is — a hátgerinczénél talált bronz tű s a körülötte hevert egyéb bronzok után következtetve — ugyanezen fejlett bronzkorszakhoz tartozott.

233. szám. Több próba üregből, elszórtan, következő tárgyak kerültek elő.

Tizenhárom szabályos penge; három nagy nucleus; öt vakaró; hat darab, részint hegyes, részint kereszt élű nyílhegy (*flèches à tranchant transversal*); s harminczhárom a pengehasogatás alkalmával fenmaradt hulladékdarab. Valamennyi jaspisból és silexből van. A nyílhegyek egyike különösen figyelemre méltó. Ez egy 5.3 ctm. hosszú jaspis penge, melynek széles végén meglátszik azon erős bütyök, mely mindig azon helyet jelzi, melyre a pengehasogatás alkalmával az ütés méretett, a másik vége pedig mind a két oldalának gondos lecsorbitása által hegyes pálcza alakra van kidolgozva és pedig hosszának egész fele részeig. Többször találtam már pengéket, melyeknek egyik vége ily hegyes pálcza alakúan volt kidolgozva s azt hittem, hogy ez a pengének nyélbe illesztése czéljából történt. A jelen példány azonban teljesen meggyőzött arról, hogy hegyes vége volt használva s a tulajdonképeni penge volt nyélbe vagy legvalóbbbszínűen nyilszárba illesztve. Ugyanis e hegyesre csorbitott rész a pengének felét teszi ki s ha ez nyélbe illesztetik, a pengének másik része részint rövidege, részint pedig a végén levő kanyarúlatos bütyke miatt egyáltalán hasznavehetetlen volna. E hegyesre csorbitott pengék tehát vagy fúró vagy valóbbbszínűen nyílhegyek gyanánt használtattak úgy, hogy a penge-rész volt fa- vagy nádszálba erősítve.

Egy csiszolt kő-baltának töredéke s több csiszolt dolgozó kő.

Szarvasagancsnak külső keményebb részéből igen hegyesre kidolgozott 17 ctm. hosszú eszköz.

Erős csontszilánkból készült s véső alakuan csiszolt simító eszköz.

Állati csont, melynek egyik vékony nyújtványa véső alakuan van csiszolva, melyet alig lehetett másra használni, mint edénydíszítések bevésésére.

Két darab, nagy lyukkal átlukasztott agyag-gyöngy, melyek egyike függélyesen vont széles barázdákkal van díszítve.

Egy hosszában átlukasztott nagy agyag henger.

Játékszernek használt piczinyke, talpcsöves edényke. Utánzata akar lenni a halottak mellé adott gomba alakú nagy edényeknek, a picziny bütykök is láthatók a tál alján. Magassága csak 3 ctm. s a tál átmérője 4 ctm.

Kilencz különböző nagyságú s fölül átlukasztott agyag pyramis.

Két, homorú felületű nagy örlő kő. Az egyik kiválón szép példány s hossza 56 ctméter, szélessége pedig 27 centiméter.

234. szám. Ez újabb temetőnek északi szélén több árkot vonattam, keletről nyugat felé terjedő irányban. Csontvázakat már nem találtunk s így eddig legalább azt lehet hinni, hogy a temető észak felé csak eddig terjedt. Ez üregekben elszórtan következő tárgyakra akadunk:

Négy picziny obsidian szilánk.

Egy csiszolt, átfúrt kő-baltának fele része.

Háromszög alakú, csiszolt kő véső.

Két csiszolt kő-baltának töredéke. Mind a kettőt vörös festék örlésére használták, a mely most is vastagon tapad még a kövön.

Két darab, élénk vörös színű vasoxyd festék. Az egyik lapos, a másik egészen gömbölyűre van koptatva.

Öt nagy nucleus és pedig három jaspisból, kettő pedig silexből.

Harminczegy szabályos penge, részint jaspisból, részint silexből. Az egyik 7 ctm. hosszú penge feltűnően széles, mert szélessége 4 ctméter. E pengék közül 9 darabon a szurokhoz hasonló fekete színű anyag tapad, melylyel a nyélbe erősítették. Néhány példánynak csak a végén látszik e tapasz, másokon pedig egész hosszában tapad, úgy hogy csak az egyik éle maradt szabadon.

Tizennégy darab különböző nagyságú s szépen csorbított vakaró, jaspisból és silexből.

Tizenegy darab kereszt élű (*flèche à tranchant transversal*) nyílhegy s öt picziny igen hegyes penge, melyek valószínűleg szintén nyílhegy gyanánt használtattak. Az egyik kereszt élű nyílhegy, hosszában szuroknemű anyaggal van bevonva s csak kereszt élű vége volt 7 milliméter hosszúságban szurokmentes.

Huszonöt darab, a pengehasogatás alkalmával fenmaradt hasznavehetetlen hulladék-darab silexből és jaspisból.

Egy, meglehetősen vastag s feltűnő görbe jaspis penge, melynek egyik vége gondos csorbítással hegyesre van kidolgozva. Valószínűleg fúró eszköz gyanánt használtatott.

Egy puha homokkőből henger alakra dolgozott s hosszában átlukasztott gyöngyöcske.

Szarvasagancsból készült baltatoknak töredéke. Meglátszik rajta a kőbaltá befogadására készített kivájás, valamint a nyél számára készült átfúrás.

Két őzagancs, melynek mindegyikén az egyik ág hegyesre van csiszolva.

Egy állati oldalbordából készült, csiszolt csonttű.

Szarvasagancs, vastagabb végén faragási nyomokkal.

Erős állati lábszárcsont, mely hosszában két oldalon mélyen kikopott csiszolást mutat.

Egy agyagból készült s jól kiégetett 6.5 ctm. magas, körte alakú nehezék. Közel felső végéhez át van fúrva s a fonál a lyuk fölött mind a két oldalon erős bevágást okozott.

Egy hosszában átlukasztott, jól kiégetett agyag henger.

Négy darab, kettős kúp alakú s nagy lyukkal átlukasztott agyag-gyöngy (*Virtl*). Az egyik concentricus körökkel, a másik függélyesen vont barázdákkal van díszítve.

Egy, a nyél számára átfúrt nyújtványnyal biró, mécs alakú, agyag kanálnak töredéke.

Egy jól iszapolt agyagból készült, sárga színű merő edénynek töredéke. Közel a szélehez egy 2 ctm. vastag s 4 ctm. hosszú tömör, vízintes fogantyúval, mely a végén állati fejet ábrázol. A két fül s az orr tisztán van kifejezve. Az edényke magassága 7 ctm. (V. ö. IX. 86.)

Öt, függélyesen átlukasztott, szarv alakú, csúcsos edényfül. Valamennyi a törés-részén tompára kopott.

Számos jól kiégett sártapas, melyek a nád mélyedését mutatják, valamint számos edénytöredék.

235. és 236. szám. E második temetőnek déli végén, közvetlenül egymás mellett kelet-nyugati irányban, két mély lakást találtunk. Már 70 ctm. mélységben, szalmatörökkel kevert s keményre égett tíz darab nagy agyag tuskóra akadunk. Nagyjából 40—45 ctm. hosszúak, 24 ctm. szélesek s egy hosszában ketté hasogatott hengerhez hasonlítanak. Nem e tuskók alatt, hanem körülbelül 80 ctméterrel odább volt a fekete kerek folt látható, mely a lakás üregét jelezte. Mindamellett, hogy ez agyag tuskók nem bizonyos rendben, hanem csak összevissza heverték, kétségtelenül a lakás ernyő alakú tetőzetének egyik részét képezték, de hogy mikép, azt különös alakjuk miatt alig tudom elképzelni, ha csak két-két félhasáb összeillesztve oszlop gyanánt nem szolgált. E tuskók csak az egyik lakásnak nyugati szélén heverték, a közvetlenül mellette levő lakás körül azonban hiányoztak. Olyan sártapas-darabokat, melyek a kiégett nádnak vagy vesszőnek mélyedéseit mutatnák, nem találtunk. Ha a galyakból készült tetőzet le volt is sározva, miután azt rendesen nem égették ki, s a föld felszíne fölött volt, természetes, hogy nyoma sem maradt. A két lakás közötti kemény löszrétegnek válaszfala csak 54 centiméternyi s így lehetséges, hogy mind a kettő egy tetőzet alatt volt. Mind a két kerek üreg körülbelül egyenlő nagy és pedig 223 ctm. mély s 203 ctm. átmérőjű. Az egyik lakásban a tűznek semmi nyoma, sem hamu, sem edénytöredék nem találtatott. Egy jaspis nucleus; néhány penge; egy csontból véső alakúra kidolgozott szerző és egy vadkanagyardból hasogatott s csiszolt szilánk képezte e nagy üregnek összes tartalmát. Ez üreg tehát valószínűleg csakis lakóhely gyanánt használtatott.

A másik nagy üreg, tartalma után következtetve, valószínűleg konyha volt, melynek aljában igen sok hamu és széndarabok között következő tárgyak voltak:

Egy kőből csiszolt ék.

Két szabálytalan alakú, de csiszolt dolgozó kő.

Négy jaspis penge; négy vakaró; egy, penge hegyéből készült s egy kereszt élű nyílhegy; a pengehasogatás alkalmával fenmaradt négy hulladék darab silexből és jaspisból.

«Holdsarló» nevezet alatt ismert agyag tárgynak töredéke. Agyagja belül darabos, felülete azonban finoman iszapolt agyaggal van bevonva, melybe a diszítést ujjal nyomták be, és pedig az egyik oldalba concentricus kört s két oldalába egymásba kapaszkodó fekvő «S» alakot. Találtunk mellette még egy csúcsos agyagdarabot, mely valószínűleg szarvát képezte e holdsarlónak.

Nyolcz darab, keresztben átlukasztott agyagpyramis. Néhány példány vagy egyik oldalán, vagy pedig egészen koromfeketére égett. Az egyik példány egészen lapos s felső részébe kereszt van nyomva.

Egy kettős kúp alakú, jól kiégett agyaggyöngy.

Egy félgömb alakú, dió nagyságú igen primitív edényke.

Egy picziny edénynek henger alakú tömör talpa. Agyagja szemcsékkel kevert.

Számos edénytöredék, melyek agyagja többnyire jól iszapolt, igen tökéletesen égett s alakjuk is ügyes technikára vall. Az egyik edénynek háromszög alakú füle van, melynek egyik szára vízszintesen, a másik pedig függőlegesen mélyített vonalakkal van diszítve. Egy másik kívül-belül fekete színű s fényesre simított edény mélyített pontokkal diszítve, és pedig a

külső oldalán a pontok szög alakot képeznek, a belső oldalán pedig a peremén érik egymást a pontok s alatta háromszögek vannak pontokkal kitöltve.

Egy «S» alakra hajlított bronz sodrony, melynek vékonyabb vége madárfejhez hasonlóan van visszakanyarítva.

Az üregből kihányt föld között ugyanolyan gomba alakú, nagy talpcsöves tálnak középső részét találtam, minők eddig majdnem kizárólag csak a zsugorított halottak mellett fordultak elő. Iszapolt agyagból készült s igen tökéletesen volt kiégetve. A bronztárgy és a «holdsarló»-ból következtetve, ez üreget a későbbi bronzkori nép lakta; rendkívül fontos volna tehát annak megállapítása, vajjon ezen zsugorítva fekvő halottaknak e legcharacteristicusabb edénye a későbbi bronzkori népnél is előfordul-e. Sajnos azonban, nem állapíthattam meg kétséget kizárólag, hogy csakugyan benn az üregben volt-e, miután én csak a kihányt föld között találtam s nincs kizárva az, hogy egy közelben levő sírból került volna ide e töredék.

237. szám. Az előbbeni kettős lakástól 3—4 lépésnyire kelet felé, két méter mélységben akadtunk csak az érintetlen lösztalajra. E mélységben nemcsak a föld volt vörösre égetve, hanem hamu és szén is jelezte az erősebb tűznek nyomát, azt azonban nem lehetett megállapítani, hogy igen nagy lakás vagy egyszerű mély árok volt-e eredetileg ez az üreg. Az azonban bizonyos, hogy a későbbi bronzkori népnek volt igen jellemző tartózkodási helye. Találtatott itt:

Egy bronzból készült, igen jellemző, félköríves fibula (Bogen-Fibel), mely sötétzöld színű ragyás patinával vastagon van borítva s teljesen ép állapotban maradt meg. A fibulának háta 5 milliméter vastag s igen szabályosan félkör alakra görbített sodronyból áll. A félkörnek mind a két végén a sodrony vékonyodik s egyik oldalon háromszoros csavarodás után 9 ctm. hosszú, vízszintes s hegyes tüben végződik; a másik oldalon a vékonyodó sodrony csak egyszer van körül csavarva s egy függőleges háromszög alakú lemezben végződik, melynek talpa kissé visszahajlítva a tűtartót képezi. Az egész fibula tehát egy darabból áll. A félkörívnek szélessége 5 ctm., magassága 3.5 ctm., a tűtartó lemez pedig 1 ctm. magas s 2 ctm. széles. A fibulának egész félköríves háta igen finom ciselirozással van díszítve és pedig vékony s egymáshoz igen közel eső körvonalakkal, csavar alakban borítva.

XVI. 155.

A legfeltűnőbb analógiákat e félköríves (Bogen-Fibel) fibulákra a gurinai leletben, a Pó környékén s főképp a Kaukázusban találunk. A kaukázusi kobani sírmező leleteinek ismeretében már Virchow hangsúlyozta a kaukázusi s felső-olaszországi fibulák nagy hasonlóságát. Ugyanezt teszi Chantre * is. «M. Chantre insiste judicieusement, que ces fibules, comme aussi les torques, de type kobanien, pour type kobanien, pour n'être pas absolument inconnus en Europe, ne s'y rencontrent cependant avec quelque persistance que dans les cimetières de la basse vallée du Pô, de la Carinthie et de la Carniole. Il y a eu là, semble-t-il, pour ces deux objets de parure, comme une progation par colonie dont il est cependant fort malaisé de découvrir la raison d'être.» A lengyeli lelet, hol ugyanazon temetkezést találjuk, mint a Kaukázusban, valamint a Pó környékén a remedellói sírmezőben, bizonyára elég felvilágosítást fog adni ezen, eddign rejtélyesnek látszott, analógiákhoz.

* Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme 1888. július-augusztusi füzetekben: «Recherches Anthropologique dans les Caucases», par Ernest Chantre. 360 lapon.

Egy világos zöld patinával bevont, kétélű bronz tör. Maga a penge — a nyélbe való részt nem számítva — 15 ctm. hosszú, szélessége pedig a tövénél 3 ctm., a közepén már csak 1·8 ctm. s csak hegyéhez közel vékonyodik ismét. Mind a két éléhez közel két-két párhuzamosan vésett vonal futja végig a pengét mind a két oldalán egyenlően. A tör nyele eredetileg hosszabb lehetett, mert törés látszik a végén és 2 ctm. széles s jelenleg 3·5 ctm. hosszú nyujtványból áll, mely a penge tövében két s lejjebb ismét egy lyukkal van átlyukasztva a nyél burkolatának megerősítésére. Burkolata hiányzik, de a penge tövében levő két lyukban még benne vannak az erős bronz szegek. Ugyanilyen töröket találunk Spanyolország délkeleti részében, Siret testvérek leleteiben, az átmeneti korszakból, sőt a remedelői (bresciai kerület) sírmezőben néhány zsugorítva fekvő halott is ilyen törökkel volt fölfegyverkezve.

XVI. 157. Vastag bronz sodronyból egyszerűen tojásdad alakúra hajlított, nyitott karperecz, mely vékony ciselirozott vonalakkal, diszítve. A bronz sodrony vastagsága 5 milliméter s mind a két vége felé kissé keskenyedik. A karperecz átmérője 6 ctm. és 5·5 ctm.

XVII. 158. Egy fényes patnával bevont 15 ctm. hosszú bronz tű. Feje nincsen, hanem vastag vége 2 ctm. hosszúságban, csavar alakúan körben futó, ciselirozott vonalakkal van diszítve.

Egy másik 20·3 ctm. hosszú bronz tű. Fején 1 ctm. átmérőjű kissé lapított gömb van, hegyes vége pedig kissé görbitett. Feje alatt 4 ctm. hosszúságban ugyanolyan csavar alakban vonuló körök vannak vésvé, mint az előbbeni tűnél.

169 darab, elszórtan hevert agyagpyramis. Nagyságuk nagyon különböző, úgy hogy magasságuk 3 és 25 ctm. között váltakozik. Valamennyi kivétel nélkül át van lyukasztva s számos átlyukasztásnál még egy fölfelé terjedő mélyedés látható, világos jelül annak, hogy fonálon függtek, mely a tökéletlenül égett agyagba e mélyedést vágta. Azonfelül számos kisebb példány ép az átlyukasztásnál törött ketté, a mely körülmény ismét csak azt bizonyítja, hogy fonálon függő helyzetben az összeütközés következtében törtek ketté. E kisebb példányok többnyire lapos háromszög vagy lapos trapez alakúak s mindig igen tökéletesen vannak kiégetve, míg a nagy csonka pyramis alakúak csak tökéletlenül, sőt egy-két darab kivételesen csak szárítva. A csonka pyramisok teteje legtöbbször diszítve van és pedig nagyjából mélyített ferde kereszttel, néha egy vagy több ujjbenyomással, néha pedig a ferde kereszt közötti mezőkbe is pontok vannak nyomva. Úgy látszik, hogy e pyramisok nagyobb része szövőszéken, nehezék gyanánt volt alkalmazva, a nagyobb példányok pedig a tűzhely körül voltak használatban, mivel nagyobb mennyiségben csakis tűzhelyek körül találtuk ezeket.

Egy igen eredeti, kemencze alakú s szűrővel ellátott edény. A szűrő fölötti három ujjnyi vastag oldalfalakkal bíró tulajdonképeni edény letörött róla s jelenleg csak a 30 ctm. átmérőjű köralakú s vízszintesen fekvő szűrőből és az alatt terjedő igen öblös nagy ernyőből áll. A szűrőnek vastagsága valamivel több három centiméternél s négy ellentett irányban tojásdad, a közepén pedig kerek lyuk van, a melynek átmérője 4 és 6 ctm. között váltakozik. A szűrő alatti ernyő egyik oldalán egész szélességében és magasságában nyitott magas ívet képez s az ívet fölötti két sarka mélyített körvonal és vízszintes rovátkákkal volt diszítve. Az ernyő magassága 26 ctm. s körfogata 120 ctm., oldalfala fölül jóval vastagabb s 6·5 centiméter, míg alsó nyitott részén csak 4 ctm. vastag. Rendeltetésére vonatkozólag döntőleg nyilatkozni vajmi bajos, annyi azonban bizonyos, hogy vagy

szűrő edény, vagy pedig hordozható, érczolvasztó kályha lehetett. Szűrésre csak úgy használtathatott, ha e feltűnő nagy lyukak fölé galyakat vagy egyéb készüléket helyeztek, mely nem engedte a tömör részeket e nagy lyukakon keresztül. Lehetséges, hogy gyümölcsessel töltötték a szűrő fölötti nagy edényt tele s az erjedés következtében csak lassan csepegett a szeszes ital keresztül. A tágas ernyőnek nyitott része nagyon alkalmas arra, hogy elég nagy edényt lehessen a szűrő alá helyezni, mely a keresztül szűrt folyadékot felfoghassa. Ha érczolvasztó kályha volt, úgy csak a szűrő fölötti edényben éghetett a tűz, mivel az ernyő belső oldalán erősebb tűznek nyoma nem látható. A szűrőnek felső lapján vannak ugyan fekete égési foltok, de az kétséges, vajjon magának az edénynek kiégetése alkalmával támadtak-e, vagy pedig az edénynek rendeltetési czéljából abba rakott tűz okozta-e azokat. Jelenleg a szűrőnek felső lapjára vastag rétegben mészszivag (Kalktuff) rakodott, de górcsővi leggondosabb megvizsgálás mellett sem tudom azon az ércznek legparányibb maradványát sem találni. Volt azonban ugyanezen lelőhelynek üregében a hamu között érczsalak. Ha érczolvasztásra használtatott e különös edény, úgy az ernyőnek nyitott része ismét igen jó szolgálatot tehetett, a mennyiben a szűrőnek lyukain keresztül hullott hamut könnyen ki lehetett kotorni (találtunk is, mint alantabb elősorolom, három hamukotrót) s másrészt akár primitív fújtató segítségével vagy egyszerű legyintéssel is igen jól lehetett alulról a tüzet élesztetni. Találtunk már az előző években ugyanezen sánczon ismételten két ujjnyi vastag s nagy lyukakkal keresztül tört agyaglapokat (v. ö. 39.), valamint hasonló sark-diszítések is, minők a jelen példánynak nyitott ívezete fölött láthatók, de rendeltetésökkel nem voltam tisztában, most azonban biztosan állíthatom, hogy ugyanilyen edényeknek képezték töredékeit. Az 1876-ban Budapesten tartott internationalis régészeti s anthropologiai congressus alkalmával rendezett prähistoricus kiállításon, báró Nyáry Jenőnek pilini * leletei között «Vase servant de creuset» nevezet alatt, egy a jelen példányhoz nagyon hasonló edény volt látható. Ott azonban az ív alakban nyitott ernyő és a fölötte levő edény között nem volt vízszintes szűrő-lap, hanem a felső edény mélyen nyulott az ernyő alá s csak az ernyőnek ívezetes nyílása volt két lyukkal áttörve. Az imént jelzett pilini hasonló példányon kívül más analogiát eddig még sem honi, sem külföldi gyűjteményekben nem találtam.

Dr. Much a szóban levő lengyeli edényre vonatkozólag következőket írja: «Die Deutung dieser Gefässe als Schmelzofen kann ich nur nicht recht erklären, da das flüssige Metall durch die Löcher abgetropft wäre; wurde aber das Metall in einem eigenen Schmelztiegel eingesetzt, dann wäre der Raum im oberen Theile zu klein gewesen für ein genügend grosses Feuer, um das Metall zum Schmelzen zu bringen, ausserdem hätte beim Schmelzen im Tiegel jedes Herdfeuer hingereicht. Näher liegt es, an Glutbecken zu denken, u. z. an solche, wie man sie im ganzen nördlichen Afrika hat. In Lengyel hat kein anderes Thongefäss so dicke Wände, wie eben dieses. Am sichersten aber dürfte man Kienleuchter in ihnen erblicken; im oberem Theile brannten die Kienstücke (Stücke aus Kiefern- oder anderem harzreichen Holze) und durch die Löcher des Zwischenbodens konnte einerseits die Asche abfallen, anderseits erhielt das Feuer dadurch Zugluft wie durch den Rost unserer Oefen.»

* Dr. Josef Hampel «Catalogue de l'exposition préhistorique.» Budapest 1876. 116. lap 65. és 66. ábra.

Ugyanezen üregben találtuk még az imént leírt ritka edény egy második példányát, mely azonban csak fele részben van meg. A szűrő fölötti edény erről is letörött. A szűrő-lap 4 ctm. vastag s szintén öt nagy lyukkal volt áttörve, t. i. négy ellentett irányban s a közepén. A 26 ctm. magas ernyőnek oldalfala szintén igen vastag s elöl magas ívezetű nyílása van. A nyílás ívezete fölötti két sarok szintén félköríves mélyedéssel volt díszítve. Az ernyőnek tövében, ott, hol a szűrő-lap van, vízszintesen alkalmazott s mélyített pontokkal díszített erős nyújtvánnyal, melynek segítségével az egész edény hordozható volt. Érc-maradvány ezen szűrő-lapon sem található, s fekete égési foltok csak a szűrőnek alsó lapján vannak. Találtunk még egy sarokdíszítést, mely valószínűleg ugyanezen edénynek másik, hiányzó felére való.

Két, hegyes csúcsban végződő, picziny obsidián nucleus, melyekről igen keskeny pengéket hasogattak.

Tizenkét nagy nucleus jaspisból és silexből.

Tizenhat szabályos penge, melyeknek egyik példányán fekete szurokhoz hasonló anyag tapad.

Hét darab, szabályos pengéből készített, keresztelű nyilhegy.

Három jaspis vakaró.

Tizenkét darab, a pengehasogatás alkalmával fenmaradt hulladék darab.

Két pengehasogató kő.

Tizenegy különféle alakú s részben csiszolt dolgozó kő.

Öt patakkavics, melyek közül csak kettőn látszik meg, hogy simításra használtatott.

Tizennyolcz darab különböző nagyságú agyaggyöngy (Virtl). Alakjuk nagyjából kettős csonkakúp vagy pedig lapos golyó. Ezek között kettő mélyített concentricus körökkel, egyik függőlegesen vont barázdákkal díszítve, egy másik pedig a buzogányhoz hasonlóan oldalfalán hat erősen kiálló bütyökkel.

Egy kettős fülű s öblös részén mélyített rovátkákkal díszített, egészen ép csésze.

Egy másik nyulánk edény, melynek hasonmását már a 19. sz. üregben találtuk s rajzát az I. füz. XX. tábla 225. ábrája adja.

Egy 9 ctm. átmérőjű egyszerű csésze. Egyik felén füllel.

Négy igen primitív készítésű, s valószínűleg csak gyermekjátéknak készült piczinyke edény. Az egyik piczinyke bütyökkel van díszítve, egy másikon a fület utánzó picziny nyújtvány van.

A gomba alakú talpcsöves tálaknak piczinyke s igen ügyetlen utánzata.

Edénytöredék, melynek széléből állatfej alakban végződő nyújtvány emelkedik ki. Nagyon hasonlít az előző 223 számú üregnek példányához, azon különbséggel, hogy itt az állat nyakának megfelelő nyújtvány nem vízszintes, hanem függőleges, miáltal a felső-olaszországi, Pó környéki «ansæ lunatæ»-kre emlékeztet.

Agyag kanálnak töredéke, a nyél számára készült átfúrt nyújtvánnyal. (V. ö. I. füz. X. tábla, 88. ábra.)

Agyagból készült három tömör s félkör alakú hamu-kotró (v. ö. II. 18.). Mind a háromnak felülete fényesre simítva s az egyik példány a közepén két picziny lyukkal keresztül fúrva, valószínűleg azon célból, hogy a lyukba húzott fonál segítségével felakasztható legyen.

Négy nagy agyag karika. Ezek közül három bizonyára szűk fenekű edények tartója volt, a negyedik, különben szintén nagy példány, egészen lapos s csak 2 ctm. átmérőjű lyukkal.

Két, szarv alakú, csúcsos s függőlegesen átlukasztott edényfűl. Törésrészkön egészen tompára koptak.

Számos, durva s nagy edényekből származó töredék; kiégett sártapasz, s két agyag golyó.

Szarvasagancsnak kemény széléből készült eszköz. A simára levágott 2 ctm. széles **XVI. 161.** végén hat mély rovátka van vágva, miáltal hét kiálló szög támadt rajta, a melyeket valószínűleg edénydíszítésre használtak.

Két édesvízi kagyló, melyek egyike a közepén át van lyukasztva.

Egy picziny, csiszolt csont tű.

Agancsból készült két eszköz. Az egyik hegyes, a másik pedig véső alakúra van csiszolva.

Huszonkét munkálatlan, szarvas-, őz- és dämvad-agancs. Némelyiken égési nyomok láthatók.

Három erős vadkan-agyar s számos csontdarab és csontszilánk, melyek némelyike feketére égett.

Egy nagy fazéknak vastag darabjában körülbelül egy-két literre való apró mészszi-
(Kalktuff) szemeket találtam, melyek nagyjából belül üres picziny csövecskékből állottak. Nem véletlenül kerültek ezek ide, hanem mintha csak kiszitálva gondosan gyűjtettek volna össze. Csak utólag győződtem meg arról, hogy e mészszi-
edénytöredék az előbb leírt nagy szűrő edényhez tartozik, s így valószínű, hogy azon különös nagy edény nem érczolvasztó kályha, hanem csakugyan szűrő edény, a melyben e mészszi-
szivag-szemek talán filtrírozásra használtattak.

238. szám. Az előbbeni mély árok tája körül több üregből, elszórtan, következő tárgyak kerültek elő:

Egy jaspis nucleus és négy penge.

Két csiszolt dolgozó kő s egy munkálatlan patakkavics.

Egy fekete színű s külsején fényesre simított csésze. Magas ívezetű két füle az edény pereme fölé emelkedik.

Két golyó alakú s nagy lyukkal átfűrt agyag gyöngy (Virtl). Az egyik hosszában széles barázdákkal van díszítve.

Két, átlukasztott nagy agyag pyramisnak töredéke.

Egy függőlegesen átlukasztott, szarv alakú, csúcsos edényfűl. Törésrészen tompára kopott.

Számos durva edénytöredék.

239. szám. Az előbbeni üregek mellett ismét több üregből, elszórtan, habár néha meglehetősen mélységből következő tárgyak kerültek elő:

Egy bronz sodronyból egészen köralakúra hajlított gyűrű. A két összeérő végének egyike vastagabb és tompa, a másik pedig hegyes.

Ismét egy sokkal vékonyabb bronz spirálisnak töredéke.

Olajbogyó alakjában hajlított 3 ctm. hosszú bronz lemez. Hosszaságának két végén át van lyukasztva. Valószínűleg gyöngyfűzér közötti díszítés volt.

Öt nagy silex nucleus. Az egyik 12 ctm. hosszú.

Tizennégy szabályos penge, nagyjából jaspisból.

Tíz, a felső végén csorbított vakaró, silexből és jaspisból.

Egy mandula alakú s különben igen durván hasogatott s négy kereszt élű nyílhegy, silexből és jaspisból.

Két, hegyesre csorbított s valószínűleg fúrásra használt jaspis penge. Az egyiknek széles végén szurokhoz hasonló fekete anyag tapadt.

A pengehasogatás alkalmával fenmaradt huszonnégy, hasznavehetetlen hulladék darab silex- és jaspisból.

Egy csiszolt, átfúrt kőbaltának töredéke.

Egy csiszolt dolgozó kő s egy szabálytalan lapos, de egyik végén hegyesre csiszolt köszörűkő, valamint néhány munkálatlan patakkavics.

Négy, átlag 14 ctm. hosszú csont tü. Csak egyik végükön vannak hegyesre csiszolva.

Egy szarvasagancsnak 24 ctm. hosszú mellékága. Valószínűleg egy átfúrt baltának nyelét képezte, mert hegyes végén meglátszik rajta, hogy egy átfúrt eszközben erősen volt beszorítva.

Néhány munkálatlan szarvasagancs, fogak és állati csontok.

Nyolcz különböző nagyságú s részben igen tökéletlenül égett agyag pyramis.

XVI. 162.

Négy, különböző alakú s nagyságú agyag gyöngy. Az egyik 5 ctm. átmérőjű s kettős kúp alakú gyöngyön nagyon különös díszítés van. Ugyanis középső kidomborodó szögletébe függőleges sűrű rovátkák vannak vésve, felső és alsó felületébe pedig íráshoz hasonló jelek karczolva.

Egy félhold alakban végződő agyagnyújtvány. Valószínűleg valamely edénynek volt fogantyúja.

Egy másik agyagnyújtvány, mely négyszögletű csúcsban végződik.

Ismét egy henger alakú agyagnyújtvány, mely csavar alakú mélyedésekkel van díszítve.

Egy jól kiégett s mélyített koncentrikus körökkel díszített agyag lap. Valószínű, hogy a «holdsarló» nevezet alatt ismert agyag tárgynak képezte töredékét.

Két, 5 ctm. vastag, jól kiégett s hosszában átlukasztott agyag henger. Kétséget kizárólag fonálon függő nehezék gyanánt használtattak, mert mind a kettőn a fonál az átfúrás fölött függőleges mélyedést vajt.

Egy, a halottaknál előforduló, gomba alakú, talpcsöves tálnak középső töredéke.

Egy magas ív alakú edényfűl, melynek támasz gyanánt még a közepén vízszintes nyújtványa is van.

Egy vékony falazatú edénynek átlukasztott feneke.

Egy henger alakú edénynek töredéke.

Öt szarv alakú csúcsos, s függőlegesen átlukasztott edényfűl. Valamennyi a törés részén tompára kopott.

Számos durva, s nagy edénynek töredéke.

240. szám. A sáncznak északi részén levő nagy tér, közel a sáncz plateaujának széléhez, ott a hol egy római temetkezést találtunk Valentinianus-érmekkel — faiskolává alakítottatott át. Az idén a faiskola nagyobbítottván egy sok négyszögölnyi nagy terület van rigolirozva itten, közel a sáncz széléhez, de elég mélyen egy igen nagy rakás köhalmazt s cserép töredékeket

találtunk, melyeket gondosan összeszedtek s egy halomba raktak. A kövek nagyobb része munkálatlan volt, de volt közte sok patakkavics, részben csiszolt dolgozó kövek s őrlőkövek töredékei. Lehetséges, hogy védekezésre voltak összehordva, miután hasonló leletet már a sáncznak keleti szélén is találtunk. A többi tárgy e nagy területen csak elszórtan találtatott. Volt pedig:

Egy 14 ctm. hosszú, végén még igen hegyes római pileum vasból.

Egy, a közepén 3 ctm. széles s egyik végén «S» alakban kanyarodó, borotva szintén **XVI. 163.** vasból, rövid fogantyúval.

Két, vasból készült, alakra teljesen egyenlő s csak nagyságban különböző lapos s hosszúkás balta. Élénél a balta legszélesebb s éle egyenes vonalban terjed, élével ellentett tompa vége pedig félhold alakú szelvényt képez. Nem egészen a közepén, hanem tompa végéhez valamivel közelebb, szélességének mind a két oldalán, egy centiméternyire kiálló erős tengelye van. Élétől egész tengelyeig, szélességének mind a két oldalán az ősi bronz vésők-höz hasonlóan befelé kanyarított peremmel (einwärts gebogene Lappen). E balták a mily ritkák, ép oly tipikusak Hallstattban és Bolognában. Mind a kettőnek szélessége 3 ctm. Az egyiknek hossza 14 ctm., a másiké pedig 12 ctm. **XVI. 164. 165.**

Egy bronzból készült, s valószínűleg gyöngyfűzér tartására használt darab, mely négy tojásdad alakú s belül üres gombból s azok között három keresztből áll. Hátsó részén egy vékony lemez vonul az egészen végig, úgy azonban, hogy a gombok hátulról homorú részén át felvarrható volt. Alakra nézve egészen hasonló, de jóval nagyobb darabot találtunk már. Hossza 6 ctm. s szélessége 1 ctm. **XVI. 166. a, b.**

Sötét-zöld fényes patinával bevont bronz tű, a testén hosszában metszett füllel. E füles bronz tűk, különben nagyon gyakoriak Magyarországon.

Egy lapos s fölül átllyukasztott, csüngő bronz dísz. Ugyanolyan, minőt már az előző években találtunk. (V. ö. XI. tábla 119. ábra.)

Két, világos-zöld patinával bevont bronz tű. Az egyik fej és díszítés nélküli 8 ctm. hosszú. A másik 17.5 ctm. hosszú s vastag feje három egymás fölötti lapos gombból áll. **XVI. 167.**

Egy egész hosszában négyszögletű s középső testénél valamivel szélesebb élű, 11 ctm. hosszú bronz véső.

Két csiszolt s átfúrt kőbaltának töredéke.

Egy hosszúnégyszög alakú, csiszolt kő véső. Hossza 6.5 ctm., szélessége 4.5 ctm. s vastagsága 2 ctm.

Négy nucleus; tizenegy penge; négy vakaró; s tizennégy, a pengehasogatás alkalmával fennmaradt hasznavehetetlen hulladék darab, jaspis-, opálból és silexből.

Két keresztelű jaspis nyilhegy s egy igen vékony obsidian szilánk.

Négy nagy s hosszúkás dolgozó kő s számos munkálatlan patakkavics.

Két nagy s egészen ép őrlőkő, zúzójával együtt.

Egy vörös homokkőből készült öntőmintának töredéke. Felületébe két mély csatorna s azokat összekötő szög van vésve, de nem lehet ebből meghatározni, hogy mily tárgyat önthettek benne. **XVI. 168.**

Egy másik lapos, s felületén igen tökéletesen simára csiszolt, vörös homokkő, melyet valószínűleg öntőmintának lefödésére használtak.

Szarvasagancsból készült lándzsacsúcs. Egyik vége igen hegyesre van dolgozva,

vastagabb vége simára van lefűrészelve s belseje a nyél számára ki van vájva. Hossza 10 ctm.

Egy 13 ctm. hosszú s erős állati csont, mely egyik végén hegyesre van kidolgozva.

Egy éles, véső eszköznek csiszolt, 13 ctm. hosszú csont szilánk.

Számos állati csontdarab, bos- és zergeszarvak s szarvasagancsok.

- XVIII. 169. Tizenkilencz, különböző alakú és nagyságú agyag gyöngy. Legnagyobb része díszítés nélküli. Némelyiket függőleges barázdák borítják. Az egyikbe igen szabályos körök, félkörök s fekvő «S» alakok karczoltattak.

Két, edénytartó vastag agyag karika.

Egy edénytöredékből készített korong, melynek közepén az átfúrás megkezdtek.

Egy csillag alakú, három ágú, jól kiégett agyag darab, mely valószínűleg, valamely csörgő játék szárának talpát képezte.

Egy agyagból készült, s jól kiégett tömör hamu-kotró, minőt már többet találtunk e telepen. (V. ö. II. 18.)

- XVIII. 171. Igen durva, henger alakú ép edény. Peremén két ellentett oldalon, picziny átfúrt füllel. Magassága 10 ctm. s átmérője 4 ctm.

Vastag falazatú s igen durva, golyó alakú ép edény. Egyik felén füllel. Magassága 7·5 ctm. s átmérője 10 ctm. Durva agyagja füsttől imprægnált fekete színű.

- XVIII. 172. Egy kettős kúp alakú s igen ügyetlenül készült nagy edény. Magassága 23 ctm.

Agyagból készült s keményre égett nagy merő-kanál. Egyik végén a nyél számára hosszú csővel. Hossza 18 ctm. s szélessége 9 ctm.

Harminczkilencz, különböző nagyságú, többé-kevésbbé jól kiégett s átfúrt agyag pyramis. Nagyságuk 3 és 27 ctm. között váltakozik. A felső csonka részben vagy ferde kereszt vagy pont van mélyítve.

241. szám. Miután a faiskolára szánt nagy területnek átrigolirozásával elkészültünk, visszatértünk az idén lelt temetőnek északi széléhez, a hol folytatólagosan ismét több hosszú árkot vontunk. A legtöbb esetben igen csekély mélységben találtuk az érintetlen löszréteget s néhány cseréptöredéken s itt ott egy-egy silex pengén kívül alig találtunk valamit, míg végre csekély mélységben a humusrétegben egy pengehasogató műhelyre akadtunk, a hol egy rakáson két picziny s két nagy nucleus, valamint 73 penge hevert. Az összes pengék jaspis kőből vannak hasogatva s tisztán kivehető, hogy öt különböző nucleusról hasogatták. Ezek közül nyolczat találtunk, melyek teljesen egymáshoz illenek. A pengék nagy rakása között egy éles sarkú, hosszú dolgozó követ s egy zöld kőből csiszolt 4 ctm. hosszú s 1·5 ctm. széles igen csinos kő vésőt találtunk. A vésőnek egyik vége vastag és tompa, a másik pedig erős élű, mely egyik sarkán használat folytán kiesorbúlt.

E köeszközök rakása körül egy-két lépésnyire következő tárgyak találtattak elszórtan:

Egy fehér kőből csiszolt lapos golyó. Átmérője 2·5 ctm.

Egy 4·5 ctm. átmérőjű, golyó alakú durva edényke.

Egy másik ép edény mind a két oldalán magas ívetű fülekkel. Öblös részén karczoltos díszítés, és pedig: hármasszalagból álló szalagok hármasszögeket képeznek. Picziny feneke kissé befelé nyomott.

Három, kettős kúp alakú s díszítés nélküli agyag gyöngy.

Egy edénytartó agyag karika.

Egy edényfödőnek felső gombja. Közepén függőleges mély lyuk, — felületébe ferde sraffirozásokkal kitöltött háromszögek karczoltattak.

Két picziny, átfűrt agyag pyramis. Az egyiknek tetején ferde kereszt, a másikon egy mélyített pont van. Egy nehezék gyanánt használt lapos s fölül átlukasztott kúpszelet. Szélén kettős csatornaszerű mélyedés vonul körül a fonál megerősítése céljából.

Szarvasagancsnak 15 ctm. hosszú vége, melynek belseje egész hosszában ki van vájva s tölcser alakú eszközt képez.

Három, csiszolt csont tű. Valamennyi csak egyik végén van hegyesre kidolgozva.

Számos, munkálatlan szarvasagancs, kecskeszarv s állati csontdarab.

Egy 13·5 ctm. hosszú bronz tű, melynek vastagabb vége visszahajlított s így a fonál átfűzése céljából hosszukás füle van.

Egy 8 ctm. hosszú, meggörbített bronz sodrony, valószínűleg tűnek töredéke.

242. szám. Az előbbi üregtől keletre, vagyis az idén lelt temetőnek keleti szélén, a már erősen lejtős erdőrésznél, egy hosszú árkot vontunk északról dél felé vonuló irányban, a hol elég mélyen számos tárgyra akadunk, melyből azt lehet következtetni, hogy lakóhely volt, habár nem lehetett constatalni, hogy eredetileg kerek üreg lett volna. Találtatott pedig:

Egy szürke kőből csiszolt trapez alakú véső. Hossza 5·5 ctm. Éle pedig 3·5 ctm.

Két, csak részben csiszolt, négyszögletű s hosszú dolgozó kő.

Hét nagy őrlő kő. Valamennyinek felülete homorúan simára csiszolt. Az egyiknek sima felületén vörös vas oxyd festék tapad s így valószínűen festékörlésre használtatott.

Négy, már meglehetősen gömbölyűre kopott, pengehasogató kő. Mind a négy festékörlésre használtatott, miből valamennyin vastagon vas oxyd festék tapad.

Hat nagy nucleus; három vakaró; három penge s két hasznavehetetlen hulladék darab, valamennyi silexből és jaspisból, valamint egy csinos obsidian penge.

Egy nehezék gyanánt használt, szabálytalan alakú nagy kődarab, melyen a kötél megerősítésére keresztben számos mély csatorna vonul.

Számos munkálatlan patakkavics.

Szarvasagancsból készült nagy balta. Az agancsrózsa tövében 2·6 ctm. átmérőjű lyukkal átfűrva.

Szarvasagancsból készült 21 ctm. hosszú, csiszoló eszköz. A csiszolás 7 ctm. hosszúságban látszik meg rajta s félkör alakú élben végződik.

Egy 5·4 ctm. hosszú, trapez alakú erős csontszilánk, melyből vésőt akartak készíteni, de csiszolása még nincs befejezve.

Két csiszolt csont tű. Az egyik mind a két végén, a másik pedig csak egyik végén van hegyesre csiszolva.

Néhány munkálatlan őzagancs, két bos priscus szarv s egy dāmvadnak széles és lapos agancsa.

Egy golyó- s egy tölcser alakú, díszítés nélküli agyag gyöngy.

Egy átfűrt nyújtynyral bíró agyag kanál.

Két, felfordított kúp alakú, elég durva ép csésze. Az egyik mind a két oldalán picziny füllel, a másiknak csak egy oldalán van erősen megfogható ív alakú füle. XVIII. 200, 201.

Két, vékony falazatú, fekete színű, alacsony csésze. Mind a kettőnek csak az egyik oldalán van füle. Az egyiknek pereme «S» alakban kifelé kanyarult, a másik pedig befelé hajlott.

Egy 20 ctm átmérőjű s 15 ctm. magas ép edény. Feneke szűk, középső testén meglehetősen öblös s pereme kissé kifelé kanyarúl. Egyik oldalán széles füle, másik három oldalán pedig csak kevésbé kiálló bütykei vannak.

Egy, alakra nézve az előbbenihez egészen hasonló edénynek fele része, mely pereme alatt párhuzamosan vonuló, kettős, kidomborodó hullámvonallal díszített.

XVIII. 173. Egy ujjbenyomásos, 6 ctm. hosszú, jól kiégetett agyag szalag, melyet az edények díszítésére használtak. Tisztán látható tehát, hogy az edények ujjbenyomásos domború szalag díszítései külön készültek s a nyers edénybe nyomatva égettettek.

Négy, nehezek gyanánt használt s hosszában átlukasztott nagy agyag henger. Két példánynál a lyuk fölött mély barázdát vágott a fonál.

Kilencz, függőlegesen átlukasztott, szarv alakú csúcsos edényfűl, melyek szintén nehezek gyanánt használtattak, miután törésrészek kivétel nélkül tompára kopott.

Kilencz, különböző nagyságú, átfűrt pyramis. Csak az egyiken van fölül ferde kereszt.

Durva nagy fazéknak számos töredéke, melyek között kásává tömörült szenesedett kölesmagvakat találtunk.

Bronz sodronyból készült, tojásdad alakú, nyitott karperecz. A bronz sodrony négy-szögletűre kovácsolt s nyitott vége felé mindinkább vékonyodik. Felületén négy részen, nyolcz rézsutos karczolatból álló díszítéssel. Átmérője 6 és 7 ctm.

Egy 8 centiméter hosszú, igen vékony bronz tű. Fején egymás fölötti kettős lapos gomb van.

243. szám. Közetlenül az előbbeni üreg fölött egy hosszú árkot vontunk, melyben 53 ctm. mélységben még a humusrétegben egy rakáson 13 bronz tárgyra akadtunk. Csak alig 6 ctméterrel mélyebben már az érintetlen löszréteget találtuk s itt már tisztán kivehető volt a sárga löszréteg között azon fekete folt, mely mindig a lakásokat jelezi. Kihányva a fekete földet, csakugyan egy kerek üreget találtunk, mely azonban a rendes lakásoknál jóval kisebb volt. Mélysége 180 ctm. s átmérője 153 ctm. Az egy rakáson volt szép bronzlelet reám azon benyomást tette, mintha az a kerek üreg fölötti egykori, ernyő alakú, tetőzetnek

XVII. 175. aljába lett volna gondosan elrejtve. A bronzlelet következő tárgyakból állott:

Egy teljesen ép s még most is igen éles tokos véső. A nyél számára készült tölcser alakú tok 5 ctm. hosszú peremén vastagon kidomborodó karimával. A belül üres tok alatt következik az erős s tömör véső. Az egész eszköznek hossza 12·5 ctm.

Egy tokos baltának vagy tokos vésőnek felső fele vagyis maga a nyél befogadására **XVII. 176.** készült üres tok. Alsó fele, vagyis a tömör balta vagy véső letörött róla. Füle nincsen, felületén azonban kidomborodó díszítések vannak. Vastag pereme alatt ugyanis egy vékonyabb vonal futja körül, két szélén levél alakú díszítéssel s mind a két oldalán három-három füg-

XVII. 177. göleges vonal húzódik le párhuzamosan. A toknak hossza 6·5 ctm.

Egy 15 ctm. hosszú, tömör véső. Alsó végét kivéve, egész hosszában nyolcz szögletűre van kalapácsolva. Vastagsága nem egészen egy centiméter.

Egy, már az öntésben rosszul sikerült s így teljesen hasznavehetetlen, egyenes **XVII. 178.** s 16 ctm. hosszú kés. Alsó végén még az öntési cseppek láthatók. Éle még nincs kikalapálva vagy köszörülve s háta is feltűnő vastag. A penge szélessége 2 ctm., a hátán pedig **XVII. 179.** 1·8 ctm.

Egy 4·2 ctm. széles, kétélű kardpengének töredéke.

Két sarlónak töredéke. A keskenyebb példány félköríves s hegye tompa, a szélesebb példány pedig hegyes végénél erősen hátra kanyarult. Az egész pengén rézsutosan vonuló, kidomborodó díszítés látszik, ugyanolyan vastag kidomborodás vonul mind a két sarlónak hátán végig, de csak egyik felén s így tisztán kivehető, hogy csak fél öntőmintában öntettek. Az egyik penge szélessége 3·2 ctm., a másiké pedig 2·5 ctm. XVII.
180. 181.

Egy tömör s nyitott karperecznek töredéke. Belső része sima, külső felületét mély XVII. 182. és széles barázdák borítják.

Öt különböző nagyságú, teljesen ép tü. Valamennyi felfordított kúp alakú, vastag XVII.
183—186. fejjel. Egynek kivételével valamennyinek feje finom vonalakkal ciselirozott.

Az alatta levő üreg sárral kitapasztott s keményre égetett nádfallal volt körülvéve. A sánczon talált magtárak mind ugyan így készültek s mivel ez üreg is jóval kisebb volt a lakásoknál — valószínű, hogy szintén magtár volt. Szenesedett magneműeket ugyan nem találtunk benne, de tele volt az üreg széndarabokkal és igen sok edénytöredékkel, a melyek — az alak és nagyságból következtetve — legalább is 10—12 edényből eredtek. Volt közöttök egy óriási nagy, mely az öblös részénél jóval szűkebb nyakánál is 45 ctm. átmérőjű. Legnagyobb része oly apró darabokra tört, hogy egyetlen egyet sem lehetett abból egészen összeállítani.

Egy agyagpyramison kívül más tárgy az üregben nem találtatott.

244. szám. Az előbbeni üregektől észak felé még számos árkot vontunk, hol részint szabad tűzhelyek körül, részint csak csekély mélységben, a humusrétegben elszórtan, még igen sok tárgyat találtunk. Néhány száz darabot tesznek ki az itt elszórtan lelt kő- és csont eszközök s agyag tárgyak. Miután azonban ezek csak ismételései a régebben talált tárgyaknak, feleslegesnek tartom részletes leírásukat s csak néhánynak rajzát adom a 188—202. számú ábrák alatt.

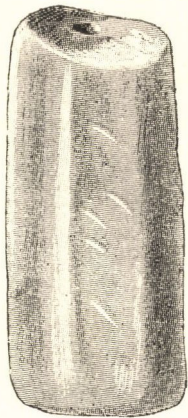
Miután az ásatásokat megszüntettem, befejezettnek tekintem ezzel a leleteknek leírását. Az eddigi leletek összegezését, az együvé tartozandók csoportosítását, a fontosabb részletek behatóbb tárgyalását, a leletek alapján ecsetelendő kulturképet, s azoknak hazai s külföldi hasonló telepekkel történendő összehasonlítását, a kor-meghatározást, szóval az összes következtetéseket — mint munkám előszavában ígértem volt — egy külön kötetben fogom a legrövidebb idő alatt közrebocsátani.

Az I. tábla magyarázata.

1. Agyagból készült nehezék	---	---	---	---	---	---	a szövegben lásd a 46. lapon.
2. Edény, szörpölésre szánt lyukas nyujtvánnyal	---	«	«	«	«	46.	«
3. Krétabetétes edény	---	---	---	---	---	«	« 46. «
4. Krétabetétes edény	---	---	---	---	---	«	« 47. «
5. Krétabetétes edény	---	---	---	---	---	«	« 47. «
6. Edénynek feneke krétabetétes díszítéssel	---	---	---	---	---	«	« 49. «
7. Edényfödő krétabetétes díszítéssel	---	---	---	---	---	«	« 49. «
8. Négy fonálon hordozható tömör edény	---	---	---	---	---	«	« 49. «
9. Rovátkás peremű edény	---	---	---	---	---	«	« 50. «
10. Agyagból készült tömör kanál	---	---	---	---	---	«	« 50. «
11. 12. Agyagból készült lángborító	---	---	---	---	---	«	« 51. «
13. Krétabetétes cserépdarabból készült korong	---	---	---	---	---	«	« 52. «

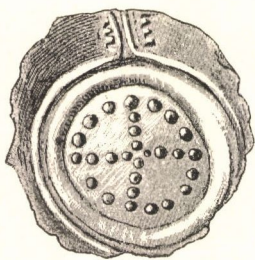
2 $\frac{1}{2}$

1 $\frac{1}{2}$

3 $\frac{1}{2}$

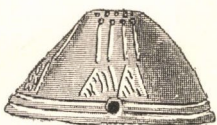
6 $\frac{2}{3}$

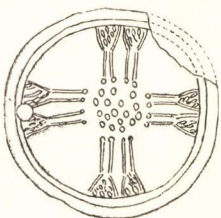
4 $\frac{1}{2}$

5 $\frac{1}{2}$

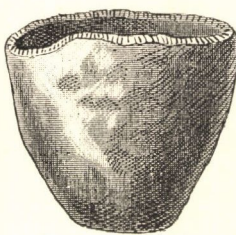
7a

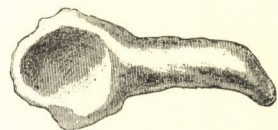
7b

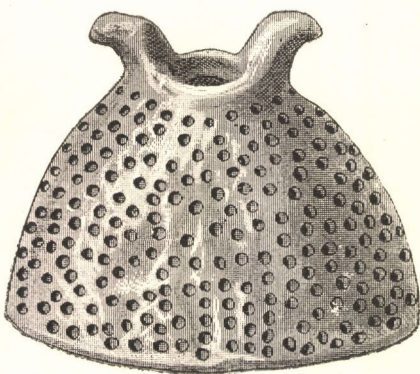
8 $\frac{1}{2}$

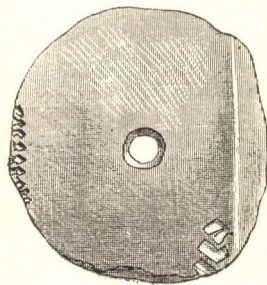
9 $\frac{2}{3}$

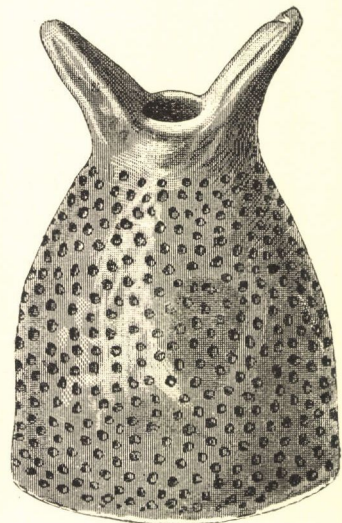
10 $\frac{2}{3}$

12 $\frac{1}{2}$

13 $\frac{2}{3}$

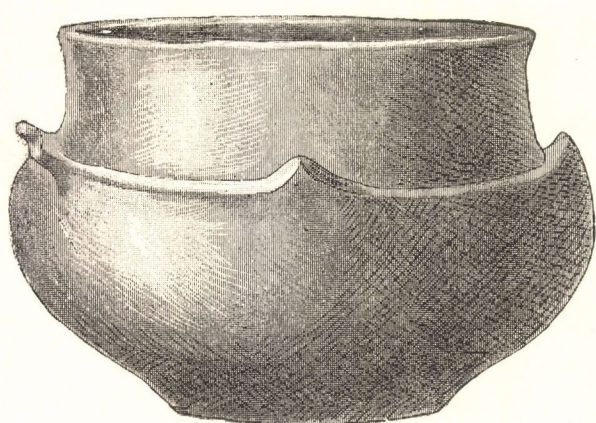

11 $\frac{1}{2}$

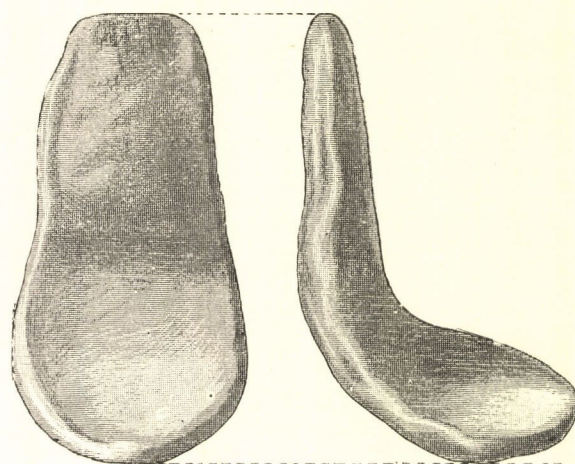
I. TÁBLA.

A II. tábla magyarázata.

14. Agyagból készült baltautánzat töredéke	---	---	---	a szövegben lásd az 56. lapon.
15. Csiszolt kőbalta	---	---	---	« « « 56. «
16. Edény, egyik oldalán félhold alakú nyújtvánnyal	---	---	---	« « « a 61. «
17. Agancsból készült szerszámnyél	---	---	---	« « « 62. «
18. Agyagból készült hamukotró	---	---	---	« « « 64. «
19. Agyagból készült edénynek talpa, krétabetétes díszítéssel	---	---	---	« « « 65. «
20. Csontkorcsolya	---	---	---	« « « 65. «
21. Agyagból készült gyermekcsörgő töredéke	---	---	---	« « « 66. «
22. Agancsból készült szerszámnyél	---	---	---	« « « 66. «
23. Agyagból készült pyramis	---	---	---	« « « 67. «
24. Agyagedény	---	---	---	« « « 67. «

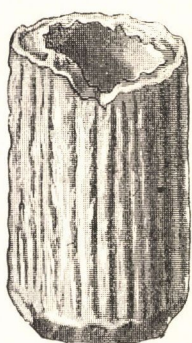
16 $\frac{1}{2}$

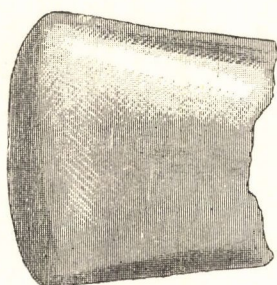
18a

$\frac{1}{2}$

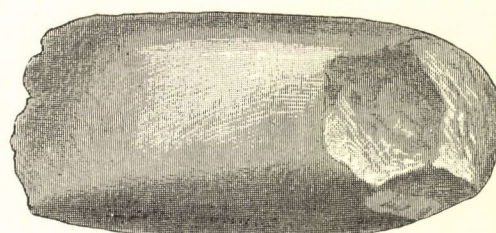
18b

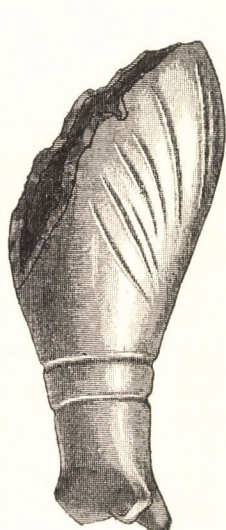
17 $\frac{1}{2}$

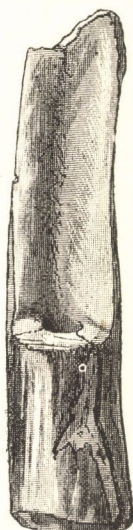
14 $\frac{1}{2}$

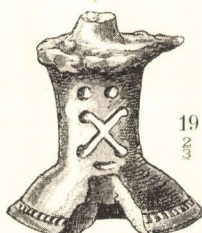
15 $\frac{1}{2}$

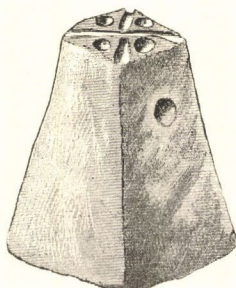
21 $\frac{1}{2}$

22 $\frac{2}{3}$

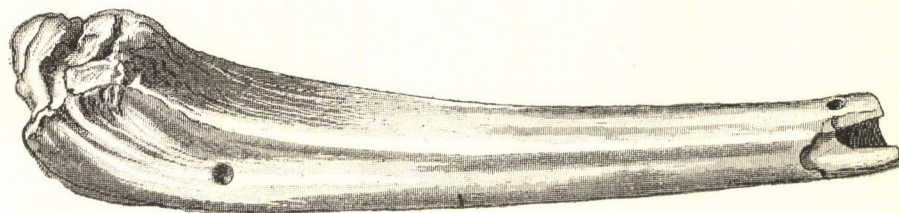
19

23 $\frac{2}{3}$

24 $\frac{1}{4}$

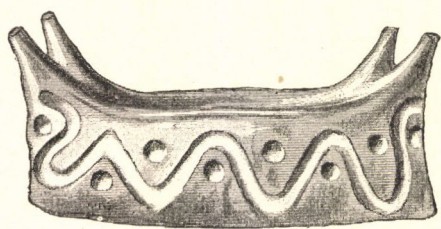

20 $\frac{1}{2}$

II. TÁBLA.

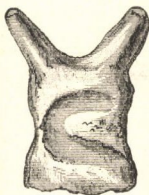
A III. tábla magyarázata.

25—31. Agyagból készült s «holdsarló» nevezet alatt ismert
tömör tárgyak --- --- --- --- --- a szövegben lásd a 67. lapon.

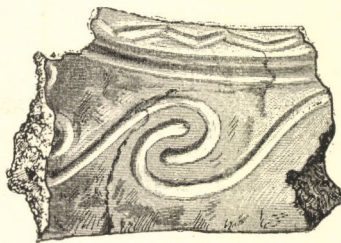

25a

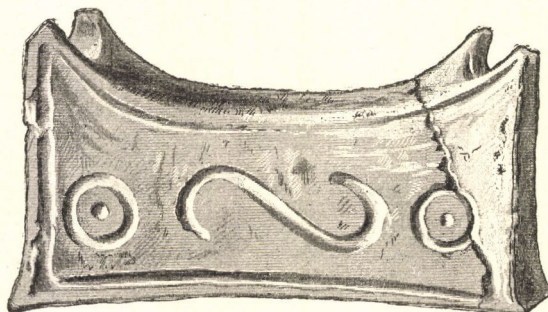
$\frac{1}{5}$

25b

27 $\frac{1}{5}$

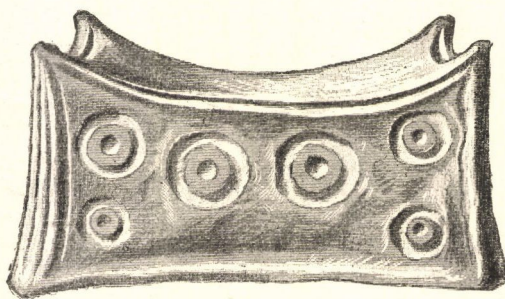

28a

$\frac{1}{5}$

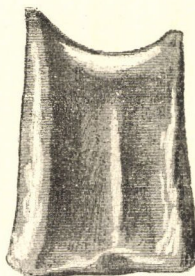

28b

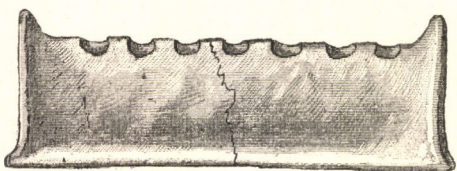

30a

$\frac{1}{5}$

30b

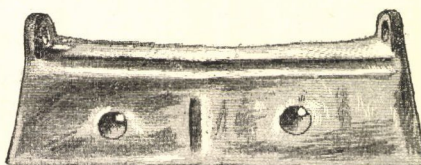

26a

$\frac{1}{5}$

26b

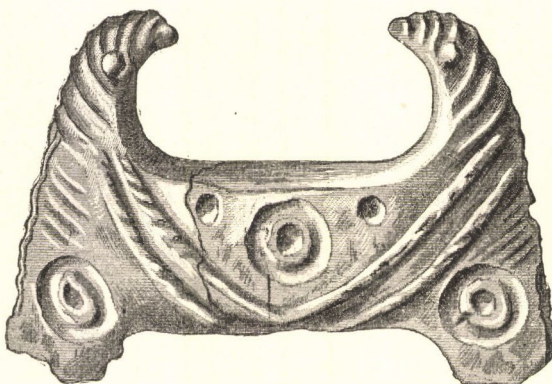

29a

$\frac{1}{5}$

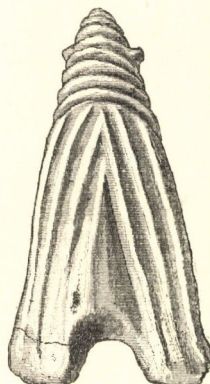

29b

31a

$\frac{1}{5}$

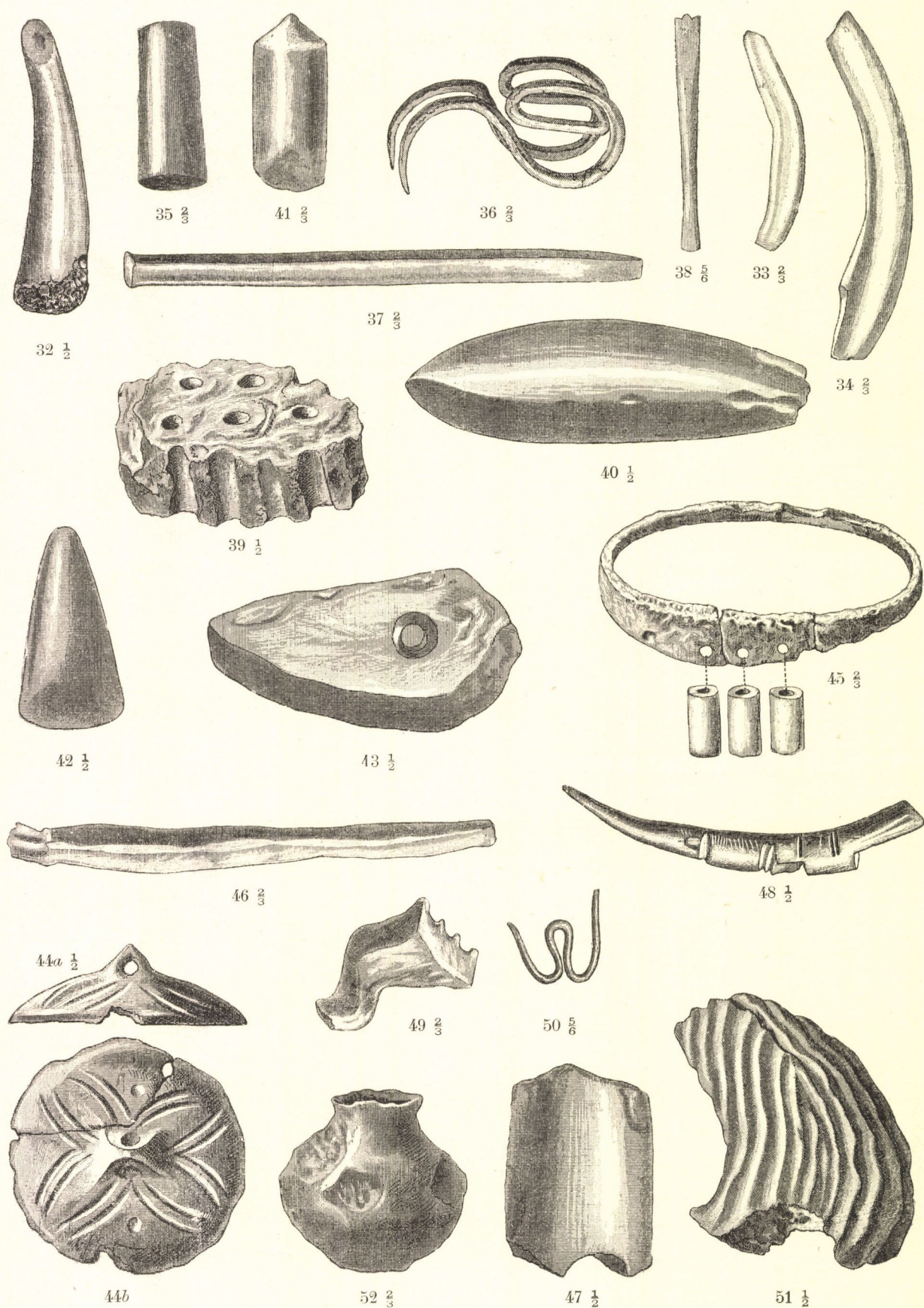

31b

III. TÁBLA.

A IV. tábla magyarázata.

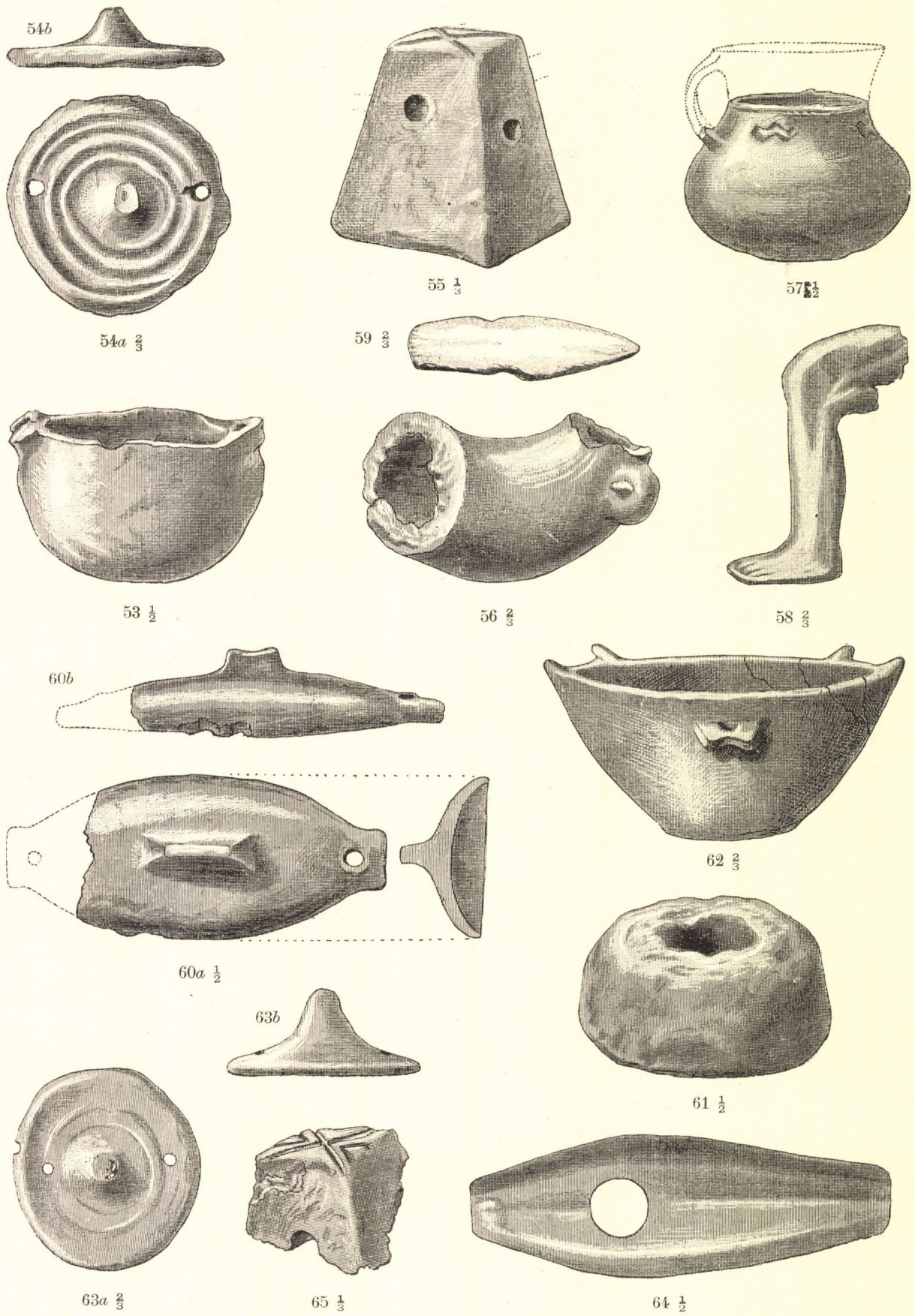
32. Agancsból készült csiszoló eszköz	---	---	---	---	---	a szövegben lásd a 68. lapon.
33. 34. Vadkan-agyarból hasogatott s élesre csiszolt vakaró kések	---	---	---	---	---	" " " " 69. "
35. Kőbalta furásánál keletkezett henger	---	---	---	---	---	" " " " 70. "
36. Bronzból készült karczó eszköz	---	---	---	---	---	" " " " 74. "
37. Rézből készült tömör véső	---	---	---	---	---	" " " " 76. "
38. Bronzból készült lapos eszköz	---	---	---	---	---	" " " " 77. "
39. Agyagból készült tűzpad-darab	---	---	---	---	---	" " " " 77. "
40. Csiszolt kőbalta	---	---	---	---	---	" " " " 77. "
41. Kőbalta furásánál keletkezett henger	---	---	---	---	---	" " " " 78. "
42. Nephrit balta	---	---	---	---	---	" " " " 78. "
43. Félig kész kőbalta	---	---	---	---	---	" " " " 78. "
44. Agyagból készült edényfödő	---	---	---	---	---	" " " " 81. "
45. Fossil kagylóbélből vágott karperecz	---	---	---	---	---	" " " " 83. "
46. Silexből hasogatott kés	---	---	---	---	---	" " " " 83. "
47. Csiszolt kőbaltának töredéke	---	---	---	---	---	" " " " 84. "
48. Agancs, fűrészelési nyomokkal	---	---	---	---	---	" " " " 84. "
49. Agyagból készült eszköznék töredéke	---	---	---	---	---	" " " " 85. "
50. Bronzból készült horog	---	---	---	---	---	" " " " 86. "
51. «Holdsarló» nevezet alatt ismert agyagtárgynak szarv- csúcsa	---	---	---	---	---	" " " " 86. "
52. Picziny edényke	---	---	---	---	---	" " " " 86. "

IV. TABLA.

Az V. tábla magyarázata.

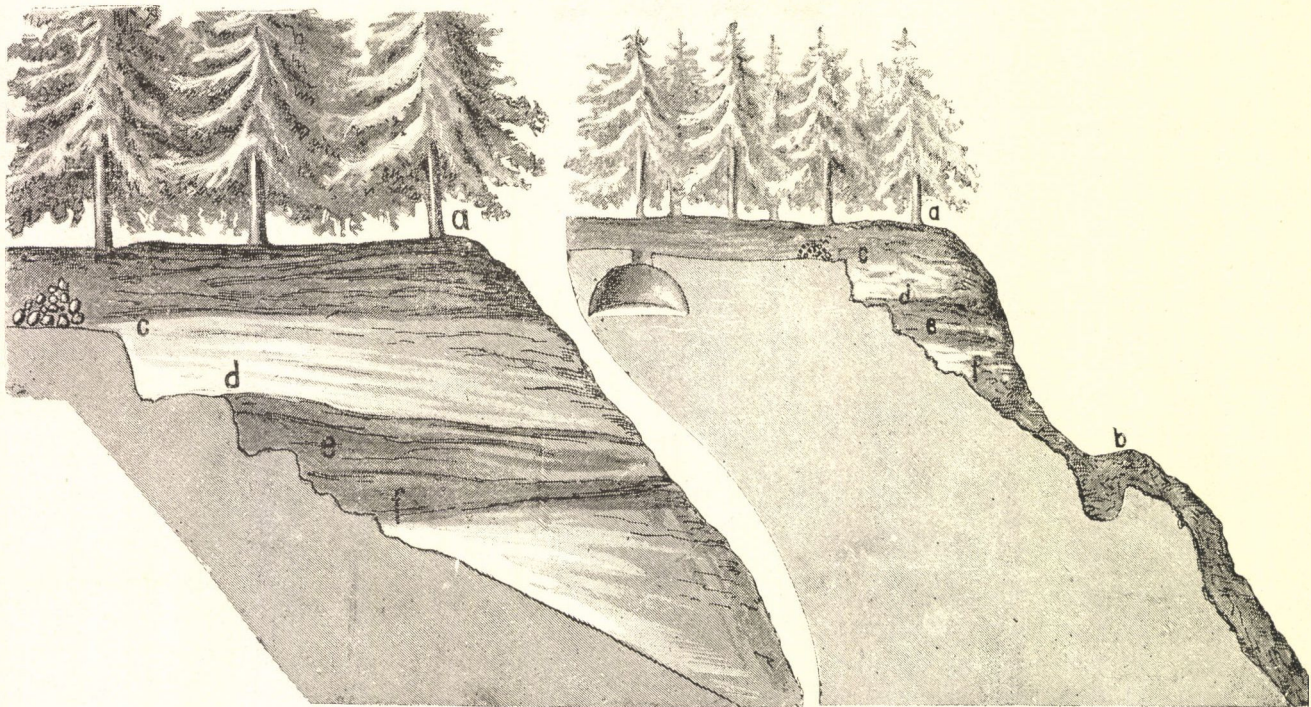
53. 54. Edény fődővel	---	---	---	---	---	---	a szövegben lásd a	88. lapon.
55. Agyagpyramis mind a négy oldalán átllyukasztva	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	89. “
56. Szarvalakú edénynek töredéke	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	89. “
57. Krétabetétes edény	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	89. “
58. Agyagból készült lábszár	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	89. “
59. Csontból csiszolt eszköz	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	92. “
60. Agyagból készült edényfödő	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	94. “
61. Csekély ürfogatú agyagtömb	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	95. “
62. Agyagból készült csésze félhold alakú nyújtványokkal	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	95. “
63. Edényfödő	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	96. “
64. Csiszolt kőkalapács	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	98. “
65. Agyagpyramisnak töredéke	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “	100. “

V. TÁBLA.

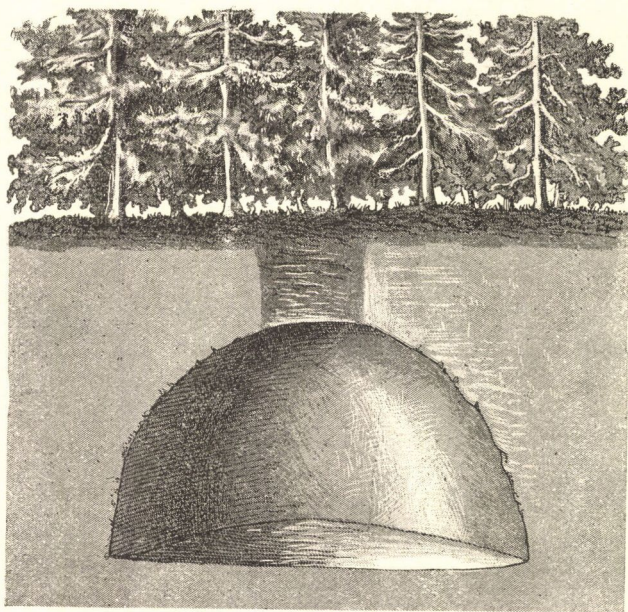
A VI. tábla magyarázata.

66. Földbe ásott méhkas alakú lakás... a szövegben lásd a 100. lapon.
67. A sáncz szélének keresztmetszete ... « « « 101. «

67a

67b

66

A VII. tábla magyarázata.

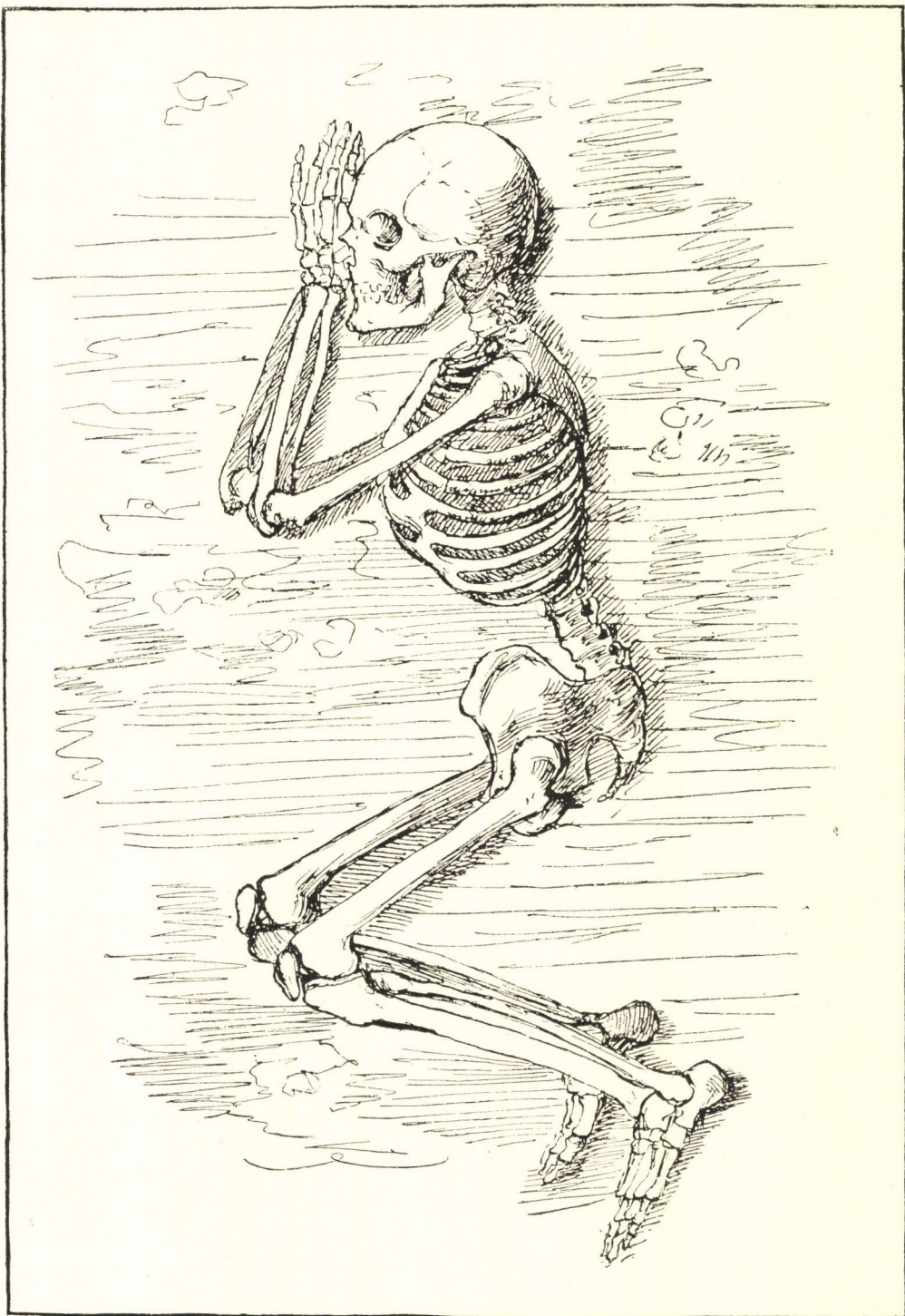
68. Agyagból készült orsógomb...	---	---	---	---	---	a szövegben lásd a 103. lapon.
69. Bronzból készült kapocs	---	---	---	---	---	" " " " 104. "
70. Szűrő-edénynek töredéke	---	---	---	---	---	" " " " 105. "
71. Agyagból készült merő-edény	---	---	---	---	---	" " " " 106. "
72. 73. Picziny csiszolt kővéső	---	---	---	---	---	" " " " 108. "
74. Agyagkanál töredéke	---	---	---	---	---	" " " " 109. "
75—77. Átfurt állati fog	---	---	---	---	---	" " " " 112. "
78. Agyagból készült csonka madár (gyermek csörgő)	---	---	---	---	---	" " " " 114. "
79. Gyermekcsörgőnek talpa	---	---	---	---	---	" " " " 115. "
80. Agyaglap	---	---	---	---	---	" " " " 116. "
81. Lóherlevél alakú edényfül	---	---	---	---	---	" " " " 117. "
82. Agyagedénynek tömör talpa	---	---	---	---	---	" " " " 117. "
83. Krétabetétes edényke	---	---	---	---	---	" " " " 118. "
84. Agyagból készült orsógomb	---	---	---	---	---	" " " " 118. "

VII. TÁBLA.

A VIII. tábla magyarázata.

85. A lengyeli sáncz zsugorított halottainak fekvési hely-
zete-- --- --- --- --- --- --- --- --- a szövegben lásd a 119. lapon.

85

VIII. TÁBLA.

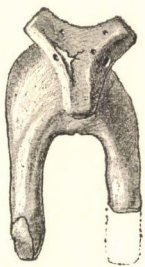
29*

A IX. tábla magyarázata.

86. Bárányt ábrázoló edényfűl <i>a</i> oldalt, <i>b</i> szemközt	---	a szövegben lásd a 118. lapon.
87. Bronztű	---	“ “ “ “ 119. “
88. <i>a, b.</i> Agyagból készült edényfödő	---	“ “ “ “ 120. “
89. Edénynek alacsony, krétabetétes talpcsöve	---	“ “ “ “ 120. “
90. <i>a, b.</i> Bronzból készült láncszem	---	“ “ “ “ 121. “
91. Bronzból készült karperecz	---	“ “ “ “ 121. “
92. Bronzból készült tű	---	“ “ “ “ 122. “
93. Oldalfalán átlukasztott edénytöredék	---	“ “ “ “ 123. “
94. Felakasztható csonteszköz	---	“ “ “ “ 123. “
95. Fibula töredéke	}	---
96. Bronzsodronyból alakított töredék		
97. <i>a, b.</i> Bronzból készült római fibula		
98. Bronzból készült kés	---	“ “ “ “ 125. “

86a $\frac{2}{3}$

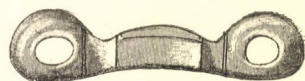
86b

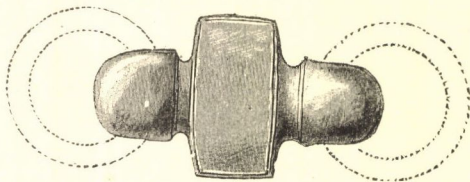
87 $\frac{2}{3}$

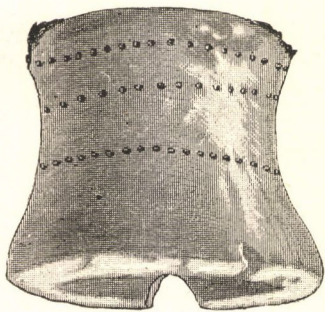
92 $\frac{2}{3}$

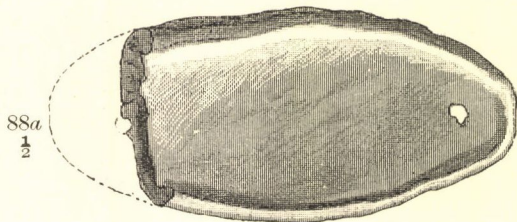
90b

90a $\frac{2}{3}$

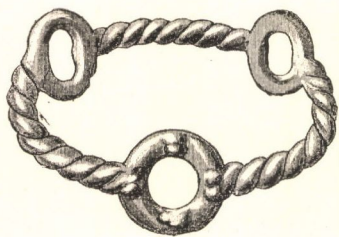
89 $\frac{2}{3}$

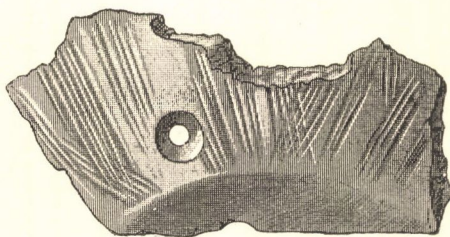
88a $\frac{1}{2}$

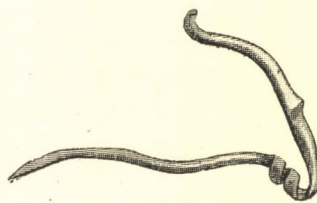
88b

91 $\frac{2}{3}$

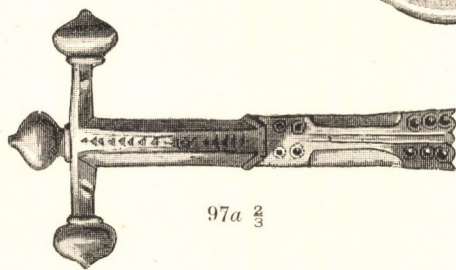
93 $\frac{1}{2}$

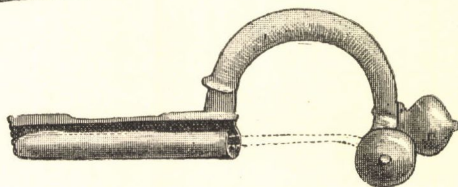
95 $\frac{5}{6}$

94 $\frac{2}{3}$

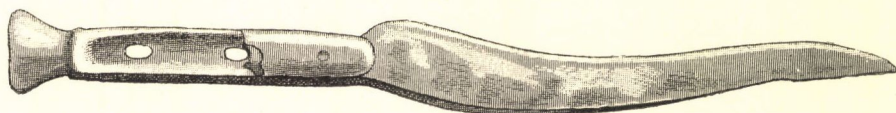
97a $\frac{2}{3}$

97b

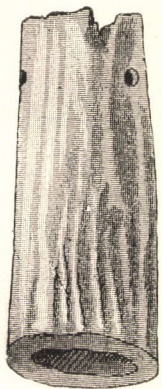
96 $\frac{5}{6}$

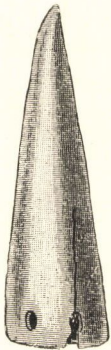
98 $\frac{1}{2}$

A X. tábla magyarázata.

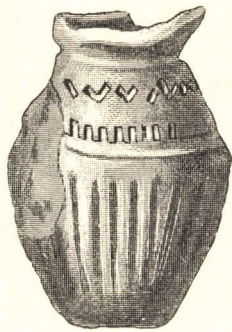
99. Csiszolt kőbalta	---	---	---	---	---	---	---	a szövegben lásd a 126. lapon.
100. Agancsból készült kalapács	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 128. "
101. Agancsból készült lándzsacsúcs	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 130. "
102 a, b. Edényfödő	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 130. "
103. Krétabetétes edényke	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 132. "
104. Agancsból készült szerszámnyél	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 133. "
105 a, b. Homokkőből készült öntőminta	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 134. "
106. Agyagból készült orsógomb	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 135. "
107. «Holdsarló» nevezet alatt ismert agyagtárgynak töredéke	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 135. "
108. Agyagból készült gyermekcsörgő	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 136. "
109. Agyagból készült kanál töredéke	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 136. "
110. Agyagedény	---	---	---	---	---	---	---	" " " " 136. "

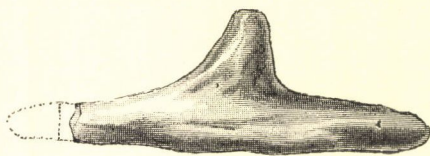
104 $\frac{2}{3}$

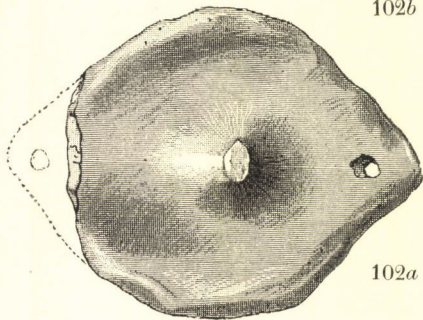
101 $\frac{5}{6}$

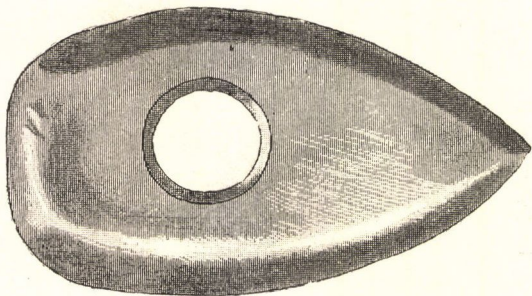
103 $\frac{5}{6}$

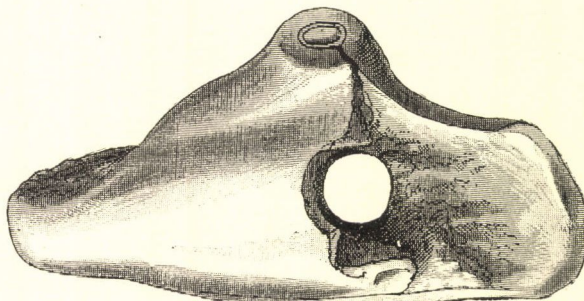
102b $\frac{2}{3}$

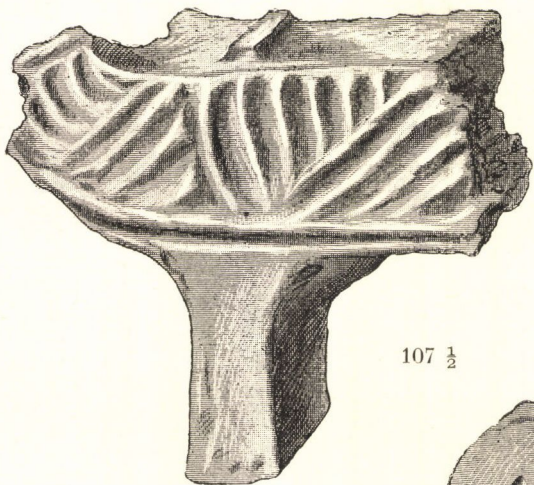
102a $\frac{2}{3}$

99 $\frac{1}{2}$

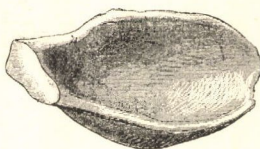
100 $\frac{1}{2}$

107 $\frac{1}{2}$

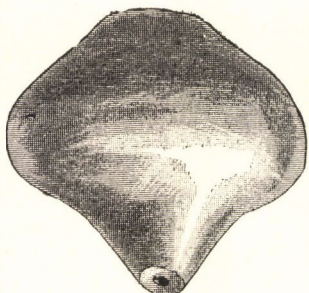
106 $\frac{2}{3}$

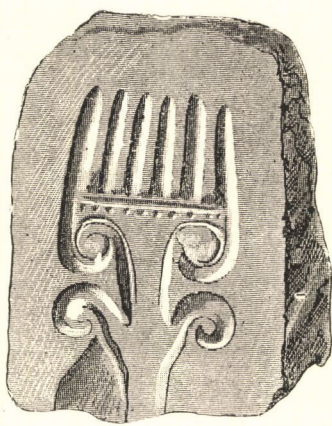
109 $\frac{2}{3}$

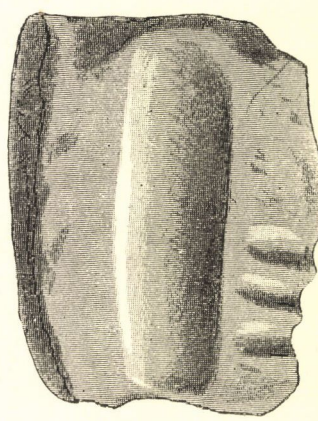
110 $\frac{2}{3}$

108 $\frac{1}{2}$

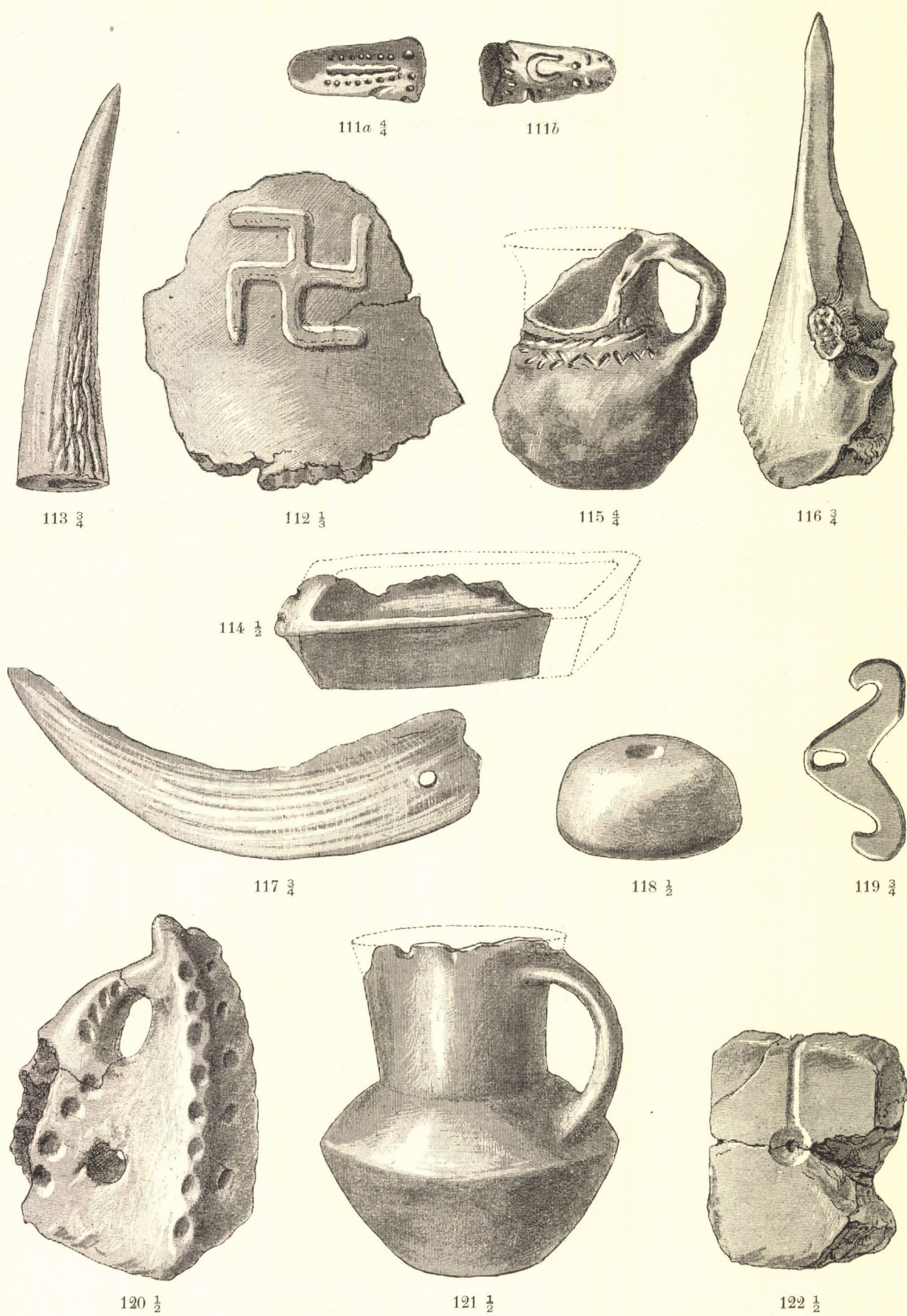
105a $\frac{2}{3}$

105b

A XI. tábla magyarázata.

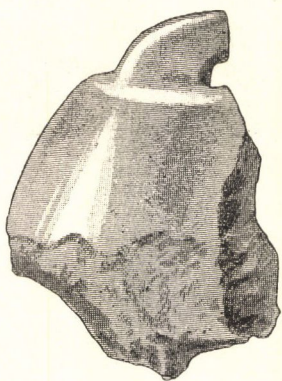
111	<i>a, b.</i> Krétabetéttel díszített agyagdarab	---	---	---	a szövegben lásd a 136. lapon.
112.	Edénytöredék kidomborodó swastikával	---	---	“ “ “ “	137. “
113.	Szarvas agancsból készült lándzsacsúcs	---	---	“ “ “ “	138. “
114.	Agyagból készült öntőminta	---	---	“ “ “ “	138. “
115.	Krétabetéttel díszített agyagedény	---	---	“ “ “ “	139. “
116.	Csiszolt csonteszköz	---	---	“ “ “ “	141. “
117.	Vadkan-agyarból hasogatott eszköz	---	---	“ “ “ “	141. “
118.	Kőből csiszolt buzogány	---	---	“ “ “ “	142. “
119.	Bronzból készült csüngő dísz tárgy	---	---	“ “ “ “	143. “
120.	«Holdsarló» nevezet alatt ismert agyagtárgynak töredéke	---	---	“ “ “ “	147. “
121.	Agyagedény	---	---	“ “ “ “	148. “
122.	Kőből készült nehezék	---	---	“ “ “ “	149. “

XI. TÁBLA.

A XII. tábla magyarázata.

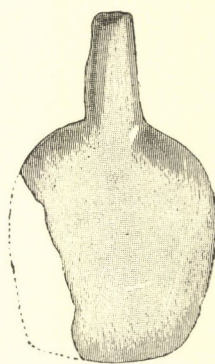
123. Csontból készült horog --- --- --- --- a szövegben lásd a 149. lapon.
124. Kőből csiszolt nehezék --- --- --- --- " " " " 150. "
125. Csontból csiszolt eszköznek töredéke.. --- --- --- " " " " 150. "
126—128. Nagy agyagedények --- --- --- a szövegben lásd a 151. 152. "

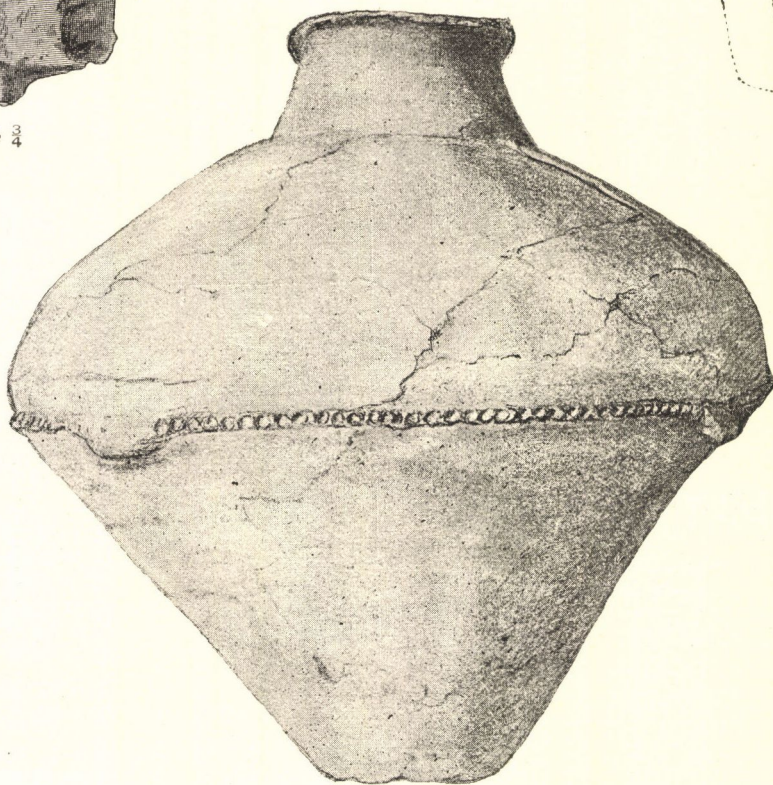
124 $\frac{3}{4}$

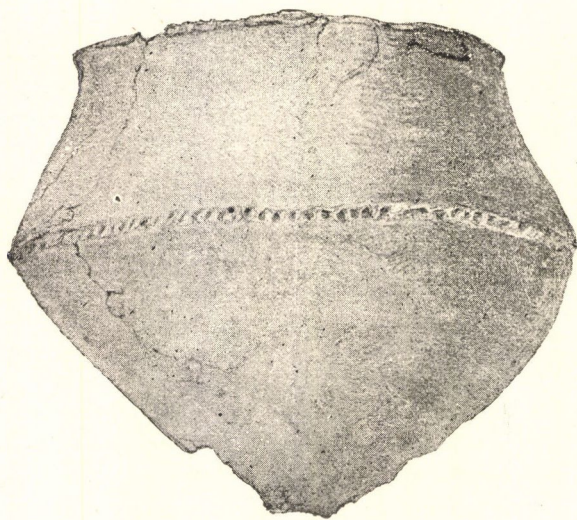
123 $\frac{4}{4}$

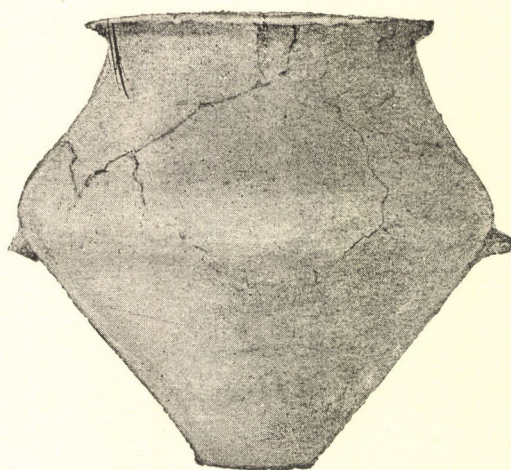
125 $\frac{4}{4}$

127

126

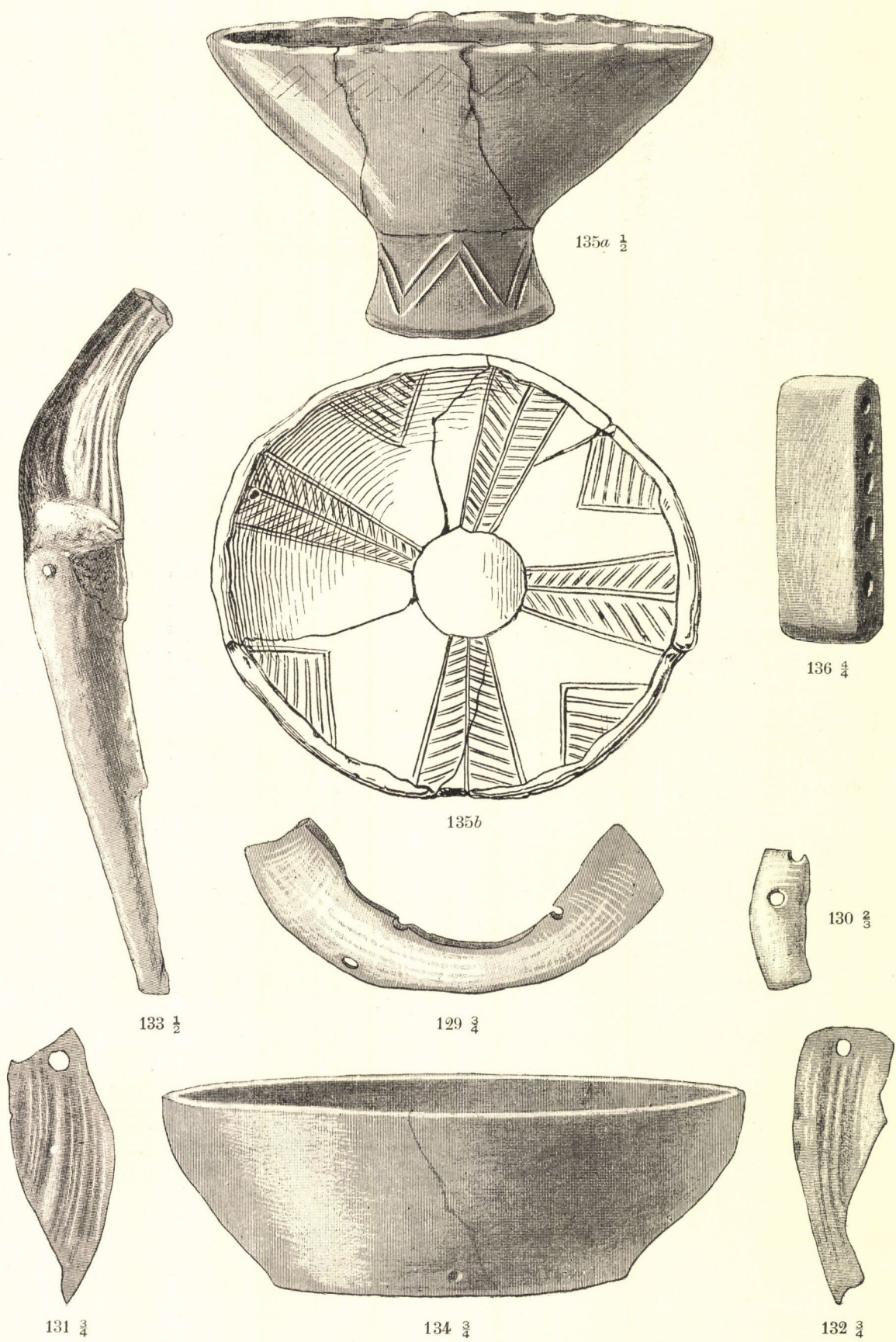
128

XII. TÁBLA.

30*

A XIII. tábla magyarázata.

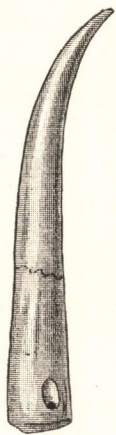
- 129—132. Vadkan agyarból készült eszköz... a szövegben lásd a 155. és 158. lapon.
133. Agancsból készült szerszámmal... a szövegben lásd a 158. «
134. Tál, a feneke fölött átlukasztva... « « « 159. «
135. Krétabetéttel díszített talpcsöves edény... « « « 159. «
136. Agyagból készült gyöngyfüzértartó... « « « 159. «

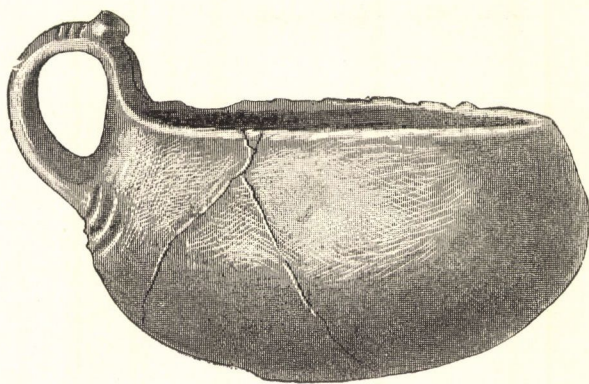
XIII. TÁBLA.

A XIV. tábla magyarázata.

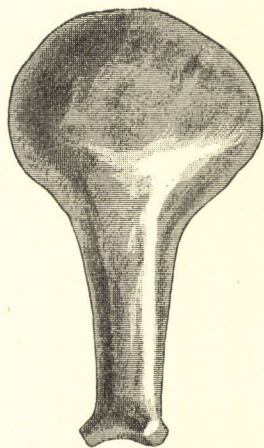
137. Agyagedény	---	---	---	---	---	---	a szövegben lásd a 162. lapon.
138. Agancsból készült, tövén átlukasztott eszköz	---	«	«	«	«	163.	«
139. Agyagból készült gyermekcsörgő	---	---	---	---	---	«	« 163. «
140. Agyagedény	---	---	---	---	---	«	« 164. «
141. Agancsból készült, mindkét végén átlukasztott eszköz	«	«	«	«	«	164.	«
142. Krétabetéttel díszített edény	---	---	---	---	---	«	« 164. «
143. Szarvalaku edénynek töredéke	---	---	---	---	---	«	« 165. «
144. Agyagtál	---	---	---	---	---	«	« 165. «

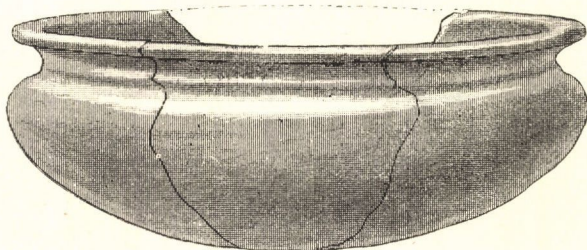
138 $\frac{3}{4}$

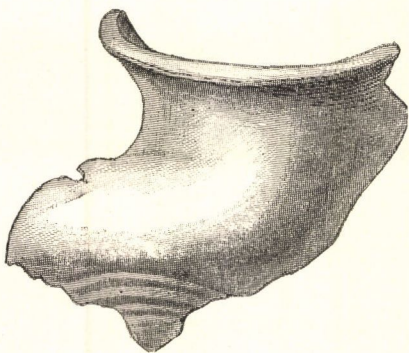
140 $\frac{1}{3}$

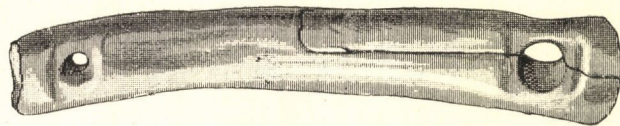
139 $\frac{3}{4}$

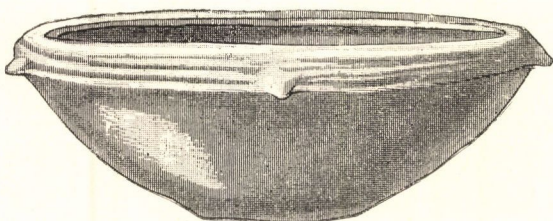
137 $\frac{1}{3}$

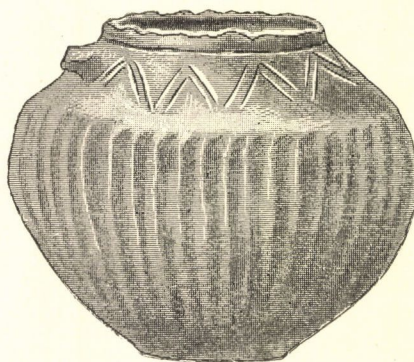
143 $\frac{2}{4}$

141 $\frac{3}{4}$

144 $\frac{1}{3}$

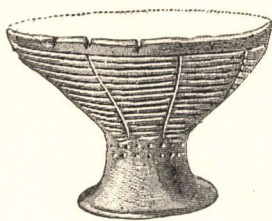

142 $\frac{2}{5}$

XIV. TÁBLA.

A XV. tábla magyarázata.

145, 147. Krétabetétes talpcsöves edény	---	---	a szövegben lásd a 168. és 178. lapon.
146. Agyagedény	---	---	a szövegben lásd a 168. "
148, 149. Vadkan-agyarból hasogatott, együtt talált nyakék	"	"	" " 181. "
150. Csiszolt kőbalta	---	---	" " " " 182. "
151. Talpcsöves áldozó edény	---	---	" " " " 185. "
152 a, b. Talpcsöves agyagedény	---	---	" " " " 187. "
153. Agyagedény	---	---	" " " " 187. "
154. Homokkőből készült öntőminta	---	---	" " " " 197. "

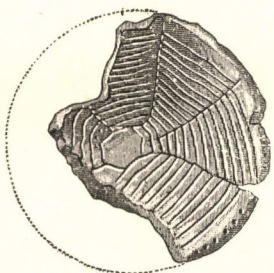
145a

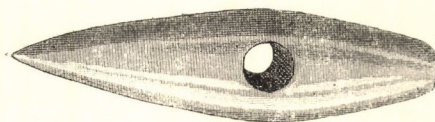
146

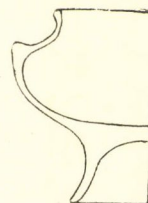
147a

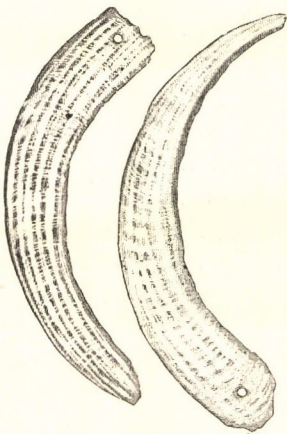
145b

150

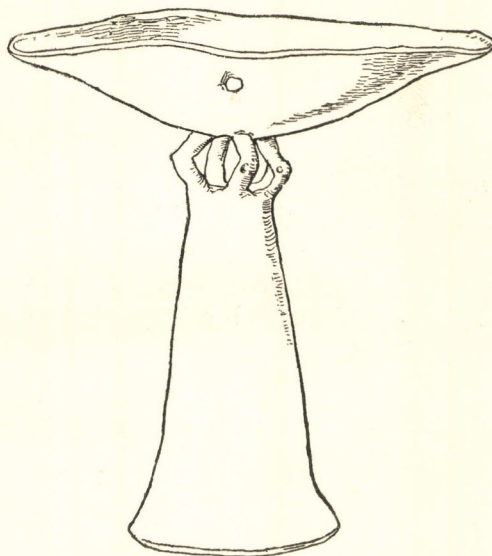

147b

149

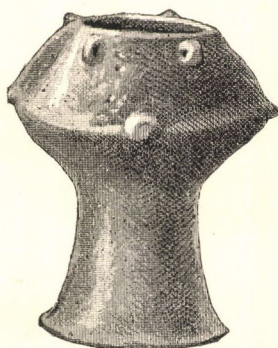
148

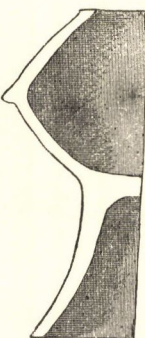
151

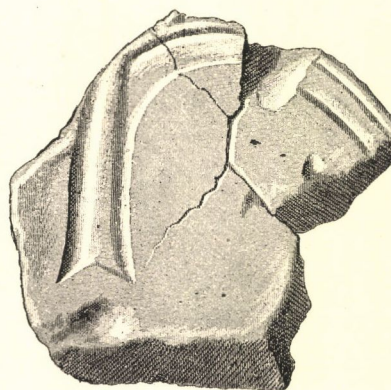
153

152a

152b

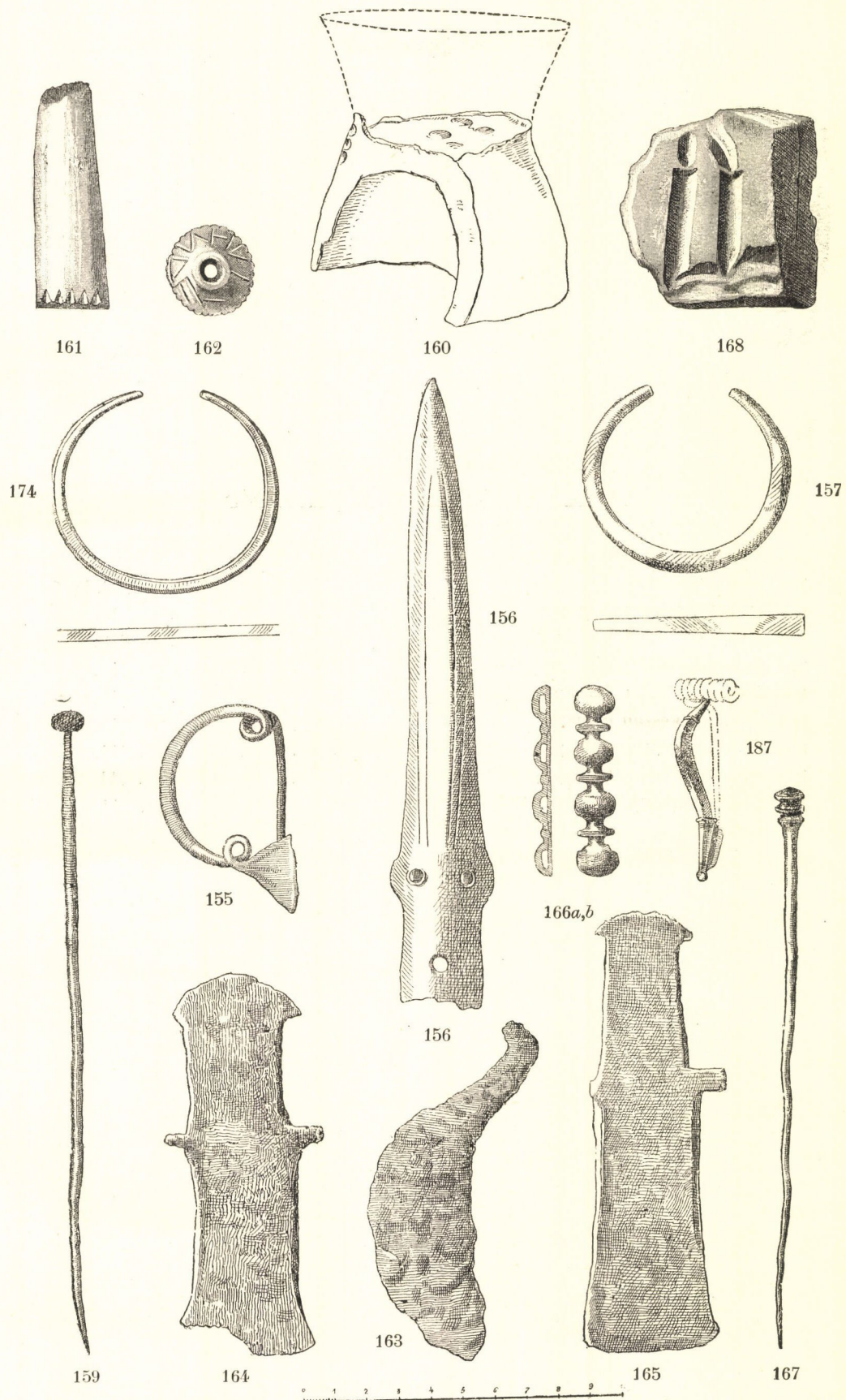

154

XV. TÁBLA.

A XVI. tábla magyarázata.

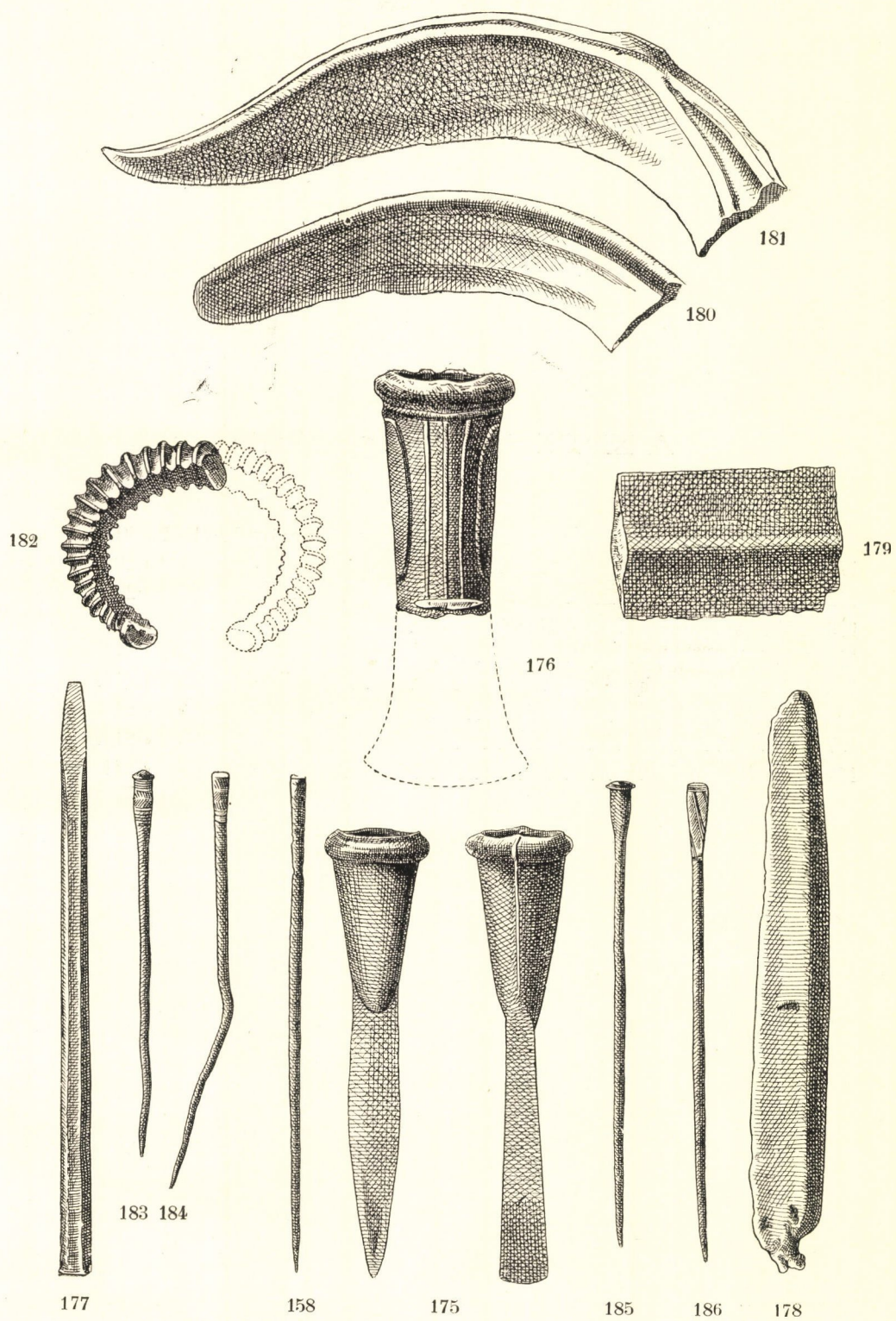
155. Bronzból készült fibula	---	---	---	---	---	---	a szövegben lásd a 201. lapon.
156. Bronzból készült tőr	---	---	---	---	---	“	“ 202. “
157. Bronzból készült karperecz	---	---	---	---	---	“	“ 202. “
159. Bronz tű	---	---	---	---	---	“	“ 202. “
160. Agyagból készült nagy szűrő edény	---	---	---	---	---	“	“ 202. “
161. Csontból készült eszköz	---	---	---	---	---	“	“ 205. “
162. Agyagból készült gyöngy	---	---	---	---	---	“	“ 206. “
163. Vashól készült borotva	---	---	---	---	---	“	“ 207. “
164. 165. Vashól készült, kereszt alakú lapos balta	---	---	---	---	---	“	“ 207. “
166 a, b. Bronzból készült gyöngyfűzértartó	---	---	---	---	---	“	“ 207. “
167. Bronz tű	---	---	---	---	---	“	“ 207. “
168. Homokkőből készült öntőminta	---	---	---	---	---	“	“ 207. “

XVI. TÁBLA.

A XVII. tábla magyarázata.

158. Bronztű	---	---	---	---	---	---	---	---	a szövegben lásd a 202. lapon.
175. Bronzból készült véső	---	---	---	---	---	---	---	---	« « « 210. «
176. « tokos balta	---	---	---	---	---	---	---	---	« « « 210. «
177. « tömör véső	---	---	---	---	---	---	---	---	« « « 210. «
178. Öntésnél rosszul sikerült késpenge bronzból	---	---	---	---	---	---	---	---	« « « 210. «
179. Bronzból készült kardpenge töredéke	---	---	---	---	---	---	---	---	« « « 210. «
180, 181. Bronzból készült sarló	---	---	---	---	---	---	---	---	« « « 211. «
182. Bronzból készült karperecz	---	---	---	---	---	---	---	---	« « « 211. «
183—186. Bronztűk	---	---	---	---	---	---	---	---	» « « 211. «

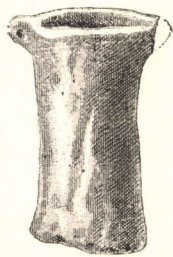
XVII. TÁBLA.

A XVIII. tábla magyarázata.

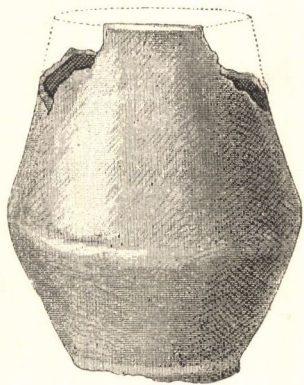
169. Agyaggyöngy	---	---	---	---	---	---	---	---	a szövegben lásd a 208. lapon.
170, 171. Agyagedény	---	---	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “ 208. “
172. Agyagkanál	---	---	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “ 208. “
173. Edényre ragasztandó agyagdiszítés	---	---	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “ 210. “
188, 189. Csiszolt kőbalta	---	---	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “ 211. “
190, 191. Edénynek talpcsöve	---	---	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “ 211. “
192—196. Agyagedény	---	---	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “ 211. “
197, 198. Öntőminta	---	---	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “ 211. “
199—202. Agyagedények	---	---	---	---	---	---	---	---	“ “ “ “ 211. “

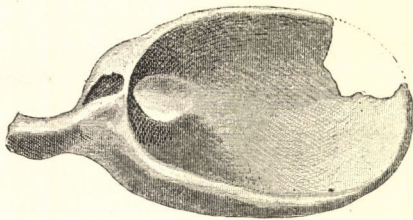
169

170

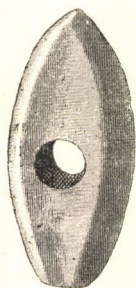
171

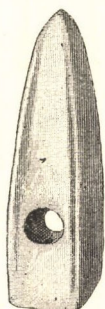
172

173

188

189

190

191

192

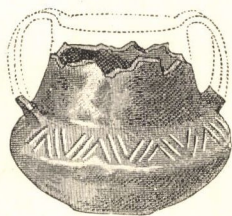
193

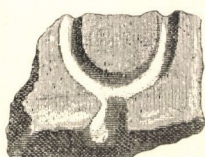
194

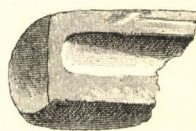
195

196

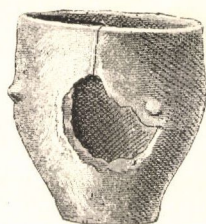
197

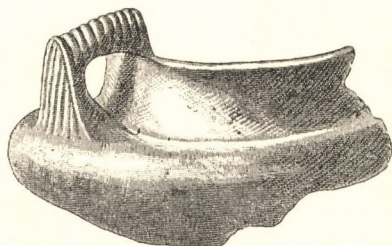
198

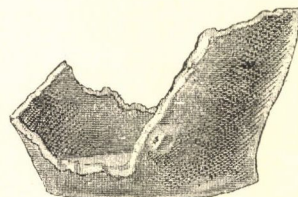
200

201

199

202a

202b

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK KIADVÁNYAI.

ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK:

VIII. kötet: I. füzet: 2 réztáblával és számos fametszvényvel; 72 l. — I. Archaeologiai kirándulás Csanádra. *Henszlmann Imrétől.* — Hervoja spalatoí herczeg és érmei. Dr. *Érdy Jánostól.* — III. A Rába-Sz.-Miklósi egyház. *Ráth Károlytól.* — IV. Éremtani adalékok. Dr. *Rómer Flóristól.* — V. Pécsvidéki és egyéb leletek. *Horváth Antaltól.* — VI. Archaeologiai irodalom. *Hampel József és R. Fl.-tól.* — VII. Archaeologiai mozgalmak. — VIII. Kisebb közlemények. Ára 60 kr.

II. füzet: Pílini pogány sirok. Dr. *Érdy Jánostól.* (I. közlem.) 73. l.; — II. Visszapillantás a Nyitra-, Turóc- és Liptó-megyékben tett régészeti kirándulásra. *Könyöki Józseftől.* 84. l.; — III. Régészeti adatok Győr-Sz.-Márton környékéről. *Sztahovics Remig lázi lelkésztől.* 98. l.; — IV. Románkori oltárkereszt. *Ebenhöch Ferencztől.* 108. l.; — V. Az 1868-ik év őszén Tellyén talált római érmek leírása. *Horváth Antaltól.* 114. l.; — VI. Két románkori kerekgyház nyoma Győrmegyében. *Ebenhöch Ferencztől.* 120. l.; — VII. A lipító-andrásfalvi bronzkori temető. *Majláth Beldtől.* 123. l.; — VIII. Erdély érmészetéhez. *Holländer Leótol.* 130. l.; — IV. Kisebb közlemények. 142. l.; — I. Két gyulai lelet. Id. *Mogyoróssy Jánostól.* — II. Domokos Fehérvári prépost egy Codexe R. F. — III. Igazolásokra. A m. n. muzeum régiségtárának személynézete. Ára 60 kr.

A III. füzet tartalma: Régészeti közlemények. *Ornós Zsigmondtól.* I. Bersovia (Zsidovin.) 145. l. — II. Róbert Károly (1308—1342) király 1335-ik évi érmelelési szerződése. *Érdy Jánostól.* 154. l. — III. Aquincum történetének vázlata. Irta *Hampel József.* 159. l. — IV. Magyar viseletképek a bécsi császári könyvtárban. Dr. *Rómer Flóristól.* 199. l. — V. Harangjaink ismeretéhez. *Mykowszky Viktortól.* 203. l. — VI. Régi sírköveinkről. Dr. *Rómer Flóristól.* — VII. Kisebb közlemények. 212. l. — VIII. Név- és tárgymutató. 215. l. Ára 70 kr.

IX. kötet: I. füzet. 2 réztáblával és számos fametszvényvel. 70 l. — I. A visegrádi koronabolt és a királyi lakosztály elrendezése. *Henszlmann Imrétől.* — II. A pilíni Leshegyen talált esőntvázokról. B. *Nyáry Jenőtől.* — III. Hóni erődeink ismeretéhez. *Mykowszky Viktortól.* — IV. A kolozsvári Boldogasszonyról czimzett domonkosok, jelenleg ferenczrendiek kolostorának ebédlőterme. Gr. *Eszterházy Jánostól.* — V. Liptómezei őstelepek. *Majláth Beldtől.* — VI. A m. n. muzeumban levő kiadatlan *Aurelianus*-féle érmek. *Horváth Antaltól.* — VII. Erdély érmészetéhez. *Holländer Leótol.* Ára 80 kr.

II. füzet. Számos ábrával 103 l. Tanulmányok az ember eredetének történetéből. *Majláth Beldtől.* — A monói nagy éremlelet. *Czirbusz Gézátol.* — A ozikádori cistercita apátság templom maradványa. *Mykowszky Viktortól.* — Dácia feliratos emlékei és térképe. *Mommsen* kiadásában. *Ortway Tivadartól.* — Adalék a régi magyar keresztelő medenczék ismeretéhez. *Mykowszky Viktortól.* Ára 2 frt 50 kr.

X. kötet: I. füzet számos ábrával. Tanulmány Sz. Gellért n. csanádi templomáról. Dr. *Ortway Tivadartól.* — Kiadatlan római feliratok. Dr. *Rómer Flóristól.* — Egyiptomi cultus-maradványok a hazai leletek között. Irta *Majláth Béla.* — A magyar nemzeti muzeum érem- és régiséggyűjteménye 1874-ben. Irta Dr. *Ortway Tivadar.* 17 iv. Ára 2 frt.

II. füzet. Román és átmenetkorú építmények hazánk területén. közli Dr. *Rómer Flóris Ferencz.* 8 iv. Ára 80 kr.

III. füzet. Tibiscum fekvése Dr. *Ortwaytol.* — Adalékok II. Lajos udvari számadásaiból. *Fraknoi Vilmostól.* — *Mykowszky V. régészeti utazása* 1875-ben. — Ára 1 frt.

XI. kötet: I. füzet. Kertesi apátság *Rómer Flóristól.* György antiphonale. R. Kiadatlan római feliratok R. Adalék a budai vár helyszíneléséhez. *Rómer Flóristól.* Ára 80 kr.

II. füzet. Pest-Pilis megye emlékei *Arányitól.* Liptó m. műemlékei *Mykowszkytol.* Léta vára *Jakab Eleátol.* Ára 1 frt.

XII. kötet: Báthori István-féle emlékérem a m. n. muzeumban; Dr. *Hampel Józseftől.* — A sz. Miklóshoz czimzett eperjesi r.-kath. templom; *Mykowszky Viktortól.* — Slavoniai leletek; *Bojmychich Iedától.* — A túskevári pálos templom; *Ádám Ivántól.* — Egy német nyereg a XIV. századból; *Lipp Vilmostól.* — Azon ágyuk, mozsarak és vetágyuk inventariuma, melyek Buda bevételé után 1686-ban az állásokon találtak; Dr. *Rómer Flóristól.* — Régi ágyuk a munkácsi várban (1514—1711); *Thaly Kálmántól.* — Mutenum-Feketeváros; *Rdez Józseftől.* — Beregmege műemlékei; *Lehoczky Tivadartól.* — A felsőmagyarországi muzeumban levő csehpecsétokról; *Mykowszky Viktortól.* — Az ugynevezett «arany metszet» esztetikai törvényének alkalmazása a csucsives stýlben; *Mykowszky Viktortól.* — Szerkesztői utóirat ehez. — Magyar várak 1437 körül; Dr. *Thallóczy Lajostól.* — Bárbárkori védrendszer nyomai Liptómezyében; *Majláth Beldtől.* — Rákóczy Erzsébet ingóságai a hrussói és kis-tapolcsányi várkastélyokban; *Szerémitől.* — Magyarországi régészeti leletek repertoriuma; Dr. *Hampel Józseftől.* Ára 2 frt.

XIII. kötet: I. füzet. 1879. 4 könyomatu táblával és 35 fametszettel a szövegben. 65 l. I. A kelta uralom emlékei. *Pulszky Ferencztől.* — II. Diós-Győr vára. *Kandra Kabostól.* — III. Agyagiparunk történetéből. *Majláth Beldtől.* IV. A berekszői régi templom Hunyadmegyében. *Torma Károlytol.* — V. Ó-budai templomrom. *Vásárhelyi Gézátol.* Ára 1 frt.

II. füzet. 1880. 50 fametszettel 75 l. I. A polgári ezüsttípusz. *Pulszky Ferencztől.* — II. A nagyváradi és székesegyház. *Bunyitay Vinczétol.* — III. Magyarhoni régészeti leletek repertoriuma. *Hampel Józseftől.* Ára 80 kr.

XIV. kötet: 1886. 35 képes táblával 159 l. I. Leletek a lengyeli őskori telepről. *Wosinszky Mórtól.* — II. A magyarországi bánya- és kamaratisztek emlékérmek. Dr. *T. Gy.-tól.* — III. Præhistoricus arany-, vas- és kőbányászati eszközök Dáciában. *Téglás Gábertól.* — IV. Római márványbányák a Bisztravölgyben, Bukova Hunyadmegyei falu határán. *Téglás Gábertól.* — V. A fenéki sírmező. *Lipp Vilmostól.* Ára 3 frt 50 kr.

XV. kötet: 1886. 23 képes táblával. A sarmizegetusai mithraeum. *Kirdy Páltól.* 129 l. Ára 2 frt 80 kr.

MAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI MŰEMLEKEK:

I. kötet: Pécsnek középkori régiségei I. rész. A pécsi székesegyháznak építészete. Irta *Henszlmann Imre.* 1869. 6 réztáblával és fametszvényvel. 97 l. Ára 2 frt.

II. rész. A pécsi székesegyháznak domborművei. Két réztáblával és számos fametszvényvel. 94—372. lapig. Ára 2 frt.

II. kötet: I. rész. Pécsnek régiségei. I. Függelék. A pécsi székesegyházi magánirathoz. — II. Függelék. A sireena. — A pécsi ó-kereszttyén sírkamara. — Irta *Henszlmann Imre.* Számos ábrával. 1—165. lapig. Ára 2 frt.

II. rész. A bécsi 1873. évi világtárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 10 táblával és 277 fametszettel. Irta *Henszlmann Imre.* — Ára 8 frt.

III. kötet: I. rész. Régi falképek Magyarországon. Irta Dr. *Rómer Ferencz Flóris.* XIII., többnyire színezett képtáblával és LXXVII fametszvényvel. 1—170 lap. Ára 8 frt.

A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK KIADVÁNYAI.

II. rész. Lőcsének régiségei, írta *Henszlmann Imre*. XIV táblával és 88 fametszettel. — Ára 6 frt.

IV. kötet: I. rész. Bártfa középkori műemlékei. A szent Egyed templomának műrégészeti leírása. Irta és rajzokkal illusztrálta *Myskorszky Viktor*. IX fénynyomatu táblával s számos fametszettel. Ára 5 frt.

II. rész. 1880. Bártfa középkori műemlékei. A városház s a város erődítményeinek műrégészeti leírása. Irta s rajzokkal illusztrálta *Myskorszky Viktor*. V fénynyomatu táblával s számos fametszettel. 132 l. Ára 4 frt.

Monumenta Hungariae archaeologica ævi medii. A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Írták *Reissenberger Lajos* és *Henszlmann Imre*. 1883. Nagy 4-edrét 85 l. Ára 4 frt.

Dr. Lipp Vilmos. A keszthelyi sírmezők. 1884. 363 rajzzal, 52 l. Ára 1 frt 60 kr.

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ:

Archaeologiai Értesítő 1869—1872. I—VI. kötet. Szerk. *Dr. Rómer Flóris*. — 1873. VII. kötet. Szerk. *Dr. Henszlmann Imre*. — 1874. VIII. kötet. Szerk. *Dr. Henszlmann vezérlete alatt Geduly Ferencz*. — 1875. IX. kötet. Szerk. *Dr. Henszlmann Imre* és *Dr. Ortway Tivadar*. — 1876—1879. X—XIII. kötet. Szerk. *Dr. Henszlmann Imre* és *br. Nyáry Albert*. Ára kötetenként 3 frt. — 1880. XIV. kötet. Szerk. *Pulszky Károly*. Ára 5 frt. — Uj folyam 1881—1884. I—IV. kötet. Szerk. *Pulszky Károly*. Ára kötetenként 5 frt. — 1885—1890. V—X. Szerk. *Hampel József*. Ára kötetenként 6 frt.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA ARCHAEOLOG. BIZOTTSÁGA KÖZBENJÁRÁSÁVAL MEGJELENTEK:

A székesfehérvári ásatások eredménye. Irta *Henszlmann Imre*. Nagy negyedré 226 l. 9 réztáblával és számos fametsz. vénnyel. 1864. Ára 2 frt.

Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra. *I. rész.* Őskori műrégészet. Irta *Dr. Rómer Flóris*. 134 l. 154 fametszettel. — *II. rész.* Középkori építészet. Irta *Dr. Henszlmann Imre*. 150 l. 250 fametszettel. Ára 2 frt 50 kr.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYANAK ARCHAEOLOG. ÉRDEKŰ KIADVÁNYAI:

Henszlmann Imre. Tanulmányok a góthok művészetéről. 1874. Egy képtáblával 10 kr.

Pulszky Ferencz. A magyarországi avar leletekről. 1874. 10 kr.

Ortway Tivadar. Margum és Contramargum helyfekvése. 1877. 45 kr.

Rómer Flóris. Északnyugoti utam. 1879. 10 kr.

Torma Károly. A limes dacicus felső része. 1880. 90 kr.

Torma Károly. Az aquincumi amphitheatrum éjszaki fele. (Jelentés az ottani ásatásokról.) Nyolcz fametszettel s tizenöt fénynyomatu táblával. 1880. 1 frt.

Myskorszky Viktor. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. 1880. 40 kr.

Majláth Béla. Forgách Ádám és Báthory Zsófia ékszereinek történetéből. 1882. 20 kr.

Vaisz Ignác. Masolino olasz képiro művei. Adalékok a magyar mütörténethoz. 1883. 10 kr.

Dr. Ortway Tivadar. Egy állítólagos római mediterrán ut Pannoniában. (Egy térképpel.) 1883. 50 kr.

Dr. Lipp Vilmos. A keszthely dobogói sírmező. 1883. 10 kr.

Hampel József. Adalék Pannonia történetéhez Antoninus Pius korában. 1884. 20 kr.

Ortway Tivadar. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északonrópai prähistorikus kőszközök eredete és régisége körül. Első fele. 1884. 40 kr. — Ugyanaz, második fele. 80 kr.

Szentkláray Jenő. A becskereki vár. 1884. 30 kr.

Ortway Tivadar. A prähistorikus kőszközök régiségi jellegeiről. 1885. 30 kr.

Bunyitay Vincze. Szilágymegye középkori műemlékei. 1885. 30 kr.

Pulszky Ferencz. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. 20 kr. — Folytatás. 40 kr.

Téglás Gábor. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. 40 kr.